

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Стефан М. Сурлић

**ИНСТИТУЦИОНАЛНА ИНТЕГРАЦИЈА
ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА У
ПОСТКОНФЛИКТНИМ ДРУШТВИМА
БАЛКАНА**

Докторска дисертација

Београд, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Stefan M. Surlić

**INSTITUTIONAL INTEGRATION OF ETHNIC
COMMUNITIES IN THE POST-CONFLICT
SOCIETIES OF THE BALKANS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021

Ментор:

проф. др Зоран Крстић, редовни професор, Факултет политичких наука
Универзитета у Београду

Чланови комисије:

проф. др Јован Теокаревић, ванредни професор, Факултет политичких наука
Универзитета у Београду

др Горан Башић, научни саветник, Институт за друштвене науке у Београду

Датум одбране докторске дисертације:

*Захваљујем се **Фондацији за отворено друштво** и њиховом програму **Civil Society Scholar Award** као и **Фондацији Конрад Аденауер** које су омогућиле реализацију истраживања спроведеног за потребе ове докторске дисертације*

ПОДАЦИ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Наслов: „Институционална интеграција етничких заједница у постконфликтним друштвима Балкана“

Сажетак: У оквирима новог институционализма, рад полази од питања: Зашто су упркос сложенем интегративном уставном дизајну друштва Босне и Херцеговине, Северне Македоније и аутономне покрајине Косова и Метохије (са спорним статусом) и даље постконфликтна и ускраћена за политички легитимитет од стране припадника различитих етничких заједница? Циљ рада је да покаже како постконфликтност није временски ограничен период већ да је реч о институционализованој пракси, перманентном политичком стању које има директне последице по одржање јединствених политичких система.

Полази се од претпоставке да је *јасна намера* међународних представника да мировним споразумима и плановима успоставе уставни поредак који би зауставио и потом онемогућио избијање новог сукоба, произвела *ненамераване последице* - механизми заштите и представљености различитих заједница су уместо интеграције и уставног патриотизма учврстили подељена друштва у трајном постконфликтном дискурсу. Кроз анализу ставова грађана, примену експертске анкете и структурисаних интервјуа са доносиоцима одлука креирана је скала индекса постконфликтне трансформације која указује на *пут постконфликтне зависности*.

Резултати спроведеног истраживања указују на неколико исхода: постојећи мировни споразуми и планови су и даље предмет дубоких преиспитивања; након окончања сукоба мир је најчешће хибридизован; грађани различитих етничких припадности нису изградили релевантне друштвене кохезивне силе нити осећај припадности према актуелном политичком систему; одлуке етничких политичких елита су често ускраћене за базични консензус; изгледи за помирење су директно у корелацији са механизмима транзиционе правде; и на крају - услед изражених друштвено-политичких сукоба, међународни актери су произведени у трајне посреднике, па чак и институционализоване субјекте постконфликтних политичких система.

Кључне речи: постконфликтна друштва, етничке заједнице, мировни споразуми, консоцијација, политичке елите, међународни актери, транзициона правда, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Косово.

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политички системи

УДК број: 323.1:316.48 (323(497))

INFORMATION ON THE DOCTORAL DISSERTATION

Title: "Institutional Integration of Ethnic Communities in the Post-Conflict Societies of the Balkans"

Summary: Within the new institutionalism, the paper starts with the question: Why, despite the complex integrative constitutional design, the societies of Bosnia and Herzegovina, Northern Macedonia and the autonomous province of Kosovo and Metohija (with disputed status) are still post-conflict and denied political legitimacy by members of different ethnic communities? The aim of this paper is to show that post-conflict is not a time-bounded period, but rather, that it is an institutionalized practice, a permanent political situation that has direct consequences for the maintenance of unified political systems.

It is assumed that the *clear intention* of international representatives to establish a constitutional order through peace agreements and plans that would stop and in turn, prevent the outbreak of a new conflict, has produced *unintended consequences* - instead of bringing about integration and constitutional patriotism, mechanisms of protection and representation of different communities have strengthened divided societies in permanent post-conflict discourse. Through the analysis of citizens' attitudes, the application of expert surveys and structured interviews with decision makers, a scale of the post-conflict transformation index was created, which indicates *the path of post-conflict dependence*.

The results of the research indicate several outcomes: existing peace agreements and plans are still under deep scrutiny; after the end of the conflict peace is usually hybridized; citizens of different ethnicities have not built relevant social cohesive forces or a sense of belonging to the current political system; decisions of ethnic political elites are often deprived of a basic consensus; the prospects for reconciliation are directly correlated with the mechanisms of transitional justice; and finally - due to pronounced socio-political conflicts, international actors have been turned into permanent mediators and even institutionalized subjects of post-conflict political systems.

Key words: post - conflict societies, ethnic communities, peace agreements, consociation, political elites, international actors, transitional justice, Bosnia and Herzegovina, Northern Macedonia, Kosovo.

Scientific field: political sciences

Scientific subfield: political systems

UDK number: 323.1:316.48(323(497))

САДРЖАЈ

1. УВОД

1.1.	Одређење предмета истраживања	4
1.2.	Основне хипотезе	7
1.3.	Методе истраживања	8
1.4.	Очекивани резултати и научни допринос	11

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

2. ТЕОРИЈСКО И КАТЕГОРИЈАЛНО ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА

2.1.	Одређење постконфликтних друштава између императива изградње мира и политичке легитимности поретка	13
2.2.	Институционални легитимитет наспрам базичног консензуса	17
2.3.	Изградња мира (peace-building) или изградња државе (state-building)	24
2.4.	Постконфликтна друштва и изградња нације	30
2.5.	Уставни патриотизам у постконфликтним оквирима	39
2.5.1.	Улога устава у уставном патриотизму	41
2.5.2.	Уставна култура или идентитет	43
2.5.3.	Да ли је уставни патриотизам могућ после конфликта?	46

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ

3. МИРОВНИ СПОРАЗУМИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ДИЗАЈН У ПОСТКОНФЛИКТНИМ СИСТЕМИМА БАЛКАНА

3.1.	Међународни споразуми и планови –изградња мира или свеобухватни институционални оквири за постконфликтна друштва Балкана	50
3.1.1.	Емпиријски показатељи примене мировних споразума и планова у постконфликтним друштвима Балкана	54
3.2.	Примена консоцијативног модела у постконфликтном институционалном аранжману	64
3.3.	Консоцијативна Босна и Херцеговина у потрази за „духом“ Дејтонског споразума	71
3.4.	Изградња бинационалне заједнице у Северној Македонији након Охридског споразума	81
3.5.	Ахтисаријев план и постконфликтни институционални аранжман на Косову и Метохији	90
3.6.	Емпиријски показатељи вертикалне/друштвене интеграције у постконфликтним друштвима Балкана	96

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ

4. УЛОГА ДОМАЋИХ ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА И МЕЂУНАРОДНИХ АКТЕРА У ОДРЖАЊУ ПОСТКОНФЛИКТНИХ ДРУШТАВА

4.1.	Форматирање етничких политичких елита у постконфликтном периоду	105
4.1.1.	Емпиријски показатељи деловања етничких политичких елита у одржању јединствених политичких система	113
4.2.	Међународни актери као саставни део постконфликтних политичких система	118
4.2.1.	Емпиријски показатељи значаја међународних актера у одржању постконфликтних политичких система	125

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ

5. ДОМЕТИ ПОМИРЕЊА И ВЕРТИКАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА У КОНТЕКСТУ СУОЧАВАЊА С ПРОШЛОШЋУ

5.1.	Изградња државе и механизми суочавања с прошлошћу	131
5.2.	Транзициона правда у постконфликтним и етнички подељеним друштвима	135
5.3.	Међународни механизми суочавања с прошлошћу и поступање домаћих елита	140
5.4.	Помирење и задовољење жртава у постконфликтним друштвима	143
5.5.	Колективна меморија као препрека мултиетничком концепту	146
5.6.	Далеко од правде, далеко од државе: последице несучавања са прошлошћу	149
5.7.	Емпиријски показатељи помирења, вертикалне интеграције етничких заједница и процеса суочавања с прошлошћу	151

ПЕТО ПОГЛАВЉЕ

6. ИНДЕКС ПОСТКОНФЛИКТНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ БАЛКАНСКИХ ДРУШТАВА

6.1.	Корелационе матрице спроведеног истраживања са грађанима балканских постконфликтних друштава	156
6.2.	Поузданост скала постконфликтне трансформације	160
6.3.	Индекси постконфликтне трансформације – фреквенције	166
6.4.	Утицај етничитета на индекс постконфликтне трансформације	168

7. ЗАКЉУЧАК

ЛИТЕРАТУРА

ПРИЛОЗИ

1. УВОД

Теоријска литература плуралних, етнички подељених и постконфликтних друштава је најчешће фокусирана на функционисање институција и степен њихове демократичности уз ретко сагледавање комплексности процеса интеграције и обезбеђивање политичког легитимитета за системе настале након сукоба. Стога су успостављени постконфликтни аранжмани на Балкану теоријски и емпиријски интригантни за изучавање из више специфичних разлога. Прво, њихов уставни дизајн је директан производ мировних споразума и планова, прихваћених уз одлучујући притисак међународних актера. Страни утицај произвео је сложене системе дељења власти настале услед различитих околности, али најчешће због прагматичних, техничких и нормативних преференција медијатора.¹ Међутим, отежавајућу околност за грађане ових постконфликтних друштава је што је *уставни моменат* или *оснивачки мит* успостављених заједница заправо документ који је уједно средство окончања рата или непријатељстава, али и средство трајног подсећања на узроке и последице међусобног сукоба. Друго, функционисање ових система условљено је комплексним уставним дизајном који се одржава уз помоћ механизма дељења власти, укључујући и вето права која су пре свега у рукама етничкификованих политичких елита. Сложен процес доношења одлука установљен је са намером да функционисање система временом обезбеди политичку интеграцију и друштвену акомодацију партикуларних идентитета различитих групација. На крају, постконфликтна друштва Балкана су у свом настанку замишљена као *заједница заједница*, али су напори да се изграде заједнички идентитет и лојалност према држави након више деценија дали скромне резултате.

Услед наслеђа отвореног сукоба и одсуства поверења међу грађанима различитих идентитета, међународни актери су настојали да временом, кроз интегративни уставни дизајн успостављеним системима изграде неопходан *легитимитет*. Овај појам је због своје комплексности и вишезначности занемариван у литератури посвећеној студијама институционализма или му се значење сводило на способност доносилаца одлука да обезбеђују јавна добра. Међутим, намера овог рада је да у бузановском духу појам легитимитета повеже са *идејом државе*. Настојаће се показати да одсуство идеје државе код различитих етничких заједница и њихових политичких елита у постконфликтном аранжману фундаментално одређује функционисање и сам опстанак јединственог политичког поретка. Будући да су настали системи оспоравани и пре постизања мировних споразума, наредни редови су на трагу Биберовог концепта *минималистичке државе* где се не поставља само питање начина управљања државом или врсте територијалне организације, већ и легитимитета, обима и снаге саме државе.² Овај концепт није у вези са идеолошком профилацијом државе са минималним овлашћењима већ „последича недостатка консензуса о обдаривању државе већим надлежностима“.³

¹ Allison McCulloch and Joanne McEvoy, "The International Mediation of Power-Sharing Settlements", *Cooperation and Conflict*, 53.4, (2018), 467–85.

² Florian Bieber, "Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans", *Europe-Asia Studies*, 63.10, (2011), 1786.

³ *Ibid*, 1787.

Посебан изазов овог рада је да диференцира појмове који се у литератури често користе синонимично, као што су изградња мира, изградња државе или изградња нације. На трагу досадашњих радова из постконфликтних студија постоји сагласност да процес изградње мира и изградње државе нису идентични, али јесу веома слични.⁴ Роша Менокал истиче њихову комплементарност управо у кризи за легитимност, будући да мировни процес и процес реконструкције институција само уз легитимитет и широку подршку могу да се у постконфликтним друштвима покажу као временски отпорни и да доведу до „друштвеног пакта“ између институција и друштва.⁵ Стога се процес изградње државе заснива на две димензије – једна која се односи на обим у виду монопола силе и развоја бирократског апарата и друга, кључна за полазишта у овом раду, која одређује врсту или тип државе у зависности од природе односа државе и друштва.⁶

Иако постоје значајне студије о изазовима демократизације у постконфликтним друштвима, у раду је фокус на трендовима који одређују капацитете држава насталих на мировним споразумима и плановима, без обзира на тип режима који се касније манифестовао. Како би се утврдиле законитости које постконфликтни наратив чине перманентним без обзира на проток времена, неопходна је јасна теоријска дистинкција од демократских перформанси истраживаних система. Као што истиче Руби Дагер, фокус на демократским структурама и системима процес изградње институција претвара у технократски задатак, притом занемарујући парадокс смањења легитимности институција у раној постконфликтној фази изградње институција и неопходан простор лидера за политичко маневрисање.⁷ Такође, показале се да су избори и изборне процедуре нешто на чему инсистирају међународни градитељи мира као на неопходан први услов обезбеђивања легитимитета, али не и довољан за остварење пуне политичке и друштвене интеграције. Заправо, сагласност грађана и њихових представника око јединствене државе предуслов је за процес демократизације, док се одсуство пристанка тумачи као индиферентност и према институцијама и према начину на који се њима влада.

Сложено конституционално дизајнирање имало је за циљ да припадници различитих етничких заједница услед неповерења изграђеног током сукоба у постконфликтном периоду изградње идентификацију са начелима и вредностима садржаним у највишим нормативним актима, а кроз успостављен демократски поредак посведоче лојалност широј друштвеној заједници којој припадају. Ова начела у духу су уставног патриотизма. Међутим, у друштвима сукобљених идентитета овај концепт има и скромнији захтев, „да успостави неку врсту грађанског минимума не би ли се одредило ко може да припада друштву, а коме

⁴ Stefan Wolff, "Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice", *Third World Quarterly*, 32.10, (2011), 1777–1802.

⁵ Alina Rocha Menocal, "State Building for Peace: A New Paradigm for International Engagement in Post-Conflict Fragile States?", *Third World Quarterly*, 32.10, (2011), 1715–36.

⁶ Michael Barnett and Christoph Zürcher, "The peacebuilder's contract How external statebuilding reinforces weak statehood" in *The Dilemmas of Statebuilding*, ed. Roland Paris and Timothy D. Sisk, (New York: Routledge, 2009), 25-27.

⁷ Ruby Dagher, "Legitimacy and Post-Conflict State-Building: The Undervalued Role of Performance Legitimacy", *Conflict, Security and Development*, 18.2, (2018), 85–111.

ускратити припадност“.⁸ Отворено питање је и да ли демократија представља захтев већине припадника етничких заједница у постконфликтним друштвима Балкана. Диристад (Karin Dyrstad) на примерима балканских земаља долази до потврде да је насиље манифестовано у ратовима довело до повећања ауторитарних вредности, чак и после више година након окончања сукоба, што је за директну последицу имало ограничене перформансе интеграције различитих етничких заједница услед одржавања нетрпељивости.⁹ Додатни проблем представља системско одбијање да се постконфликтна друштва суоче са прошлошћу кроз механизме транзиционе правде. У редовима овог рада, показаће се да индивидуалне перцепције о остварењу правде за жртве сукоба не одређују само домете процеса помирења, већ и грађанску лојалност према заједничкој држави.

С друге стране, политички представници су успостављеним институционалним аранжманом добили велику одговорност за одржање политичких система и процес интеграције. У раду ће се показати да њихова агенда и конкретно деловање поред спољашњег окружења представљају кључне факторе одржања постконфликтних друштава. У емпиријском сегменту посвећеном елитама настојање се односи на потврду Вулфових (Stefan Wolff) исказа, а пре свега, да је у оквиру деловања политичких елита различитих заједница важно међусобно разумевање и признање као институционалних субјеката, затим посвећеност пуној примени усвојених споразума као и могућности редефинисања одређених одредби због манифестоване неделотворности, као и подршка од стране заједница које представљају, како се интерни сукоби не би одразили на њихову аутономију у одлучивању.¹⁰

Рад ће осветлити постконфликтну праксу која је показала да су осетљива политичка питања због опасности од дубље поларизације друштва, често институционалне механизме доношења одлука замењивале неформалним форумима одлучивања. Такође, да је пуна одговорност за изградњу мира политичким представницима дала могућност да акомодирање етничких разлика претворе у односе патронаже и клијентелизма прећутно подржане од међународних актера.¹¹ Стога су у одсуству базичног политичког консензуса међу елитама различитих етничких скупина, међународни представници, укључујући цивилне и војне мисије на терену заједно са регионалним заинтересованим актерима, постали константни медијатори и вето играчи, пресудни за одржање успостављених постконфликтних система.

Циљ рада је да покаже како постконфликтност није временски ограничен период, већ да је реч о институционализованој пракси, перманентном политичком стању које има директне последице по одржање јединствених политичких система. У оквирима новог институционализма, у раду се полази од *јасне намере* међународних представника да постигнутим мировним споразумима

⁸ Jan Werner Müller, "A General Theory of Constitutional Patriotism", *International Journal of Constitutional Law*, 6.1, (2008), 72–95.

⁹ Karin Dyrstad, "Does Civil War Breed Authoritarian Values? An Empirical Study of Bosnia-Herzegovina, Kosovo and Croatia", *Democratization*, 20.7, (2013), 1219–42.

¹⁰ Stefan Wolff, "Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice", *Third World Quarterly*, 32.10, (2011), 1777–1802.

¹¹ Stephan Hensell and Felix Gerdes, "Elites and International Actors in Post-War Societies: The Limits of Intervention", *International Peacekeeping*, 19.2, (2012), 154–69.

и плановима успоставе уставни поредак који би зауставио и потом онемогућио избијање новог сукоба. У циљу акомодирања етничких, религијских и других разлика креирани су политички системи у којима ће заједнице бити пропорционално заступљене у институцијама, уживати облик аутономије, а етничке политичке елите, уз обавезно учешће у власти, имати вето механизме заштите. Намера постигнутих мировних споразума је била да поред успостављања мира, нови политички системи превазиђу наслеђе сукоба, кроз делотворне институције и постепену интеграцију донедавно сукобљених страна. Такође, да се применом мировних споразума на терену уз сагласност политичких елита рат више не сматра опцијом, а уједно да се обезбеди основни пристанак припадника различитих етничких заједница. На тај начин, временом би се из јавног простора изгубио наротив конфликта а изградио поредак коме би већина грађана подарила политички легитимитет.

Ненамеравана последица је да су механизми заштите и представљености различитих заједница уместо интеграције и уставног патриотизма произвели подељена друштва у трајном постконфликтном дискурсу. Створен је *пут зависности* у коме су постојећи мировни споразуми и планови и даље предмет дубоких преиспитивања. Након окончања сукоба, мир је најчешће хибридризован, грађани различитих етничких припадности нису изградили релевантне друштвене кохезивне силе нити осећај припадности према актуелном политичком систему, одлуке етничких политичких елита су често ускраћене за базични консензус, а изгледи за помирење су директно у корелацији са механизмима транзиционе правде. На крају, услед изражених друштвено-политичких сукоба, међународни актери су произведени у трајне посреднике, па чак и институционализоване субјекте постконфликтних политичких система. Стога је основно истраживачко питање: Зашто су, упркос сложеним интегративним институционалним дизајнима, друштва Босне и Херцеговине, Северне Македоније и аутономне покрајине Косова и Метохије (са спорним статусом) и даље постконфликтна и ускраћена за политички легитимитет од стране припадника различитих етничких заједница?

1.1. Одређење предмета истраживања

Предмет ове докторске дисертације су домети институционалне интеграције етничких заједница у постконфликтним друштвима Балкана. У првом делу рад ће бити посвећен теоријском одређењу постконфликтних друштава између императива изградње мира и политичке легитимности поретка, потом диференцијацији процеса изградње мира, изградње државе и недостајућем концепту изградње нације, дометима међународног интервенционизма, теоријама елита, моделима интеграције етничких заједница, као и теоријским полазиштима уставног патриотизма у сложеним конституционалним аранжманима. Емпиријска димензија рада започиње анализом мировних споразума и планова, установљеним консоцијативним елементима, као и приказом досадашње институционалне интеграције различитих етничких заједница у постконфликтним друштвима Балкана. Улога политичких елита и међународних актера се посматра кроз компаративни приказ узајамне међузависности и ненамераваних последица склопљених коалиција у циљу одржања мира и стабилности у постконфликтној фази. Кроз посебно поглавље истиче се неопходност вертикалне интеграције дуж етничких расцепа, поред

манифестоване хоризонталне интеграције установљене на консоцијативним институцијама. Такође, посебна пажња се посвећује дOMETИМА помирења као предуслова за друштвену кохезију и одржање јединствене политичке заједнице. Подаци сакупљени путем истраживања ставова грађана, експертске анкете, интервјуа са доносиоцима одлука и усвојених докумената, пружају реалну слику о успешности досадашњих институционалних механизма интеграције у превазилажењу конфликтног наслеђа и обезбеђивању политичког легитимитета од стране грађана.

Предмет овог истраживања просторно обухвата Босну и Херцеговину, Северну Македонију и Србију са фокусом на аутономну покрајину Косово и Метохију, чији статус је након једнострано проглашене независности 2008. године још увек споран. Сва три система су настала на мировним споразумима: Дејтонски споразум у случају Босне и Херцеговине (1995), Охридски споразум (2001) у случају Северне Македоније и Кумановски споразум (1999), односно Ахтисаријев план (2007) за Косово и Метохију. Споразуми су поред основног циља прекида ратних дејстава имали јасну намеру да се будући политички системи уставно дизајнирају како би акомодирали идентитетске разлике и спровели постконфликтну интеграцију грађана.

Компаративна анализа постконфликтних система Балкана је немогућа уколико се изостави један од наведена три друштва, упркос различитим политичким контекстима њиховог настанка. Резултати истраживања прикупљени са три одабрана простора омогућавају свеобухватни допринос искуствима постконфликтног институционалног дизајнирања уз пресудну међународну интервенцију. Сличности и разлике које овим истраживањем буду откривене могу дати значајан допринос даљем изучавању постконфликтних друштава у одсуству међуетничког поверења кроз: функционисање институција, вето права политичких елита, моделе вертикалне друштвене интеграције, процесе суочавања с прошлошћу уз помоћ механизма транзиционе правде, као и међународно присуство у виду трајног корективног елемента.

Временско одређење предмета истраживања подразумева период од постизања мировних споразума, односно усвајања планова који су институционално дизајнирали Босну и Херцеговину (од 1995), Северну Македонију (од 2001) и Косово и Метохију које од 1999. под мисијом Уједињених нација има привремене институције управе, а од 2008. функционише у складу са одредбама Ахтисаријевог плана који Србија не признаје. Будући да се истраживање ограничава на постконфликтни период, анализа даје довољну временску дистанцу од последњег сукоба у све три студије случаја да би се установио објективан обим интеграције етничких заједница, затим извршила компарација ранијег и савременог степена међународне интервенције, као и сагледало деловање представника политичке елите у различитим постконфликтним фазама, са нагласком на раздобља која су кључна за свеобухватно разумевање сложене изградње институција.

Сложеност предмета истраживања захтева употребу различитих теоријских модела те је у погледу *дисциплинарног одређења предмета истраживања* реч о интердисциплинарном приступу, са тежиштем на дисциплинама унутар политичке науке. Истраживање почива на сазнањима из

области емпиријских мултикултуралних теорија, теорија о изградњи мира и изградњи постконфликтних друштава, теорија консоцијативног модела, уставног патриотизма, вето играча и механизма доношења одлука. На крају, предмет истраживања превасходно је усмерен ка проучавању крајњих исхода комплексног институционалног дизајнирања, што је највише предмет упоредне политике, као једне од најзначајнијих научних дисциплина политичких наука.

Научни циљ истраживања је у првом кораку *научна дескрипција*, која ће обухватити опис институционалних механизма интеграције различитих етничких заједница у постконфликтним друштвима Балкана. Дакле, циљ овог рада је да се опише функционисање институционалног оквира за три конститутивна народа Босне и Херцеговине, двоетничку заједницу у Северној Македонији и привремене органе управе у Приштини са посебним нагласком на институције у којима активну улогу имају представници Срба. Други научни циљ је *научна класификација* процеса који су предмет истраживања: класификација мировних споразума којим су успостављени нови политички системи, класификација модела политичког представљања етничких заједница у постконфликтним друштвима, класификација политичких субјеката и њихових овлашћења у представљању и заштити етничких заједница, као и класификација екстерних вето играча у постконфликтном политичком животу. Поред научне дескрипције и класификације, истраживање ће настојати да пружи конкретна *научна објашњења* у погледу следећих важних питања: Зашто постконфликтна друштва нису остварила интеграцију грађана различите етничке припадности? Зашто политичке елите у постконфликтном друштву не остварују базичан консензус око функционисања институција? Који су то фактори који имају позитиван, односно негативан утицај на политички легитимитет политичких система успостављених мировним споразумима? Да ли деловање политичких елита доприноси побољшању положаја заједнице коју представљају? Да ли је међународно институционално дизајнирање у постконфликтном друштву лимитираних исхода? Научно објашњење ће помоћи да се јасније сагледају узроци недовољне акомодације етничких идентитета и да се утврди улога политичких елита у процесу институционалне интеграције. У раду ће бити понуђене и *научне прогнозе* о могућим правцима уставног редизајнирања постконфликтних друштава који одговарају сензитивним етничким идентитетима и који би омогућили већу институционалну делиберативност, чиме би се сузбили нефункционални и блокирајући облици политичког преговарања и остварила интеграција свих етничких заједница у новоуспостављене поретке.

Друштвени циљ истраживања јесте скретање пажње пре свега политичких елита, као и целокупне јавности, на проблем постконфликтних друштава Балкана, чија комплексност превазилази националне оквире. Реч је о друштвима са сложеним уставним дизајном и живим конфликтним дискурсима, која кроз политичке кризе статусне природе утичу на стабилност целокупног региона Балкана. Одабране студије случаја, конкретним резултатима истраживања помоћи ће свим заинтересованим странама у изналажењу најбољих политика усмерених ка очувању мира и регионалне стабилности. Разумевање комплексности друштвено-политичких односа може водити ка консенсуалном редефинисању Дејтонског мировног споразума, проналажењу решења за коначни статус аутономне покрајине Косова и Метохије, као и широј подршци у примени Охридског и Преспанског споразума.

1.2. Основне хипотезе

Општа хипотеза: Политички системи Балкана успостављени мировним споразумима и плановима, након окончања међуетничких сукоба, нису успоставили функционалне институционалне аранжмане, интегрисали припаднике различитих етничких заједница и обезбедили легитимност успостављеног поретка.

Прва посебна хипотеза: Мировни споразуми и планови успоставили су трајни али хибридни мир, као и политичке системе са комплексним институционалним аранжманима који нису у потпуности акомодирали етничке идентитете.

Прва појединачна хипотеза: Мировни споразуми и планови су остварили трајни мир, али се конфликт у будућности не искључује као опција код грађана и њихових политичких елита.

Друга појединачна хипотеза: Мировни споразуми су и после неколико деценија од усвајања и примене, предмет друштвених и политичких преиспитивања и оспоравања.

Друга посебна хипотеза: Припадници етничких заједница нису задовољни успостављеним политичким системом, не сматрају га довољно акомодирајућим и легитимитет је уместо за успостављене институције резервисан за политичке елите које их представљају.

Прва појединачна хипотеза: Припадници етничких заједница, након конфликта нису остварили значајнију друштвену кохезију кроз повезивање и интензивирање контаката иако живе у оквиру истог политичког система.

Друга појединачна хипотеза: Већина припадника једне етничке заједнице не би гласала за политичке представнике који припадају другом народу односно етничкој групи.

Трећа појединачна хипотеза: Релевантна популација унутар једне или више етничких заједница не доживљава успостављену постконфликтну државу као своју политичку заједницу.

Трећа посебна хипотеза: Комплексни институционални аранжмани су омогућили политичким представницима различитих етничких заједница да одржавају status quo и буду вето играчи са могућношћу парализе институција.

Прва појединачна хипотеза: Политички представници различитих етничких заједница не остварују базични консензус око битних друштвених и државних питања.

Друга појединачна хипотеза: Политички представници кроз партије и покрете и даље уживају поверење и улогу браниоца партикуларних етничких интереса

Трећа појединачна хипотеза: Политички представници одређених етничких заједница имају капацитет да доведу у питање успостављен државни поредак и постојеће границе.

Четврта појединачан хипотеза: Не постоје назнаке јачања релевантних политичких опција које би се заснивале на некој другој основи осим етничкој.

Четврта посебна хипотеза: Екстерни актери представљају детерминанту одржања постконфликтних друштава у циљу превазилажења спорних статусних питања и редефинисања нефункционалих система.

Прва појединачна хипотеза: Већина припадника етничких заједница не верује да је мир и стабилност у њиховом друштву могућ без деловања међународних и регионалних актера.

Друга појединачна хипотеза: Већина политичких представника различитих етничких заједница не верује да је мир и стабилност у њиховом друштву могућ без деловања међународних и регионалних актера.

Трећа појединачна хипотеза: Екстерни актери су активно укључени у решавање актуелних отворених питања и статусних спорова.

Четврта појединачна хипотеза: Однос међународних актера и домаћих политичких елита допринео је заобилажењу институција и неформалном облику доношења одлука.

Пета посебна хипотеза: Процес достизања правде за жртве прошлих сукоба одређује домете помирења и заједничког живота међу припадницима различитих етничких заједница.

Прва појединачна хипотеза: Припадници различитих етничких заједница нису задовољни са процесом достизања правде за жртве рата.

Друга појединачна хипотеза: Институције постконфликтних система нису примениле механизме транзиционе правде.

Трећа појединачна хипотеза: Политичке елите нису допринеле процесу помирења и суочавања са прошлошћу након конфликта.

Четврта појединачна хипотеза: Припадници различитих етничких заједница перспективу помирења и заједничког живота везују за лојалност према постконфликтној држави.

1.3. Методе истраживања

Дескриптивном анализом предочене су најважније особености постконфликтних друштава као и исходи сложеног институционалног дизајнирања уз међународну подршку. *Компаративна анализа* је нашла своју примену у анализи мировних споразума и планова, мировних мисија, усвојених консоцијативних елемената са акцентом на вето права политичких елита у одржавању постконфликтних друштава. Упоредивање различитих модела омогућило је откривање сличности и разлика између три одабрана друштва са

циљем да се утврде законитости процеса институционалне интеграције етничких заједница и акомодације њихових идентитета у послератном периоду. *Метод специјализације* коришћен је приликом утврђивања посебности у деловању домаћих политичких елита и међународних актера, као и њихове кључне улоге у одржању креираних политичких система. Такође је примењена и *метода класификације* како би се разврстали споразуми и планови на основу којих су успостављени нови политички системи, дефинисали модели политичког представљања етничких заједница у постконфликтним друштвима, политички субјекти и њихова овлашћења у представљању и заштити етничких заједница, као и екстерни вето играчи. Ова метода је помогла да се изврши јасна диференцијација међу актерима, политичким појавама и процесима који детерминишу друштва настала након рата.

Комбинацијом више метода проверене су основна хипотеза, посебне и појединачне хипотезе и изведени општи закључци о институционалним механизмима интеграције етничких заједница у сложеним процесима изградње мира, изградње државе и изградње нације. Приликом прикупљања података коришћене су: анализа садржаја докумената, примена скале индекса постконфликтне трансформације, структурирани интервјуи, истраживање ставова грађана, експертска анкета и метод студије случаја. Све горе наведено коришћено је приликом примарне анализе података.

Анализа садржаја употребљена је приликом истраживања постојеће научне литературе, међународних споразума, резолуција, декларација, устава, законских и подзаконских аката који се односе на институционалне механизме представљања и заштите етничких заједница. У припреми интервјуа, приступило се и анализи програма и платформи политичких представника, као и штампе, публикација и свих осталих докумената који су од значаја за разумевање предмета истраживања.

Квантитативне и квалитативне методе су примењене приликом прикупљања и обраде података добијених путем анкета и интервјуа. Такође, ове методе су биле неизоставне приликом статистичке обраде добијених индекса постконфликтне трансформације. *Компаративна метода* и *метод студије случаја* су у самој основи овог истраживања, као оперативне методе прикупљања података. Будући да постконфликтна друштва Балкана карактерише комплексност политичких појава и процеса, компарацијом одабраних студија случаја утврђене су сличности и разлике међу друштвима, а потом је пружена свеобухватна оцена досадашњег институционалног дизајнирања уз међународну интервенцију. *Метод студије случаја* примењен је са циљем да се резултати добијени овом методом користе и за могућност модификовања институционалних механизма не само на простору Балкана већ и у другим сличним случајевима институционалне интеграције етничких заједница након конфликта.

Будући да до сада нису спровођена истраживања која су компарирала ставове грађана, ставове експерата и политичких лидера, од посебног значаја за овај рад је да се утврди у којој мери се поклапају уверења актера који доносе одлуке и имају вето право, ставови стручних људи из академске заједнице и цивилног друштва који се баве проблемима етнички подељених друштава, са

мишљењима грађана, припадницима различитих етничких група о дометима друштвене интеграције и легитимности поретка у коме живе. За ово истраживање осмишљен је посебан *индекс постконфликтне трансформације* који се ослања, пре свега, на ставове грађана. Основни циљ спроведеног истраживања је био да се мапирају кључни аспекти/елементи који ова друштва чине трајно заробљеним у постконфликтном нарративу и који директно утичу на одрживост јединствене политичке заједнице, компарацијом три студије случаја земаља у којима је конфликт директно заустављен међународном интервенцијом.

На основу 95% нивоа поузданости и интервала плус/минус 2.8, дефинисан је релевантан узорак испитаника за С. Македонију и Косово, у складу са бројем становника који износи по 1.224, док је за Босну и Херцеговину 1.225. На Косову је прикупљено 1.223, у С. Македонији 1.218, а у Босни и Херцеговини 1.299 попуњених упитника са ставовима грађана. На тај начин, на простору три одабрана постконфликта друштва укупно је анкетирано 3.740 грађана методом случајног узорка, уз уважавање родног и територијалног баланса и пропорционалне заступљености. Такође, за потребе овог истраживања који акценат ставља на међуетничке односе, узорак испитаника је стратификован по етничкој припадности како би резултати истраживања били поузданији.

Будући да нема ранијих истраживања који су на сличан начин проучавали постконфликтна друштва Балкана, утврдило се да је за тумачење резултата значајно да се укључи и експертска анкета како би се олакшало формирање индекса постконфликтне трансформације и утврдила одступања експертског скорa од ставова грађана и представника политичких елита. Експертска анкета је у овом мултидимензионалном истраживању имала улогу контролне групе која се заснива на сумирању мишљења идентификованих стручњака за постконфликтна и етнички подељена друштва, а који уједно живе и остварују се у земљама које су предмет истраживања. Анкета је рађена електронским путем, заснована на теоријским и емпиријским полазиштима Беноа (Benoit Kenneth) и Лејвера (Laver Michael), а стопа попуњених упитника је прелазила 60% што се се може тумачити као значајан успех (у просеку је 28%).¹² У Босни и Херцеговини је упитник попунило 36 стручњака, на Косову 27, а у С. Македонији 34.

Трећи сегмент истраживања подразумевао је интервјуе са доносиоцима одлука у које су укључени актуелни политички представници различитих етничких заједница, на више нивоа политичког организовања од локалног до националног. Иако је на почетку истраживања замишљено да интервјуи буду структурирани, у пракси, они су више били полуструктурирани, будући да су неки саговорници били неадекватни за одговоре на одређена питања или су својим ставовима подстицали на више питања и појашњења. Међутим, учестала једнообразност у одговорима, поготово на сензитивна питања која дефинишу званичну етничковану политику странке или покрета, омогућила је квантитативан приказ анализе спроведених интервјуа.

На основу експертске анкете, квантитативне обраде ставова грађана и комбинованог тумачења интервјуа са доносиоцима одлука, дефинисани су индикатори: Хибридизација мира – интензитет конфликтности; Етничке

¹² Benoit Kenneth, Laver Michael, *Party Policy in Modern Democracies*, Routledge, London, 2006.

заједнице и вертикални, друштвени легитимитет; Улога елита у управљању конфликтима, расцепима и базични консензус; Улога међународних и регионалних актера; и Помирење – суочавање с прошлошћу. Индекс постконфликтне трансформације је формиран највише на основу резултата истраживања ставова грађана, са приказима значајних одступања у ставовима са експертима и политичким актерима. Индекс постконфликтности је одређен на скали од 1 до 5 у којој индекс 1 означава друштво које је у потпуности и даље у постконфликтном оквиру док је индекс 5 – друштво које је у потпуно напустило постконфликтни оквир.

За сваки од поменутих индекса дефинисани су почетни индикатори. Примењене су корелационе матрице које указују на степен повезаности различитих варијабли. Такође, на одговоре испитаника примењене су стандардне процедуре за анализу релијабилности скала тј. интерне поузданости скала, применом коефицијента поузданости - Кронбахова алфа. На крају, применом модела вишеструке линеарне регресије испитан је утицај етницитета, образовања и старосне доби на индекс постконфликтне трансформације.

Анализирани резултати произилазе из мултидимензионалног истраживања које се временски одвијало паралелно у току 2019. и 2020. и које је омогућило свеобухватност у обради постконфликтних тема. Обимност добијених података захтевала је селекцију најзначајнијих налаза статистичке анализе који су табеларно и графички приказани. Они су такође и компаративно презентовани кроз емиријске показатеље примене мировних споразума и планова, улоге екстерних актера у постконфликтном аранжману, као и вертикалне интеграције етничких заједница и процеса суочавања с прошлошћу за сваку од проучаваних земаља.

1.4. Очекивани резултати и научни допринос

Очекивани резултати и научни допринос овог истраживања су вишеструки. Први допринос представља анализа капацитета институција у превазилажењу недостатака постконфликтног дизајнирања, чиме се пружа јасан допринос досадашњим теоријама о друштвеној интеграцији у комплексним политичким оквирима. Други допринос јесте покушај да се подробније објасни теоријски модел ветирајућих релација између политичких елита и спољних актера, као и да се пружи поуздана анализа утицаја који политичке елите имају на интеграцију заједница које представљају. Трећи допринос односи се на анализу степена поверења грађана у постконфликтне институције и њихове капацитете да акомодирају идентитетске посебности етничких заједница, као и на анализу међуетничког поверења оптерећеног наслеђем конфликтне прошлости. На крају, истраживање је покушало да допринесе бољем разумевању и повезаности друштвене интеграције, процеса суочавања с прошлошћу са дOMETИМА помирења и јачања легитимитета јединственог политичког система.

Поред научног доприноса ово истраживање ће имати и значајан *друштвени допринос*. Институционални механизми интеграције и после више од две деценије од потписивања Дејтонског споразума производе различита тумачења код представника три конститутивна народа. Статус привремених органа управе и

положај Срба на Косову и Метохији јесу једна од кључних тема дијалога у Бриселу између Београда и Приштине. Упркос постизању Преспанског споразума и промени имена, Северна Македонија се суочава са дубоким политичким расцепом око исхода „охридског компромиса“. Резултати истраживања омогући ће сагледавање свих комплексности проблема акомодације етничких заједница у постконфликтним друштвима, при одсуству међуетничког поверења и истинске делиберације међу представницима политичких елита. Стога ће истраживање омогућити путоказ ка друштвеним одговорима не само у Босни и Херцеговини, Северној Македонији и на Косову и Метохији, већ и на другим мердијанима статусно и функционално спорних територија.

ПРВО ПОГЛАВЉЕ

2. ТЕОРИЈСКО И КАТЕГОРИЈАЛНО ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕДМЕТА ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Одређење постконфликтних друштава између императива изградње мира и политичке легитимности поретка

Иако се у литератури користе различити називи за одређење мултиетничких друштва са искуством рата која су у обновљеном миру изградили сложене институционалне аранжмане, опредељеност у овом раду је на појму „постконфликтна“ друштва. Реч је о етнички подељеним друштвима, често са косоцијативним елементима управљања, минималним државама или фрагилним системима са трајним процесом изградње државе и нације, за која ће се показати да је претходни сукоб вредносна вертикала која одређује све даље друштвено-политичке процесе. Уместо институционалног превладавања прошлости, конфликт се у одабраним политичким системима константно обнавља и реинтерпретира у контексту савремених политичких појава и процеса. На тај начин, сукоб постаје детерминанта у условима политичког „ни рата, ни мира“ која ова друштва упркос протоку времена трајно одређују као постконфликтна.

У овом поглављу се настоји показати да постконфликтна друштва нису транзитног карактера, већ је реч о системима где се успостављена друштвена заједница, институционални поредак, суверенитет и функционалност система непрестано оспоравају и предмет су преговора између међународних актера, домаћих елита и припадника различитих етничких заједница. Постконфликт се отуђио од ограниченог периода „после рата“ и постао трајан наротив који обликује институционалну и политичку стварност. То не значи да је конфликт актуелан, већ да се употребљава у новом институционалном оквиру кроз бескрајни круг понављања у коме је референтна тачка сукоб, а кружна линија нерешиви међуетнички антагонизми.

Прво питање које се намеће у одређењу постконфликтних друштава је шта се подразумева под „изградњом мира“ као примарним процесом након окончања сукоба? Одговор на питање додатно отежава комплементарност процеса изградње мира, државе и нације. Испреплетеност сложених појава и процеса компликује теоријско омеђавање ових појмова, који се неретко у литератури користе у синонимичном значењу. Процес изградње мира свакако подразумева активности у циљу смањивања вероватноће избијања нових сукоба. Пресудну улогу у том процесу имају међународни актери који у одабраним студијама постконфликтних друштава Балкана представљају градитеље мира и својим безбедносним снагама гарантују успоставу нових односа. С тим у вези, процес изградње је размислив без процеса изградње државе, јер се у почетној постконфликтној фази морају изградити прве институције које ће конституисати нови поредак и обезбедити функционисање система.

Међитим, постоји општа сагласност да процес изградње мира не подразумева само јачање претпоставки за мир и смањење вероватноће за повратак насиља и рата. Постконфликтна друштва захтевају веће напоре које укључују уклањање основних узрока сукоба, промовисање безбедности за

појединце, друштвене групе и саму државу и негује особине које стварају услове за трајни мир. Изградња мира је заправо свеобухватан и уједно вишедимензионалан процес који укључује целокупну реконструкцију друштва након сукоба.¹³

Контуре новог поретка исцртане су најчешће међународном интервенцијом оличеном у два процеса: 1) изградњом државе кроз обнову основних структура и институција западне, веберовске државе (state-building) 2) изградњом мира кроз свесрдну подршку прелазу од рата ка миру (peace-building) где је, као што Парис и Дафилд тврде, жељени исход „либерални мир“, подразумевајући под тим појмом сет мера које доводе до либерализације економије, модернизације друштва, увођења демократије и подстицања политичке стабилности.¹⁴

Друго питање које заокупља пажњу приликом истраживања постконфликтних друштава јесу критеријуми који се узимају у обзир приликом утврђивања успеха у процесу изградње мира? Уколико би већ поменути либерални мир подразумевао либералну демократију, онда је реч о максималистичком захтеву који нема завидне резултате у компаративном искуству међународних интервенција после конфликта. Реалистичан позитиван исход процеса изградње мира је да се сукоб више не спомиње као опција, и да је реч о минималној вероватноћи за поновно избијање рата. Ипак, не би требало занемарити реформске напоре који се спроводе током овог процеса, јер чак и у „компромисној изградњи мира“ између домаћих елита и међународних актера, која садржи „ритуалне елементе демократије“ упркос илибералној подлози, „могу бити постављене основе за даљу либерализацију“ и једног дана резултирати демократијом.¹⁵

Будући да се процес изградње мира и последично државе, константно изнова преговара, такав институционални контекст ставља домаће елите и међународне актере у средиште опстанка успостављеног поретка. Међутим, компаративна искуства показују да се у постконфликтним друштвима однос у коме носиоци власти захтевају међународну подршку и помоћ своди на одржање партикуларних интереса политичких елита. Ове „тактике власти“ мање се односе на стратешко изграђивање идеализоване крајње тачке државности већ више на дневну политику стварања простора за опстанак и консолидацију режима.¹⁶ Ствара се парадокс у коме се с једне стране инсистира на апсолутном унутрашњем суверенитету новоизграђених политичких система, а с друге се уз помоћ „доносиоца мира“ креира хибридни облик суверености.

Хибридност се не огледа само у суверености већ и природи режима који врло често комбинује либералне и ауторитарне одлике. Разлог овом исходу је диктат успеха код међународних актера којима је за успостављање и одржање постконфликтног поретка потребна сагласност политичких елита, најчешће стратификованих по етничким групама. Од момента успостављања мисије

¹³ Michael Barnett, Songying Fang and Christoph Zürcher, "Compromised Peacebuilding," *International Studies Quarterly*, 58, no. 3 (2014): 610.

¹⁴ John Heathershaw and Daniel Lambach, "Introduction: Post-Conflict Spaces and Approaches to Statebuilding," *Journal of Intervention and Statebuilding* 2, no. 3 (2008): 272.

¹⁵ Barnett Fang and Zürcher, 617.

¹⁶ Heathershaw and Lambach, 270.

изградње мира, постоји притисак да успех буде брзо постигнут, а најчешће резултира „компромисом“ између градитеља мира и политичких представника у вези са два питања: једно је уређење постконфликтне државе, а друго ресурсна подршка која ће бити обезбеђена за договорену трансформацију.¹⁷

Међутим, привремени међународни надзор процеса изградње мира често прераста у трајну институционализацију неформалног управљања од стране широке коалиције интерних доносиоца одлука, представника различитих етничких група, са екстерним актерима. На тај начин се функционисање постконфликтних друштава заснива на „нормализацији високог нивоа интервенције“.¹⁸ Однос међузависности креира систем нетранспарентних одлука и договора који произилазе из страха екстерних актера од неуспеле мисије, и домаћих елита од губитка неопходне ресурсне подршке за одржање система.

Услед константне упитности власти и суверенитета у постконфликтним друштвима, ова врста патронаже постаје једини облик егзистенције креираних политичких система. На тај начин се у процесу изградње мира, међународни надзор „неуспелих“ држава проширио, „иако су те државе формално признате као суверене, и нису у формалним аранжманима о старатељству“.¹⁹ Хитершав (Heathershaw) и Ламбах (Lambach) нуде алтернативу у разумевању постконфликтних друштава, наводећи да постконфликтност не би требало разумевати као процес већ ју је потребно концептуализовати као „простор“. Простор је инхерентно повезан са продукцијом идентитета и проблематичан је када се искључиво идентификује са територијалним ентитетом, стога је њихово разумевање „простора“ алтернатива територијализирајућем императиву у процесу изградње државе.²⁰

Постоје и тумачења да управо међународно присуство у процесу изградње мира одржава постконфликтни наратив. Екстерни приступ постконфликтним друштвима се заснива на процесима „конфискације памћења“ и „патологизације становништва“ који сукоб детерминишу као трајну манифестацију историјских антагонизама између различитих етничких заједница, због чега је у циљу спречавања поновног избијања рата међународно надгледање добило неограничени мандат.²¹ Овај детерминизам конфликта нарочито је био препознатљив у тумачењима сукоба који су избили на Балкану у постхладноратовској ери. Корен сукоба се представљао у исконским непријатељствима и дугогодишњој ирационалној етничкој или верској мржњи, па је тако Џорџ Буш старији сукобе на Балкану приписао „вековним анимозитетима“, док је његов наследник Бил Клинтон, у сличном тону представио да је услед „скинутог поклопца“ читав глобални терен обележен истом врстом сукоба.²²

Уверења о предодређености друштава за конфликт имала су директну политичку последицу по „демос“ новоуспостављених заједница. У условима

¹⁷ Barnett Fang, and Zürcher, 611.

¹⁸ Heathershaw and Lambach, 271.

¹⁹ Caroline Hughes and Vanessa Pupavac, "Framing Post-Conflict Societies: International Pathologisation of Cambodia and the Post-Yugoslav States", *Third World Quarterly* 26, no. 6 (2005): 874.

²⁰ Heathershaw and Lambach, 278.

²¹ Hughes and Pupavac, 874-882.

²² Mark T. Berger, "From Nation-Building to State-Building: The Geopolitics of Development, the Nation-State System and the Changing Global Order", *Third World Quarterly* 27, no. 1 (2006): 11.

„патологизације“ становништва, које изградњу мира прати из трауматизоване и брутализоване перспективе, практично долази до порицања суверенитета грађана и њиховог права да утичу на успостављене институције, будући да се „представљају као неспособни за суверено деловање“.²³ Када се томе придода етничка фрагментација политичког простора, у коме елите делују у оквирима вета и пакта, успостављена постконфликтна друштва отварају комплексно питање легитимитета процеса изградње мира, а потом и државе.

Иако су недостаци процеса изградње мира у крхким и постконфликтним друштвима апострофирани потребу за јачањем односа између друштва и државе, шира инклузивност је изостала. Први разлог томе може се приписати егзистенцији компетитивних нормативних оквира за успостављене системе, који отежавају напоре за изградњом одрживог мира и јединственог друштва. Упркос различитим механизмима акомодације разлика, етнички идентитети су били основ сукоба и наставили да се остварују у форми политичких захтева. Други разлог је у међународном посредовању које је упркос прокламованој инклузивности зазирало од „националног“ власништва над управљањем и јаким односима државе и друштва. Тако се у оквиру четири стратегије деловања међународних актера које су препознате на примеру Камбоџе и постконфликтних друштава Балкана, истиче „атомизована форма политичке партиципације, као што су избори“.²⁴ Трећи разлог је погрешна претпоставка да у процесу изградње мира постоји „компатибилност између интереса елите и шире концепције националног интереса“.²⁵

Упркос изазову дефинисања, њене стварне примене и односа са нормама изградње мира које креирају домаће елите са екстерним актерима, Донаис (Timothy Donais) и Меккандлес (Erin McCandless) су указали на инклузивност као друштвену вредност која може допринети жељеном исходу процеса изградње мира и истакли „вертикалну интеграцију“ друштва као предуслов инклузивности. „Вертикала“ се заснива на консензусу кључних конституената друштва око крајњих исхода процеса изградње мира уз отворену партиципативност различитих актера и перспектива. Међутим, указују на чињеницу да друштвена инклузивности од стране политичких представника и међународних актера лако може бити доживљена као супротна успостављеним нормама суверенитета и либералне демократије.²⁶

Предмет овог рада нису демократске перформансе постконфликтних друштва, будући да је главна интенција указивање на појаве и процесе који су изван домашаја демократије. Уколико се потврди недостатак базичног консензуса између припадника различитих друштвених и етничких заједница о успостављеном политичком систему, онда се не може очекивати да ће се појединци и групе залагати и борити за демократско уређење пре редефинисања постојећег поретка. Стога ће наредни редови посебно бити посвећени концепту легитимитета државе у постконфликтним друштвима. Другу отежавајућу околност може представљати присуство међународних актера који упркос

²³ Caroline Hughes and Vanessa Pupavac, 881.

²⁴ Ibid, 884.

²⁵ Timothy Donais and Erin McCandless, “International Peace Building and the Emerging Inclusivity Norm”, *Third World Quarterly* 38, no. 2 (2017): 293.

²⁶ Ibid, 293-294.

залагању за демократске институције, током постконфликтног управљања могу заирати од либерализације. Разлог томе је потенцијал да буду ослобођене друштвено-политичке снаге које се не могу контролисати и које могу водити до обнове сукоба. На крају, пристанак домаћих политичких елита да учествују у новом институционалном дизајну највероватније води ка успешној изградњи мира, али не и демократије. Као што истичу Барнет, Фанг и Цирхер: „Домаћи политички актери могу поздравити „мир“ који доноси стабилност, али не и мир који укључује демократију“.²⁷ Суштински, она може угрозити њихов монопол над одржањем система, као и прећутно прихваћене неформалне облике вршења власти.

2.2. Институционални легитимитет наспрам базичног консензуса

Постконфликтна друштва се у процесу изградње државе суочавају са питањем политичког легитимитета. Вишезначност овог појма отежава нормативну контекстуализацију, будући да се може односити на: међународну интервенцију у спречавању сукоба и каснијем процесу изградње мира; нови и неретко комплексни институционални аранжман; положај политичких елита и њихове капацитете да обезбеде функционалност система; у коначном, сам поредак и успостављену друштвену заједницу. Ипак, легитимитет као појам не може бити изостављен у разумевању постконфликтних режима јер поставља питање околности и услова у којима се креира *сагласност* друштва и различитих етничких заједница да се њима управља.

Неспорност легитимитета обезбеђује окончање процеса изградње мира и ствара услове за изградњу демократског политичког система. Међутим, у недостатку легитимитета политичка стабилност захтева трајну међународну интервенцију, а прокламовани концепт либералне демократије се одржава поштовањем основних техничких процедура. Умањена очекивања су креирала доминантно мишљење да је могућност изласка на изборе и остваривање тог права акт прихватања успостављеног поретка. Стога се и формално окончање процеса изградње мира везује за формирање институција изабраних на првим постконфликтним изборима. Ипак, „свођење легитимитета на „објективне“ појмове који се могу посматрати и мерити само је додатак настојању повезивања глобалних техничких „решења“ са локалним политичким „проблемима“ одржавањем избора...“.²⁸

Нагласак на изборима проистиче и из потребе међународних актера да имају конкретан и опипљив резултат у постконфликтном управљању, као и оправдање за смањивање потенцијалне финансијске помоћи. Истицање избора као примарног средства легитимизације успостављеног поретка, упркос многим критикама, брани аргумент да су изборни процеси у постконфликтним земљама

²⁷ Barnett Fang and Zürcher, 612.

²⁸ David Roberts, "Everyday Legitimacy and Postconflict States: Introduction," *Journal of Intervention and Statebuilding* 7, no. 1 (2013): 3.

незамењив критични корак у преласку од рата до поновне легитимизације државе.²⁹

Иако изборне кутије представљају легитимизацију државе након конфликта и потврду за окончање процеса изградње мира, постоје два проблема који оспоравају апотеозичан приступ изборима и моделима изборних система. Први, је што се постконфликтни легитимитет путем избора ставља искључиво у оквиру квантификације процеса, који онемогућава ширу контекстуализацију постконфликтне проблематике, па се неретко сложени етнички односи свде на изналагање најадекватнијег модела изборног система којим би се акомодирале разлике бар у политичкој сфери. На тај начин се врши симплификација која не узима у обзир различите варијабле са неретко пресудним утицајем на шири концепт легитимитета. Истраживачко игнорисање питања која се не могу квантификовати или презентовати као конкретан и опипљив резултат за последицу имају изборе као једини механизам континуиране легитимизације политичког процеса и функционисања система. Тако су избори од примарног средства за успостављање поретка, прерасли у финални и једини облик регулације различитих врста криза у постконфликтном устројству.

Легитимитет као појам може имати различита значења и сходно томе, класификације. Теорије које се баве формирањем уверења о легитимитету могу бити усмерене на процену грађана о исходима, или процену грађана о поступцима.³⁰ Политичка наука углавном препознаје четири основна извора легитимитета: легитимитет процеса (input); легитимитет исхода (output); заједничка уверења (базирана на осећањима која проистичу из држављанства или заједнице); и међународно признање суверенитета државе.³¹ Међутим, реч је идеал типовима легитимитета, који се на пољу емпирије не могу раздвојити, и који у контексту одржања једног постконфликтног друштва показују међузависни однос.

Роша Менокал (Rocha Menocal) подсећа да је легитимитет мултидимензионалан концепт, који се углавном односи на прибављање легитимитета и сагласности од оних над којима се влада, и стога препознаје: легитимитет који се остварује међународним признањем; легитимитет заснован на идеологији или национализму; легитимитет заснован на популизму; легитимитет заснован на клијентелизму; легитимитет заснован на традиционалним облицима власти; легитимитет заснован на учинку; и, коначно, процедуралну легитимност.³²

Друго преовлађујуће мишљење о оправданости успостављеног поретка, појам легитимитета везује за способност владајућих елита да обезбеђују јавна добра и несметано функционисање система. Под тиме се подразумева да

²⁹ Sisk Timothy, 2013, "Elections and State-Building After Civil War: Lurching Toward Legitimacy", 259. према Ruby Dagher, "Legitimacy and Post-Conflict State-Building: The Undervalued Role of Performance Legitimacy", *Conflict, Security and Development* 18, no. 2 (2018): 89.

³⁰ Kylie Fisk and Adrian Cherney, "Pathways to Institutional Legitimacy in Postconflict Societies: Perceptions of Process and Performance in Nepal," *Governance* 30, no. 2 (2017): 263.

³¹ Dagher, "Legitimacy and Post-Conflict State-Building: The Undervalued Role of Performance Legitimacy", 87.

³² Alina Rocha Menocal, "State Building for Peace: A New Paradigm for International Engagement in Post-Conflict Fragile States?", *Third World Quarterly* 32, no. 10 (2011): 1725.

легитимност омогућава држави да врши власт над територијом, ограничавајући или уклањајући све активности аутономне контроле унутар својих граница, и што је још важније, олакшава напоре државе да склопи друштвени уговор са становништвом, омогућавајући „поверење грађана, креирање и спровођење правила, употребу силе и минимизирање утицаја актера који желе да дестабилизују државу“.³³

Легитимитет је од посебне важности за активности које потпадају под оквир појма изградње државе након конфликта. У том контексту посебну академску дебату изазива разлика између легитимитета процеса и легитимитета перформанси. Дагер истиче да је у почетној фази постконфликтне изградње државе међународна заједница била фокусирана на легитимитет процеса, али да ситуације након сукоба стварају услове у којима је легитимитет перформанси од огромног значаја за грађане, што отвара велику могућност да ова врста легитимитета буде заробљена од стране лидера претходно зарађених страна, који су мировним споразумима добили контролу над деловима државног апарата.³⁴ На тај начин обезбеђивање основних потреба грађана већ на самом почетку делегитимише државу као институционални оквир са перформансним капацитетима.

Аргументација која се заснива на процесу као основи изградње легитимитета, полази од процедуралне правде као централног елемента, истичући да поштено одлучивање и поштовање поступка мотивишу грађане да легитимишу и покажу послушност према властима.³⁵ Акцент на перформансама у постконфликтном оквиру често води до легитимитета кроз клијентелистички однос, док поштовање процедура може ударити темеље непристрасним институцијама насталим на основама мировних споразума. Такође, у раду ће бити показано да каузалност између сервисирања и легитимитета постаје сложенија када се стави у оквир изградње државе и прерасте у јасан политички захтев сагласности.

У одбрани постконфликтног легитимитета кроз процедуралну правду и идентификацију грађана са владајућом структуром, Фиск и Чернеј истичу два централна елемента: један у вези са квалитетом доношења одлука (глас, непристрасност) и други у вези с квалитетом међуљудског поступања (достојанствено и са поштовањем), који омогућавају да припадници заједнице могу да суде о правди и легитимитету на основу процедуралних фактора, а не инструменталних исхода.³⁶ С друге стране, Дагер (Dagher) истиче да упркос доминацији академских анализа у којима се постконфликтни оквир посматра кроз легитимност процеса, реалност у пракси читава већи нагласак на испоруци основних добара и услуга, те да је основни извор легитимизације државе у раној

³³ Rotberg Robert I, 2004, *When States Fail: Causes and Consequences* према Dagher, "Legitimacy and Post-Conflict State-Building: The Undervalued Role of Performance Legitimacy", 87.

³⁴ Dagher, 87.

³⁵ Tyler Tom R, 2006, *Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation*, према Fisk and Cherney, "Pathways to Institutional Legitimacy in Postconflict Societies: Perceptions of Process and Performance in Nepal", 2017, 263.

³⁶ Fisk and Cherney, 267.

постконфликтној фази остваривање ових захтева, а не активности које потпадају под легитимитет процеса.³⁷

Током креирања постконфликтног поретка, свакако да се преплићу потребе које имају процедурални карактер или су у форми захтева за конкретним исходом. Сходно комплексном дизајнирању настају и различити основе за оправдање успостављеног поретка, који се не могу заснивати искључиво на процесном, али ни на легитимитету перформанси. Постоје и захтеви грађана за које се може рећи да уједињују ова два облика. Процес изградње мира почива на успостави поретка који уз помоћ међународних снага може да гарантује безбедност. Као што истиче Волф, „способност постконфликтне државе да пружи безбедност пресудно ће одредити њен легитимитет“, а уједно политички легитимитет кроз изборе, представљање и учествовање одређује оквиру у којима ће се безбедност исказати код грађана као заштита или „наставак конфликта другим средствима“.³⁸

Политиколошке анализе легитимности постконфликтног поретка суочавају се са проблемом усаглашавања референтне тачке посматрања. Као што примећују одређени аутори, кључну разлику између постконфликтног и легитимитета у стабилним западним демократијама представља „полазна тачка“ легитимитета режима.³⁹ Иако представљене теорије о легитимитету уважавају посебности друштва која се обнављају након сукоба, оне и даље задржавају свој универзалистички приступ. Успостава стабилних демократских, а самим тим и легитимних режима у постконфликтном институционалном оквиру остаје неостварен циљ, упркос међународном надзору и подршци.

Сепаратно проматрање постконфликтних друштва, кроз одабране студије случаја омогућава да се покаже како је њихова „полазна тачка“ обустављен сукоб међу етнички супростављеним странама са политичким лидерима који су уз међународно посредовање често били приморани да прихвате успоставу новог поретка. Стога се околности које доприносе изградњи легитимитета у постконфликтним системима никако нису могли посматрати или компарирати са дугогодишњим демократијама и оквирима њихових дефицита легитимитета.

Успостава мира већ је била вредност по себи, али су у неопходном процесу реконституисања заједнице као циљ постављене перформансе, остварене у кратком временском року и у оквирима вредности и праксе западних демократија: конституционализација поретка кроз сложен систем институција које ће поштовати фер процедуре и имати капацитете да сервисирају потребе грађана. Уз то би требало додати и сагласност елита да се постепено одричу легитимитета заснованог на национализму, клијентелизму и популизму који окончани сукоб може злоупотребљавати као аргумент у новим политичким и друштвеним односима.

³⁷ Dagher, "Legitimacy and Post-Conflict State-Building: The Undervalued Role of Performance Legitimacy", 97.

³⁸ Stefan Wolff, "Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice," *Third World Quarterly* 32, no. 10 (2011): 1779.

³⁹ Brinkerhoff Derick W, Anna Wetterberg and Stephen Dunn, према Fisk and Cherney, "Pathways to Institutional Legitimacy in Postconflict Societies: Perceptions of Process and Performance in Nepal," 2017, 265.

Постконфликтна друштва се за разлику од стабилних демократија суочавају и са својеврсном конкуренцијом различитих актера око легитимитета. У контексту већ поменутог легитимитета перформанси подразумева се да је „држава као предмет легитимитета свесна потреба и очекивања грађана као субјекта и може их испунити, онда ће субјект вероватно узвратити укључујући и групе која су се раније осећале искључено или потлачено“.⁴⁰ Међутим, проблем настаје када успостављена држава није једини „предмет легитимитета“, и када актери и неформалне организације са привилегованим статусом који потиче још из времена сукоба настављају свој живот паралелно са постконфликтним институцијама.

Иако се референцира на земље Латинске Америке и субсахарске Африке, Роша Менокал препознаје клијентелизам и нео-патримонијализам као извор легитимитета, чији се обриси препознају и у постконфликтним друштвима. Политичка подршка се обезбеђује разменом материјалних користи, формалне институције уступају место персонализованим односима између државних и друштвених актера, а патронажне мреже селективно пружају државне услуге одређеним групама. Реч је о „хибридним политичким порецима“ у којима, за разлику од државних структура, неформални облици успевају да успоставе оданост.⁴¹

Приказ досадашњих расправа о легитимитету и узроцима његове непојавности упућују нас на два фундаментална питања: Ако успостављена постконфликтна друштва нису резултирала демократијом, шта јесте основа легитимитета успостављених система? И ако персонализовани односи функционисања и „сервисирања“ поседују већи степен поверења грађана у односу на успостављене институције, шта је основ њихове лојалности? У одговору на ова два питања потребно је осврнути се на одабране студије случаја које ће бити представљене у наредним поглављима.

Балканска постконфликтна друштва се карактеришу као фрагилни системи упркос институцијама које су од потписивања мировних споразума оствариле континуитет одржања поретка, уз манифестовано учешће представника различитих етничких заједница. Њихова „крхкост“ се стога може односити на дефицитарност демократије и упитност легитимитета владајућих политичких елита. Претпоставка је да ауторитарне тенденције нужно не доводе до упитности легитимитета саме државе, као израза сагласности различитих етничких група за креирање јединствене политичке заједнице, већ тренутног режима владавине. Међутим, уколико је у постконфликтном аранжману изостао друштвени уговор, успостављене државе, односно политички системи се суочавају са одсуством фундаменталног легитимитета.

Дефинишући „идеју државе“ Бузан тврди да држава постоји превасходно на друштвено-политичком а не на физичком плану, као и да је састављена од три различита елемента: физичке основе државе (ефективни суверенитет, међународни консензус о територијалним границама); институционалног израза државе (консензус о политичким „правилима игре“, али и о обиму државних

⁴⁰ Dagher, "Legitimacy and Post-Conflict State-Building: The Undervalued Role of Performance Legitimacy", 92.

⁴¹ Menocal, 1726.

институција); и идеје државе (имплицитни друштвени уговор и идеолошки консензус).⁴² Идеја државе али и институционални процес изградње државе свој легитимитет црпе из „друштвеног пакта“ између државе и друштва.⁴³ Наглашавајући државу више као идеју коју деле различите групе људи, него као физички организам, Бузан упозорава да „без широко распрострањене и прилично дубоко укоренење идеје државе међу становништвом, саме државне институције имају потешкоћа да функционишу и опстану“.⁴⁴

Стога у средишту одговора није одсуство демократије или њене консолидације, већ држава или тачније уверења о њеној постојаности. „Идеја државе“ је неопходна као основ легитимитета, јер једино она доводи до зацртаног циља у постконфликтном аранжману– интеграције различитих етничких заједница. У одсуству друштвене кохезије или базичног консензуса о политичкој заједници, друштвени расцепи у постконфликтним друштвима прате линије етничитета као „зарађених“ страна, недозвољавајући да се у мирнодопским условима изграде другачије и шире основе друштвене стратификације.

Уколико протоком времена није дошло до акомодације разлика и уједно идентификације са дизајнираном политичком заједницом, припадници различитих група неће изградити идентитете који обухватају или превазилазе етничку припадност. У таквим условима држава је доживљена као субјект који захтева прилагођавање етничким циљевима – радикална промена или укидање постојећег система. Сходно томе, етничитет постаје основ друштвене али и политичке лојалности која, како ће се касније показати, егзистира у амбиваленцији између ниског поверења у институције и бланко подршке политичким лидерима, односно „етничким предузетницима“. На тај начин, етничка припадност опстаје као детерминанта не само политичке заједнице већ и политичког живота где су елите и њихове групе у константном односу међузависности и лојалности која почива на нераскидивој идентитетској вези.

Каузалност овог односа је да претходно поменути процедурални разлози или инструментални исходи као основе легитимитета не могу да се суоче са питањем легитимитета у политичкој заједници чији припадници осећају да је она наметнута, или креирана супротно њиховим настојањима у оквиру етнички дефинисаних циљева. Друго, ако се не детектују поклапања у ономе што би назвали „заједничка уверења“, односно легитимитет који проистиче из унутрашњих стремљења и усаглашавања интереса различитих идентитетских група, процесни и легитимитет перформанси су само појавни облици легитимитета који се креира и намеће споља. Чак и реални захтеви за редефинисањем статусних питања, која могу оснажити јединство политичке заједнице у постконфликтном аранжману, очекују спољну, односно међународну легитимацију своје оправданости. На тај начин, међународни представници су

⁴² Buzan B, 1991, "People, states and fear: an agenda for international security studies in the post-cold war era" према Nicolas Lemay-Hébert, "Statebuilding without Nation-Building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutionalist Approach," *Journal of Intervention and Statebuilding* 3, no. 1 (2009): 24.

⁴³ Alina Rocha Menocal, "State Building for Peace: A New Paradigm for International Engagement in Post-Conflict Fragile States?", *Third World Quarterly* 32, no. 10 (2011): 1721.

⁴⁴ Buzan према Lemay-Hébert, "Statebuilding without Nation-Building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutionalist Approach," 2009, 25.

гаранти одржања и уједно фактор који дезавуише идеју суверености успостављеног поретка.

Сложени институционални аранжман у анализираним постконфликтним друштвима није довео до акомодације етничких подела. Резултат је *status quo* у коме су захтеви за редефинисањем поретка и различити друштвени интереси стављени по страни у ишчекивању неких тектонских политичких промена које ће саме од себе креирати основу за нове односе. Из тог разлога, за разумевање комплексности постконфликтног процеса, адекватна је дистинкција између појма *пристанка* припадника етничких заједница на функционисање успостављеног система, који је био неформалног карактера (за многе препознат као наметнут), и изостале *сагласности* да се сматрају грађанима јединствене политичке заједнице.

Легитимитет је једино средство централне власти у конкуренцији са осталим актерима система и вансистемских елемената који не деле лојалност према успостављеном поретку. Стога је фокус овог рада на делимично процесном легитимитету као средству у дефинисању фундаменталног легитимитета заснованог на заједничким уверењима (осећају грађанства и припадности друштву). На том трагу, полази се од две дефиниције легитимитета. Прва дефиниција *институционалног* или *хоризонталног легитимитета* - означава признање политичког ауторитета који обезбеђује функционисање оквира у коме грађани прихватају успостављен институционални аранжман. И друга дефиниција *интеграционог* или *вертикалног легитимитета*, која се заснива на заједничким уверењима, а представља сагласност и признање постојеће политичке заједнице успостављене мировним споразумом или планом.

У контексту заједничких уверења и перцепција, не постоји објективан сет критеријума који дефинишу легитимитет одређеног поретка, али нас одређени индикатори могу довести до потпунијег одговора. Уколико постконфликтна друштва карактеришу политичке елите које немају консензус око базичних питања, етничке заједнице са високим степеном дистанце, међународни актери који су стални медијатори статусног преиспитивања и прошлост која није добила институционални облик суочавања, тада се са сигурношћу може тврдити да ти системи нису изградили легитимитет који води до поратне интеграције различитих групација.

Постоје конкретни изазови у одабраном истраживању постконфликтних друштава, будући да су интензитет и поратна интерпретација сукоба, институционални дизајн и с тим у вези деловање елита фактори који су пресудно утицали на креирање „субјективног“ поимања легитимитета код припадника различитих заједница. Иако се не полази од Фисковог и Чернејевог става о процедуралном легитимитету као превасходном, потребно је узети у обзир њихову тврдњу о легитимитету у главама грађана као важну за предвиђање успешности напора у постконфликтној обнови. Више социолошки и антрополошки орјентисан, њихов концепт субјективног легитимитета у супротности је са доминирајућим институционалним приступом који користи унапред одређене показатеље (излазност бирача на изборима, стопе криминала, чланство у политичким странкама, ниво политичког насиља...)⁴⁵

⁴⁵ Kylie Fisk and Adrian Cherney, "Pathways to Institutional Legitimacy in Postconflict Societies: Perceptions of Process and Performance in Nepal," *Governance* 30, no. 2 (2017): 264.

Међутим, одређени квантификовани подаци су незаобилазни у свеукупном сагледавању постконфликтних друштава од етничке дистанце и друштвене кохезије до степена поверења у институције, али легитимитет „идеје о држави“ остаје предмет квалитативног проматрања више индикатора. Истраживање отежава чињеница да се постконфликтни наратив развијао у различитим околностима и да упркос значајним поклапањима не постоји универзална перцепција легитимитета поредака успостављених након сукоба. С друге стране, истраживање легитимитета који почива на „идеји државе“ има изазован задатак да својим резултатима омогући сагледавања појма „неуспеле државе“ не само у оквирима сервисирања потреба грађана већ и кроз домете друштвене и политичке кохезије. С тим у вези, да осим институционалних капацитета постоје и други аспекти државности који су вредни политиколошке анализе.

2.3. Изградња мира (peace-building) или изградња државе (state-building)

У наредним редовима пажња ће бити посвећена компарацији процеса изградње мира и изградње државе. Иако не постоји јединствена дефиниција ова два појма нераскидиво везана за постконфликтна друштва, евидентна је њихова комплементарност, па чак и синонимична употреба у различитим политиколошким анализама. Међутим, због комплексности процеса који се одвијају након завршеног сукоба, као и очекиваних исхода у постконфликтном раздобљу, од посебне важности је приступити диференцијацији појма изградње мира од изградње државе.

Свакако да је заједнички садржалац оба процеса постконфликтна међународна интервенција која се не окончава успоставом мира. Међутим, изједначавање изградње мира и државе неретко завршава у формулисању јединственог и врло амбициозног исхода–успостава стабилне демократске државе. У дефинисању међународне мисије полази се од претпоставке да је њен мандат одобрен од Уједињених нација или „друге међународне организације“ која је поред обавезе одржања мира, усмерена и на „подстицање друштвених промена, са крајњим циљем стварања стабилне и демократске земље“ у постконфликтном друштву.⁴⁶ Међутим, многи индикатори неуспеха у остваривању високо постављеног циља обавезују на јасно одређење и разграничење два појма који су широко коришћени у литератури посвећеној постконфликтним искуствима.

Волф (Wolff) под процесом изградње мира подразумева конкретне поступке: „безбедност, укључујући питања разоружања, демобилизације и реинтеграције бивших бораца и с тим у вези, реформе сектора безбедности; функционалан систем реда и закона, укључујући питања обештећења за злочине из прошлости; повратак и реинтеграција избеглих и интерно расељених лица; основана економска и фискална политика; реформа образовања,“ наглашавајући укључивање локалних и актера цивилног друштва у процес изградње државе, као и њихов утицај како на природу државе која се гради тако и на питање одрживости мира у њој.⁴⁷

⁴⁶ Christoph Zürcher et al., *COSTLY DEMOCRACY Peacebuilding and Democratization After War* (Stanford, California: Stanford University Press, 2013), 10.

⁴⁷ Wolff, “Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice,” 1778-1779.

Са аспекта екстерног ангажовања и сарадње са локалним представницима, изградња мира подразумева „оне акције које предузимају међународни или национални актери да институционализују мир, схваћен као одсуство оружаног сукоба („негативни мир“) и минимум партиципативних политика (као компоненте „позитивног мира“) који се могу одржати у одсуству међународне мировне операције“.⁴⁸ На том трагу, аутори попут Андерсона (Andersson), Отевеја (Ottaway) и Париса (Paris) процес изградње државе тумаче само као секвенцу у оквиру савременог концепта изградње мира, чији је циљ „изградња или реконструкција институција управљања способних да грађанима пруже физичку и економску сигурност. То укључује квазивладине активности као што су подршка изборима, техничка подршка у остваривању људских права и владавине закона, реформа сектора безбедности и одређени облици развојне помоћи.“⁴⁹

Јасну повезаност између мира и државе ствара намера да се успостављањем или јачањем државних институција може дати „опипљив и позитиван допринос одрживом миру“.⁵⁰ „Изградња институција у транзицији из рата у мир“ је захтев који стоји пред сваком савременом стратегијом изградње мира.⁵¹ Волф подсећа на две потенцијалне концептуалне потешкоће: прва која изградњу државе препознаје као историјски дуг и доминантно насилан процес, и друга која обавезује процес изградње државе да резултира демократским поретком.⁵²

Полазећи од две наведене комплексности, може се закључити да се постконфликтна друштва суочавају са неколико парадоксалних захтева. Први је обавеза да се изгради држава у временском оквиру који се пре може назвати моментумом, него дуготрајним историјским процесом. Други је да се насиље и принуда, прихватљиви у класичном поимању стварања државе, оправдано не могу применити у друштву које је изашло из конфликта и где се од страна још увек захтева прекид свих непријатељстава. Трећи је да се са сложеним задатком одржања мира и крхком успоставом заједничких постконфликтних институција паралелно захтева изградња демократије.

Међународни актери или „градитељи мира“ су заправо „заинтересовани за стварање одређене врсте државе - либералне, демократске државе организоване око тржишта, владавине закона и демократије“.⁵³ Међутим, западни концепти аутономије државе, демократског устава и схватања државе засноване на друштвеном уговору, који почивају на идеји јасног разликовања политичке и економске, легалне и нелегалне, као и приватне и јавне сфере, не постоје или су само делимично присутни у „незападном“ процесу изградње државе.⁵⁴ Изградња државе кроз фокус на институције полази од претпоставке да демократија „заиста може бити дизајнирана“.⁵⁵ Стога су са позиције окончаног конфликта, „мир“ и

⁴⁸ Call & Cousens, “Ending Wars and Building Peace” према: Menocal., 1718.

⁴⁹ Zürcher et al., *COSTLY DEMOCRACY Peacebuilding and Democratization After War*, 20.

⁵⁰ Wolff, “Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice,” 1780.

⁵¹ Roland Paris and Timothy D. Sisk, “Introduction: Understanding the Contradictions of Postwar Statebuilding,” in *The Dilemmas of Statebuilding* (New York: Routledge, 2009), 10.

⁵² Wolff, 1780.

⁵³ Zürcher et al., 20.

⁵⁴ Berit Bliesemann de Guevara, “Introduction: The Limits of Statebuilding and the Analysis of State-Formation,” *Journal of Intervention and Statebuilding* 4, no. 2 (2010): 111–28.

⁵⁵ Wolff. 1779.

„држава“ као два велика циља, само елементи императива либералне демократске владавине, која се упркос изградњи капацитета није укотвила у већини постконфликтних друштава.

	<i>Година почетка мисије</i>	<i>Freedom House score (пет година након почетка)</i>	<i>Тип режима (пет година након)</i>
Намибија	1989	2.5	Либерална демократија
Камбоџа	1992	6.5	Изборни ауторитарни
Мозамбик	1992	3.5	Изборна демократија
Руанда	1993	6.5	Потпуно затворени ауторитарни
Хаити	1994	5	Изборна демократија
Ангола	1995	6	Потпуно затворени ауторитарни
Босна и Херцеговина	1996	4.5	Изборни ауторитарни
Хрватска	1996	2	Либерална демократија
Таџикистан	1997	5.5	Изборни ауторитарни
Централноафричка Република	1998	6	Изборни ауторитарни
Демократска Република Конго	2001	6	Потпуно затворени ауторитарни
Источни Тимор	1999	3	Изборна демократија
Косово	1999	5.5	Изборни ауторитарни
Сиера Леоне	1999	3.5	Изборна демократија
Македонија	2001	3	Изборна демократија
Авганистан	2002	5	Изборни ауторитарни
Обала Слоноваче	2003	5.5	Изборни ауторитарни
Либекија	2003	3.5	Изборна демократија
Бурунди	2004	4.5	Изборна демократија

* Табела: ⁵⁶ р. 2.

**У табели су приказани типови режима остварених пет година након окончања сукоба и успостављених међународних мисија изградње мира. Од 19 наведених операција, четири су са Балкана, од којих су две још увек активне у погледу међународног ангажовања.

***У табели није уврштена последња мисија у Дарфуру, успостављена 2007.

Проблем демократског дефицита настаје већ на самом почетку јер успостављене постконфликтне државе обично нису резултат „колективне друштвене воље“, већ „наметаних формалних структура које су присвојиле мале,

⁵⁶ Zürcher и остали.

али моћне локалне елите“.⁵⁷ С друге стране, усмереност ка демократским структурама и државним системима често се сводио на технократски задатак који је занемаривао одсуство легитимитета државних институција у раној постконфликтној фази и потребан простор лидера за политичко маневрисање.⁵⁸ Ипак, интенција није да се објашњавају разлози одсуства неконсолидоване демократије, већ се у раду фокус ставља на етнификовано посматрање постконфликтног поретка. Без обзира на разлике у гледиштима, захтеви етничких група и њихових политичких представника су јединствени по томе што су изван домашаја демократије. Демократија се не препознаје као вредност уколико се успоставља у државним оквирима који нису прихваћени, и последично, уколико нико не осећа интерес да ка њој, у тим оквирима и тежи.

Изградња мира је према Парису и Сиску својеврсни експеримент будући да не постоји поуздана формула за креирање стабилног и трајног мира, а истовремено и комплексан процес који комбинује три симултана прелаза: друштвени прелаз из међусобних борби у мир; политичка транзиција из ратне владе (или одсуства владе) у послератну владу; и економска транзиција из ратом искривљене акумулације у праведну и транспаренту расподелу.⁵⁹ Иако се из ових комплексних прелаза наслућује и процес изградње државе као незаобилазан и комплементаран, почетни учинци изградње мира у различитим међународним мисијама од Намибије (1989) до Дарфура (2007) апострофирани су потребу за изградњом одрживих и ефикасних политичких система. Анализа различитих фактора све је више препознавала „институционални јаз“ у напорима за изградњу мира и изазова насталих занемаривањем државе.⁶⁰

Де Гевара (Berit Bliesemann de Guevara) термилошки прави дистинкцију између „изградње“ државе „као свестан покушај успостављања поретка“ и „стварања“ државе (state-formation) као „контигентне друштвене процесе“ који утичу и неретко деформишу замишљени исход.⁶¹ Према њој, интернационализација не-западне државе и њена неформализација су две структурно одређене динамике заједничке свим процесима стварања државе које доприносе стабилизацији „формалних државних фасада“ и уједно спречавају „правно-рационалну владавину“.⁶²

Без обзира на савремене исходе изградње мира евидентно је да је сам процес еволуирао од почетних интенција за спречавањем сукоба до комплексног ангажовања у циљу постконфликтне изградње демократске државе. У овом процесу улога Уједињених нација остаје незаобилазна, будући да је Савет безбедности једина инстанца која „може наметнути свеобухватну мисију изградње мира или међународне администрације страној држави или територији без пристанка државе домаћина“.⁶³ Агендом за мир генералног секретара УН Бутрос Бутрос-Галија 1992. су дефинисане три нове концепције мисија: „очување

⁵⁷ Bliesemann de Guevara. 115.

⁵⁸ Dagher, „Legitimacy and post-conflict state-building: the undervalued role of performance legitimacy“.
86.

⁵⁹ Paris и Sisk. 1.

⁶⁰ Rocha Menocal., 1718.

⁶¹ Bliesemann de Guevara, 113.

⁶² Ibid.

⁶³ Eric De Brabandere, „The Responsibility for Post-Conflict Reforms: A Critical Assessment of Jus Post Bellum as a Legal Concept,” *Vanderbilt Journal of Transnational Law* 43 (2010): 126.

мира“ у традиционалним оквирима посматрачких мисија, „спровођење мира“ као теже наоружане формације и „постконфликтна изградња мира“ као најшири ангажман у циљу „јачања и учвршћивања мира“.⁶⁴

Устоличење изградње мира као комплексног и свеобухватног процеса изласка из сукоба наметнуло је питање правних норми за мисије чија бројност превазилази оправдање у контингентности политика међународних актера. У трагању за јединственим правним кодексом у постконфликтном управљању јачају захтеви за дефинисањем универзално примењивог *jus post bellum*. Пренос права и обавеза на интервенирајуће земље и повезивање присилне интервенције са постконфликтном одговорношћу могу бити проблематични са становишта правног основа ова два различита процеса.⁶⁵ Без намере да се улази у поље права, може се само наслутити да је легалитет и легитимитет употребе силе у циљу спречавања сукоба уједно и основа оправдања интервенција у мирнодопском институционалном дизајнирању. На тај начин, и у овом сегменту, конфликт односно превенција конфликта постаје трајни *raison d'être* успостављене друштвене заједнице.

Додатно, дуготрајне мисије у циљу изградње институција навеле су одређене ауторе да их дефинишу као нови облик колонијалне контроле над државом у којој се одвијао конфликт.⁶⁶ Ипак, то не значи да ће упитност трајања мандата и одсуство јединственог правног оквира за мировне мисије онемогућити успостављање нових међународних мировних интервенција са циљем изградње постконфликтне државе. Број операција ће бележити свој раст с обзиром на повећану тенденцију да се оружани сукоби завршавају преговорима а не војном победом.⁶⁷

Полазећи од Капланове (Richard Caplan) дефиниције процеса изградње државе који подразумева „скуп акција предузетих од стране националних и/или међународних актера за успостављање, реформу и јачање државних институција тамо где су оне озбиљно нарушене или недостају“⁶⁸, Роша Менокал тврди да је изградња државе заправо надоградња изградње мира јер у почетном постконфликтном периоду није постојала јасна визија државе, па стога препознаје четири кључне тензије које су се јавиле између ова два појма:

1. „Изградња државе не води аутоматски до мира“, иако је претпоставка међународних актера да је тај процес консесуалан, инклузиван, са приступом „одоздо према горе“ и на крају демократски.
2. Друга премиса је да кораци неопходни за консолидацију мира и постизање политичког решења, најчешће у облику мировних споразума, могу дугорочно поткопати стварање способне и ефикасне државе.
3. Изградња мира подрива изградњу државе када заобилази државне институције, иако за то постоји конкретна оправдање због одсуства

⁶⁴ Paris and Sisk, “Introduction: Understanding the Contradictions of Postwar Statebuilding”, 5.

⁶⁵ De Brabandere, “The Responsibility for Post-Conflict Reforms: A Critical Assessment of Jus Post Bellum as a Legal Concept”, 134.

⁶⁶ Paris and Sisk, 11.

⁶⁷ Human Security Centre 2008. према: Paris and Sisk, 1.

⁶⁸ Richard Caplan, “International Governance of War-Torn Territories: Rule and Reconstruction”, Oxford: Oxford University Press, 2005. према: Rocha Menocal., 1719.

капацитета новоуспостављених институција да обезбеђују све основне друштвене потребе.

4. Напори на изградњи државе могу остати превише усредсређени на формалне институције држава на централном нивоу, занемарујући недржавне облике, традиционалне актере и неформалне институције.⁶⁹

Поред тензија које су неминовне између два врло комплементарна појма, од посебне важности је и диференцијација са појмовима као што су легитимитет, изградња нације и демократска владавина. Доживљавајући изградњу државе као јачање и изградњу легитимних постконфликтних институција, Парис и Сиск дефинишу четири кључне одлике овог процеса:

1. Изградња државе је у односу на изградњу мира само поткомпонента ширег процеса који би требало да створи услове за трајан мир. У том контексту изградња државе не замењује већ је саставни део изградње мира, који наглашава потребу за успостављањем и јачањем постконфликтних институција.
2. Будући да легитимитет новоуспостављених институција почива на широком уверењу грађана о оправданости њиховог деловања и управљања, процес изградње државе не може да се ограничи само на националне елите и приступ „одозго према доле“, већ нужно укључује и друштвене захтеве „одоздо према горе“.
3. Изградња државе се не може поистовећивати са изградњом нације, будући да други процес излази из оквира јавних институција и односи се на јачање колективног идентитета који укључује осећај националне посебности и јединства.
4. На крају, у одговору на критику да се у процесу изградње државе захтева демократија „западног стила“ или неолибералног тржишног концепта, аутори наводе да ниједна надлежност попут пружања: сигурности, владавине закона, основних услуга, као и основне способности формулисања и спровођења буџетских планова и прикупљања прихода опорезивањем, не захтевају поменути тип демократије.⁷⁰

На основу представљених политиколошких оцена, уочава се значајна подударност у одређивању изградње државе као елемента, суплемента или надоградње комплексног и дуготрајног процеса изградње мира, који је по свом обиму одавно изашао из оквира међународне интервенције ради окончања и спречавања даљих сукоба. Иако мир остаје фундаментална вредност, његово евентуално нарушавање се неретко представља као трајна претња за постконфликтна друштва. Последично, политички системи који су изашли из сукоба и своје заједнице изградили на мировним споразумима и плановима, захтевано поверење граде на перманентном дискурсу повезаности мира и државе.

Искуство релевантног постконфликтног периода, које се у балканским случајевима мери деценијама, указује на потребу јасније диференцијације појмова изградње мира и изградње државе. Не само на теоријској и политиколошкој, већ на емпиријској равни ова два појма би требало да имају јасно мерљиве процесе са

⁶⁹ Rocha Menocal, 1727-1731.

⁷⁰ Paris and Sisk, "Introduction: Understanding the Contradictions of Postwar Statebuilding", 14-15.

дефинисаним крајем и почетком. У значајном броју поменутих радова први успешно одржани постконфликтни избори се означавају као крај процеса одржања, а могуће је и изградње мира, као и почетак комплекснијег процеса изградње државе. Свакако, потпуна омеђеност ова два појма није могућа јер изградња мира подразумева договор спољних актера и локалних елита, па се неки облик управљања и институционалног организовања очекују већ на почетку мировних операција. С друге стране, крхки процес изградње државе у значајном периоду мора уважавати механизме и гаранције одржавања и ојачавања успостављеног мира.

Исходи постконфликтног управљања указују на константну потребу за редефинисањем или интервенцијом у одређене тековина изградње мира, а посебно у контексту успостављања стабилних институција. Једна од научених лекција из досадашњих мировних операција је да се прибегавало брзим решењима попут избора и економске приватизације, а премало пажње посвећивало „изградњи институционалних основа за функционисање послератних влада и тржишта“.⁷¹ Да се закључити да су краткорочна решења, са видљивим и ефектним резултатима мировног преображаја дугорочно оснаживала потребу за перманентним ангажовањем у циљу очувања успостављених држава. Такође, одређени процеси који су обележили почетак изградње мира значајно утичу на каснију појаву деформација у процесу изградње државе. Задовољења правде у виду привођења појединаца, често се избегава због постизања неопходног компромиса са елитама, које током преговора захтевају општу амнестију.⁷² Тако се императив мира ретко усклађује са захтевом за правдом након сукоба, и на тај начин трајно наноси штета поверењу грађана у постконфликтне политичке процесе и успостављене заједничке институције.

Са циљем препознавања недостатака процеса изградње мира и државе, наредни редови биће посвећени објашњењу појма изградње нације, као и изазовима комплексних институционалних аранжмана, усвојених у циљу акомодације разлика и интеграције различитих, до јуче сукобљених, етничких заједница. Делење власти, односно консоцијација као чест оквир за постконфликтна и етнички подељена друштва, биће преиспитиван са становишта императива мира, базичног друштвеног консензуса, као и институционалне ефикасности у функционисању државе.

2.4. Постконфликтна друштва и изградња нације

Посебан изазов представља настојање да се формулише јединствена и опште прихватљива дефиниција процеса изградње нације. Без обзира на различита гледишта, могу се препознати доминирајућа схватања појма нације у постконфликтном раздобљу, посебно у контексту вишедеценијског емпиријског искуства различитих међународних мировних мисија. Као што је већ истакнуто, Парис и Сиск под изградњом нације, подразумевају процес који излази из институционалног оквира и односи се на јачање колективног идентитета.⁷³ С друге стране, Бергер (Berger) поистовећује појмове изградње државе и изградње

⁷¹ Paris and Sisk, 2.

⁷² Rocha Menocal, 1728.

⁷³ Paris and Sisk, 14-15.

нације под којим подразумева „екстерно вођен или олакшан покушај формирања или консолидације стабилне, а понекад и демократске владе на међународно признатој националној територији“.⁷⁴ На том трагу је и дефиниција у којој процес изградње нације „представља везу између спољне, развојне и војне политике у сврху спречавања или управљања насилним сукобима, постизања локалне и регионалне стабилности и олакшавања развоја“.⁷⁵

У литератури посвећеној изградњи нације неретко се наилази на веома широка тумачења која се по својој садржини могу поистоветити са претходно представљеним процесом изградње мира, а посебно изградње постконфликте државе. Многи аутори због синонимичне употребе појмова „nation“ и „state“ у енглеском језику, насупрот доминирајуће ужег значења речи „нација“ у другим језицима, оправдано изједначавају процесе „state-building“ и „nation-building“. Међутим, терминолошко изједначавање ова два појма иде у корист државоцентричном приступу у коме се пренебрегавају изазови етничке и националне идентификације, поготово у постконфликтном раздобљу. Такође, поистовећивање изградње државе и нације у контексту ширег дизајнирања и екстерно вођеног формирања нове друштвене заједнице, намећу матрицу „међународни актери - локалне елите“ која губи из видокруга фундаментални идентитетски и уједно кохезивни елемент. Како истиче Конор, неконзистентна терминологија одвратила је научнике од кључног питања: „Колико примера ми пада на памет да се снажан „државни национализам манифестује међу људима који своју државу и своју нацију доживљавају као засебне целине?“⁷⁶

За дубље разумевање различитих аспеката овог појма потребно је узети у обзир саму генезу, будући да је своју кључну употребу имао током педесетих и шездесетих година 20. века. Изградња нације се као елемент спољне, безбедносне и развојне политике промовисао код земаља „Трећег света“ у склопу теорије модернизације и потребе за достизањем западног модела државе, а уједно се кроз процес деколонизације водио идеолошки хладни рат између Истока и Запада, у коме је изградња нације била део стратегије одвраћања од социјализма и утицаја Совјетског Савеза.⁷⁷

У савременом читању, са мултипликованим мировним операцијама, процес изградња нације добија сасвим ново значење. Тумачи се као део ширег напора на промоцији политичких и економских реформи са циљем да се друштво које је изашло из сукоба трансформише у друштво које је постигло унутрашњи као и мир са суседима.⁷⁸

⁷⁴ Berger, “From Nation-Building to State-Building: The Geopolitics of Development, the Nation-State System and the Changing Global Order”, 6.

⁷⁵ Jochen Hippler, “Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-Building - Terminology and Political Concepts,” in *Nation-Building, A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?*, ed. Jochen Hippler (London: Pluto Press, 2005), 4.

⁷⁶ Walker Connor, “Nation-Building or Nation-Destroying?,” *World Politics* 24, no. 3 (1972): 336.

⁷⁷ Hippler, “Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-Building - Terminology and Political Concepts”, 5.

⁷⁸ James Dobbins et al., *The Beginner’s Guide to Nation-Building*, (Pittsburgh: RAND Corporation, 2007), xvii.

Два значења изградње нације се упркос разлитичитим димензијама преклапају приликом учестале употребе. У првом се говори о дужем временском процесу заснованом на друштвено-политичком развоју које би слабије повезане заједнице требало да уједини у концепту заједничког друштва са прихваћеним државним оквиром. Тај процес не води нужно ка успеху, а укључује различита средства и зависи од више истовремених динамика као што су економска и културна интеграција, политичка централизација и бирократска контрола, војно освајање или потчињавање, стварање заједничких интереса, демократизација и успостављање заједничког држављанства, а судећи по пракси, не искључује репресију и примену етничког чишћења. Друго значење изградњу државе дефинише као политички циљ или стратегију за постизање одређених циљева, где унутрашњи или спољни играчи улажу напоре да изграде националну државу која ће испунити одређене функционалне захтеве кроз стварање или ојачавање политичког и друштвеног система.⁷⁹

Тумачећи изградњу нације као скуп комплексних активности које су на почетку укључивале и употребу оружане силе, Добинс (Dobbins) и остали аутори остварење овог процеса виде у задатку изградње државе кроз јасно хијерархизоване области: најпре остваривање *безбедности* кроз очување мира, спровођење закона, владавина закона и спровођење безбедносних реформи; *хуманитарна подршка* која је пре свега усмерена на повратак избеглица али и на помоћ приликом сваке врсте непогоде; успостављање система *управљања* кроз обнављање јавних услуга и јавних служби; *економска стабилизација*, са стабилном валутом и обновљеном трговином; *демократизација* која укључује обнову политичког живота, али и слободну штампу, развој цивилног друштва и јасне законске и уставне оквире за фер и демократске изборе; на крају, целокупан *развој друштва* кроз подршку економском расту, смањењу сиромаштва и побољшања укупне инфраструктуре, поготово након девастације током рата.⁸⁰

Без обзира на комплексност и дисперзираност активности које се у различитим тумачењима приписују концепту изградње нације, у наредним редовима ће се настојати одбрани знатно ужа дефиниција појма која у контексту постконфликтних друштава своју конзистентност темељи на захтеву за друштвеном кохезијом. Нација се у овом случају узима у свом најширем политичком значењу, као неопходан услов вертикалне интеграције, гарант трајног мира и стабилне државне творевине.

Иако је њен фокус био на компарацији изградње мира и изградње државе, Роша Менокал истиче да се ова два појма не могу проматрати само у оквирима техничких капацитета и ефикасности државних институција, већ и у контексту отпорности и одрживости које може да гарантује само уговор између државе и друштва, настао у процесу динамичне политичке реконструкције након конфликта.⁸¹ Управо изградња нације, као дуготрајан али неопходан исход, може бити доживљен као процес који води до одређене врсте постконфликтног друштвеног уговора. Као што истиче Лемај-Ебер (Nikolas Lemay-Hebert)

⁷⁹ Hippler, "Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-Building - Terminology and Political Concepts", 6.

⁸⁰ Dobbins et al., *Beginner's Guid. to Nation-Building*, 14-15.

⁸¹ Rocha Menocal, 1732.

„изградња државе мора узети у обзир не само обнову државних институција, већ и сложену природу друштвено-политичке кохезије, или оно што неки називају изградњом нације“.⁸² Стога је, што ће бити додатно образложено, немогуће процес изградње државе остварити сепаратно или у одсуству изградње нације.

У настојању да се ближе одреди конзистентна дефиниција изградње нације, као и процесе које она изискује у друштвеном животу након сукоба, прво је потребно одредити шта се подразумева под нацијом и зашто њена изградња даје неопходну кохезију постконфликтним системима. На крају, од посебне важности је формулисање аргумената којим се оправдава повезаност, а врло вероватно и међузависност процеса изградње нације и изградње државе.

Национални идентитет у овом контексту подразумева просторно и нормативно ограничену политичку заједницу која чини „структуриран простор, који члановима заједнице даје интензитет и дубину у њиховим међусобним односима и на тај начин ствара заједничке споне међу њима“.⁸³ У својој основи, национални идентитет не искључује припадност етничкој групи, али има јасну правно-политичку дистинкцију, будући да, као што истиче Милер (David Miller), нација мора бити „у аспирацији, ако није још у стварности, политичка заједница“.⁸⁴ То је посебно тежак задатак имајући у виду да процес изградње нације не може да се ослони на уобичајене заједничке чиниоце нације засноване на заједници порекла, и да уколико не дође до диференцијације политичке и већинске културе, „заједништво тоне у субкултуре које се међусобно ограђују“.⁸⁵

Потрага за заједништвом не би требало ни на који начин да значи потирање етничке идентитетске посебности јер њено очување је у фундаменту државне структуре. Ипак, изградња нације се наметнула као легитиман захтев пред различитим етничким заједницама које чине јединствено постконфликтно друштво. Стога, изградња нације „нужно претпоставља формирање *нације*“ са могућим различитим приступима док „постојање одговарајућих идентитета само по себи није проблем већ њихов однос са *националним* идентитетом који покрива све групе“.⁸⁶

Искуство дугогодишњих мировних операција се препознаје као нека врста наметнутог институционалног аранжамана које би интеграционим подстицајима требало да осигура суживот етничких група и елиминише конфликт као опцију. Међутим, кључни проблем настаје у сазнању да коегзистенција не значи постојање јединствене нације. Као што истиче Конор (Connor), одсуство непријатељства међу етничким групама не значи да су оне прихватиле да одвојено коегзистирају у оквиру исте политичке структуре, већ да њихова

⁸² Nicolas Lemay-Hébert, "Statebuilding without Nation-Building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutionalist Approach," *Journal of Intervention and Statebuilding* 3, no. 1 (2009): 22.

⁸³ Bhikhu Parekh, *Nova politika identiteta*, (Zagreb: Politička kultura, 2008), 51.

⁸⁴ David Miller, *On nationality*, према: Данијела Вуковић-Таласан, *Национални идентитет и глобализација*, (УПНС, Чигоја штампа, 2011), 54.

⁸⁵ Јирген Хабермас, *Постнационална констелација*, (Београд: Откровење, 2002), 79.

⁸⁶ Hippler, "Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-Building - Terminology and Political Concepts", 8.

сагласност зависи од самосвести и перцепције, пре свега мањинских група о степену њихове угрожености.⁸⁷

Уколико се постојећи државни оквир доживљава као угрожавајући или је изграђен постконфликтни систем у чијем одржању би требало да учествују различите, до скоро сукобљене етничке заједнице, поставља се питање шта може бити легитимни основ грађанске сагласности. Полазећи од теорије дискурса, на почетку стварања државе не постоји ништа осим „произвољне гомиле људи који су опредељени да створе удружење слободних и равноправних особа“.⁸⁸ Међутим, у постконфликтним околностима, та врста опредељења контаминирана је меморијом сукоба, непријатељства и неповерења.

Изградња нације у подељеним друштвима оптерећена претходним сукобом делује као неостварив захтев. Ипак, уколико је међународном интервенцијом успостављена заједничка држава, а „оснивачки мит“ нове заједнице оваплоћен у мировном споразуму, преостаје да заједничка уверења формализована у нормама могу имати жељени интеграциони потенцијал. „Национални идентитет проналази свој делимични, но најјаснији израз у државном уставу, самосвесно формулисаном и ауторитативном јавном прогласу у којем заједница себи и свету исказује шта је и чему тежи“.⁸⁹ Хабермас као родоначелник уставног патриотизма управо у овој идеји види могућност раздвајања политичке културе од већинске културе, где се солидарност грађана државе премешта на апстрактну основу.⁹⁰ На том трагу, Хиплер (Hippler) закључује да основа за изградњу нације не мора да буде „аутоматски национално оријентисана“, тј. може бар на одређено време бити замењена моделима као што су уставни патриотизам, секуларне идеологије, па чак и религија.⁹¹

Стога одређени степен саморазумевања о значају успостављеног друштва, као и вишедимензионални подстицаји интеракције, могу пробудити осећај солидарности међу припадницима различитих етничких заједница и иницирати процес изградње јединствене политичке нације. Ипак, „Дамоклов мач“ постконфликтних друштава јесте сагласност. Као што истиче Шопфлин, када се једном постигне прихватање поретка, сагласност постаје „аутоматска, односно аксиоматска“, али је у мултиетничким друштвима оптерећеним претходним сукобом дугорочно актуелно питање: „шта да се ради уколико један део становништва повуче сагласност да се њиме влада током одређеног временског периода, уколико то становништво стално показује да жели да се њиме влада на другачији начин али не може да промени систем?“⁹²

Ниво заједничког националног идентитета пресудно одређује виталност државе, будући да „све док примарни идентитет и лојалност припадају племену, клану, етничкој или етнорелигијској групи, а ниво националног идентитета

⁸⁷ Connor., 349.

⁸⁸ Јирген Хабермас, *Постнационална констелација*, 150.

⁸⁹ Bhikhu Parekh, *Nova politika identiteta*, 54.

⁹⁰ Јирген Хабермас, *Постнационална констелација*, 69.

⁹¹ Hippler., 8.

⁹² George Schopflin, *Građansko društvo, etnička pripadnost i država: trostruki odnos*, u *Europa i Nacionalizam*, ur. Carole Hodge & Mladen Grbin (Zagreb: Durieux, 2000), 90-91.

остаје подређен или недостаје, национална држава ће и даље бити несигурна“.⁹³ Образлажући изградњу нације као примарни процес који би требало да претходи свим осталим, Дарден и Милонас полазе од два аргумента: први, одржив мир и стабилна држава не могу бити изграђени уколико напори за изградњом капацитета претходе напорима за изградњу лојалности и легитимитета; и други, изградња нације представља генерацијски процес који захтева трајну посвећеност, а искуства савременог ангажовања треће стране углавном сведоче о неуспеху.⁹⁴

Изводи се закључак да постоји сагласност о изградњи нације као уједно неопходном али и врло тешко остваривом процесу у постконфликтним друштвима. Међутим, остаје отворено питање који све елементи имају пресудну улогу у процесу изградње нације која би ујединила етничке партикуларитете? Такође, да ли је за спољне актере ван домаћаја изградња јединствене нације, односно, да ли је њихово деловање унапред лимитирано на изградњу мира и техничку изградњу државе? На крају, да ли у одсуству изградње нације постконфликтна друштва постају трајно фрагилна?

У одговору на прво питање, Хиплер нуди три централна елемента успешне изградње нације: обједињујућа идеологија, интеграција друштва и функционалан државни апарат. Већ поменути интеграцијска идеологија заснива се на посебној легитимизацији у виду оправдања политике и уједно обезбеђивању друштвене мобилизације. Други елемент је од посебне важности и он реферира на друштвено стварно уверење различитих групација да припадају заједничкој нацији, што се постиже интензивирањем комуникације међу припадницима различитих група. Главни предуслов за приближавање чланова заједничког друштва је изградња инфраструктуре, развој националне економије и масовних медија у служби успостављања „националног политичког и културног дискурса“.⁹⁵

Трећи предуслов за успешну изградњу нације је функционални државни апарат који омогућава рађање „политичког друштва“ и развој самосвести о политичком поретку који има монопол над употребом силе и ефективну контролу над целом националном територијом. Држава са свим својим функцијама од финансија, јединственог фискалног система до полицијског и правног система и јединствене администрације својим функционисањем креира лојалне службенике који се идентификују са „нацијом“. Из тога произилази да је изградња државе суштински елемент успешне изградње нације.⁹⁶

Будући да је функционална држава предуслов успешности вишедимензионалних процеса, наредно отворено питање односи се на улогу страних актера која започиње успостављањем мира у сукобљеним друштвима. Аутори посвећени теми изградње нације имају тенденцију да игноришу етничке разноликости, не препознавајући их као могуће трајне препреке, већ као мање потешкоће које ће несумњиво уступити место заједничком идентитету у сврху

⁹³ Hippler, 8.

⁹⁴ Keith Darden and Harris Mylonas, "The Promethean Dilemma: Third-Party State-Building in Occupied Territories," *Ethnopolitics* 11, no. 1 (2012): 85–86.

⁹⁵ Hippler., 7-9.

⁹⁶ Ibid, 9.

остварења вишег циља - изградње јединствене државе.⁹⁷ На том становишту су и страни актери који у различитим мировним мисијама директно дизајнирају постконфликтно политичко и друштвено уређење. Још фундаменталнији је приступ који промовише активности на изградњи државе без залажења у друштвену сферу и неопходност изградње јединствене нације. Како истиче Ебер, раздвајање државе од нације, за последицу има свођење изградње државе на научни, технички и административни процес, лишен политичког. Тако деполитизован, усредсређен је само на изградњу капацитета.⁹⁸

Проблем настаје када донети међународне интервенције у процесу изградње мира и државе бивају лимитирани локалним правом својине над постконфликтним друштвом. Дарден и Милонас у мировним операцијама УН-а или другим облицима међународног ангажмана препознају „окупаторе“ који се сматрају суверено одговорним да управљају великим територијама које у суштини не могу да контролишу. Из више разлога настаје опредељење да се јачају аутохтони локални капацитети који ће моћи ефективно да управљају. Међутим, у трансферу овлашћења и капацитета остаје дилема на који начин „окупациони режим“ то може да учини а да уједно умањи ризик да се ти капацитети не усмере против њихових напора да успоставе стабилну управу над територијом.⁹⁹

Такође, у решавању различитих постконфликтних изазова интуитивна логика треће стране као градитеља државе је углавном била да се ослони на једну од етничких група која има подстицаје да буде лојална. Таква стратегија има краткотрајни успех у слабљењу опозиције започетог процеса, као и креирању верске или етничке оданости за остварење зацртаних циљева без додатног улагања међународних капацитета. Међутим, дугорочно, стратегија „завади па владај“ повећава раздор међу различитим етничким и верским скупинама, чија све већа издвојеност од јединственог друштва постаје подложна различитим манипулацијама, док у коначном онемогућава изградњу стабилног политичког режима.¹⁰⁰

Друштва која превазилазе сукобе, поред туробног наслеђа рата сусрећу се са новим линијама поделе које продубљују расцепе и онемогућавају изградњу јединственог друштва. Конфликт постаје трајна основа успостављене заједнице који се реинтерпретира, модификује и мултипликује и у мирнодопском периоду. Страни актери могу допринети очувању мира и изградњи државних капацитета, али је њихов ангажман лимитиран унутрашњим факторима који се могу утврдити као трајне препреке изградњи политичке нације.

Основна мисија страних актера у прижељкиваном пакту са домаћим политичким елитама које репрезентују различите етничке и религијске групе јесте постепена институционално подржана интеграција. Она се очекује у интензивирању међусобне комуникације и интеракције међу припадницима различитих група, иако се не гаји било какво очекивање да ће те везе надјачати

⁹⁷ Connor., 319.

⁹⁸ Lemay-Hébert, "Statebuilding without Nation-Building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutional Approach," 2009, 27.

⁹⁹ Darden and Mylonas, "The Promethean Dilemma: Third-Party State-Building in Occupied Territories", 86.

¹⁰⁰ Ibid, 88-89.

интерну повезаност и комуникацију међу члановима истих етничких и религијских скупина.¹⁰¹ Међутим, Конор још седамдесетих година прошлог века подсећа да су међусобни контакти често имали супротну тенденцију, будући да је знање једних о другима будило одређену самосвест која се манифестовала у ривалитету и потврђивању идентитетског референта - за идеју „нас“ потребни су „они“.¹⁰²

Уколико нема опипљивих потврда да међуетничка интеракција доприноси изградњи заједничког друштва, потребно је преиспитати предуслове који би могли довести до веће интеграције и уједно изградње јединствене нације. Први предуслов је прихватање чињенице да етничка идентификација остаје трајна детерминанта у политичком животу мултикултурних и постконфликтних друштава. Такође, ниједан институционални аранжман се до сада није показао као довољно акомодирајући да би у потпуности превазишао етничке расцепе, који су глобално присутни без обзира на географске координате, историјски контекст, тип режима (демократија или ауторитарна владавина), вертикалну организацију власти од унитарне до федералне структуре, као и степен економске развијености. Различити облици аутономије, комплексна институционална дизајнирања попут коносцијације и усмерени процеси изградње државе нису показали потпуну имуност на моћ фрагментирања која лежи у основи сусрета различитих етничких заједница у заједничком политичком друштву. Посебна искушења акомодације етничких партикуларитета стоје пред постконфликтним друштвима која имају императив очувања јединствене државе.

Будући да етничке заједнице и њихове политичке елите себе често посматрају као неостварене нације, чији политички захтеви сежу до права на самоопредељење и сепарацију од постојећег поретка, показује се немогућим одвајање лојалности држави од лојалности јединственој политичкој нацији. Стога, како истиче Конор, да би било могуће остварити успешну интеграцију у преносу примарне оданости на државу „истински циљ није *изградња нације* већ *уништење нације*“.¹⁰³

Ипак, изградња политичке нације не би требало да подразумева сузбијање етничке идентификације, већ нову концептуализацију појма нације, која би препознала етничке категорије и ставила их у контекст легитимних захтева, а да се притом не одустане од изградње лојалности како према држави, тако и према јединственој друштвеној заједници. Изградња нације је неопходан и незаобилазан процес приликом успостављања функционалне и стабилне државе. Као што је истакао Холсти, институционализација и инструментални капацитети државности су од посебне важности за процес изградње државе, али „судбина државе се првенствено одређује у домену идеја и осећања“.¹⁰⁴ Ако нема тежње ка јединственој нацији, поготово у постконфликтном раздобљу, сваки институционални аранжман се окончава у перманентној фрагилности која не напушта зачарани круг претње будућим расцепима и сукобима.

¹⁰¹ Hippler, "Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-Building - Terminology and Political Concepts", 8.

¹⁰² Connor., 344.

¹⁰³ Ibid, 336.

¹⁰⁴ Kalevi Holsti, The state, war, and the state of war. 1996. према Lemay-Hébert, "Statebuilding without Nation-Building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutional Approach," 2009, 24.

Хиплер препознаје две проблематичне последице у ситуацији када се оспорава нација, чак и на нивоу заједничког држављанства као основног критеријума заједнице, док се уместо грађанске једнакости језик, етничко порекло или религија узимају за основ припадности: прво, у условима етнизације политичког дискурса који подстиче латентне сукобе и друштвену мобилизацију увек постоји опасност од обнављања сукоба на етничкој основи; друго, на тај начин долази до трансформације процеса изградње нације која ствара две могуће алтернативе друштвеној интеграцији, „репресивну хегемонију једне етничке групе над другима“ или спровођење „такмичења између различитих пројеката изградње нације“.¹⁰⁵

Може се извести закључак да у одсуству изградње нације постконфликтна друштва постају трајно фрагилна. Такође, да је ангажман страних актера лимитиран на изградњу мира и технички процес успостављања и јачања државних институција. Услед изразите етничке или религијске диференцијације, од унутрашњих капацитета зависи да ли ће кроз процес изградње нације бити омогућена изградња јединственог друштва и одрживе државе. Уколико се постконфликтна друштва суочавају са фрагилношћу, заснованој пре свега на етничким расцепима и тиме непостојању јединствене политичке нације, остаје питање: да ли такав исход може, и на који начин, бити превазиђен у постконфликтном раздобљу?

Консоцијативни механизми управљања често су примењивани са намером да упркос конфликтном наслеђу буду изграђене институције које ће гарантовати инклузивност и градити постепену лојалност од стране свих грађана, без обзира на идентитетску разноликост. Такође, иако не експлицитно истицана идеја уставног патриотизма се препознаје као концепт који може постати најмањи заједнички садржалац у комплексним друштвима насталим међународним интервенционизмом. Стога ће дељење власти у аранжману консоцијације и уставни патриотизам бити посебно анализирани у наредним поглављима.

Постконфликтно искуство указује на лимитиране исходе различитих институционалних аранжмана, а последично изградње јединственог друштва. Све више се увиђа пресудна улога политичких елита, које уједно имају монопол над дефинисањем етничких захтева, а с друге стране имају врло мало интереса у изградњи политичке нације која би акомодирала етничке партикуларитете. Изнова се јавља потреба за неком врстом споразума који би био политички, али са снажним друштвеним извориштем. Одређена врста унутрашњег политичког споразума или „друштвеног уговора“ који би државе настале после рата избавила из конфликтног наратива и тиме их учинила одрживим.

Роша Менокал истиче „политичку нагодбу“ (political settlement) као израз заједничког разумевања, обично иницираног од стране елита којим би се уредила природа односа између државе и друштва. Политичка нагодба је нека врста свеобухватног решења која би укључивала и претходно усвојене мировне споразуме и сам устав, али би искорачила из класичног поимања изградње мира. Поред формалних институција и процеса попут парламента, избора, комисије за

¹⁰⁵ Hippler, "Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-Building - Terminology and Political Concepts", 12.

истину, нагодба би подразумевала „неформалне и неартикулисане политичке аранжмане и схватања која подупиру политички систем“.¹⁰⁶

Иако често постоји фундаментално разумевање међу политичким елитама о неспорности њихових привилегија и начина дељења власти, неопходно је званично политичко решење, договор који би направио кључан искорак из досадашњих подела. „Политичка нагодба“, такође може имати еволутивни пут и будуће преиспитивање заједнице учинити легитимним друштвеним и политичким инструментом у циљу даљег прилагођавања и преосмишљавања природе односа.¹⁰⁷

Ако је у постконфликтном друштву изостала политичка нације, значи да се временом нису изградиле институције које би грађани и њихови лидери, без обзира на идентитетску различитост, препознали као посебну вредност која захтева сагласност и лојалност. То уједно значи и да је сама држава фрагилна и упитна, јер су процеси изградње државе и изградње нације компатибилни, али врло често и међузависни. Да би се друштво избавило из постконфликтног наратива, потребна је друштвена кохезија дубља од интеракције и институционално промовисане комуникације. Њу може да обезбеди само политички споразум који би трајно легитимисао заједничко друштво, политичку нацију, а тиме и државу. У супротном, етно-национални циљеви у алтернативним агендама виде једине субјекте вредне сагласности и легитимитета.

2.5. Уставни патриотизам у постконфликтним оквирима

Идеја уставног патриотизма је посебно актуелизована у дебатама о постконфликтним и подељеним друштвима. У процесу изградње мира настоји се изградити јединствена политичка заједница састављена од различитих, до јуче сукобљених етничких, религијских и других група. Будући да је мир успостављен међународном интервенцијом трага се за базичним консензусом који би поред сагласности елита остварио и вертикалну друштвену интеграцију међу припадницима различитих партикуларних идентитета. Уставни патриотизам је управо концепт који у вредносном смислу надилази одабрани институционални аранжман (најчешће консесуални) и процесу изградње државе надахњује Бозанову „идеју државе“.

Уставни патриотизам се у теоријском смислу везује за ауторе утемељиваче попут Стернбергера, Хабермаса, Јана Вернера Милера, и контекстуално преваасходно за Немачку након Другог светског рата. Међутим, намера овог поглавља је да из класичних и новијих тумачења осветли уставни патриотизам као могући одговор на све израженије дефиците легитимитета и кохезије у постконфликтним друштвима. Најпре ће фокус бити на дефинисању самог појма, а потом на разматрању домета његове примене у подељеним друштвима кроз категорије устава, уставне културе, идентификације и лојалности према заједничкој држави.

Прва употреба појма приписује се Долфу Стернбергеру који је 1979. у новинском чланку објавио да је идентификација са Основним законом

¹⁰⁶ Rocha Menocal., 1721.

¹⁰⁷ Ibid.

обликована нова врста патриотизма заснована на уставу: „Ми не живимо у потпуној Немачкој, али живимо у... потпуно уставној држави, а то је само по себи врста отаџбине“.¹⁰⁸ Концепт је даље разрађен у Хабермасовим радовима као алтернатива национализму и у либералној форми, где се уставни патриотизам представља као облик грађанског удруживања.¹⁰⁹

Будући да је либерални национализам заступао тезу у којој би требало да се границе нације подударају са границама државе, Хабермас је у уставном патриотизму видео једини прихватљив облик „патриотизма“ за грађане СР Немачке, који не подразумева одрицање од изворног идентитета већ, према његовим речима, означава „понос на чињеницу да смо успели да трајно превазиђемо фашизам, успоставимо поредак заснован на владавини закона и усидримо га у разумно либералној политичкој култури“.¹¹⁰

Међутим, сукобљеност са либералним национализмом настаје и на примерима других држава, поготово у оним које су се одликовале снажним дезинтеграционим процесима. Постконфликтна друштва Балкана су доживела велика страдања управо због захтева за остварењем националних држава у којима ће доминирати једна нација. Шабани (Payrow Shabani) упућује две снажне критике емпиријским полазиштима либералних националиста: прва, претполитички „народ“, који по њиховој тврдњи претходи уставној држави и има нормативну улогу у обједињавању заједнице, квалитативно се разликује од народа који је формирао политичку заједницу засновану на уставу; друга, такво полазиште је нереално у хетерогеном карактеру савремених држава.¹¹¹

Према Хабермасовој концепцији, патриотизам није био везан за конвенционална схватања већ се тумачио као облик идентитета изграђен од стране грађана који разматрањем долазе до најбољих тумачења и институционализације принципа уставне демократије.¹¹² Хабермас је посматрао уставни патриотизам као процес који је рефлексиван и који се заснива на „коллективном учењу“, док Милер указује да иако су развој и усавршавање уставног режима једна од главних одлика концепта, државе не могу бити под сталним притиском самопропитивања.¹¹³ Свакако, у теоријском смислу Хабермас је утемељењем уставног патриотизма произвео релевантну алтернативу национализму, али и допринео конкретизацији радикалног језгра модела делиберативне демократије.¹¹⁴

Досадашњи приговори су уставни патриотизам препознавали као партикуларност која се прерушава у универсализам, као „бескрвност“ која је

¹⁰⁸ Sternberger према Çiğdem Çıdam, “Radical Democracy without Risks? Habermas on Constitutional Patriotism and Civil Disobedience,” *New German Critique* 44, no. 2 131 (2017): 116.

¹⁰⁹ Omid Payrow Shabani, “Who’s Afraid of Constitutional Patriotism ? The Binding Source of Citizenship in Constitutional States,” *Nation* 28, no. 3 (2002): 421.

¹¹⁰ Çıdam, “Radical Democracy without Risks? Habermas on Constitutional Patriotism and Civil Disobedience”, 116.

¹¹¹ Payrow Shabani, “Who’s Afraid of Constitutional Patriotism ? The Binding Source of Citizenship in Constitutional States”, 430.

¹¹² Clarissa Rile Hayward, “Democracy’s Identity Problem: Is ‘Constitutional Patriotism’ the Answer?,” *Constellations* 14, no. 2 (2007): 185.

¹¹³ Jan Werner Müller, “A General Theory of Constitutional Patriotism,” *International Journal of Constitutional Law* 6, no. 1 (2008): 85.

¹¹⁴ Çıdam, 127.

прикладна само у контексту „полунације“ дубоко посрамљене нацистичком прошлошћу, као лојалност документу који нема своју писану форму у многим земљама, као идеју која је инфериорна у односу на различите облике либералног национализма.¹¹⁵ Можда нису све земље имале прошлост која је упоредива са нацистичком, али је фокус овог поглавља на објективним изазовима примене уставног патриотизма у постконфликтним друштвима. Стога се у наредним редовима не улази у концептуалну критику, иако је већ на почетку тешко одбранити се од става Јоакима Феста да је уставни патриотизам мисао из професорске учионице јер неки грађани Босне су босански Срби, а не „уставни патриоти“.¹¹⁶

За Јана Вернера Милера (Jan Werner), као једног од најутицајнијих савремених теоретичара уставног патриотизма, реч је о „привржености“ универзалним вредностима које се остварују у конкретном политичком окружењу или политици, које све док остварују стандарде „либералног демократског универзализма“ завређују грађанску лојалност.¹¹⁷

Могу се дефинисати три основна елемента која пружају контуре уставног патриотизма: 1) концепт није сам по себи теорија правде за коју се мисли да се ослања на ролсовски политички либерализам, али је свакако нормативно зависни концепт који нема искључиво позитивистичко читање и коме је „потребна посебна теорија да би му се дало посебно значење“; 2) није реч о „слободно плутајућем универзализму“ или „етичком космополитизму“ већ о јасно ограниченим и одређеним политичким удружењима и структурама; 3) последњи произилази из претходног, уставни патриотизам се не може прочитати или учитати било којој врсти привржености људи одређеним трајним политичким аранжманима, али се може препознати у оквирима националних држава, наднационалних удруживања и политика као нормативни импулс који одражава жељу појединаца да се остваре као слободни и једнаки у „фер условима заједничког дељења политичког простора“.¹¹⁸

2.5.1. Улога устава у уставном патриотизму

Уставни поредак постконфликтних друштава Балкана произашао је из мировних споразума и планова. Стога се од самог почетка поставља питање да ли уставни усвојени услед диктата прекида оружаних сукоба имају капацитет да изграде политичке заједнице у којима доминира осећај лојалности према највишем нормативном акту успостављене државе. Тачније да ли је могуће код, до јуче сукобљених група у постконфликтном раздобљу, развити посебну врсту патриотизма, и то према уставу?

Овај врло апстрактан захтев може водити ка погрешном закључку да је у основи концепта уставног патриотизма, фетишизација једног нормативног акта који има моћ изградње сасвим новог идентитета. Милер појашњава да је више реч

¹¹⁵ Jan-Verner Miler, „Ustavni Patriotizam: Oblik Političke Lojalnosti u Nacionalnim Državama i Evropskoj Uniji?“, *Reč* 76, no. 22 (2008): 85.

¹¹⁶ Ibid, 86.

¹¹⁷ Jan Werner Müller, „A European Constitutional Patriotism? The Case Restated“, *European Law Journal* 14, no. 5 (2008): 544.

¹¹⁸ Ibid, 544-545.

о „идеји“ устава него самом уставу, будући да се концепт уставног патриотизма заснива на узајамном оправдању, сарадњи и договорном ограничењу моћи.¹¹⁹ Оно што је посебно важно у контексту постконфликтних друштава, концепт одбацује рестриktivно позитивистичко читање текста, и истиче да уставни „нужно стварају облике ограниченог неслагања или ограничене разноликости“, где је сасвим разумно да грађани нису сагласни „чак ни око неких уставних основа“.¹²⁰

Међутим, то не значи да припадници политичке заједнице имају право да у потпуности одбаце поредак. Неслагања су ограничена базичном сагласношћу о заједничком политичком простору. Уставни патриотизам је заправо скуп уверења који одржава праведни уставни режим, односно идеја да упркос спорењима „грађани међусобно оправдавају политичку владавину“.¹²¹ Осећај припадности се рађа из владавине изворног закона у коме се „сви чланови препознају као његови аутори“.¹²²

Такође, иако је одбачена позитивистичка идеја привржености уставу као документу, то не значи одбацивање норми које могу преобликовати схватања традиционалног, националног и локалног оквира. Уставни патриотизам заправо води ка уставној култури која „посредује између универзалних норми и партикуларних контекста“.¹²³ Хабермас иде корак даље у универзализацији, истичући да је политичка култура искристалисана око устава који грађанима пружа двоструки идентитет, истовремено члана заједнице и странца, чиме се јача осећај солидарности и подстиче „национална свест“.¹²⁴

Оправдана критика уставног патриотизма је што се уставни не тумаче из историјске перспективе која би показала да није реч о неутралним документима и да су често били производи политичког сукоба, као и да без обзира да ли су ти сукоби били насилни, нужно имају победничку и губитничку страну. Посебно у плуралним друштвима где се очекује буђење патриотизма према уставу који је у прошлости био оспораван. Стога се уставни патриотизам у плуралним друштвима чини могућим уколико су уставни плод нових аранжамана који уважавају идентитетски плурализам. Иако се очекује да уставни садрже одређену посебност из које се црпи јединство политичке заједнице, на примеру Босне и Херцеговине али и Северне Ирске, види се да су уставни или уставни споразуми само прагматични компромиси, који се у зависности од перспектива посматрају или као прелазна решења или као механизми заштите.¹²⁵

Усуд постконфликтних друштава Балкана је што је заустављени рат оснивачки мит успостављених држава, а уставни делови и анекси мировних споразума и планова. Будући да се њихово конституисање не може ослонити на историјска предања и традиционалну идентификацију коју поседују класичне националне државе, уставни патриотизам делује као прихватљив и широко

¹¹⁹ Müller, “A European Constitutional Patriotism? The Case Restated”, 546.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid, 547.

¹²² Payrow Shabani, “Who’s Afraid of Constitutional Patriotism ? The Binding Source of Citizenship in Constitutional States”, 437.

¹²³ Ibid, 548.

¹²⁴ Payrow Shabani, “Who’s Afraid of Constitutional Patriotism ? The Binding Source of Citizenship in Constitutional States”, 425.

¹²⁵ Alex Schwartz, “Patriotism or Integrity? Constitutional Community in Divided Societies,” *Oxford Journal of Legal Studies* 31, no. 3 (2011): 503–26.

примењив концепт чија се „апстракција“ чита као позитивна околност у идентитетски сукобљеним заједницама. Ипак, уставни патриотизам захтева политичку приврженост чије одсуство обесмишљава успостављену владавину, али и саму државу. Можда концепт није „првенствено везан за државу“¹²⁶, али политички принципи захтевају политички простор у коме би могли бити акомодирани. Заправо, уставни патриотизам не раскида са националном државом, већ подразумева прелаз са „постнационалистичке“, а не „постнационалне“ идентификације и културе.¹²⁷

Фундаментална препрека успостави уставног патриотизма у постконфликтним друштвима је проблем двоструке заједничке меморије. Једна се односи на сукоб у прошлости од чијег интензитета су зависили и каснији изгледи за помирење и изградњу привржености према заједничком друштву од стране припадника различитих заједница. Друга је постконфликтна меморија, која је упркос процесу изградње државе, као ненамеравану последицу имала укотвљавање неповерења и непријатељстава. Стога би ове заједнице морале да уложе много друштвеног и политичког напора како би превазишле негативне последице досадашњег сећања и искуства и уставни патриотизам учиниле примењивим концептом.

Без обзира на начин и околности доношења устава, постконфликтна мултиетничка друштва имају обавезу да примене основни нормативни акт који има двоструку вредност – трајни мир и институционализацију права на различитост. Ипак, прокламована инклузивност уставом добија јасно ограничење. Како истиче Димитријевић, добар устав мора експлицитно да наметне „фундаментални избор“ – плурално друштво састављено од мањинских нација и већинске нације чини један „народ“ који дели заједничко „наше“ и „њихово“ и то се не може делити са припадницима исте нације у суседним или родбинским државама.¹²⁸

2.5.2. Уставна култура или идентитет

Уставни патриотизам описан као политичка приврженост према вредностима, нормама, процедурама, у фокус дебате ставља устав као документ, али предмет му је много шири, „уставна култура која окружује сваки устав“ и која је ужи појам од политичке културе.¹²⁹ Иако уставни патриотизам подразумева одређену идентификацију, не би се могло говорити о уставном идентитету, будући да „идентитет“ упућује на статичну и дефинисану категорију и по природи пажњу усмерава на устав као документ.¹³⁰ Култура представља привлачнији и прецизнији термин будући да укључује симболе, обреде, ритуале и институције, а уједно ни на који начин не може бити третирана као хомогена.¹³¹

¹²⁶ Miler., 202.

¹²⁷ Ciaran Cronin, "Democracy and Collective Identity: In Defence of Constitutional Patriotism," *European Journal of Philosophy* 11, no. 1 (2003): 2.

¹²⁸ Nenad Dimitrijević, "Ethno-Nationalized States of Eastern Europe: Is There a Constitutional Alternative?," *Studies in East European Thought* 54, no. 4 (2002): 266.

¹²⁹ Miler, 202.

¹³⁰ Müller, "A European Constitutional Patriotism? The Case Restated", 547.

¹³¹ Ibid, 547.

Хетерогеност уставне културе подразумева константан разговор и преиспитивање прихваћене културе, укључујући и „трајна неслагања“ као одлику тих разговора.¹³² Суштинску препреку овој врсти разговора може представљати колективни идентитет који подрива аутономију појединца. Стога је главно питање како изградити колективни идентитет који производи идентификацију и лојалност, а уједно не омогућава држави да кроз националистички патриотизам „својим субјектима поставља категоричке захтеве без обзира на њихове индивидуалне потребе и интересе“.¹³³

Чини се да постконфликтним друштвима недостаје управо легитимација ове врсте разговора али и трајних неслагања у којима би људи активно утицали на политику и временом градили базичну сагласност према заједници којој припадају. Уставна култура управо кроз различита спорења може отпочети процес који има генерацијско трајање. Као што истиче Милер, ток уставне културе „свака генерација може поново схватити као неку врсту аутокорекције историјског процеса учења“.¹³⁴ Будући да нема врховног ауторитета који би могао да намеће обавезујуће представе идентитета, „савремени колективни идентитет никада не може бити потпуно идентичан са собом јер је увек у процесу изградње“.¹³⁵

Упркос негативном конфликтном и постконфликтном наслеђу, уставни патриотизам кроз преиспитивања може бити фактор политичке стабилизације чак и у дубоко подељеним друштвима. Култура акомодације различитих интереса може бити изграђена кроз дебате које би неутралисале осећај угрожености партикуларних идентитета. Међутим, уставни патриотизам је неупотребљиво средство у заједницама чији чланови ни не покушавају да проблематизују постојеће односе или немају осећај припадања јединственом политичком простору. Таква опасност која може резултирати неефикасношћу и парализом институција, пред уставним патриотизмом поставља главни изазов - да ли може да произведе спојну везу међу грађанима која је у стању да одржи „осећај друштвено-политичког идентитета неопходног за демократско вршење политичке власти“^{136?}

Међутим, уставни патриотизам није извор класичног идентитета, већ представља само „исказ о изворима дугорочне стабилности уставних режима“, тако што пружа „заједнички језик“ или „начин проблематизације“, али у „заједничком нормативном оквиру“.¹³⁷ Као што истиче Хабермас, „у сложеним друштвима грађанство као целина више се не може одржавати самосталним консензусом о вредностима, већ само консензусом о процедурама за легитимно провођење закона и легитимно вршење власти“.¹³⁸

¹³² Ibid, 548.

¹³³ Cronin, "Democracy and Collective Identity: In Defence of Constitutional Patriotism", 10.

¹³⁴ Ibid, 548.

¹³⁵ Cronin, "Democracy and Collective Identity: In Defence of Constitutional Patriotism", 8.

¹³⁶ Payrow Shabani, "Who's Afraid of Constitutional Patriotism? The Binding Source of Citizenship in Constitutional States", 423

¹³⁷ Müller, "A General Theory of Constitutional Patriotism", 80.

¹³⁸ Хабермас према Samir Vrabec, "Konstitucionalizam, europski Ustav i europski identitet u Habermasovim političkim spisima," *Politička Misao* 51, no. 4 (2014): 17.

У одбрани од притужбе да је уставни патриотизам „бескрван“ јер је заснован на лојалности формалним принципима, препознају се четири нова читања. Прво, Милер прави разлику у односу на Хабермасов првобитни неутрални концепт политичке културе истичући да није могуће нити може бити циљ потпуно раздвајање већинске и политичке културе. Друго, уставне културе су нужно повезане са националним и историјским контекстом иако то не умањује њихов хетерогени карактер. Треће, управо спој универзалних норми и одређеног контекста омогућавају кружни процес у коме се устав, уставна култура и националне и поднационалне културолошке специфичности саморазумевају, утичу и ојачавају једни друге. Коначно, везаност коју производи уставна култура није искључиво рационална, већ поседује и посебан емоционални потенцијал, додуше, не у домену стандардних емоција и страсти, већ у оквирима „посттрадиционалности“ и „постхеројства“.¹³⁹

Ново читање политичке, односно уставне културе омогућава акомодирање различитих етничких и културних традиција, без императива креирања хомогене националне културе која потиже разлике, али и без садржински стерилних универзалних принципа који не уважавају партикуларне контексте. Емоција која се у уставној култури жели произвести не поклапа се са оном која је била легитимизацијска у стварању модерних држава, али је свакако у свом посттрадиционалном изражавању посвећена одржању савремене политичке заједнице.

На крају, сведочимо својеврсном „децентрирању“ идентитета, који задржава свој партикуларитет, али уједно подразумева да „судити о ситуацији из непристрасне перспективе не значи судити о њој ниокакле, већ из проширене перспективе која релативизује друге привржености“.¹⁴⁰ Стога уставни патриотизам нема претензију да замењује конвенционални идентитет, или да ствара потпуно нови, већ је концепт који се уважавајући разлике и плурализам савремених друштава „опири стварању фиксног идентитета уопште“.¹⁴¹

Уставни патриотизам се упркос различитим тумачењима која уважавају посебности и легитимишу различитост и даље сусреће са проблемом идентификације која би требало да створи оданост чланова према јединственој политичкој заједници. „Уставни пројекат“ има перспективу уколико му пође за руком да обликује колективни идентитет истовремено способан за оданост, али и за трансформацију.¹⁴² У контексту постконфликтних друштава потребан је додатни напор да би се „непријатељске“ стране подстакле на међусобно признање и солидарност јер идентитети имају кохерентан и фиксан садржај који у уставном патриотизму читају непријатеља ограничених домета. Стога као увод за дубље промишљање уставне културе у постконфликтним друштвима, нови патриотизам може бити алтернатива национализму само уколико превазиђе три слабости: да не може усидрити посебне лојалности, да прећутно претпоставља садржинске

¹³⁹ Müller, “A General Theory of Constitutional Patriotism”, 81-86.

¹⁴⁰ Cronin, “Democracy and Collective Identity: In Defence of Constitutional Patriotism”, 7.

¹⁴¹ Payrow Shabani, “Who’s Afraid of Constitutional Patriotism? The Binding Source of Citizenship in Constitutional States”, 441.

¹⁴² Cronin, “Democracy and Collective Identity: In Defence of Constitutional Patriotism”, 2.

културне идентитете и да почива на неодрживој разлици између политичких и субполитичких идентитета и култура.¹⁴³

2.5.3. Да ли је уставни патриотизам могућ после конфликта?

Теоретичари уставног патриотизма признају отежавајуће околности које прате плурална друштва у изградњи јединствене политичке културе. Посебан отпор уставном патриотизму читава се у етнички подељеним постконфликтним друштвима. Примена универзалних норми признања, сарадње и солидарности наилазе на зид неповерења изграђен међу различитим партикуларним идентитетима. У досадашњој литератури акценат је стављан на сагласност елита, које би у постконфликтном аранжману биле носиоци нове уставне културе, засноване на универзалним нормама и гарантованој аутономији. Међутим, иако се одговорност приписује искључиво политичким представницима, остаје отворено питање колико би припадници различитих етничких заједница заиста подржали иницијативе које имају призивку уставног патриотизма. Доносиоци одлука могу поред недостатка интереса да осећају и оправдан страх од политика које доводе до релативизације разлика и креирања јединствене политичке културе.

У наредним редовима биће представљени аргументи који заговарају уставни патриотизам у постконфликтним друштвима, као и они који указују на његове ограничене домете. Без обзира на различите позиције, уставни патриотизам је временом легитимизован као једна од алтернатива у дубоко подељеним и послератним друштвима укључујући и земље Балкана. Сам Милер је истакао изјаву верског вође босанских муслимана, који је позвао на „свебосански уставни патриотизам“.¹⁴⁴

Први аргумент је да у условима дубоке подељености уставни патриотизам може бити једина алтернатива сецесији. Подељена друштва се не могу позивати на основе које уживају националне државе, не постоји монолитност националног идентитета, нити свест о заједничкој прошлости. Постконфликтна подељена друштва су додатно оптерећена сукобом из прошлости, док су мировни споразуми онемогућили стварни уставотворни моменат. Чак и сложени институционални аранжмани попут консоцијације захтевају ширу друштвену сагласност, као и непрекидан дијалог о разликама. Стога уставна култура омогућава једини прихватљив облик патриотизма – око норми и вредности јединствене политичке заједнице.

Међутим, како Милер наводи, нема ничег контрадикторног са уставним патриотизмом уколико мањинске групације које су биле предмет репресије и угњетавања одлуче да оснују сопствену државу и успоставе засебан „постнационалистички“ уставни режим.¹⁴⁵ Одређене друштвене групе након конфликта и доживљених неправди могу одбити заједнички идентитет као понижавајући и захтевати право на самоопредељење.¹⁴⁶

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Miler, "Ustavni patriotizam: Oblik političke lojalnosti u nacionalnim državama i Evropskoj uniji?"

¹⁴⁵ Müller, "A General Theory of Constitutional Patriotism", 89.

¹⁴⁶ Cronin, "Democracy and Collective Identity: In Defence of Constitutional Patriotism", 13.

Други аргумент у прилог концепту је да признање разлика може бити компликован али сигуран пут превазилажења конфликтног наслеђа. Уставни патриотизам не оспорава различите етничке, религијске и друге идентитете, као и посебне механизме и гаранције њихове заштите. Идеја је да друштво пронађе најмањи заједнички садржалац са којим би сви чланови друштва били сагласни, а који би уједно створио осећај лојалности према јединственој политичкој заједници.

Уставни патриотизам подразумева двосмерну условљеност. С једне стране поседује морални захтев за одржањем поретка, да мањине и даље осећају припадност према систему у целини чак и када верују да су изневерени одређени њихови интереси. Обрнуто, у неизбежним друштвеним спорењима, уставни патриотизам пружа мањинама механизме, језик за оспоравање неправедних одлука донетих од стране већине.¹⁴⁷

Без обзира на различита виђења, поборници уставног патриотизма су сагласни да је реч о процесу колективног учења и саморазумевања. Политика признања у плуралним друштвима подразумева да различите етничке, верске, и друге културне групе захтевају признање за своје партикуларне идентитете, али су уједно суочени и са захтевом да то признање омогуће „другом“. Демократска политичка култура на тај начин може обликовати идентитете својих чланова приморавајући их да у процесу саморазумевања ревидирају нетолерантне и дискриминаторне аспекте.¹⁴⁸

Међутим, уставни патриотизам често бива разоружан одсуством тог саморазумевања, односно „негативним консензусом“ у коме се „ други“ налазе унутар граница јединствене политичке заједнице.¹⁴⁹ Парадокс постконфликтног уређења је да се држава не перципира од свих чланова друштва као ентитет који завређује патриотизам, док они који осећају лојалност према поретку, оспоравају другима право на разлике или неслагања. У сваком случају, подељена друштва пред собом имају много веће изазове у односу на националне државе, будући да интеграција и друштвена кохезија нису подразумевајуће категорије.

Први аргумент од кога се углавном полази у оспоравању уставног патриотизма односи се на дефицитарност јасног идентитета, а тиме и могућности успоставе друштвене кохезије. За патриотизам који је понуђен у оквиру уставне културе се сматра да не садржи довољно јаку силу која би подстакла грађане на лојалност политичкој заједници у свој њеној различитости. Позивајући се на Ренана, Абрахам (David Abraham) истиче да је данашња нација уоквирена „подухватима, жртвовањем и оданости“, идентитет који превазилази било какве политичке принципе или уставни патриотизам.¹⁵⁰ Нација превазилази „рационалну везаност“ и својим постојањем чини нешто више од добровољног удруживања у јединствену политичку заједницу.¹⁵¹ Озбиљан приговор уставном патриотизму је да не може креирати идентитет који одбацује постојеће, а можда

¹⁴⁷ Müller, "A European Constitutional Patriotism? The Case Restated", 546.

¹⁴⁸ Cronin, "Democracy and Collective Identity: In Defence of Constitutional Patriotism", 11.

¹⁴⁹ Nikola Beljinac, "Da li je ustavni patriotizam moguć u multikulturalnim društvima?", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 6, no. 3 (2011): 226-227.

¹⁵⁰ David Abraham, "Constitutional Patriotism, Citizenship, and Belonging," *International Journal of Constitutional Law* 6, no. 1 (2008): 141.

¹⁵¹ *Ibid*, 149.

ни акомодирати њихове различитости. Посебно у плуралним и постконфликтним оквирима национални идентитет за већину појединаца „делује готово као „природни“ оквир њихове аутономије“.¹⁵²

Ипак, ирационални карактер који се приписује савременом националном идентитету створен је у дуготрајном историјском процесу, који је поред контигентности често био и усмерен. Стога уставни патриотизам може полазити од претпоставке да идејама солидарности и поверења недостаје време којим ће се доћи до заокруживања новог идентитета. Као што истиче Хабермас, ако су етно-културни идентитети настали у одређеном историјском процесу учења, зашто се тај процес не би наставио и водио ка надилажењу партикуларних идентитета услед нових плуралистичких оквира.¹⁵³

Други приговор уставном патриотизму долази од његових заговорника. Не постоје гаранције да ће се уставна култура нужно показати толерантном.¹⁵⁴ Иако се очекује да ће хетерогеност нужно водити до базичне сагласности, идентитет настао на уставном патриотизму може показати истоветне облике нетрпељивости према другом, као и остали идентитети. Неутралност исказана према етно-културним разликама може бити надограђена дефинисањем „других“ у односу на уставни патриотизам и уверења, норме и вредности које одређују повезаност са државом.¹⁵⁵

У постконфликтним друштвима Балкана, посебно на Косову и у Босни и Херцеговини приметна је идентификација са уставном културом, која „патриотама“ даје за право да демонизују актере или друштва групе које се нађу ван „грађанског ми“¹⁵⁶. Сукоб политичких елита не мора бити нужно на етничкој равни, већ се могу појавити „уставне патриоте“ и нелиберални и антидемократски „други“, који у злоупотреби „грађанских“ политичких интерпретација само доприносе континуитету нетрпељивости према различитом. Ипак, Милер упозорава да уставни патриотизам није верзија грађанског национализма већ концепт који пропагира различитости и који се, самим тим, противи било каквом облику национализма, грађанском или етничком, као и традиционалним идеалима асимилационизма.¹⁵⁷

Под трећи приговор уставном патриотизму могу се сврстати алтернативе које пледирају да амортизују досадашње слабости уставне културе. Прва долази из либералног поља, а друга кандидује теорију интегритета. У одбрани либералног конституционализма Димитријевић истиче да посткомунистичка плурална друштва нису успела да створе либералне уставне владе, те да није проблем у самом либерализму него у његовом искривљењу или напуштању.¹⁵⁸ У одбрани ове тезе, на примеру балканских посткомунистичких система, истиче се да је уставотворно загарантована доминација већинске нације, те да је држава дефинисана као „дом“ за већинску етничку групу, за „титуларну нацију“ док

¹⁵² Dimitrijević., 257.

¹⁵³ Hayward., 188.

¹⁵⁴ Müller, "A General Theory of Constitutional Patriotism", 89.

¹⁵⁵ Hayward., 189.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Müller, "A General Theory of Constitutional Patriotism", 91-93.

¹⁵⁸ Dimitrijević., 246-247.

остали потпадају под „друге“.¹⁵⁹ Димитријевић истиче да су *политичка хомогеност* и *национални идентитет* две одвојене ствари, и да се прво може остварити пружањем специјалних права за мањинске групе као „инструмент за превазилажење чињеничног расцепа у правима“.¹⁶⁰

Шварц (Schwartz) полази од тврдње да изражајна вредност интегритета може да од подељених друштава, и у одсуству заједничког политичког идентитета, створи „заједнице принципа“.¹⁶¹ Он оспорава уставни патриотизам тврдећи да „уже“ тумачење овог концепта подразумева посвећеност и поистовећивање са универзалним нормама уставне демократије у коме је „патриотизам“ без функције јер не производи жељену емоцију.¹⁶²

Са друге стране, „шире“ тумачење се поред универзалних норми ослања на историјски укоренење уставне традиције, где би уставни патриотизам требало да замени првобитну улогу национализма. Међутим, ако је уставна традиција оспорена, уставни патриотизам остаје без основе своје посебности. Стога Шварц, ослањајући се на Дворкина, истиче да заједница упркос споровима, дели заједнички политички простор и може одлучити да се њоме управља одређеним принципима где је успостављени плурални поредак заправо стратешки компромис између супарничких група.¹⁶³

Може се закључити да уставни патриотизам представља идеју о опстанку јединствених политичких заједница упркос сукобима и различитостима које су постојале у прошлости и које и у садашњости одређују друштвене расцепе. Концепт не потири идентитете, али захтева да они пронађу најмањи заједнички садржалац који ће очувати и ојачати јединствену политичку заједницу. У „постнационалистичкој“ констелацији уставни патриотизам нас више суочава са питањима него са одговорима. Расправе које би требало да буду главна одлика преиспитивања вредности и традиција нису ту да би делегитимисале постојеће државне оквире, већ да би искристалисале милеровско питање – „ко желимо да будемо?“.

За постконфликтна друштва главна потешкоћа је како да различите етничке, религијске, језичке и друге културне заједнице изграде додатни и уједно обједињујући идентитет, који неће бити перципиран као претња постојећим припадностима. Патриотизам који нема етничку компоненту доживљава се као провокација, док се евентуални базични консензус представља као издаја свог партикуларитета. Неслагања ипак не могу да пренебрегну једноставну чињеницу – плуралитети су повезани, не по роду, већ по животу и остваривању у јединственој заједници. Ипак, не може се оспорити да кроз пажљиво одабран институционални дизајн и развој уставне културе, долази до учешћа грађана различитих припадности у заједничким задацима. Упркос диверзификованом јавном простору и политичким елитама које продубљују друштвене расцепе, настаје повезаност која не може бити потиснута, јавља се осећај солидарности и свест да постоји политички и друштвени простор који је особен и само „наш“.

¹⁵⁹ Ibid, 250-253.

¹⁶⁰ Ibid, 263-265.

¹⁶¹ Schwartz, "Patriotism or Integrity? Constitutional Community in Divided Societies", 503.

¹⁶² Ibid, 505.

¹⁶³ Ibid, 515-526.

ДРУГО ПОГЛАВЉЕ

3. МИРОВНИ СПОРАЗУМИ И ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ДИЗАЈН У ПОСТКОНФЛИКТНИМ СИСТЕМАМА БАЛКАНА

3.1. Међународни споразуми и планови –изградња мира или свеобухватни институционални оквири за постконфликтна друштва Балкана

Основна одлика постконфликтних друштава Балкана је да су настала на мировним споразумима или плановима, уз изражену међународну интервенцију. Такође, документи који су означавали прекид сукоба или дефинисање статуса уједно су представљали конститутивне акте нових политичких система. Уставни дизајн се заснивао на сложеним институционалним аранжманима који су подразумевали консоцијативне елементе, односно дељење власти (power-sharing)¹⁶⁴ међу различитим групама и њиховим политичким елитама. Стога је неопходно да се кроз анализу мировних споразума и њихових домета, неколико деценија након конфликта, уједно говори и о повезаности са консоцијацијом и њеним остварењима у институционалној интеграцији етничких заједница.

Постоје три врсте споразума: потпун договор, на који је пристала бар једна страна; делимичан споразум који је решио део спора, али се конфликт не посматра као окончан до финалног договора; на крају, споразум о мировном процесу на који је пристала бар једна од сукобљених страна и који је дефинисао агенду за разговоре или бар постигао сагласност да се разговара о кључним питањима, као што је територијални статус неког од региона.¹⁶⁵

У контексту балканских постконфликтних друштава, Дејтонски мировни споразум и Охридски оквирни споразум су означавали потпун договор свих страна у сукобу. У случају Косова, Кумановски споразум који је донео прекид сукоба је потписан између представника СР Југославије и НАТО-а, док се каснији, Ахтисаријев план може у складу са наведеном типологијом тумачити као делимичан договор, будући да га је прихватила само једна страна, албанска, и да његова примена није довела до финалног споразума између две конфронтрана захтева.

Сукоби у глобалној перспективи, који су укључивали статусна питања, односно захтеве за аутономијом или сецесијом су наметали консоцијативне механизме као логично решење за очување јединствене политичке заједнице. Међутим, истраживања која праве разлику између сукоба око типа режима или састава владе, и територијалних сукоба, указују да је свега 15% мировних споразума укључивало гаранције дељења власти код сукоба око власти, али да је код територијалних спорова и етнички подељених друштава тај избор био много

¹⁶⁴ У раду се појмови *консоцијација* и *дељење власти (power-sharing)* користе синонимично, како их и Лајпхарт, родоначелник појмова, употребљава. Такође, наглашавају се одступања када се наводе радови аутора који праве дистинкцију између ова два појма, као и међу типовима power-sharing модела.

¹⁶⁵ Lotta Harbom, Stina Högladh and Peter Wallensteen, "Armed Conflict and Peace Agreements", *Journal of Peace Research* 43, no. 5 (2006): 622.

присутнији.¹⁶⁶ У периоду између 1945. и 2006. већина сукоба се завршавала победом једне од страна, док је свега 13,5% заустављено мировним споразумом.¹⁶⁷

Такође, занимљиво је да су мировни споразуми у територијалним споровима најчешће обезбеђивали аутономију, проширена културна права и управу на регионалном нивоу, али да ниједан споразум није подразумевао сецесију, осим права на референдум о независности у случају Папуе Нове Гвинеје 2001. и Јужног Судана 2005.¹⁶⁸

Будући да се у великом броју случајева постизање мировног споразума уз међународну интервенцију окончава применом консоцијативних механизма, поставља се питање њихове универзалне делотворности у изградњи мира. Такође, да ли концепт дељења власти наметнут мировним споразумом може бити трајни институционални оквир за етнички подељена и постконфликтна друштва? Одговори на ова питања одређују судбину мировних споразума тј. да ли временом постају опште прихваћени, излишни или предмет нових спорења и ревизионистичких захтева.

Однос између мира постигнутог преговорима и *power-sharing* институција намеће потребу за детаљном анализом узрочно-последичних односа. Упркос бројним истраживањима која указују на негативне стране консоцијације, овај модел и даље опстаје као најатрактивнији за процес изградње мира у подељеним друштвима. Постоји неколико разлога за то: прво, умањује обим међународне интервенције уверавајући групе да неће бити искључени из власти; друго, олакшава договор сигнализирајући помирљиве намере међу зараћеним странама; на крају, институције дељене власти захтевају кооперативан модел управљања који може сузбити непријатељство и неповерење створено током сукоба.¹⁶⁹ На крају, многи аутори на примеру великих N студија откривају да *power-sharing*, у комбинацији са спољним гаранцијама, заиста доприноси миру.¹⁷⁰

Привлачност консоцијације огледа се у сложеном институционалном аранжману који почива на четири основне карактеристике: велике коалиције, право вета, пропорционална заступљеност и аутономија за различите друштвене сегменте.¹⁷¹ На тај начин делује као идеалан скуп механизма који погодују етнички подељеним друштвима, посебно у постконфликтним условима. Различите етничке заједнице и њихови политички представници са међународним гаранцијама дељења власти могу постићи сагласност да упркос разликама и сукобима буду део јединственог политичког система.

Међутим, Харцел и Ходи на узорку од 38 ратова између 1945 и 1999. проналазе слабу корелацију између прекида рата и понуде *power-sharing*

¹⁶⁶ Jarstad према Harbom, Högbladh and Wallensteen, "Armed Conflict and Peace Agreements", 624.

¹⁶⁷ Christoph Zürcher et al., "COSTLY DEMOCRACY Peacebuilding and Democratization After War", (Stanford, California: Stanford University Press, 2013), 38.

¹⁶⁸ Harbom, Högbladh and Wallensteen, "Armed conflict and peace agreements", 624-625.

¹⁶⁹ Philip Martin, "Coming Together: Power-Sharing and the Durability of Negotiated Peace Settlements", *Civil Wars* 15, no. 3 (2013): 335.

¹⁷⁰ Walter, Hartzell & Hoddie према Christoph Zürcher et al., "COSTLY DEMOCRACY Peacebuilding and Democratization After War", 39.

¹⁷¹ Arend Lijphart, (1977), "Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration. New Haven: Yale University Press", 25-44.

аранжмана, истичући да опредељење за преговоре и атрактивност консоцијативног решења јача са интензитетом сукоба и трајањем сукоба, где сукобљене стране увиђају да су у пат позицији.¹⁷² Такође, успешност *power-sharing* модела у одржању мира директно је условљена понашањем актера. Узрочни ланац од институција до мира може бити нарушен на три начина: прво, институције дељења власти можда неће успети да остваре очекивано понашање као што је пример неуспелог мировног споразума из 1991. у Анголи; друго, чак и ако дође до очекиваног понашања, то не мора нужно да води ка повећању вероватноће за мир будући да праксе немају ефекат смањења сукоба, што се потврдило у Либану где велика коалиција није могла да спречи грађански рат 1975; и треће, формално дељење власти може да генерише мир и мимо очекиваног понашања, и то на основу повећаног поверења грађана или очекивања да ће у будућност доћи до примене.¹⁷³

Неоспорно је да успешност консоцијације зависи од низа различитих фактора. Међутим, упркос свим критикама дељење власти остаје као један од најадекватнијих институционалних аранжмана за етнички подељена друштва. Посебно, у ситуацијама када нема победника рата и када се међународном интервенцијом жели успоставити и одржати мир. Уколико сукобљене стране прихвате да преговарају и пристану на институционални оквир који подразумева *power-sharing* и гаранције за очување интереса етничких и других заједница, онда се без обзира на касније постконфликтне ефекте, мир као достигнуће без сумње може приписати консоцијацији.

Појам дељења власти добио је своја широка и различита теоријска тумачења. Мартин истиче да би за разлику од досадашње литературе посвећене конфликтима која спаја веома различите *power-sharing* институционалне аранжмане у јединствен концепт, требало правити јасну разлику између специфичних типова.¹⁷⁴ Полазећи од Лајпхартових (Arend Lijphart) основних консоцијативних одлика, он изводи хипотезе о утицају извршне власти, легислативе и мањинског права вета на изгледе за мир, изводећи закључак да су споразуми који су подразумевали територијалне уступке у виду шире децентрализације, самоуправе и аутономије врло ретко били неуспели у почетном периоду примене.¹⁷⁵ И друге анализе показују да су успостављене институције омогућавале укључивање до јуче искључених група и на тај начин умањивале ефекат сукоба, али да се истовремено повећавао ризик од конфронтације у оквиру владиних великих коалиција.¹⁷⁶

Док су легислативно дељење власти и право вета имали позитиван, али не статистички значајан ефекат на дуговечност мировних договора, резултати истраживања су показали да је извршна коалициона власт у негативној корелацији са опстанком споразума. Мартин (Philip Martin) изводи закључак да су

¹⁷² Andreas Mehler, "Consociationalism for Weaklings, Autocracy for Muscle Men? Determinants of Constitutional Reform in Divided Societies", *Civil Wars* 15, no. 1 (2013): 22.

¹⁷³ Nils Christian Bormann et al., "Power Sharing: Institutions, Behavior, and Peace", *American Journal of Political Science* 63, no. 1 (2019): 85-86.

¹⁷⁴ Philip Martin, "Coming Together: Power-Sharing and the Durability of Negotiated Peace Settlements", 333-336.

¹⁷⁵ Ibid, 337-345.

¹⁷⁶ Nils Christian Bormann et al., "Power Sharing: Institutions, Behavior, and Peace," *American Journal of Political Science* 63, no. 1 (2019): 98.

пактови, односно коалиције елита у сукобом разореним државама са slabим институцијама и неизвесним политичким односима у будућности, доста немоћне у одржању мировних споразума уколико не укључују војне и територијалне механизме дељења власти.¹⁷⁷

Борман и други аутори изводе нешто другачији закључак, да територијално дисперзивне институције немају велике ефекте на етничке сукобе, али признају да се вероватноћа етничких сукоба уопште може смањити бенефитима које етничке групе остварују развојем регионалне аутономије.¹⁷⁸

Један од кључних фактора за прихватање али и каснију делотворност постконфликтног дељења власти су међународни актери. Заправо, када се узме у обзир да је у неким земљама примењен овај модел, док у другим није, долази се до закључка да је приликом окончања унутардржавног рата уставна промена била израженија или потпунија када су Уједињене нације или други међународни актер играли главну улогу у том процесу, него у случајевима када су били одсутни или недовољно присутни.¹⁷⁹ У том контексту, политика условљавања је препознатљива одлика спољних актера којом се очекује не само окончање процеса изградње мира, већ и успоставе одрживих и демократских политичких заједница. Ипак, „кредибилитет спољних јемаца је контингентан концепт“ будући да њихов утицај не зависи само од ресурса или мандата мировне мисије, већ и од успостављеног односа спољних и локалних актера пре, током и после конфликта.¹⁸⁰

Главни изазов за спољне актере није постизање мировног споразума, већ обавезивање елита да примене договорени уставни дизајн за који се очекује да ће акомодирати идентитетске разлике и омогућити функционисање заједничких институција. Стога Мекевој (Joanne McEvoy) поставља питање ефикасности спољних актера у навођењу политичких партија да деле власт након конфликта и примећује да је њихов приступ заснован на стратешком понашању, у коме међународни актери нуде позитивне, али и негативне подстицаје за домаће елите.¹⁸¹ Реч је о својеврсном „радикалном“ уставном инжењерингу који комбинује спољне инструменте - присуство мировних снага, употребу санкција и медијацију.¹⁸² С друге стране, успешност тих подстицаја или инструмената зависи од самог мировног споразума и његових капацитета да задовољи преференције различитих група.¹⁸³

Дугорочно гледано, пред међународним актерима не стоји само изазов примене мировног споразума и механизма дељења власти, већ и изградње стабилног и демократског поретка. Иако консociјација представља сложен институционални аранжман, уједно представља и модел демократије. Међутим, изазови мировног споразума, али и каснијег постконфликтног политичког

¹⁷⁷ Ibid, 345-349.

¹⁷⁸ Bormann et al., "Power Sharing: Institutions, Behavior, and Peace": 98.

¹⁷⁹ Andreas Mehler, "Consociationalism for Weaklings, Autocracy for Muscle Men? Determinants of Constitutional Reform in Divided Societies", *Civil Wars* 15, no. 1 (2013): 21.

¹⁸⁰ Zürcher et al., "COSTLY DEMOCRACY Peacebuilding and Democratization After War", 55.

¹⁸¹ Joanne McEvoy, "The Role of External Actors in Incentivizing Post-Conflict Power-Sharing", *Government and Opposition* 49, no. 1 (2014): 48.

¹⁸² Mehler, "Consociationalism for Weaklings, Autocracy for Muscle Men? Determinants of Constitutional Reform in Divided Societies", 39.

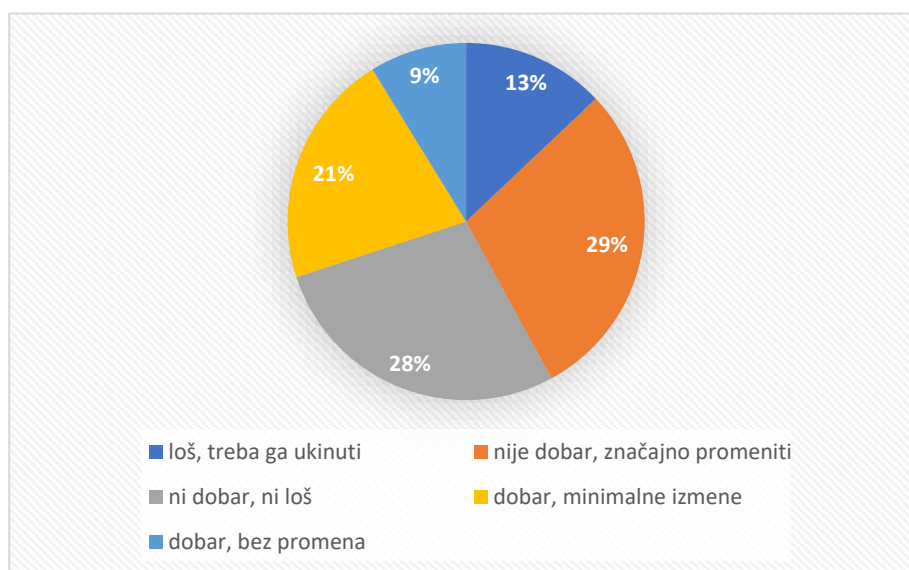
¹⁸³ Joanne McEvoy, 39.

живота су мир поставили као примат, стога се и дељење власти више посматра у контексту институционалних механизма одржања мира, него капацитета изградње демократског друштва.

Иако ће односу домаћих елита и спољних актера бити посвећено посебно поглавље, немогуће је изоставити релације које детерминишу не само окончање сукоба и постизање мировног споразума, већ и уставни дизајн постконфликтних друштава. Такође, све су гласнија виђења која постигнуте договоре и сложене институционалне аранжмане посматрају као нужне компромисе и транзитне механизме до кохезивнијих и ефикаснијих система. И у том контексту, међународно ангажовање води ка идентичном циљу као и у случају постизања мира, како убедити елите да прихвате нове оквире, чак и ако у њима не виде директан интерес.

3.1.1. Емпиријски показатељи примене мировних споразума и планова у постконфликтним друштвима Балкана

Графикон 1. Ставови грађана о Дејтонском споразуму у Босни и Херцеговини

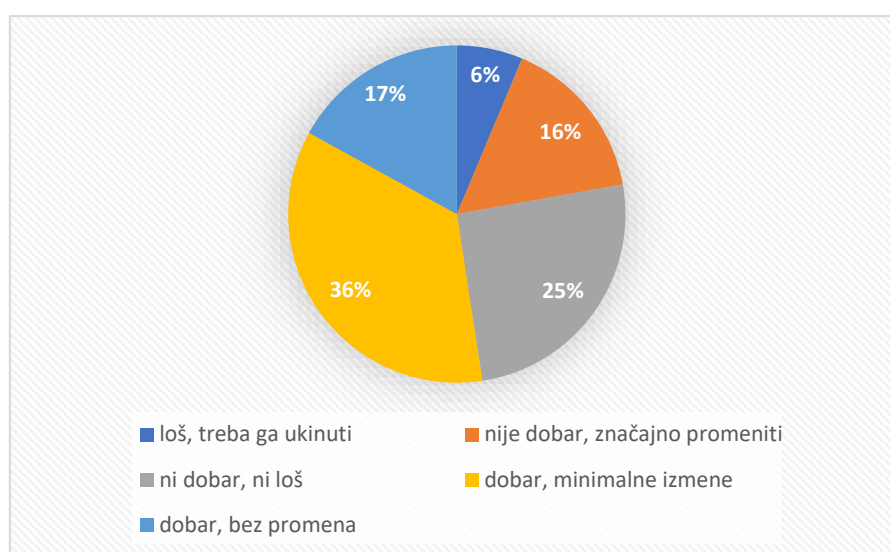

Табела 1. Ставови грађана о Дејтонском споразуму по етничкој припадности

Став	Бошњаци	Срби	Хрвати
Лош, требало би га укинути	63.1%	4.8%	32.1%
Није добар, значајно променити	64.6%	9.0%	26.5%
Није ни добар ни лош	42.3%	26.0%	31.8%
Добар, уз минималне измене	32.2%	55.8%	12.0%
Добар, нису потребне измене	3.5%	94.7%	1.8%

Подаци показују да су грађани у БиХ значајно подељени у ставовима о Дејтонском мировном споразуму и да су те поделе по етницитетима. У одговору „лош је, требало би га укинути“ предњаче Бошњаци са 63.1%, док 94,7% Срба у односу на друге народе сматра да је добар и да нису потребне никакве измене. У случају Хрвата као трећег конститутивног народа ставови су изједначени између изразито негативног 32,1% и индиферентног, где 31,8% мисли да Дејтонски споразум није ни добар, ни лош. На нивоу целе популације, 42% грађана се залаже за укидање или значајну промену, док 30% верује да је дејтонски оквир добар без измена, или да су оне потребне у минималној мери. Ови резултати потврђују тезу да не постоји широка сагласност око мировног споразума, да Бошњаци већински у њему виде постепену разградњу јединствене државе, Срби заштиту своје аутономије, а Хрвати умањена права која им по конститутивности припадају.

Графикон 2. Ставови грађана о Охридском споразуму у Северној Македонији

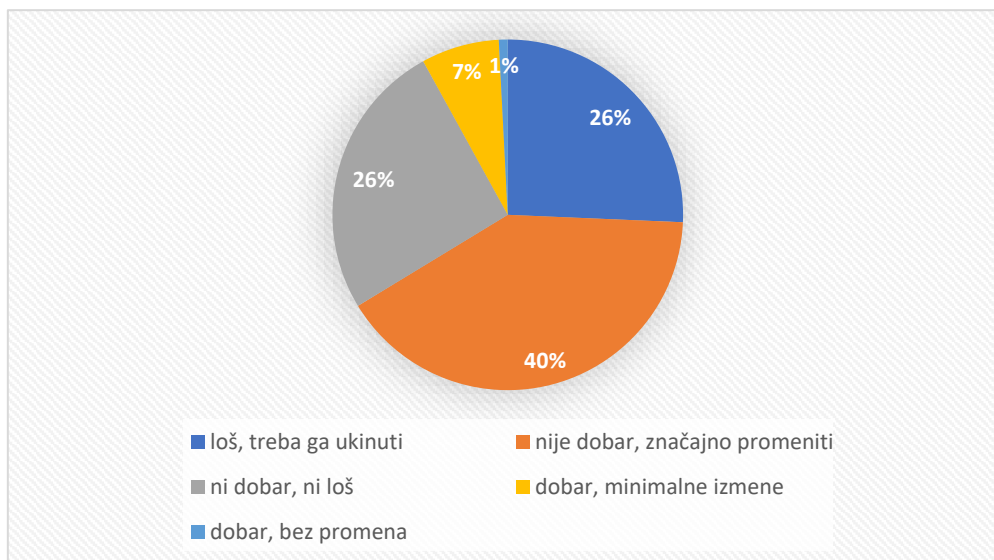
Табела 2. Ставови грађана о Охридском споразуму по етничкој припадности

Став	Албанци	Македонци
Лош, требало би га укинути	1.3%	98.7%
Није добар, значајно променити	3.6%	96.4%
Није ни добар ни лош	22.7%	77.3%
Добар, уз минималне измене	42.5%	57.5%
Добар, нису потребне измене	66.2%	33.8%

У укупној популацији Северне Македоније 53% грађана значајно подржава одредбе Охридског споразума, док 25% сматра да није ни добар ни лош. Међутим, посматрано по етничкој припадности увиђа се да у популацији која има негативан став према Споразуму (6%) или захтева његову значајну промену (16%) преко 90% процената чине етнички Македонци. Може се претпоставити да је реч о грађанима који у договору постигнутом 2001. виде претњу јединственој држави,

или да су каснија усвојена решења далеко одмакла од „слова“ постигнутог споразума. Иако су према овим резултатима Албанци задовољнији тренутним оквиром, неоспорна је чињеница да за Охридски споразум постоји широка подршка код обе етничке групе.

Графикон 3. Ставови грађана о Ахтисаријевом плану на Косову

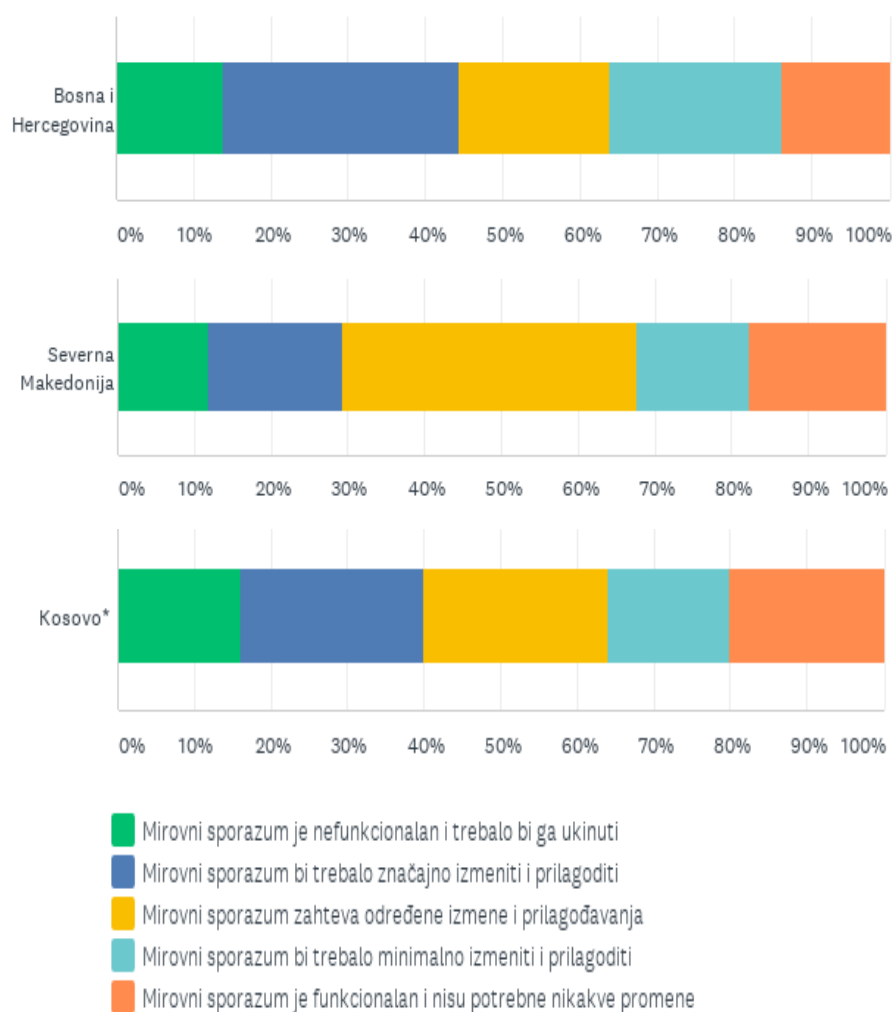

Табела 3. Ставови грађана о Охридском споразуму по етничкој припадности

Став	Срби	Албанци
Лош, требало би га укинути	36.9%	63.1%
Није добар, значајно променити	28.0%	72.0%
Није ни добар ни лош	17.5%	82.5%
Добар, уз минималне измене	2.3%	95.5%
Добар, нису потребне измене	0.0%	100.0%

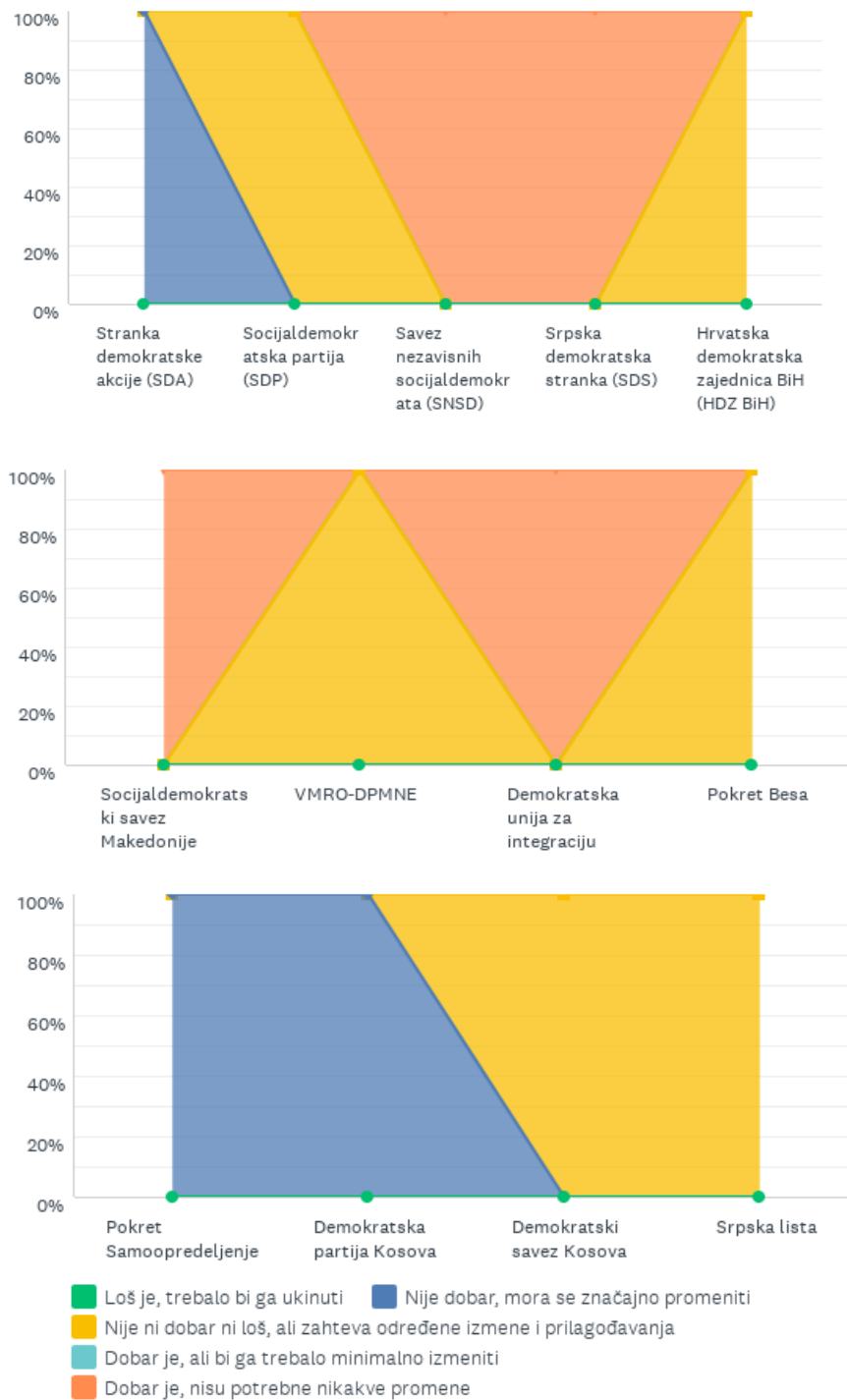
Резултати на Косову изненађују у интензитету незадовољства Ахтисаријевим планом од стране већинске албанске заједнице, будући да је прихватање овог документа омогућило једнострано проглашење независности и подршку САД, као и већине земаља ЕУ. Међутим, интересантно је да обе етничке групе имају негативан став према овом документу из потпуно дијаметралних разлога, будући да Албанци у њему виде претњу јединству Косова и широка права за мањинске заједнице, док Срби од почетка примене план посматрају као недовољан оквир за заштиту њихових права. Овај парадокс доводи до јединствених 66% грађана који сматрају да је Ахтисаријев оквир лош и да би га требало укинути или значајно изменити. Свега 8% испитаника верује да је план добар, да нису потребне измене или да би оне требало да буду минималне.

Графикон 4. Ставови експерата о важећем мировном споразуму или плану (Дејтонски споразум, Охридски споразум, Ахтисаријев план)

Резултати експертске анкете показују да су ставови у сва три политичка система веома разуђени. Ипак приметно је да резултати у БиХ у значајној мери коинцидирају са ставовима грађана. Слична ситуација је и у С. Македонији с тим што већина експерата (55%) сматра да су потребне значајне или одређене измене и прилагођавања Охридског споразума. С друге стране, експерти на Косову много позитивније посматрају Ахтисаријев план од грађана будући да 36% њих сматра да је добар или да су потребне минималне измене. У сва три система (БиХ 14%, С. Македонија 12%, Косово 16%,) приметан је релевантан број стручњака који тврде да је важећи споразум или план за њихово друштво нефункционалан и да би га требало укинути.

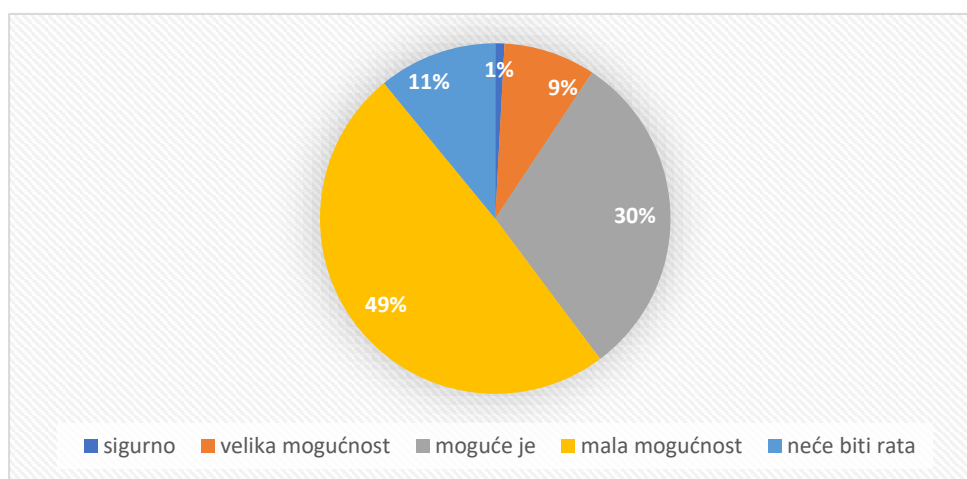
Графикон 5. Ставови политичких представника о важећем мировном споразуму или плану (Дејтонски споразум, Охридски споразум, Ахтисаријев план)¹⁸⁴

¹⁸⁴ Број и обим спроведених интервјуа са представницима политичких партија и покрета не остварује довољну релевантност да би се тврдило да су ово неоспорни ставови њихових политичких организација, али индицира ставове које интервјуисани могу сматрати пожељним или приватљивим за њихове програмске и изборне агенде.

Илустроване позиције политичких представника исказаних током интервјуа показују очекивани исход. У БиХ је бошњачки представник из редова СДА исказао негативан став према Дејтонском споразуму, члан СДП и хрватски представник су се изјаснили да споразум сам по себи није ни добар ни лош, док су представници српских партија потврдили позитивне ставове свог бирачког тела. У С. Македонији је уочљиво да су актери који су у опозицији ВМРО-ДПМНЕ и покрет Беса имали резервисанији став према оквиру из Охрида, насупротив изразито позитивном ставу представника који чије опције врше власт на националном нивоу. На крају албански представници на Косову су једногласни у негативној оцени Ахтисаријевог плана, док се представник Српске листе изјаснио да документ по себи није ни добар ни лош, али да захтева измене и прилагођавања у циљу побољшања положаја српске заједнице.

Графикон 6. Ставови грађана БиХ о могућности избијања нових сукоба у будућности

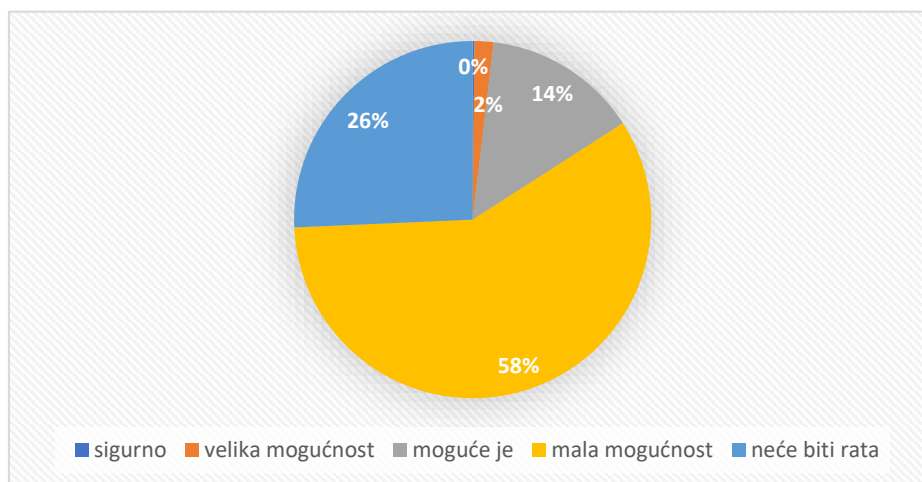
Табела 4. Ставови грађана БиХ по етничкој припадности о могућностима избијања нових сукоба

Став	Бошњаци	Срби	Хрвати
Сигурно ће доћи до новог рата	27.3%	45.5%	27.3%
Велика је могућност да дође до новог рата	30.9%	43.6%	25.5%
Мoguће је да дође до рата	44.3%	32.7%	23.0%
Веома је мала могућност	52.7%	26.3%	21.0%
Неће сигурно више бити рата	31.7%	34.5%	33.8%

Рат у БиХ је карактерисао велики број људских жртава и материјалних разарања. Последице теоријске кованице „замора од сукоба“ могу се очитати у ставовима грађана БиХ који у значајној већини (60%) верују да сигурно више неће бити рата или да су веома мале могућности за његово поновно избијање. Ипак, релевантан број грађана (30%) и даље верује да је рат могућ у блиској будућности. Занимљиво је да у етничкој структури одговора највећи проценат је Бошњака (44,3%) који тврде да је рат могућ, док је при ставу да ће сигурно доћи

до нових сукоба (укупна популација 1%) од три конститутивна народа највећи проценат изјашњених Срба (45,5%).

Графикон 7. Ставови грађана С. Македоније о могућности избијања нових сукоба у будућности

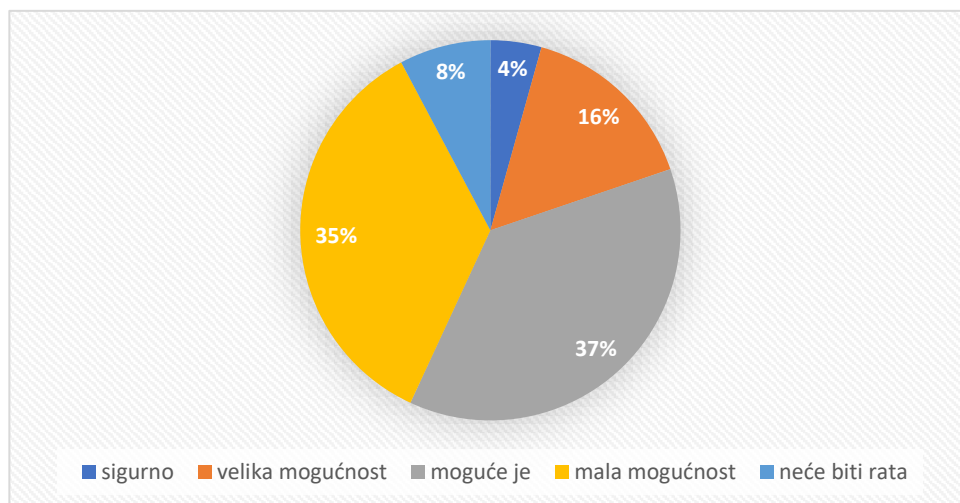

Табела 5. Ставови грађана С. Македоније по етничкој припадности о могућностима избијања нових сукоба

Став	Албанци	Македонци
Сигурно ће доћи до новог рата	0.0%	100.0%
Велика је могућност да дође до новог рата	23.8%	76.2%
Могуће је да дође до рата	35.7%	64.3%
Веома је мала могућност	33.1%	66.9%
Неће сигурно више бити рата	31.0%	69.0%

Већина грађана С. Македоније верује у мир и малу вероватноћу избијања нових сукоба (84%) што указује на чињеницу да је постконфликтни аранжман успео да акомодира расцепе које су постојале пре сукоба. Такође, требало би имати на уму да је Охридски споразум окончао сукоб који је био временски изразито кратак и са много мање жртава у односу на остале две студије случаја. Међутим, на основу ставова по етницитету, може се приметити да у укупној популацији која се изјаснила да је могуће избијања рата(14%), или да је велика могућност избијања нових конфликта (2%), доминира проценат грађана македонске националности са 64,3% односно 76,2%.

Графикон 8. Ставови грађана Косова о могућности избијања нових сукоба у будућности

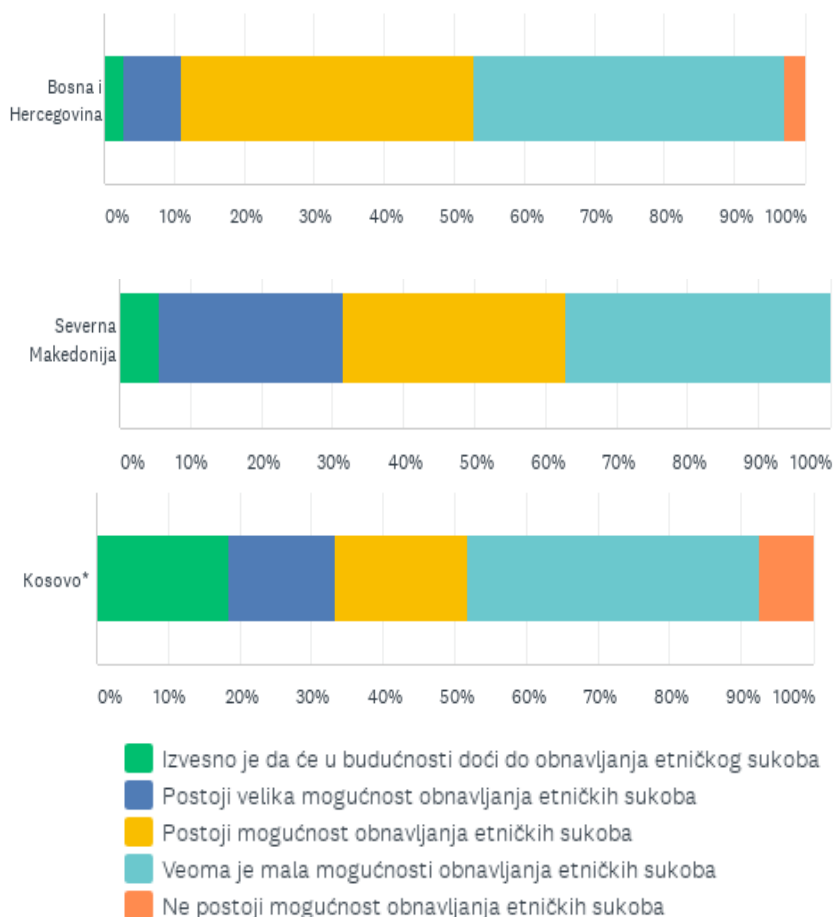

Табела 6. Ставови грађана Косова по етничкој припадности о могућностима избијања нових сукоба

Став	Срби	Албанци
Сигурно ће доћи до новог рата	79.2%	20.8%
Велика је могућност да дође до новог рата	63.5%	36.5%
Могуће је да дође до рата	27.8%	72.2%
Веома је мала могућност	5.1%	94.4%
Неће сигурно више бити рата	2.1%	97.9%

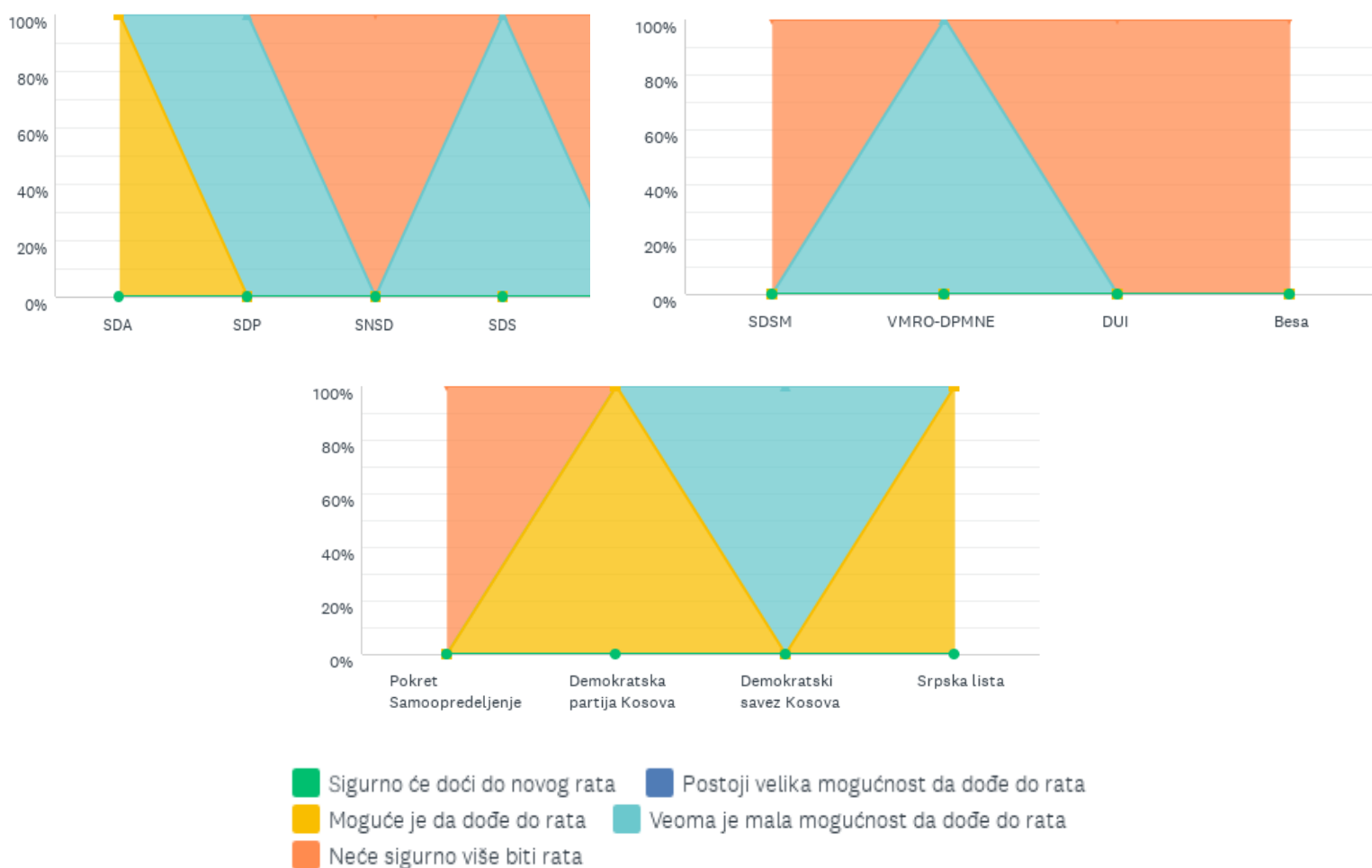
Ставови грађана на Косову о перспективи нових сукоба су подељени. Њих 43% верује да је веома мала могућност или да сигурно неће избити нови рат, док 53% испитаника верује да је рат могућ или врло вероватан, а 4% да ће се сигурно десити. Ови подаци указују на значајну присутност конфликтног наратива који се може повезати са израженом етничком дистанцом између Срба и Албанаца, као и са нерешеним финалним статусом Косова који додатно оптерећује међуетничке односе. У етничкој структури одговора приметно је да од 35% укупне популације која се изјаснила да је мала могућност за избијање новог конфликта, њих чак 94,4% Албанаца. Ипак, у укупном броју грађана (37%) који су се изјаснили да је рат могућ, припадници албанске заједнице чине 72,2%, док Срби предњаче у ставовима да је велика могућност (63,5%) или да ће сигурно доћи до новог рата (79,2%).

Графикон 9. Ставови експерата о могућностима избијања новог сукоба

У случају БиХ ставови експерата су у мањем обиму екстремнији у односу на ставове грађана будући да више од 41% верује да је сукоб у будућности могућ, 8,3% да постоји велика могућност његовог обнављања, а око 3% да је неминован. Посебно одступање се очитава у С. Македонији где стручњаци песимистично посматрају перспективу трајног мира у односу на грађане. Чак 31,5% испитаника међу експертима верује да је нови конфликт могућ, а 25,71% њих да постоји велика могућност обнављања етничких сукоба. За разлику од свега 4 % грађана на Косову који верују да ће сигурно доћи до новог сукоба, чак 18,52% експерата дели тај став, док су проценти става да постоји велика могућност поновног избијања конфликта приближни (16% наспрам 15%). Резултати експертског скорa у све три студије случаја доводе до закључка да представници академске заједнице и невладиних организација у својим друштвима препознају много већи потенцијал конфликта него сами грађани.

Графикон 10. Ставови политичких представника о могућностима избијања новог сукоба

Оквирно посматрано ставови представника политичке елите дају позитивну слику о перспективи трајног мира у сва три друштва. У БиХ је само представник бошњачке политичке опције (СДА) изразио бојазан да је могуће да дође до рата, док су бошњачки представник који је члан СДП и српски који представља СДС изјавили да је веома мала могућност да дође до рата. Представници опција (СНСД, ХДЗ) којима се најчешће спочитава деструктивна политика у одржању јединствене државе су категорички одбили сваку могућност обнављања сукоба. У С. Македонији нико од представника различитих политичких опција није изјавио да је могућ рат. Само је члан ВМРО-ДПМНЕ изрекао став да је веома мала могућност обнављања сукоба. Може се закључити да у С. Македонији ставови грађана и политичке елите значајно одударају од песимистичног става експерата. На крају, представник владајућег Самоопредељења на Косову је уверен да неће више бити рата, док су чланови ДПК и Српске листе били резервисанији по овом питању и истакли да је могуће да дође до новог сукоба између Срба и Албанаца.

3.2. Примена консоцијативног модела у постконфликтном институционалном аранжману

Конституционализација нових заједница, иако је у фокусу имала нормативни оквир за дугорочно мирно управљање државом, свој „транзициони“ карактер дугује и чињеници да је међународна заједница за постконфликтна друштва то доживљавала као посао „неколико правника да у просторији скицирају устав“.¹⁸⁵ Међутим, како је било тешко пронаћи компромис међу странама у постизању мира и мировног споразума, тако је у постконфликтном периоду још теже остварити сагласност око редефинисања заједнице или превазилажења усвојеног уставног оквира, макар он био и споља наметнут и никада у потпуности друштвено прихваћен.

Постоји уверење да мировни споразуми и консоцијативни механизми не воде до трајног мира, будући да су превасходно оријентисани према елитама, њиховој сигурности и укључивању у поделу моћи на националном и регионалном нивоу.¹⁸⁶ Последично, њихово прихватање споразума не производи трајну посвећеност миру, већ може значити промену приступа и стратегије конфронтације. На сличном трагу, проучавајући утицај наслеђа рата на демократију у девет случајева: Авганистан, Босна, Источни Тимор, Косово, Македонија, Мозамбик, Намибија, Руанда и Таџикистан, Циркер (Zürcher) утврђује да постконфликтна демократизација зависи од калкулације домаћих елита, односно њихове процене да имају више користи од усвајања демократије од њених трошкова.¹⁸⁷

Најизраженија критика консоцијативног модела је да он сам по себи формализује расцепе(Ротшилд) кроз поделу моћи по идентитетским линијама, ствара „хладни мир“(Сиск) и да крутост тих односа спречава политике помирења и креирање шире националне идентификације.¹⁸⁸ Међутим, иако се делимично може уважити критика дељења власти по етничком кључу, остаје отворено питање да ли консоцијативне институције саме по себи генеришу поделе или би оне биле још израженије да није дошло до њихове институционалне акомодације? Наметање интегративнијег приступа би неоспорно у почетку било неприхватљиво за сукобљене стране, а с друге стране, одбацивање консоцијације не значи да је прихватљива алтернатива – успостава јединственог грађанског друштва.

Вајт истиче да би разлог за неуспех консоцијативног аранжмана требало потражити у *убеђењу* страна у сукобу да им такав институционални оквир није у интересу, а истовремено, на примеру Северне Ирске примећује да искрена посвећеност power-sharing моделу и демократским процедурама може остварити дуготрајан институционални успех чак и у изразито подељеним друштвима.¹⁸⁹ С

¹⁸⁵ Kirsti Samuels, "Postwar Constitution Building Opportunities and challenges," in *The Dilemmas of Statebuilding* (New York: Routledge, 2009), 175.

¹⁸⁶ Scott Gates et al., "Power Sharing, Protection, and Peace," *The Journal of Politics* 78, no. 2 (2016): 518–24.

¹⁸⁷ Zürcher et al., "COSTLY DEMOCRACY Peacebuilding and Democratization After War", 36-56.

¹⁸⁸ Samuels, "Postwar Constitution Building Opportunities and challenges," 182.

¹⁸⁹ Timothy J. White, "Consociation, Conditionality and Commitment: Making Peace in Northern Ireland", у *Consociationalism and Power-Sharing in Europe - Arend Lijphart's Theory of Political Accommodation*, ур. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, and Matt Qvortrup (Palgrave Macmillan UK, 2018), 86–96.

друге стране, негативна искуства консоцијативних пактова на примеру Босне и Авганистана наводе ауторе и на радикалан закључак да кохезивне и ефикасне државе не могу бити креиране мировним споразумима, нити дељењем власти међу бившим борцима, те да решења која укључују војне победе или територијалну поделу делују као пријемчивије солуције.¹⁹⁰

Иако се истиче као парадокс да су мировни споразуми на бази power-sharing модела једини пут, али пут који нужно води ка застоју, колапсу и радикализацији подела¹⁹¹, консоцијација нужно нема изнуђени и негативни „транзициони“ карактер, већ може имати много амбициознији циљ - да смањи основни сукоб између различитих друштвених група и тиме допринесе дугорочном миру¹⁹². Институције дељења власти би могле временом да постану излишне и редефинисане ако за то постоји друштвена и политичка воља, а не због приговора нефункционалности. Суштинска дисфункционалност ових система много мање произилази из компликованих институција и процедура, а много више из неспремности различитих група да се потруде да дође до веће интеграције. Стога се може закључити да је дељење власти само оквир, прво за успоставу мира, а потом за изградњу јединствене и трајне заједнице, а да идентитетска питања могу стварати друштвене расцепа са или без примене овог модела.

У наредним редовима ће бити представљена главна оспоравања консоцијативних елемената често садржаних у мировним споразумима за етнички подељена друштва. Прва критика упућена моделу дељења власти јесте маргинализација недоминантних мањина упркос инклузивним институционалним механизмима. У већини мировних споразума постигнутих између 1990. и 2016. (1518 према РА-Х листи) је пропуштена прилика да се узме у обзир ЕАИ дилема¹⁹³, која означава искљученост несврстаних, недоминантних или мање политички релевантних група усред инклузивности која је кроз доминирајући модел територијалног дељења власти резервисана за акомодирање доминантних мањина, тј. оних које су представљале релевантну снагу у сукоб.¹⁹⁴

Постоје три диференциране групе „других“ у системима дељене власти: оне које припадају другим етницитетима а које због своје бројности или територијалне дисперзираности нису укључене у структуре управљања; потом оне које одбијају да се етнички изјасне и захтевају да им се призна други социјални идентитет, другачији од доминирајућег етничког; и на крају оне које се формирају оријентисане ка конкретним питањима, са често идеолошки подупртим опредељењима.¹⁹⁵

Акцент на „другима“ заправо значи редефинисање крутих и формализованих облика дељења власти, као и средство којим би се дошло де

¹⁹⁰ Alexander Downes, “The Problem with Negotiated Settlements to Ethnic Civil Wars”, према Philip Martin, “Coming Together: Power-Sharing and the Durability of Negotiated Peace Settlements”, 336.

¹⁹¹ Samuels, “Postwar Constitution Building Opportunities and challenges”, 183.

¹⁹² Timothy J. White, “Consociation, Conditionality and Commitment: Making Peace in Northern Ireland”, 91.

¹⁹³ EAI dilemma - Exclusion Amid Inclusion

¹⁹⁴ Laura Wise, “Setting aside the ‘Others’: Exclusion amid Inclusion of Non-Dominant Minorities in Peace Agreements”, *Nationalism and Ethnic Politics* 24, no. 3 (2018): 312-315.

¹⁹⁵ Timofey Agarin, Allison McCulloch and Cera Murtagh, “Others in Deeply Divided Societies: A Research Agenda”, *Nationalism and Ethnic Politics* 24, no. 3 (2018): 303.

легитимне и друштвено прихватљиве промене нефункционалних одредби мировних споразума. То се посебно односи на групације које одбијају да етницитет буде основа њихове друштвене стратификације, али и детерминанта било каквог вида активног политичког живота. У њима лежи клица демоса који би требало да креира шири национални идентитет одвојен од етничког предзнака.

Лајпхарт тврди да је, упркос богатој теоријској дебати и оспоравањима, power-sharing демократија неоспорно одговарајући модел за проблеме дубоко подељених и плуралних друштава. Ипак у алтернативама за примену консоцијативних принципа прави разлику између концепта „самоодређења“ (које је другачије од националног самоодређења и подразумевајућег стварања самосталне суверене државе) и „предодређења“. Модел самоодређења не дефинише друштвене сегменте унапред, већ даје слободу да се групе саме одлуче о врсти свог идентитета, док се предодређење односи на групе које су унапред идентификоване, и које на основу тог препознавања остварују дељење власти.¹⁹⁶

Системско искључивање „других“ и оних који нису „предоређени“ нарочито се препознаје кроз институционалну дискриминацију и ограничено изборно право. Илустративан пример представља Босна и Херцеговина, случај Илијаза Пилава коме је онемогућено да се на ентитетском нивоу кандидује за председника Републике Српске, потом Сејдића и Финција којима је Уставни суд 2009. признао да су припадници јеврејске и ромске популације дискриминисани актуелним изборним правом, као и у случају Азре Зорнић којој је онемогућено да гласа 2014. јер је одбила да се изјасни о етничкој припадности.¹⁹⁷ Такође, приметно је да се системско искључивање недоминантних група одвија и на субдржавним нивоима, и да се механизми за њихову већу инклузивност у облицима територијалне аутономије временом уклањају са агенде, уместо да се суштински унапређују.¹⁹⁸

За ауторе који су истраживали положај „других“ или „осталих“ у power-sharing моделима није споран фокус на доминирајућим етничким групама и етничким расцепима, будући да од њих зависи мир и одржање успостављених система, али подсећају да је консоцијација поред стабилности обећала да ће донети и демократију.¹⁹⁹ У том контексту на странама које су јуче биле у сукобу, а које у садашњици доминирају постконфликтним поретком обавеза је да консоцијативни елементи обухватају и посебна права оних који се изјашњавају као „други“. Недоминантне заједнице у постконфликтним друштвима имају легитимно право да захтевају демократско учествовање и заштиту од дискриминације. Поготово ако је реч о системском занемаривању „других“ због потреба за великим коалицијама, пропорционалном заступљеношћу или територијалном аутономијом доминирајућих етничких заједница. Међутим, остаје отворено питање како наћи институционални баланс у сложеном

¹⁹⁶ Arend Lijphart, "Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice", (London and New York: Routledge, 2007), 66.

¹⁹⁷ Agarín, McCulloch and Murtagh, "Others in Deeply Divided Societies: A Research Agenda", 299–300.

¹⁹⁸ Wise, "Setting aside the 'Others': Exclusion amid Inclusion of Non-Dominant Minorities in Peace Agreements", 317.

¹⁹⁹ Agarín, McCulloch and Murtagh, "Others in Deeply Divided Societies: A Research Agenda", 300–301.

аранжману као што је консоцијација између потпуне маргинализације и пропорционалне надпредстављености.

За Лајпхарта је у уставном дизајнирању било ког плуралног друштва кључан избор управо између два поменута модела: самоодређења и преодређења. Он, међутим, наглашава предност првог из два кључна разлога: прво, избегава се дискриминаторни избор јер одлука који сегменти друштва ће бити признати уједно садржи и одлуку које групе неће бити признате; друго, самоодређење пружа шансу и оним појединцима и групама које одбијају етничку идентификацију или било који облик друштвене сегментације, па се показује као врло флексибилан.²⁰⁰

С друге стране, снажан аргумент у прилог одрживости консоцијативног аранжмана упркос „предоређењу“ и дискриминацији недоминантних мањина лежи у конфликтној прошлости. Примат изградње мира у фокус ставља етничке заједнице које поседује дестабилизирајуће перформансе и без чијег учешћа у институцијама није могуће одржање јединствене политичке заједнице. Све док су таква друштва у оквирима постконфликтног управљања, дискриминаторност се неће мерити по представљености група, већ по њиховом капацитету да обнови сукобе.

Друга критика односи се на корпоративни карактер power sharing модела који често онемогућава интеграцијске процесе у постконфликтним друштвима. Корпоративни консоцијативни пактови се огледају у споразумима који се постижу у тренутку највеће поларизованости где сукобљене стране желе чврсте гаранције за свој удео у власти без обзира на изборне изгледе.²⁰¹ Иако је то прихватљиво у моменту постизања мировних споразума, корпоративне гаранције онемогућавају каснију либерализацију система. Међутим, Меклауш (Allison McCulloch) истиче да емпиријски показатељи не показују законитост овог исхода, и да док случајеви попут Либана и Босне указују на укорењеност подела, примери попут Јужног Тирола и Бурундија остварују релативну стабилност упркос корпоративним правилима.²⁰²

Ови подаци опет доводе до закључка да делотворност консоцијативних аранжмана пре свега зависи од спремности различитих идентитетских група и њихових представника, него од самог институционалног дизајна. Ипак, у одбрани либералног консоцијативизма Меклауш истиче да се са њим ипак лакше превазилази проблем укорењености и наводи четири фактора који одређују да ли ће се групе сагласити са либералним правилима: Прво, да ли је реч о групи која чини демографску већину или мањину и колико има других група у друштву? Друго, какво је опредељење/оријентација групе према држави? Треће, да ли умерене или екстремне снаге доминирају политичким животом? И на крају, да ли су спољни актери укључени у потрагу за новим споразумима?²⁰³

²⁰⁰ Arend Lijphart, "Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice", (London and New York: Routledge, 2007), 72.

²⁰¹ Allison McCulloch, "Consociational Settlements in Deeply Divided Societies: The Liberal-Corporate Distinction", *Democratization* 21, no. 3 (2014): 502.

²⁰² Ibid, 508-509.

²⁰³ Ibid, 511.

Нека од прихватљивих решења у либерално-корпоративној дилеми могу бити хибридни модели који комбинују ова два приступа попут Северне Ирске, Северне Македоније, Кеније и Швајцарске. Такође, споразум може бити постигнут и са сецесионистичким снагама уколико се за либерална правила на националном нивоу, понуди снажна аутономија и право на повезивање са прекограничном идентитетском „родбином“. Ипак доминирајуће екстремне снаге могу инсистирати на чврстим корпоративним правилима, јер обнову сукоба могу видети као средство увећања реалне моћи.²⁰⁴

У оквиру корпоративних консоцијативних елемената најчешће се упућује критика територијалним облицима аутономије. Основно страховање је да мир постигнут споразумом који подразумева територијалне облике самоуправе за одређене етничке заједнице, power-sharing чини привременим и нужним решењем до остварења пуне независности. Ипак Волф наводи да децентрализација вођена принципом супсидијарности без законодавних надлежности даје позитивне примере управљања сукобима у подељеним друштвима као што су Македонија и Косово.²⁰⁵ Ова врста децентрализације, која се остварује на нивоу општина представља значајан допринос унапређењу консоцијативног модела. Прво, ублажава страх од сецесије и „федерализације“ земље. Друго, може ефикасније да прати расподелу становништва у односу на веће територијалне јединице.²⁰⁶

Ипак, сегментна аутономија и велике коалиције представљају примарне карактеристике²⁰⁷ дељења власти и територијална аутономија не може бити сведена само на општинску децентрализацију. У одређеним постконфликтним аранжманима као што је случај са Косовом, овакав вид децентрализације за српску заједницу био је прихватљив јер је реч о малом проценту становништва које је територијално дисперзирано, али то није умањило њихове захтеве за већом аутономијом у виду Заједнице српских општина. С друге стране, албанска заједница у Северној Македонији није ни захтевала већи облик територијалне аутономије колико равноправан однос у правима на државном нивоу. На крају, упркос критикама о територијалном уређењу Босне и Херцеговине, не постоје никакви изгледи да би се српска етничка заједница прилагодила неком мањем облику аутономије од оне коју тренутно ужива.

Не постоји универзално прихватљив модел територијалне самоуправе и различити постконфликтни контексти одређују консоцијативни институционални дизајн. У одбрани територијалне самоуправе Волф истиче да она није сама по себи панацеа већ саставни део консоцијативне стратегије постконфликтне изградње државе који омогућава одржање мира и очување међународно признатих граница.²⁰⁸ Децентрализација на нивоу општина делује као пријемчив модел јер на тај начин етничке заједнице остварују широк облик

²⁰⁴ Ibid, 506-512.

²⁰⁵ Stefan Wolff, "Post-Conflict State Building: The Debate on Institutional Choice," *Third World Quarterly* 32, no. 10 (2011): 1785.

²⁰⁶ Florian Bieber and Sören Keil, "Power-Sharing Revisited: Lessons Learned in the Balkans?," *Review of Central and East European Law* 34, no. 4 (2009): 320.

²⁰⁷ Arend Lijphart, "The wave of power-sharing democracy," in *Architecture of Democracy: Constitutional design, conflict management, and democracy*, ed. Andrew Reynolds (Oxford, Oxford University Press, 2002), 39.

²⁰⁸ Wolff, „Post-conflict state building: The debate on institutional choice“, 1796.

територијалне аутономије у извршним и административним овлашћењима, али су усмерене ка остварењу јединственог политичког система. Као што истичу Бибер (Bieber) и Кеил (Keil), док се позитивне стране овог облика територијалне самоуправе огледају у преносу надлежности и финансијских средстава, лакшег прекрајања граница које одговарају потребама мањинских заједница и успостављању механизма за мањинско укључивање на локалу, остаје јасан дефицит законодавних овлашћења и моћи коју носе веће територијалне јединице, тако да је подређеност централној власти неминовна.²⁰⁹

Такође, не сме се изгубити из вида да територијална самоуправа поред формалних надлежности које могу бити веће или мање, остварује право етничке заједнице на њихову посебност. Волф истиче значајну димензију коју одређена група остварује територијалном самоуправом – реч је о „пресудној компоненти њиховог идентитета“ која поред тога што обезбеђује ресурсе и потенцијалну базу моћи, концептуализује простор значајан за историју, колективну меморију и „карактер“ групе.²¹⁰

Трећи приговор је да реформе у консоцијацији нису могуће или су јако споре и неефикасне. Ова критика модела дељења власти је углавном усмерена, не на потпуно одбацивање његове примене у постконфликтним друштвима, већ на додатна усавршавања и гаранције које ће обезбедити опстанак више етничких заједница у јединственим државним границама. Иако многа решења зависе од контекста, различите емпиријске студије указују на могућа побољшања консоцијативног аранжмана. Тако пропорционални избори са затвореним листама у више наврата показују позитивне исходе у управљању и постизању стабилности након сукоба, док се систем обезбеђених квота и расподеле позиција често завршавао угрожавањем мировног споразума.²¹¹ Друго виђење је да су реформе у системима дељења власти могуће али захтевају базични договор главних veto актера да сукобе различитих интереса артикулишу механизмима надокнаде за „губитничке“ стране, такође повезивање различитих питања и велики број тачака дневног реда увек дају простор за компромис, који потом нужно води ка реформским процесима.²¹²

Поставља се питање како изаћи из консоцијације и да ли је могуће у неком тренутку напустити постконфликтне механизме дељења власти? Меклауш истиче да је реч о својеврсном парадоксу, будући да се power-sharing представља као привремено средство за сложене односе, а да касније нема изгледних могућности за напуштање. Она препознаје три различите перспективе транзиције дељења власти: прво, да са једним усвојеним механизмима прелаз није могућ и да то чини трајну препреку стабилности и демократији; друго, позивајући се на Лајпхарта, временом се стварају стабилност и прилагодљивост које механизме могу учинити

²⁰⁹ Bieber и Keil, 320.

²¹⁰ Wolff, „Post-conflict state building: The debate on institutional choice“, 1787.

²¹¹ Melani Cammett and Edmund Malesky, „Power Sharing in Postconflict Societies: Implications for Peace and Governance,” *Journal of Conflict Resolution* 56, no. 6 (2012): 987.

²¹² Johannes Lindvall, „Power Sharing and Reform Capacity,” *Journal of Theoretical Politics* 22, no. 3 (2010): 360-373.

„сувишним“; треће, да су power-sharing механизми трајни и да могу испунити дугорочне циљеве изградње мира и демократизације.²¹³

У контексту постконфликтних друштава Балкана power-sharing елементи су наметнути мировним споразумима и плановима, и нису били производ унутрашњих компромиса. Такође, међу главним препрекама постојећих институционалних механизма су уступци и нагодбе усмерених ка ојачавању актера који угрожавају систем, који своју резервну базу моћи на нивоу територијалних аутономија надомешћују одвајањем од институција дељења власти и усвајање одлука повезују са легитимитетом спорне политичке заједнице.²¹⁴

Механизми којим би могао да се осигура „излаз“ из консоцијације су укључивање клаузула у мировне споразуме којима би се стране сагласиле о ограниченом мандату постконфликтног институционалног дизајна или судске пресуде и интервенције којим би се држава ослободила ригидног дељења власти.²¹⁵ Међутим, иако постоји оправдана сумња о способности консоцијативних механизма да воде ка дуготрајној стабилности и демократији у подељеним друштвима преиспитивање усвојеног институционалног оквира од стране судских инстанци може ојачати поделе и тврдње да је сама држава нелегитимна.²¹⁶

Без обзира на различите критике power-sharing остаје као један од најприхватљивијих модела институционалног дизајнирања у постконфликтним друштвима. Дељење власти пружа довољно гаранција да представници различитих етничких заједница прихвате мировна решења и постконфликтну јединствену државу. Консоцијација у оквирима мировног споразума није избор између аутократије и демократије, парализе или функционалности институција, већ избор између рата и мира. У том контексту консоцијативни елементи представљају једину гаранцију да ће различити идентитети бити поштовани, а њихови интереси бити институционално заштићени.

Свакако, интенција овог модела није само прекид сукоба, већ и изградња стабилне и одрживе заједнице кроз демократске вредности као што су партиципација, консензус, аутономија, различитост. Иако је то изазов у периоду после сукоба, друштвени расцепи могу бити превазиђени само кроз изградњу метаидентитета, својеврсног уставног патриотизма према јединственој политичкој заједници, упркос свим разликама. Но дељење власти не значи да ће традиционалне друштвене поделе нестати и да ће се све разлике акомодирати. Домети консоцијација одређени су спремношћу политичких и друштвених актера да компромисно наставе да налазе најпогодне институционалне оквире. Сложени механизми управљања остају неминовност, јер плурализам поготово у постконфликтном наративу захтева више ангажовања, које се не може посматрати само кроз призму функционалности.

²¹³ McCulloch, „Consociational settlements in deeply divided societies: The liberal-corporate distinction“, 406.

²¹⁴ Bieber и Keil, 323.

²¹⁵ McCulloch, „Consociational settlements in deeply divided societies: The liberal-corporate distinction“, 409.

²¹⁶ McCulloch, 414.

3.3. Консоцијативна Босна и Херцеговина у потрази за „духом“ Дејтонског споразума

У децембру 1995. је потписан Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини између председника Босне и Херцеговине, Хрватске и СР Југославије, којим је окончан троипогодишњи рат. Овај споразум познатији као Дејтонски мировни споразум, јер је постигнут преговорима у Дејтону, у савезној држави Охајо, садржи једанаест анекса, од који је четврти представљао устав постконфликтне Босне. Иако је постојала јасна намера да договор буде свеобухватан: од регионалне стабилизације и граница ентитета до цивилне имплементације и присуства међународних полицијских снага, основни циљ је био прекид сукоба и успостава трајног мира кроз институционални оквир који ће постепено водити до помирења зараћених страна.

Устав БиХ садржан у Анексу 4 Дејтонског споразума представља пример потпуне емпиријске примене консоцијације као теоријског модела демократије погодног за плурална и подељена друштва:

1. Широка територијална аутономија кроз две федералне јединице, односно два ентитета Републику Српску и Федерацију БиХ, са асиметричном аутономијом (Република Српска је унитарна док је Федерација БиХ састављена од десет кантона).²¹⁷ У оквиру надлежности и односа између институција БиХ и ентитета, дефинисана су значајна овлашћења ентитета, односно припадају им све владине функције и овлашћења која нису Уставом изричито поверена централним институцијама, као и право да успостављају посебне паралелне односе са суседним државама.²¹⁸
2. Извршну власт конституишу етничке коалиције у облику трочланог, уједно троетничког Председништва и Савета министара са дефинисаним етничким квотама. Бошњачки и хрватски члан председништва бира се непосредно на територији Федерације, док се српски члан бира у Републици Српској. Чланови између себе бирају председавајућег, који се мења ротацијом по етничком принципу.²¹⁹ Председништво именује председавајућег Већа министара који ступа на дужност потврдом Представничког дома, а такође је предвиђена етничка квота, односно највише две трећине свих министара могу бити именовани са територије Федерације.
3. Пропорционална заступљеност три конститутивна народа у државним институцијама, посебно у законодавном телу које се назива Парламентарна скупштина. Састављена је од два дома: Дома народа састављеног од петнаест делегата (по пет представника три конститутивна народа) који су именовани од стране Дома народа Федерације, односно Народне скупштине Републике Српске. Доњи, Представнички дом се састоји од четрдесет два члана, од којих се две трећине бирају са територије Федерације, а једна трећина са територије Републике Српске.²²⁰
4. Сложен систем вета који може бити употребљен на више нивоа у виду консенсуалних одлука, квалификованих већина и принципа заштите

²¹⁷ „Дејтонски мировни споразум, Анекс 4, Устав Босне и Херцеговине.“ (1995), члан 1, став 3.

²¹⁸ Ibid, члан 3, став 2 и 3.

²¹⁹ Ibid, члан 5, став 2.

²²⁰ Ibid, члан 4, став 1 и 2.

„виталних интереса“ етничких заједница. У Парламентарној скупштини све одлуке морају бити одобрене од стране оба дома, гласа се већином гласова присутних, али са настојањем да свака већина укључује најмање једну трећину представника из оба ентитета или да против коначне одлуке не буде две трећине гласова представника једног од ентитета.²²¹ Такође, усвојена одлука може бити проглашена деструктивном по витални интерес неког од конститутивног народа, о чему се у Дому народа изјашњава већина оног народа чији је интерес потенцијално угрожен. Након тога се сазива заједничка комисија у циљу превазилажења спора, а уколико до тога не дође, коначан суд о угрожености виталног интереса даје Уставни суд БиХ.²²² Закључује се да је законодавни процес врло компликован будући да садржи вишеструке вето механизме, да су они засновани пре свега на етничкој припадности и да услед неодређености постоји простор за широко тумачење закона који потпадају под „витални интерес“ једног од конститутивних народа.

Дејтонским споразумом је предвиђено да ће чланови Председништва настојати да одлуке доносе консензусом, али да у случају прегласавања један од чланова има право да одлуку прогласи деструктивном по витални национални интерес. Одлука о потврђивању вета упућује се у ентитет у ком је дотични члан Председништва изабран, па се о њему изјашњавају или Дом народа Федерације или Народна скупштина РС.²²³ Ипак, олакшавајућу околност представља чињеница да Председништво или Савет министара нема обавезу потврђивања односно потписивања закона, тако да не постоји класичан председнички вето који поседују шефови држава у многим системима.²²⁴

Савет министара је Анексом 4 одређен као тело које и по свом називу али и функционисању одудара од класичних влада. Прво, владе обично захтевају већину за своје политике, и уколико не дође до усвајања њихових законских предлога, то обично значи да влада више не ужива поверење и да може да падне.

Друго, састав владе је најчешће одређен постизборном коалицијом и подразумева усаглашеност њених чланова са законским предлозима који се упућују законодавном телу. То међутим није случају БиХ, где Савет министара опстаје упркос неусвајању одређених законских предлога или блокади законодавног процеса. Друго, вето механизам није усвојен за функционисање егzekутиве, али су министри изабрани по етничком кључу, па често може доћи до парадокса, да су чланови Савета министара из редова једне етничке групе заправо против предложених, односно усвојених одлука, и на тај начин опозиција власти коју чине.

Договорен текст устава остварио је два фундаментална предуслова за будуће функционисање институције БиХ. Први услов се односи на обезбеђивање правног оквира заједничке постконфликтне државе. Други се пак односи на уступак који су морале да начине све три зарађене стране: Бошњаци да одустану

²²¹ Ibid, члан 4, став 3.

²²² Ibid.

²²³ Члан 5, став 2.

²²⁴ Дејан Бурсаћ, „Дејтонски вето играчи у политичком систему БиХ“ у *Двадесет година од Дејтонског мировног споразума - трајни мир или трајни изазови?*, ур. Стеван Недељковић, Милан Крстић, и Драган Живојиновић (Београд: Универзитет у Београду, ФПН, 2016), 93.

од идеје унитарне БиХ и прихвате ентитет Републику Српску, Срби да остваре широку аутономију у виду Републике Српске али у оквирима граница јединствене БиХ, а Хрвати још у оквиру Вашингтонског споразума да се одрекну одржања Херцег-Босне и створе јединствену федералну јединицу са Бошњацима у виду Федерације БиХ и њених самоуправних кантона. Ипак, компромис који је значио одустајање од максималистичких захтева сваког од три конститутивна народа није допринео стварању базичног консензуса о заједничкој држави или визији њеног финалног и општеприхваћеног уставног дизајна. Дејтонски споразум и након две деценије има различита читања чији је заједнички именилац – да је реч о изноуђеном и наметнутом документу.

Иако је упитно да ли су потписници имали сасвим друге интенције, изградњу државе која би уз јаке силе дезинтеграције исходовала мирним разлазом или комплексан систем који би резултирао централизацијом, чињеница је да је Дејтонски споразум показао већу флексибилност у свом опстанку и уједно одржању јединствене Босне и Херцеговине него што су то претпостављале многе постконфликтне анализе. Међутим, одржање сложеног уставног система у многоме је зависило од снажне међународне интервенције која је и у постконфликтном раздобљу имала кључну улогу у изградњи институција, економској обнови, међунационалном помирењу...²²⁵ Такође, упркос успостави дуготрајног мира пут зависности који је креирао међународни интервенционизам довео је до нефункционалности система као ненамераване последице успостављеног уставног оквира. То се посебно огледа у чињеници да је упркос јачању државе и њене самоодрживости од стране међународних актера, то уједно значило зависност националних политичких елита од спољног фактора, одсуство консензуса и постизање компромиса међу домаћим лидерима.²²⁶

Консоцијативни елементи се често тумаче као неефикасни и подложни злоупотребама што води ка још већим поделама и стварању нових етничких расцепа. Више од две деценије након конфликта, мировни споразум је и даље основа успостављене заједнице, а његово евентуално преиспитивања предмет је најсензитивнијих политичких дебата. Стога је у овом поглављу интенција да се осветле покушаји и евентуални могући модалитети редефинисања Дејтонског споразума, а да се притом сачува његов „дух“ на шта се позивају све три етнички доминантне групације. Уједно, не поставља се само питање одржања мира и јединствене државе, већ да ли је мир и стабилно функционисање институција могуће у формату лишеном међународног патримонијализма?

Пре него што буде анализиран пресудан утицај спољног фактора, дефинисаће се унутрашње силе које су одређивале постконфликтну примену мировног споразума. Прва препознатљива је неспремност елита да у потпуности учествују у дејтонском оквиру, очекујући да ће временом доћи прво до преиспитивања, а потом и до остваривања њихових партикуларних етничких визија Босне и Херцеговине. Државни идентитет почива на различитим визијама, где је за уставну реформу која подразумева централизацију заинтересована међународна страна и Бошњаци као најбројнија етничка заједница. Керанен (Outi Keranen) у противницима централизације, пре свега представницима Срба и

²²⁵ Јован Теокаревић, „Демократизација и европеизација Балкана“, Чигоја штампа, 2019, 16.

²²⁶ Soeren Keil and Anastasiia Kudlenko, “Bosnia and Herzegovina 20 Years after Dayton: Complexity Born of Paradoxes,” *International Peacekeeping* 22, no. 5 (2015): 474.

Хрвата, види елите које желе да изграде конкурентске моноетничке концепције заједница.²²⁷ Снажне консоцијативне полуге моћи омогућавају елитама да се ангажују на демонтирању јединственог система и додатном етничком хомогенизовању територије.²²⁸

Ипак, не може да се изведе закључак да би централизација нужно довела до рационализације управљања државом и јачања јединственог државног идентитета, јер одсуство сагласности увек може водити ка новим друштвеним и политичким кризама. Другим речима, не генеришу институције у потпуности моноетнички концепт, већ је њихова нефункционалност у било којој врсти дизајна нужна последица одсуства базичног консензуса међу различитим идентитетима у БиХ. Такође, са или без примене консоцијативних механизма, политичке елите остварују своју моћ на директној последици конфликта - етничко бирачко тело које почива на значајној територијалној хомогенизованости.

Други унутрашњи неуспех јесте непостојање „идеје државе“ чак ни у симболичком смислу. Анализирајући идентитетску раван у процесу постконфликтне изградње државе, Керанен примећује да се релативни успех институционалне димензије није пресликао на изградњу заједничког осећаја припадности.²²⁹ Заправо, на делу је конкуренција у изградњи идентитета који се заснивају на различитим визијама заједнице и припадности, што се пресликава и на домен симбола, где заставе, амблеми, споменици, комеморативне праксе ојачавају етничке и уједно конкурентске пројекте изградње државе у односу на дејтонску Босну.²³⁰

Постконфликтни период поред јачања заједничког идентитета није произвео ни мултиетничке коалиције које би се окупиле око одређене теме или идеје. Будући да не постоји релевантан политички покрет или партија у БиХ која се противи чланству у Европској унији, Бахтић-Кунрат (Birgit Bahtić-Kunrath) је емпиријски анализирао да ли закони који су у вези са ЕУ добијају значајнију подршку у Парламентарној скупштини од оних који су ограничени само на домаће законодавство и утврдила да не постоји ближа сарадња међу вето играчима ни по једном питању, укључујући и одлуке из домена „европског партнерства“.²³¹ Стога, перспектива чланства у Европској унији није тема која остварује већу кохезивност међу елитама. С друге стране, дистанца међу политичким актерима је прво ентитетска или етничка, па затим идеолошка, па се тако на примеру бошњачких социјалдемократа уочава да задржавају дистанцу како према конзервативним снагама унутар своје етничке групе, тако и према социјалдемократама из српске заједнице.²³² Одсуство припадности, неспремност да се прихвате заједничке институције, етничка и идеолошка

²²⁷ Outi Keranen, "Building States and Identities in Post-Conflict States: Symbolic Practices in Post-Dayton Bosnia," *Civil Wars* 16, no. 2 (2014): 135.

²²⁸ Keil and Kudlenko, "Bosnia and Herzegovina 20 Years after Dayton: Complexity Born of Paradoxes", 481.

²²⁹ Outi Keranen, "Building States and Identities in Post-Conflict States: Symbolic Practices in Post-Dayton Bosnia", 128.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Birgit Bahtić-Kunrath, "Of veto players and entity-voting: institutional gridlock in the Bosnian reform process", *Nationalities Papers* 39, no. 6 (2011.): 903-907.

²³² Дејан Бурсаћ, "Дејтонски вето играчи у политичком систему БиХ", 92-94.

дистанца, као и непостојање уједињујуће визије о будућности државе status quo чине нужно прихватљивим.

Последично се отвара питања одржања мира у одсуству међународних снага, односно да ли би парализа заједничких институција могла да доведе до кризе која би произвела обнављање конфликта? Дефинишући БиХ као стабилну и експлозивну у исто време Картсонаки (Argyro Katsonaki) тврди да узроци настајања сукоба могу постојати годинама пре првог конфликта, а у идеји сецесије, или евентуалном референдуму који би се спровео у Републици Српској види могући окидач за нови сукоб.²³³ Међутим, одређени аутори примећују да су друштвени покрети који промовишу одвајање Републике Српске минорни, да захтев за сецесијом није институционализован у оквиру ентитета, а да је присутност у реторици српских представника увек у дефанзивном, профилактичком и кондиционалном контексту.²³⁴ Стога је несумњиво да је Дејтонски споразум остварио дугорочни мир и упркос различитим политичким кризама нико од актера не заговара отворени сукоб. Позивајући се на Галтунга, аутори Кеил и Кудленко праве дистинкцију између негативног мира, као одсуства директног насиља, и позитивног мира који подразумева изградњу складних односа, и закључују да Дејтонски споразум садржи захтеве за обе врсте мира, „са фокусом на позитивни, али ипак даје много јаснија упутства за постизање негативног“.²³⁵

Другу групу фактора чине директне међународне интервенције у процесу изградње државе. У поткрепљивању тврдње да је Дејтонски мировни споразум био преамбициозан и да представља нереалне циљеве посебно у погледу изградње државе и демократизације земље, аутори истичу да је главни парадокс у томе што није јасно одређен ко је одговоран за спровођење Споразума и да је упркос уставним овлашћењима локалних власти, последично долазило до све већег директног међународног ангажовања у постконфликтној фази.²³⁶ Међутим, напори међународног интервенционизма у циљу постизања лојалности припадника различитих етничких заједница према јединственој држави резултирао је признањем неуспеха да се створи „државни идентитет“.²³⁷

У недостатку жеље за изградњом јединствене државе од стране три конститутивна народа и њихових политичких елита, међународни интервенционизам у најранијем поратном периоду поприма одлике протектората. Стога се у оквиру Бонских овлашћења 1997. проширује моћ високог представника која укључује право наметања закона, суспензије и измене постојећих или предложених закона, као и предузимање мера против јавних

²³³ Argyro Kartsonaki, "Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive*," *Civil Wars* 18, no. 4 (2016): 497.

²³⁴ Aleksandar Savanović et al., "Izvori, geneza i priroda secesionističke retorike u Republici Srpskoj," *Politička Misao* 57, no. 1 (2020): 93–126.

²³⁵ Keil and Kudlenko, "Bosnia and Herzegovina 20 Years after Dayton: Complexity Born of Paradoxes", 473.

²³⁶ Keil and Kudlenko, 472.

²³⁷ Outi Keranen, "Building States and Identities in Post-Conflict States: Symbolic Practices in Post-Dayton Bosnia", 132.

функционера за које високи представник утврди да крше обавезе које произилазе из одредби Дејтонског мировног споразума.²³⁸

Међународни актери су у постконфликтном периоду настојали да редизајнирањем институционалног оквира подстакну већу интеграцију у јединствен политички систем. Како закључује Касаповић, иако је БиХ саздана на корпоративној консоцијацији Аренда Лајпхарта, протоком времена се захтева редизајн који ће уградити „интегративни мајоризам“ Доналда Хоровица.²³⁹ Мерџановић користи термин „наметнута консоцијација“ где се наметнути карактер огледа у спољним актерима који су били пресудни за успостављање консоцијативних механизма и где ти актери и након спровођења имају утицаја на успостављени политички систем.²⁴⁰ Он наводи да у оваквом облику консоцијације политичари немају подстицај да промене своје позиције, јер ће евентуално ветирање одлука или парализа система бити превазиђена широким овлашћењима укључујући и законодавна од стране високог представника.²⁴¹

Међутим, не може се оспорити да је поред одржања мира на међународним инстанцама била и неочекивана обавеза да спроведу у дело Дејтонски споразум на који су се све три зарађене стране обавезале, као и да покушају да приближе ставове у евентуалним институционалним реформама. Прво, питање безбедности након великих последица конфликта имало је своју међународну и локалну димензију. С једне стране шездесет хиљада војника НАТО је обезбеђивало мир након конфликта и уједно контролисало процес разоружања и хапшења људи осумњичених за ратне злочине, да би се тај број снага преко прегруписавања у ИФОР, СФОР и на крају ЕУФОР као војну мисију Европске уније, 2004. свео на седам хиљада војника.²⁴²

С друге стране, сигурнијем и безбеднијем окружењу требало је да допринесу и домаће снаге. Дејтонски споразум је подразумевао постојање две војне формације које би одговарале границама ентитета.²⁴³ Међутим, сложена војна реформа 2005. и 2006. подстакнута од стране ЕУ и НАТО, подразумевала је креирање јединствене војне формације Босне и Херцеговине са стварањем државног министарства одбране и састављеном од јединица Федерације БиХ и Републике Српске под заједничком командом Председништва.²⁴⁴

Друго, иако реформа дејтонске структуре делује као немогућа, јер не постоји консензус око визије будућег институционалног уређења БиХ, случај оснивања државног суда и министарства одбране, иако уз међународну интервенцију, показује да се промене могу остварити и без измена Дејтонског

²³⁸ Peace Implementation Council, 'Bonn Summit Conclusions', 10 Dec. 1997 (<http://www.ohr.int/pic-bonn-conclusions/?print=pdf>).

²³⁹ Mirjana Kasapović, "Lijphart and Horowitz in Bosnia and Herzegovina: Institutional Design for Conflict Resolution or Conflict Reproduction?", *Politicka Misao* 53, no. 4 (2017): 176.

²⁴⁰ Adis Merdzanovic, "Imposed consociationalism": external intervention and power sharing in Bosnia and Herzegovina", *Peacebuilding* 5, no. 1 (2016.): 26.

²⁴¹ Ibid, 27.

²⁴² Keil & Kudlenko, „Bosnia and Herzegovina 20 years after Dayton: Complexity born of paradoxes“, 474-75.

²⁴³ Дејтонски мировни споразум, Анекс 4, Устав Босне и Херцеговине.

²⁴⁴ Keil & Kudlenko, 475.

споразума.²⁴⁵ Консоцијативни механизми нису примењени само на државном нивоу, већ је одлуком Уставног суда из 2000. уз помоћ међународних судија обезбеђено да уставни федералних јединица морају обезбедити једнак статус конститутивних народа и на нивоу ентитета.²⁴⁶ Даље, значајне промене су начињене формулом (8:5:3) из Сарајевског споразума 2002. постигнутог између Виског представника и домаћих политичких представника, којим се дефинисао пропорционални број министара по етничкој припадности у ентитетским владама.²⁴⁷

Треће, конкретне мере у циљу оснаживања идентитета јединствене политичке нације спроведене су од стране међународних представника будући да је изостао договор међу етничким елитама. То се посебно односи на државне симболе: грб, заставу, химну и валуту, који су усвојени три године након конфликта, као и на усвајање Закона о јединственом држављанству.²⁴⁸ Иначе, Дејтонски мировни споразум је прописивао постојање ентитетског држављанства, које регулишу сами ентитети, али под условом да су сви држављани било којег ентитета уједно држављани Босне и Херцеговине.²⁴⁹

Четврто, будући да Дејтонски споразум не укључује одредбе којим се омогућава флексибилност нити истек одређених постконфликтних гаранција, иницијативе за променом уставног дизајна су углавном потицале од стране међународне заједнице. Такозвани Априлски пакет предложен је 2005. од стране америчке администрације, Прудски процес се међи етничким лидерима одвијао 2008-2009, док су преговори у Бутмиру 2009. настојали да прилагоде одређене одредбе из Априлског пакета.²⁵⁰ У анализи преговора који су се водили у вези са уставним променама тзв. Прудски и Бутмирски процес, Здеб (Aleksandra Zdeb) препознаје разлику у исходима, иако су оба покушаја резултирала неуспехом: Прудски процес је био продуктивнији, будући да је у њему учествовао по један представник сва три конститутивна народа, такође, за разлику од Бутмира, реч је „локалној“ иницијативи која је требало да покаже да су политичке елите спремне и способне да самостално преговарају о будућности заједничке државе.²⁵¹ Неуспех Бутмирског процеса је што су се преговори одвијали под директним надзором међународних актера у којима су учествовали представници осам партија, чиме је поред очекиване три етничке визуре, била присутна и унутаретничка конкуренција елита.²⁵²

Априлски пакет је садржао четири кључна амандмана којим би се дејтонски уставни дизајн прилагодио ефикаснијем раду централних институција.

²⁴⁵ Valery Perry, „Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina: Does the road to confederation go through the EU?“, *International Peacekeeping* 22, изд. 5 (2015.): 496.

²⁴⁶ Уставни суд Босне и Херцеговине, „Захтев за оцену одређених одредби Устав Републике Српске и Устав Републике Србије Федерација Босне и Херцеговине“, предмет бр. У 5/98-III, 2000.

²⁴⁷ Lukáš Vomlela, „Political Development of Post-Dayton Bosnia“, *Contemporary European Studies* 4, no. 2 (2017): 35.

²⁴⁸ Keranen, „Building States and Identities in Post-Conflict States: Symbolic Practices in Post-Dayton Bosnia,“ 2014, 137-139.

²⁴⁹ Дејтонски мировни споразум, Анекс 4, Устав Босне и Херцеговине, члан 1, став 7.

²⁵⁰ Valery Perry, „Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina: Does the Road to Confederation Go through the EU?“, *International Peacekeeping* 22, no. 5 (2015): 493.

²⁵¹ Aleksandra Zdeb, „Prud and Butmir Processes in Bosnia and Herzegovina: Intra-Ethnic Competition from the Perspective of Game Theory,“ *Ethnopolitics* 16, no. 4 (2017): 370-375.

²⁵² Ibid, 374.

Пакет подразумева проширење надлежности заједничких институција, као и нову категорију - подељене надлежности са ентитетима које укључују порески систем, изборни процес, правосуђе, пољопривреду, науку и технологију, екологију и локалну самоуправу. У тексту предложених амандмана јасно је назначено да је Парламентарна скупштина носилац законодавне, а да је Савет министара институција извршне власти. Предвиђено је повећање броја чланова Представничког дома на 87, који би се бирали на општим, непосредним изборима на територији целе државе. Такође, предвиђена су три места за етничке заједнице које не припадају конститутивним народима и тиме би се укинула дискриминација недоминантних етничких група у БиХ. Надлежности Дома народа су сведене на разматрање закона од виталног интереса, уставне амандмане и избор чланова Председништва.²⁵³

Задржава се право вета у контексту виталног интереса, али је јасно дефинисано по којим питањима постоји могућност његове употребе (идентитета, територијалне организације, организовања јавних органа власти, образовања, употребе језика и писма...). Предлогом је значајно измењено Председништво, тако што би постојао председник са значајно већим овлашћењима и два потпредседника која би морала да одлучују консензусом само у случају регулисања питања одбране, именовања судија Уставног суда БиХ, као и именовања чланова Управног одбора Централне банке БиХ.²⁵⁴

Бутмирски процес је представљао покушај да се прилагоде одредбе „Априлског пакета“ и учине прихватљивим свим представницима конститутивних народа. Док су теме Прудског процеса биле другачије и обухватале су: усаглашавање важећег устава са европском конвенцијом о људским правима и слободама, статус државне имовине, попис становништва, статус дистрикта Брчко, Фискални савет и реконструкцију Савета министара.²⁵⁵

Пето, међународни актери су и по слову Дејтонског споразума али и каснијим нормама етаблирани као саставни део политичког система, што Босну и Херцеговину чини трајно дефицитарном у погледу унутрашњег легитимитета државе. Високи представник је са својим овлашћењима нужно постао део консоцијативног система, чијој су се доминантној улози у доношењу одлука домаће елите прилагођавале тако што су се уместо ка средину, померале према екстремима, ослобађајући се потребе за истинском политичком расправом и рационал-политичким компромисима, и своју пажњу усмеравале ка изграђеној патронажној мрежи.²⁵⁶

Широка овлашћења високог представника која су деблокирала функционисање система, подстицала институционалну интеграцију, уједно су дерогирала суверену централну власт јачајући етничке лидере, лишавајући их политичке одговорности, а дозвољавајући им клијентелистичке и патронажне механизме власти. На тај начин, ненамеравано али делотворно, етничке елите су ојачале своју позицију коју су црпеле пре свега из консоцијативне аутономије, децентрализације и етнички хомогенизованог бирачког тела.

²⁵³ “Амандмани на Устав Босне и Херцеговине (Априлски пакет уставних промена)”, (2006).

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ “Butmir i Prud”, (Arhiv, Parlament FBiH Doma naroda, 2009).

²⁵⁶ Merdzanovic, “‘Imposed Consociationalism’: External Intervention and Power Sharing in Bosnia and Herzegovina”, 27.

Иако је Европска унија кроз процес придруживања инсистирала на уставним реформама, приступ међународних актера је значајно промењен. Увидело се да системске реформе могу бити плод базичног консензуса три доминанте етничке групе и стога је ЕУ јасно ставила до знања да неће директно интервенисати и да све одлуке о уставним променама морају бити плод „локалног власништва“.²⁵⁷ Неуспех уставних реформи резултирао је попуштањем политике условљавања јер се увидело да политички и друштвени расцепи не могу бити ублажени наметнутим механизмима. Сликвит пример је допуштање да БиХ крене даље са предајом захтева 2014. иако није спровела реформе засноване на случају Сејдић-Финци.²⁵⁸ Томе је свакако допринела и ојачана позиција домаћих актера. Већ 2007. постало је очигледно да Бонска овлашћења више не могу бити примењена јер недостају инструменти примене у случају потпуног одбијања домаћих елита.²⁵⁹

Након двадесет пет година од постизања Дејтонског споразума, постигнут је позитиван мир у смислу уклањања структурних изазова за ескалацију сукоба, али су све гласнија виђења која истичу неједнакост међу три конститутивна народа. Неуспеле уставне реформе само су продубиле друштвени и политички расцеп међу етницитетима чија припадност је институционализована и подразумева низ посебних гаранција. Бошњаци као најбројнија етничка заједница отворено заступају грађански концепт који би уклонио вето механизме и омогућио њихову већу доминацију у политичком простору кроз већ поменути инклузивни мајоризам.

Са друге стране, спочитава се да постојећи уставни систем привилегује српску етничку заједницу. Иако се инсистирало на једнакости ентитета, делегати Републике Српске у етничком смислу имају предност у ветом механизмима, будући да безусловно могу применити ентитетско гласање у свим законодавним фазама док представници Федерације БиХ, односно Бошњаци и Хрвати могу једни друге надгласати у Дому народа.²⁶⁰

Механизам вета у Босни и Херцеговини превазилази класична три типа вета: територијални у виду федералне јединице, етнички у заједничким институцијама и индиректни са увођењем посебних већина за осетљива питања, тако што их уједињује у један ентитетски, где посебна већина није ограничена само на јасно дефинисана питања и теме. На тај начин не постоје никакви институционални подстицаји за вето играче да сарађују, а будући да нема поклапања у етничким интересима, мало је вероватно да ће у блиској будућности постојати спремност да се промене правила игре и редефинише право вета.²⁶¹

Овакав однос снага наводи на питање да ли у БиХ постоји равнотежа моћи међу конститутивним народима и њиховим представницима или постојећи

²⁵⁷ Dominik Tolksdorf, "The European Union as a Mediator in Constitutional Reform Negotiations in Bosnia and Herzegovina: The Failure of Conditionality in the Context of Intransigent Local Politics," *Nationalism and Ethnic Politics* 21, no. 4 (2015): 408.

²⁵⁸ Perry., 500.

²⁵⁹ Merdzanovic, "Imposed consociationalism": external intervention and power sharing in Bosnia and Herzegovina", 32.

²⁶⁰ Bahtić-Kunrath, "Of Veto Players and Entity-Voting: Institutional Gridlock in the Bosnian Reform Process", 902.

²⁶¹ Ibid, 912-14.

систем привилегује Републику Српску? Заправо институционални механизам вета само наглашава одсуство поверења међу политичким елитама и страх да ће дејтонски оквир бити могуће редизајнирати без сагласности српске стране, умањивати облик аутономије и успостављену федералну структуру земље. Из те визуре, у недостатку базичног консензуса, вето делује као једини делотворан институционални инструмент не само против нежељених унутрашњих политичких захтева, већ и против наставка међународног дизајнирања босанскохерцеговачке политичке стварности. Кроз другачије посматрање, право вета и блокаде које долазе од стране ентитета Република Српска су можда један од ретких облика унутрашњег легитимитета и покушаја за повраћајем суверенитета унутар граница јединствене постконфликтне државе. Јер колико код да је међународна интервенција била неопходна у постконфликтном спровођењу споразума, њена институционализација је уједно значила дерогирање државе у очима њених грађана. С друге стране, Капићић истиче да је сегментна аутономија без механизма контроле и равнотеже између различитих нивоа власти у БиХ и у условима широке етничке самоуправе омогућила појаву ауторитарних тенденција у Републици Српској.²⁶²

Иако хрватска заједница ужива статус конститутивног народа, постоји мишљење да се у постконфликтном периоду она све више претвара у етничку мањину. Значајно умањење њихове равноправности са остала два народа огледа се у изборним реформа које су у оквиру Федерације БиХ унутаретничко гласање заменили међуетничким, што је у пракси значило да бошњачки кантонални законодавци могу утицати на избор хрватских чланова Дома, али и на хрватског члана Председништва, будући да уместо два етничка изборна тела унутар ентитета ФБиХ сви бирачи имају право да гласају за све кандидате, бошњачке и хрватске.²⁶³ Касаповић наводи да су очигледан пример ове праксе избори током 2006. и 2010. где је више од 100 хиљада бирача гласало за хрватског члана Председништва него на претходним изборим. Такође, у конкретном случају изабрани Жељко Комшић је добио врло мало гласова у областима где су Хрвати већина.²⁶⁴ Незадовољство постојећим статусом наводи хрватске политичке представнике да захтевају редефинисање дејтонског оквира, а можда и креирање посебног ентитета састављеног од кантона ФБиХ у којима су Хрвати апсолутна већина.

Неуспеле реформе довеле су до радикализације политичке сцене и удаљавања првобитних позиција редефинисања дејтонског уставног устројства. Испитујући класичну консоцијативну претпоставку о монополу једне политичке странке унутар сваке етничке групе Здеб на примеру БиХ потврђује теоријску критику Каперсена, Хоровица и других који указују на постојање конкуренције супарничких елита унутар исте заједнице, те да то надаље може водити радикализацији политичких позиција.²⁶⁵ „Ако елите уживају монопол представљања унутар блока, мање су спутане изборном ареном“ и уједно

²⁶² Damir Kapidžić, "Subnational Competitive Authoritarianism and Power-Sharing in Bosnia and Herzegovina," *Journal of Southeast European and Black Sea* 20, no. 1 (2020): 96-97.

²⁶³ Kasapović, 178.

²⁶⁴ Ibid, 180.

²⁶⁵ Zdeb, "Prud and Butmir Processes in Bosnia and Herzegovina: Intra-Ethnic Competition from the Perspective of Game Theory", 371.

спремније да постижу непопуларне компромисе.²⁶⁶ Стога је основано питање шта се након неуспелих покушаја реформе и радикализације политичке сцене може понудити конститутивним етничким заједницама, а да то није право на сецесију?

Као једно од могућих решења за опстанак и суверенизацију јединствене политичке заједнице Јовић истиче „консензус око неке заједничке повеље о државности Босне и Херцеговине, која би потом могла бити потврђена на референдуму“.²⁶⁷ Јовић истиче да често критиковани status quo заправо може представљати најбољу опцију ако је циљ стабилност и мир, те да се захтеви за демократијом могу изродити у дилему која је постојала и 1992. године: или демократија или мир.²⁶⁸ За Перија (Perry), Дејтонски споразум који подразумева дељење власти требало би да остане нетакнут, иако је и даље отворено питање да ли ће Босна и Херцеговина у свом даљем битисању бити више налик федерацији или конфедерацији.²⁶⁹ Одговор на ово питање може поново дати спољни актер, односно ЕУ, јер уколико се дозволи да процес преговора у приступању буде препуштен доминантној улози ентитета, укључујући право вета, онда ће систем нужно ићи ка конфедералном уређењу.²⁷⁰ Природа односа међу ентитетима одређује будућу равнотежу снага по етничком кључу. Функционална федерација или евентуално конфедерација нужно води ка дезинтеграцији БиХ која може резултирати распадом земље.

Босна и Херцеговина опстаје као јединствена држава упркос свим изазовима у постконфликтном периоду. Дубоки етнички расцепи се и даље читавају на друштвеној и политичкој равни, али се њихово превазилажење не може постићи условљавањем и наметањем уставног редизајнирања. Конфликт је одредио постојећу заједницу, а две константе у мирнодопским условима чине БиХ стабилнијим системом него што су то све анализе до сада предвиђале: прво, одсуство угрожености или дискриминације било које доминантне етничке групе која има потенцијал за изазивање конфликта; друго, истовремено ригидан и комплексан систем вета који омогућава да ниједна етничка политичка елита не буде прегласана у погледу кључних уставних и институционалних питања.

3.4. Изградња бинационалне заједнице у Северној Македонији након Охридског споразума

Питање односа већинског македонског и мањинског албанског народа бива актуелизовано са процесом распада бивше Југославије и проглашењем независности њених саставних република. Албанска заједница је већински бојкотовала (72%) референдум о независности Македоније 1991. будући да није била задовољна својим статусом у новом политичком оквиру.²⁷¹ Једно од првих

²⁶⁶ Ibid, 382.

²⁶⁷ Дејан Јовић, *Босна и Херцеговина и међународни систем у контексту 20.годишњице Дејтонског споразума*, у "Двадесет година од Дејтонског мировног споразума - трајни мир или трајни изазови?", ур. Стеван Недељковић, Милан Крстић and Драган Живојиновић (Београд: Универзитет у Београду, ФПН, 2016), 47.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Perry., 497.

²⁷⁰ Ibid, 503.

²⁷¹ Ненад Марковић, *Охридски оквирни споразум – нови друштвени уговор подељеног друштва*, у: "Политичка и конституционална интеграција дубоко подељених друштава", ур. Милан Подунавац, Фондација Хајнрих Бел, 2008, 124.

захтева албанских представника уочи проглашења независности било је признавање статуса једног од два конститутивна народа, као и територијално-политичка аутономија, чије игнорисање од стране македонске већине је довело прво до бојкота референдума, а потом организовања властитог 1992. где се 90% изашлих изјаснило за независност у односу на Македонију.²⁷²

Упркос великом проценту мањинских заједница уставни оквир Македоније након осамостаљивања значио је „поседовање државе од стране Македонаца“ што се огледало у јасно дефинисаном националном концепту државе македонског народа, македонског језика, ћириличног писма и посебног статуса који је уживала Македонска православна црква.²⁷³ Иако постоје два опречна мишљења у вези са узроцима сукоба, једно да је то последица преливања конфликта који се одигравао на Косову, а друга, да је реч о искључиво домаћој побуни изазваној репресијом над Албанцима. Марковић (Nenad Marković) истиче да је истина вероватно негде на средини и да је несумњиво реч о „апсорбованој фрустрацији која је чекала погодан моменат за своју политичку реализацију“.²⁷⁴

Сукоб између албанских побуњеника и македонских безбедносних снага који је трајао шест месеци окончан је потписивањем Охридског споразума 13. августа 2001. Споразум се састоји од десет чланова у којима се постиже прекид непријатељстава, дефинише већа децентрализација земље, принцип недискриминације и праведне заступљености мањинских заједница заједно са посебним гаранцијама у виду парламентарних процедура, као и право на образовање, употребу језика, изражавање идентитета и коришћење симбола.²⁷⁵

Већ на самом почетку дефинисано је да је унитарни карактер земље неповредив и да „не постоје територијална решења за етничка питања“²⁷⁶, чиме је отклоњен главни страх од федерализације земље и стварање посебног албанског територијалног ентитета. Са друге стране, уступак је начињен у широкој децентрализацији, предвиђеним изменама Закона о локалној самоуправи који би уз нови адекватан систем финансирања омогућио повећање надлежности у области јавних услуга, урбаног и руралног планирања, заштите животне средине, локално-економског развоја, културе, локалних финансија, образовања, социјалне и здравствене заштите.²⁷⁷ У току 2004. изгласан је закон којим су се створиле осамдесет четири нове општине са шеснаест у којима Албанци чине већину, што је изазвало протесте, као и петицију сто педесет хиљада људи за одржавање референдума по овом питању, који на крају није успео.²⁷⁸

Међутим, јасно је да децентрализација не подразумева само принцип супсидијарности за многа овлашћења централне власти, већ има за циљ заштиту етничке идентитетске посебности и осигуравање апсолутне већине на нивоу локалних самоуправа. Стога се у члану 3.2 предвиђа организовање пописа на

²⁷² Siniša Tatalović, „Globalna sigurnost i etnički sukobi, Politička kultura“, Zagreb, 2010, 155.

²⁷³ Ненад Марковић, *Охридски оквирни споразум – нови друштвени уговор подељеног друштва*, у: „Политичка и конституционална интеграција дубоко подељених друштава“, ур. Милан Подунавац, Фондација Хајнрих Бел, 2008, 124.

²⁷⁴ Марковић, 123-124.

²⁷⁵ „Охридски рамковен договор“ (2001), Чланови 1-10.

²⁷⁶ Ibid, члан 1.2

²⁷⁷ Ibid, члан 3.1

²⁷⁸ Tatalović, 156.

основу чијих резултата ће бити ревидиране општинске границе у координацији локалних, националних и међународних инстанци, а чланом 3.3 да ће општинска већа бирати локалне шефове полиције са кандидатских листа ресорног министарства.²⁷⁹

Иако није остварена територијална аутономија, значајна децентрализација, са другим елементима Охридског споразума, указује на примену консоцијативних елемената који би омогућили акомодацију албанске заједнице и њихову интеграцију у јединствену политичку заједницу. Једно од гаранција механизма дељења власти је и пропорционална заступљеност која се предвиђа приликом запошљавања у јавној управи, у централним и локалним органима, као и у јавним предузећима.²⁸⁰ Успостава равномерне заступљености која одражава састав становништва апострофирана је у полицијској служби.²⁸¹ Заступљеност невећинских заједница загарантована је приликом избора омбудсмана, Савета за међунационалне односе, Савета безбедности, три члана Судског савета, као и судија Уставног суда, будући да је за избор трећине чланова потребна поред уобичајне већине и подршка већине посланика који се изјашњавају као припадници мањинских народа.²⁸²

Као и у случају Косова, право вета је лимитирано само у одређеним ситуацијама, када је реч о промени Устава, усвајању нових уставних амандмана и Закона о локалној самоуправи, поред двотрећинске подршке свих чланова Собрања потребна је и већина гласова представника невећинских заједница.²⁸³ Иако се у споразуму нигде не истиче право вета, јасно је да у еуфемизованој одредници „посебне парламентарне процедуре“ лежи нови уставни поредак у коме је промена највишег нормативног акта немогућа без припадника албанске заједнице. Додатно, квалификована већина, двострука већина или „Бадинтерова већина“²⁸⁴ прописана је и за усвајање закона који директно утичу на културу и идентитет, употребу језика и симбола, образовање, слободу вероисповести, културну баштину, лична документа, као и закона о локалном финансирању, локалним изборима, статусу града Скопља и општинским границама.²⁸⁵ У случају спорења да ли одређени законски предлог захтева двоструку већину предвиђен је Одбор за односе међу заједницама у чији састав улазе поред Македонаца и Албанаца и представници Турака, Влаха, Рома и других.²⁸⁶

Охридским споразумом загарантована је и широка културна аутономија, право образовања на матерњем језику, државно финансирање за високо образовање на језицима којима говори најмање 20% становништва Македоније, као и механизам позитивне дискриминације за упис на државне универзитете студената који припадају невећинским заједницама.²⁸⁷ Такође, дозвољено је да на локалном нивоу поред симбола Македоније могу бити истакнути симболи

²⁷⁹ Охридски рамковен споразум, члан 3.2,3.3.

²⁸⁰ Ibid, члан 4.1, 4.2.

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Ibid, члан 4.3.

²⁸³ Ibid, члан 5.1.

²⁸⁴ Први пут ју је предложио Роберт Бадинтер, министар правде и судија Уставног савета Француске.

²⁸⁵ Охридски рамковен споразум, члан 5.2.

²⁸⁶ Ibid, Анекс А, члан 78.

²⁸⁷ Ibid, члан 6.1, 6.2, 6.3

заједнице која чини већину у тој општини.²⁸⁸ Ове одредбе, иако указују на инклузивност мањинске заједнице уједно доводе до све веће сегрегације, будући да систем образовања од основне школе до факултета подразумева употребу матерњег језика, што доводи до паралелних моноетничких образовних оквира који коче социјалну кохезију и последично смањују контакт међу новим генерацијама.²⁸⁹

Посебне реакције изазвала је одредба којом се прописује да је поред македонског у статусу службеног језика и други којим говори најмање 20% становништва, чиме албански постаје равноправан са језиком већинске заједнице.²⁹⁰ Такође, тема језика је врло осетљиво идентитетско питање које је било и део Преспанског споразума између македонске и грчке стране, а којим је постигнут договор да будући званичан назив државе буде Северна Македонија. Споразум је ради придобијања националистичких гласова, пре свега ВМРО-ДПМНЕ, инсистирао на хомогеној, македонској, јужнословенској националној држави у којој службени језик нема никакве везе са хеленском цивилизацијом. Притом, споразум је запостављао чињеницу о мултикултуралном карактеру македонског друштва.²⁹¹

Охридски споразум се састоји и од три анекса којим су дефинисани уставни амандмани (Анекс А), промене у законодавству које укључују наведене законе али и пословник о раду Собрања (Анекс Б) и мере за примену и изградњу поверења којима се уређује питање пописа, избора, повратка избеглица и улога међународних актера (Анекс Ц).²⁹² Такође, утврђен је рок од четрдесет пет дана у којем Собрање има обавезу усвајања уставних амандмана договорених оквирним споразумом.²⁹³ Иако и сам назив документа „оквирни договор“ имплицира начелну усаглашеност главних македонских и албанских политичких актера који је склон ревидирању, временска дистанца од две деценије доводи до закључка да је Охридски споразум један од фундаменталних аката у уставном дизајну савремене, постконфликтне Северне Македоније.

Критика која је била упућена Споразуму је да се ради о „неуставном процесу промене устава“ који је приморао изабране представнике да усвоје већ договорене амандмане иако је Собрање „једино уставно тело одговорно за усвајање и промену устава“.²⁹⁴ Ипак, иако је текст амандмана унапред био одређен, усвајање у редовној парламентарној процедури значило је поштовање постојеће институционалне структуре, а уједно је отворило могућност измена и

²⁸⁸ Ibid, члан 7.

²⁸⁹ Stefan Andonovski, „The effects of post-conflict constitutional designs: The ‚Ohrid framework agreement‘ and the macedonian constitution“, *Croatian International Relations Review* 24, no. 81 (2018.): 42-43.

²⁹⁰ Ibid, 6.5

²⁹¹ Stefan Rohdewald, „Citizenship, Ethnicity, History, Nation, Region, and the Prespa Agreement of June 2018 between Macedonia and Greece“, *Südosteuropa*, 66 no.4 (2018), 577–93.

²⁹² *Охридски рамковен договор*.

²⁹³ Ibid, члан 8.1

²⁹⁴ Stefan Andonovski, „The effects of post-conflict constitutional designs: The ‚Ohrid framework agreement‘ and the macedonian constitution“, *Croatian International Relations Review* 24, no. 81 (2018.): 38.

допуна.²⁹⁵ Такође, захтев за упућивање на редовне процедуре уставне промене без раније припремљеног текста пренебрегава чињеницу да је одсуство споразума могло значити продужетак и радикализацију сукоба са трајном етничком поделом, а можда и сецесијом као крајњим исходом. Стога је Охридски споразум уз све мањкавости постигао два основна циља: опстанак јединствене политичке заједнице и спречавање федерализације Македоније.

Неке од главних критика Охридског споразума са становишта уставног права су да је донесен од стране *ad hoc* тела, да је аутентична верзија на енглеском језику, да има покровитеља у виду председника државе, да је закључен под војним притиском, да претпоставља међународно учешће у прекрајању локалних општинских граница, да иза прокламованог грађанског друштва стоје етничке заједнице, као и да подразумева супрематију над Собрањем.²⁹⁶ Истичу се и три процедуралне мањкавости потписаног споразума: прво, документ је у свом изворном облику на енглеском језику, а примена је захтевала уградњу у текст устава и закона који су на македонском, што је могло бити подложно различитим интерпретацијама; друго, споразум је са орочавањем примене „приморао“ народне представнике да гласају у складу са текстом документа; треће, послата је порука да у будућности оружани сукоби могу довести до уступака и додатног уставног редизајнирања.²⁹⁷

Са аспекта политичке науке, критике су допуњене ставовима да је већински македонски народ сведен на заједницу, уводи се уставни вето, моћ се преноси на локални ниво, уводи се консоцијација без испуњења јасних теоријских претпоставки, као и да с тим у вези нема укрштајућих расцепа нити вишестране равнотеже, него доминира биполарност.²⁹⁸ Такође, иако у Охридском споразуму није децидно наведена обавеза постизборне коалиције као консоцијативног механизма, постконфликтна пракса је показала да је немогуће остварити политичку стабилност без учествовања албанских политичких представника у власти. Иако то није дефинисано Охридским споразумом, након избора 2006. је постојало тумачење да механизам двоструке већине важи и приликом избора владе, односно правило да победник унутар бирачког тела Македонаца мора да прави постизборну коалицију са победником унутар албанског политичког корпуса.²⁹⁹ Овакво тумачење заговарали су представници ДУИ како не би били заобиђени у креирању власти, иако су га сами погазили 2016. када је склоплена коалицију са другопласираним македонским Социјалдемократским савезом.³⁰⁰ Ипак, пракса формирања коалиционих влада упркос одсуству јасно дефинисане обавезе у Охридском споразуму се не може сврстати у критике већ у позитивне аспекте договора који је упркос спорењима генерисао политичке коалиције.

²⁹⁵ Boshko Stankovski, „Peacemaking and Constitutional Change : Negotiating Power-sharing Arrangements and Identity Issues: The Republic of (North) Macedonia and The Ohrid Framework Agreement“, (Berlin, 2019), 13.

²⁹⁶ Гордана Сиљановска према Марковић, 128.

²⁹⁷ Andonovski, „The effects of post-conflict constitutional designs: The ‚Ohrid framework agreement‘ and the macedonian constitution“, 37.

²⁹⁸ Ђорђе Иванов, према Марковић, 129.

²⁹⁹ Stankovski, „Peacemaking and Constitutional Change : Negotiating Power-sharing Arrangements and Identity Issues: The Republic of (North) Macedonia and The Ohrid Framework Agreement“, 26.

³⁰⁰ Ibid, 27.

У оквиру критика Охридског споразума, Ванковска (Biljana Vankovska) истиче да је главни парадокс мировног решења у томе што су око њега преговарали и финални документ потписали лидери четири главне политичке странке од којих ниједна није тврдила да је у сукобу или да је на било који начин умешана у насиље.³⁰¹ Албанске политичке партије су сматрале да преговорима доприносе прекиду конфликта и учествују у одбрани своје етничке заједнице кроз постизање значајних институционалних и политичких уступака. Међутим, Али Ахмети, вођа побуњеника, оснива сопствену странку – Демократску унију за интеграцију (ДУИ) која је на првим изборима након Охридског споразума 2002. освојила укупно 11,9% гласова, односно 70% гласова албанске заједнице.³⁰² Изводи се закључак да је амнестија за побуњенике отворила пут за њихово слободно политичко учешће, а споразум који је омогућио равноправан статус са Македонцима, остварио је политички бенефит не за његове потписнике, колико за учеснике у сукобу.

Охридски споразум се често ставља у оквиру компаративних искустава постконфликтних друштава на Балкану. Будући да је уследио шест година након Дејтонског мировног споразума и шест пре Ахтисаријевог плана, прављене су нужне паралеле, посебно међу међународним медијаторима који су упоређивали искуства различитих консоцијативних механизма. Тако су међународни актери, за разлику од Босне и Херцеговине, трагали за флексибилнијим аранжманом у оквирима унитарне територијалне структуре, ефикаснијег политичког процеса без великог међународног присуства у виду високог представника са великим овлашћењима.³⁰³ Ипак, као што примећује Конеска (Cvete Koneska), искуство Босне и Херцеговине није једини фактор, посебно ако се узме у обзир да је сукоб био много краћи и са много мање последица.³⁰⁴ Такође, могу се додати још два кључна фактора, први да албанска заједница упркос дискриминацији и неједнаком положају није трпела отворену репресију и кршење основних људских права, а друго, реч је о малобројној заједници којој није било у интересу повлачење чистих етничких линија већ признавање статуса конститутивне заједнице.

Без обзира на то што је интензитет конфликта био много мањи у односу на Косово и Босну, питање етничких подела и потреба за помирењем се поставило и пред македонско постконфликтно друштво. Међутим, Охридски споразум не предвиђа институције транзиционе правде и помирење, већ је усмерен ка прекиду сукоба, разоружавању, ресоцијализацији побуњеника и закону о колективној амнестији.³⁰⁵ За албанску заједницу је посебно осетљиво питање социјализација бивших бораца Ослободилачке народне армије (ОНА) која се види као средство успостављања поновног поверења међу различитим етничким групама, а додатне тензије је подигла одлука централних власти да процесуирају

³⁰¹ Biljana Vankovska, „The Role of the Ohrid Framework Agreement and the Peace Process in Macedonia“, у *Regional Cooperation, Peace Enforcement, and the Role of the Treaties in the Balkans*, ур. Stefano et al Bianchini (Ravenna: Longo, 2007), 12.

³⁰² Zuzanna Sielska, „Albanian Minority questions in Macedonia : Selected Issues“, *Political Preferences* 19, изд. 1 (2018.): 84.

³⁰³ Cvete Koneska, „On peace negotiations and institutional design in Macedonia: social learning and lessons learned from Bosnia and Herzegovina“, *Peacebuilding* 5, no. 1 (2016.): 39-47.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Biljana Popovska и Zhanet Ristoska, „Process of Reconciliation in a Postconflict Macedonia“, *Academicus International Scientific Journal* 11 (2015.): 66.

четири борца које је вратио Трибунал у Хагу, упркос важећем Закону о амнестији.³⁰⁶ Поповска и Ристоска истичу да помирење никада није озбиљно покушано у Македонији и да су расправе о Закону о амнестији само подстакле утврђени расцеп – „Македонци мисле да Албанци у целини нису лојални држави“, а „Албанци мисле да их Македонци не прихватају као себи равне“.³⁰⁷ С друге стране, Бајрами и Исени тврде да Охридски споразум није спроведен у потпуности „јер још увек изазива осећај пораза код Македонаца“.³⁰⁸ Међутим, пре би се могло говорити о страху да ће додатно идентитетско и симболично изједначавање две етничке заједнице нужно водити прво ка статусу конститутивног народа, формалне федерализације земље, а на крају можда и до разлаза.

Охридски оквирни споразум отвара неколико дилема. Прво, да ли је реч о класичном мировном споразуму, и друго, да је реч о класичном power-sharing систему? Циљ постизања споразума је био пре свега окончање отворених сукоба између албанских побуњеника и македонских снага, који су и у току преговора односили недужне жртве. Са постизањем договора, престали су и оружани сукоби што несумњиво овај споразум сврстава у мировне. Такође, попут других докумената ове врсте, циљ није само успостава, већ и изградња мира кроз договорени институционални оквир који ће акомодирати разлике између сукобљених страна. Иако је међународни фактор био пресудан, који је поред учествовања био и гарант и потписник Охридског споразума, не може се пренебрегнути чињеница да су преговори вођени на територији Македоније, да су у њима учествовали представници релевантних албанских и македонских партија, под покровитељством председника државе и да су резултирала постизањем договора који је уставно редизајнирао већ постојећу заједницу. Стога је инсистирање македонских власти да се цео процес представи као унутрашњи дијалог и „оквирни договор“ који се тиче свих „невећинских заједница“, а не само решавања албанског питања, имао за циљ: прво, да захтеви могу бити испуњени све док не доводе у питање фундаменталну уставну структуру и јединство државе; друго, да није реч о класичном већ хибридном међународном мировном споразуму који своју примену остварује кроз усвајање у оквирима редовне уставне и законске процедуре.

Ипак, околности које су довеле до постизања Охридског споразума одређене су, пре свега, снажном међународном иницијативом. Од проглашења независности 1991. на територији Македоније су присутне мировне снаге прво у оквиру УНПРОФОР мисије као превентивне снаге у случају евентуалне спољне агресије, али и због унутрашње напетости која је постојала између Македонаца и Албанаца.³⁰⁹ Захваљујући снажном десетогодишњем партнерству са државом Македонијом, међународни актери су имали додатни подстицај да посредују у насталом конфликту. Европска унија и САД су са капацитетима НАТО-а и ОЕБС-а координирали одговор, били главни посредници, пружили експертску помоћ, и на

³⁰⁶ Demush Bajrami и Arburim Iseni, „The Challenge of (Non) Implementation of the Ohrid Framework Agreement in the Republic of Macedonia“, *European Scientific Journal* 10, no. 10 (2014.): 211–16.

³⁰⁷ Biljana Popovska и Zhanet Ristoska, „Process of Reconciliation in a Postconflict Macedonia“, *Academicus International Scientific Journal* 11 (2015.): 73.

³⁰⁸ Demush Bajrami и Arburim Iseni, „The Challenge of (Non) Implementation of the Ohrid Framework Agreement in the Republic of Macedonia“, *European Scientific Journal* 10, no. 10 (2014.): 217.

³⁰⁹ Siniša Tatalović, „Globalna sigurnost i etnički sukobi, Politička kultura“, Zagreb, 2010, 153.

крају, потрудили се да финални споразум има безбедносни и политички оквир.³¹⁰ Такође, међународни актери су били директно ангажовани и у фази имплементације, подстичући деблокаду процеса. У случају конкретне примене Анекса Б, постојале су различите интерпретације опсега закона који би требало допунити или изменити, па је посредством међународног експертског ангажмана утврђена листа од 46 закона.³¹¹

Друга дилема односи се на консоцијативни карактер редефинисане државе. Иако је реч пре свега о бинационалном концепту, несумњиво је да Северна Македонија почива на одређеним power-sharing елементима који се огледају у пропорционалној заступљености, ограниченом праву вета, аутономији сегмената који не укључује територијална решења и политичкој пракси која подразумева стварање постизборних коалиција између македонских и албанских политичких партија. Могло би се рећи да је македонски облик дељења власти спој корпоративног и интегративног теоријског приступа, који је покушао да отклони значајне мањкавости класичног консоцијативног аранжмана, посебно у погледу ефикасног механизма доношења одлука, етничке сегрегације и сецесионистичких захтева.

Иако је Охридски споразум настао на тежњи албанске заједнице за већом равноправношћу, посебно децентрализацијом која би се огледала у већој институционалној заступљености и развијености општина у којима чине већину, главни спорови вођени су око идентитетских и симболичких питања. Текст преамбуле Устава је мењан у више наврата у којима је избрисан неприхватљив термин „мањина“, потом наглашен концепт државе свих грађана али и одредница да је Северна Македонија национална држава народа Македонаца и делова народа Албанаца и осталих.³¹² Друга тачка спорења односила се на посебан статус који је у ранијем тексту Устава уживала Македонска православна црква. Према Анексу А, предложени амандман је стављао Македонску православну црква, Исламску верску заједницу у Македонији, Католичку цркву и друге верске заједнице у једнак статус.³¹³ Међутим, приликом усвајања амандмана, македонска страна је инсистирала на одредници „као и“ након помињања Македонске православне цркве како би се бар семантички нагласила разлика и заштитила друштвена улога ове религијске заједнице, посебно у светлу њеног регионално оспораваног аутокефалног статуса.³¹⁴ Треће, идентитетски спор односи се на језик и обим његове официјелне употребе. Први закон усвојен је 2008, допуњен 2011, да би коначна верзија била предложена 2018. године и усвојена 2019. уз значајне политичке кризе, а посебно одбијањем председника државе да потпише усаглашен текст од стране парламентарне већине.³¹⁵ Да се закључити да иако Охридски споразум вешто избегава одредницу конститутивног народа, албански представници управо кроз идентитетска питања употребе језика и

³¹⁰ Stankovski, „Peacemaking and Constitutional Change : Negotiating Power-sharing Arrangements and Identity Issues: The Republic of (North) Macedonia and The Ohrid Framework Agreement“, 8.

³¹¹ Stankovski, 9.

³¹² Stankovski, 21.

³¹³ Охридски рамковен договор, Анекс А, тачка 3.

³¹⁴ Stankovski, „Peacemaking and Constitutional Change : Negotiating Power-sharing Arrangements and Identity Issues: The Republic of (North) Macedonia and The Ohrid Framework Agreement“, 15.

³¹⁵ Ibid, 23-24.

равноправности верских заједница истичу захтев за једнакошћу по етничкој и религијској основи.

Међутим, континуитет у постизању политичких компромиса није довео до шире акомодације која би означавала крај постконфликтног управљања и смањивање етничких расцепа, али свакако да су у македонском контексту два циља дуготрајно остварена: мир и јединствена мултиетничка држава. Ипак, Сиелска подсећа на сложене догађаје и процесе који су одржавали постконфликтни наратив:

- уочи избора 2011. године, ДУИ је организовао протест против изградње црквене зграде у непосредној близини скопске тврђаве.
- У априлу 2012, дошло је до етнички мотивисаног напада у коме је убијено пет македонских цивила, познатији као „Смилковачки масакр“. Овај догађај изазвао је масовне протесте широм Македоније.
- У току 2015. године, догодио се инцидент у Куманову где је полиција покушала да ухапси групацију Албанаца која је претила да ће извести терористички напад на државне институције.
- У оквиру постизборних преговора, лидери три албанске странке су се сагласили око тзв. „Тиранске платформе“ која је тражила јачање статуса албанског језика, финансирање албанских општина и промену државних симбола.
- Исте године се приликом избора албанског представника Талата Џаферија за председника Собрања, догодио инцидент означен као „Крвави четвртак“.³¹⁶

Посебно је занимљиво да је Охридски споразум поред спорова у тумачењу одредби, временом добио и свој „дух“ који се интерпретира као очекиван и пожељан приступ у решавању друштвено-политичких спорова. Овакво контекстуално, а не строго легалистичко читање споразума, Андоновски представља на два примера: први, захтев странака из албанског блока за консенсуалним избором председника државе; и други, „Тиранска платформа“ која је заснована на духу Охридског споразума и захтева бинационални уставни реинжењеринг на свим нивоима доношења одлука.³¹⁷

Охридски споразум као мировно решење, компромис око институционалног аранжмана, опстаје упркос тензији која се одржава на линији максималистичких захтева македонске стране да актуелни модел дељења власти уступи место грађанском друштву, а албанске да Северна Македонија буде бинационална заједница заснована на јаким консоцијативним механизмима. С једне стране, процес доношења одлука више личи на „игру уцене и непринципијелних компромиса, него на смислен и споразуман процес постизања договора о најважнијим питањима у земљи“.³¹⁸ С друге стране истиче се да упркос договору, није дошло до примене свих одредби, чак ни оних које се односе на широку децентрализацију јер централа власт тумачи преношење овлашћења као

³¹⁶ Sielska, „Albanian Minority questions in Macedonia : Selected Issues“, 85-86.

³¹⁷ Andonovski, „The effects of post-conflict constitutional designs: The, Ohrid framework agreement‘ and the macedonian constitution“. 41-42.

³¹⁸ Biljana Vankovska, „The Role of the Ohrid Framework Agreement and the Peace Process in Macedonia“, 25.

„стварање паралелног друштва и подривање грађанског концепта“.³¹⁹ Међутим, неоспорно је да су са Охридским споразумом усвојени консоцијативни механизми који су пре свега ојачали улогу албанских политичких елита, учинили их незаобилазним фактором у функционисању државних институција и албанску етничку заједницу иако не формално, учинили конститутивним народом Северне Македоније.

3.5. Ахтисаријев план и постконфликтни институционални аранжман на Косову и Метохији

Статус Косова и Метохије никада није решен мировним споразумом између српске и албанске стране. Војно-технички споразум познатији као „Кумановски споразум“ потписан је 9. јуна 1999. између представника тадашње Савезне Републике Југославије и НАТО снага, под посебним именом Кфор. Споразум је подразумевао да снаге КФОР-а буду распоређене по територији Косова и Метохије по усвајању резолуције Савета безбедности УН, како би се обезбедило одржавање безбедносног окружења након повлачења југословенских безбедносних снага.³²⁰ Резолуцијом 1244 СБ УН је успостављена међународна цивилна мисија са циљем да се формирају привремени органи управе до дефинисања финалног статуса који би поштовао територијални интегритет СР Југославије и закључке споразума из Рамбујеа.³²¹

У току 2005. године Савет безбедности УН даје зелено светло за отпочињање разговора о статусу, а генерални секретар Кофи Анан (Kofi Annan) одређује Мартија Ахтисарија (Martti Ahtisaari), бившег председника Финске за специјалног изасланика и медијатора преговора. У марту 2007. након закључка да је у оквиру петнаест кругова директних разговора и двадесет шест посета Београду и Приштини УНОСЕК-а исцрпео све могућности преговора и договора представника Србије и привремених органа управе на Косову, Ахтисари објављује коначни предлог свеобухватног решења за финални статус Косова, који је подразумевао надгледану независност.³²²

У образлагању свог предлога Ахтисари је навео да се Косовом осам година управља независно од Србије, да повратак српских власти не би био прихватљив за преовлађујућу већину становника на Косову и да би тешки животни услови за Србе могли да се превазиђу њиховим укључивањем у новуспостављене институције.³²³ Ахтисаријев план представља свеобухватни предлог који је у оквиру предвиђене надгледане независности предвидео power-sharing елементе којим би се обезбедиле посебне гаранције и права за српску заједницу. Међутим, за Србију, као и за представнике Срба на Косову, овај план је био неприхватљив, пре свега због статусне димензије.

³¹⁹ Demush Bajrami и Arburim Iseni, „The Challenge of (Non) Implementation of the Ohrid Framework Agreement in the Republic of Macedonia“, *European Scientific Journal* 10, no. 10 (2014.): 209.

³²⁰ Стефан Сурлић, „Статус Косова као детерминанта односа Србије са Организацијом северноатлантског уговора,“ у: *Сарадња Србије са евроатлантском заједницом*, ур. Стефан Сурлић, Факултет политичких наука, ИЕП, 2019, 49.

³²¹ Резолуција 1244.

³²² Џејмс Кер Линдзи, „Косово – Пут ка оспореној државности на Балкану“, Завод за уџбенике, Београд, 2011, 98-107.

³²³ Ahtisari, OEBS.

У плану се снажно истиче мултиетнички карактер заједнице, прокламује једнакост албанског и српског језика у званичној употреби на територији целог Косова, као и симболи са којима би се могли идентификовати припадници различитих заједница.³²⁴ Такође, истиче се важност очувања верског и културног наслеђа, као и посебна права која ужива Српска православна црква, детаљно описана у Анексу 5 овог документа, која између осталог прописују дискреционо право СПЦ у управљању својом имовином, реконструкцији своје имовине и приступу својим просторијама и објектима.³²⁵ У погледу пропорционалне заступљености, мањинским заједницама се гарантује 20 места у парламенту, од тога српским представницима 10 од укупно 120.³²⁶ План је предвидео и да због потребе веће инклузивности у прва два изборна циклуса странке, коалиције, грађанске иницијативе и независни кандидати који заступају српску заједницу имају резервисаних десет места, којима би се придодала места која су освојили на изборима.³²⁷ У судским истанцама је такође предвиђено да сагласност за двојицу од укупно шест судија Уставног суда мора да да већина посланика која заузимају загарантована места за мањинске заједнице.³²⁸ Такође, најмање 15%, а никако мање од три судије Врховног суда, односно две судије сваког окружног суда морају бити изабрани из редова невећинских заједница.³²⁹ Пропорционалност је загарантована и кроз „правичну заступљеност при запошљавању у јавним органима и јавним предузећима на свим нивоима, посебно у полицијској служби у областима где живи дата заједница, уз поштовање правила у погледу способности и интегритета која се примењују за јавну администрацију.³³⁰

Предвиђено је индиректно право вета, пре свега за промене устава, тако да је за усвајање уставних амандмана потребна двострука већина, две трећине гласова посланика скупштине и две трећине гласова посланика српске и осталих мањинских заједница.³³¹ Такође, јасно су дефинисани закони који не подлежу референдуму, а за чију измену, допуну или укидање је потребно присуство и гласови већине укупног броја посланика и представника српске и осталих невећинских заједница, а тичу се: мењања општинских граница, успостављања или укидања општина, дефинисања опсега овлашћења општина и њиховог учешћа у међуопштинским и прекограничним односима, спровођења права заједница и њихових припадника, употребе језика, локалних избора, заштите културног наслеђа, верских слобода и споразума са верским заједницама, образовања, употреба симбола и јавних празника.³³² Право вета је заправо ограничено на промену уставног поретка, територијалне аутономије која се остварује на нивоу општина и заштите културне посебности кроз стицање образовања на матерњем језику, оснивању образовних институција, коришћења свог језика и писма на локалном нивоу, писање личних имена у изворном облику,

³²⁴ 1.6,1.7

³²⁵ Члан 7.

³²⁶ 3.3.1

³²⁷ 3.2

³²⁸ 6.1.2

³²⁹ Анекс 4, 1.1 и 1.2.

³³⁰ 4.4.

³³¹ Члан 10.

³³² 3.7, 3.9.

коришћење локалних назива и назива улица, топографских ознака и кроз загарантован приступ и заступљеност у јавним медијима на свом језику.³³³

Ахтисаријев план прописује обавезно постизборно учешће у власти, где је „најмање један министар из заједнице косовских Срба и један министар из друге заједнице која не чини већину на Косову“, а у случају кабинета који броји више од дванаест портфеља, мањинске заједнице остварују још једно, треће министарско место.³³⁴ Такође, план пружа додатне гаранције да је за избор члана владе из редова мањинских заједница, који није посланик, потребно да за његово именовање гласа већина посланика који припадају партијама, коалицијама и грађанским иницијативама који су се изјаснили да заступају дотичну заједницу.³³⁵ На овај начин се предупредује да представници већинске албанске заједнице арбитарно одабирају чланове владе из редова мањина, без сагласности оних који уживају поверење припадника своје етничке групе.

Територијална аутономија је остварена само на нивоу општина, тако да између централних и локалних власти нема регионалног нивоа представљања. Ипак, у циљу придобијања шире подршке за План, креиране су нове општине са границама које осигуравају етничку доминацију српске заједнице, а уједно је предвиђено и проширење надлежности, као у случају Северне Митровице која има надлежност за високо образовање укључујући регистрацију и издавање лиценци образовним установама, а заједно са општинама Грачаница и Штрпце има право обезбеђивања секундарне здравствене заштите.³³⁶

Иако Ахтисаријев пакет мањинских права омогућава значајну нормативну заштиту за српску и остале мањинске заједнице, постконфликтни период на Косову је показао низ недостатака који су угрозили поштовање и примену гаранција. Прво, одсуство мировног споразума или договора између Београда и Приштине трајно је угрозио легитимитет постконфликтног уставног дизајна у очима српске заједнице. Спор око статуса представио је прокламовану заштиту као губитак права. Консоцијативни елементи су били одбачени од већине чланова српске заједнице, а могућност блокирања важних владиних одлука је у стварности била много скромнија, јер су представници мањина зависили од подршке главних албанских партија и избегавали су да у још увек доминантном постконфликтном амбијенту врше већи притисак на централне институције.³³⁷ Такође, албанска страна је нерешен статус користила и пренаглашавала у циљу оправдавања многих недостатака у прокламованом процесу изградње државе.³³⁸

Друго, албански представници су невољно прихватили уступке оправдавајући инклузиван и мултиетнички концепт у виду „државе заједница“ као неопходну унутрашњу и спољну легитимацију проглашења независности.³³⁹ Оспоравања су ишла у два правца: први је надпредстављеност српске заједнице, а

³³³ Члан 3. Права заједница

³³⁴ 5.1

³³⁵ 5.3.

³³⁶ 4.1 Проширене општинске надлежности

³³⁷ Marius Ionut Calu, „Unintended consequences of state-building and the management of diversity in post-conflict Kosovo“, *Nationalities Papers* 46, no. 1 (2018.): 98.

³³⁸ Ibid, 90.

³³⁹ Dana M. Landau, „The quest for legitimacy in independent Kosovo: the unfulfilled promise of diversity and minority rights“, *Nationalities Papers* 45, no. 3 (2017.): 454.

други ка класичној аргументацији оспоравања power-sharing механизма. У мултикултурном концепту неки аутори виде етнизацију друштва која иза прокламоване једнакости међу заједницама које живе на Косову препознају хијерархију између доминантних и недоминантних група с једне стране, и полупериферних и периферних с друге: (1) Албанци – главна доминантна заједница; (2) Срби - главна недоминантна заједница; (3) Турци - полупериферна заједница; (4) Горанци и Бошњаци - неухватљиве периферне заједнице; (5) Црногорци и Хрвати - непризнате заједнице и (6) Роми, Ашкалије и Египћани (РАЕ) - невидљиве заједнице.³⁴⁰ На трагу тврдње да су специјална права која су додељена српској заједници дискриминаторна у односу на друге, оспорен је концепт и децентрализације са широким овлашћењима, као „територијални карактер“ етнички заснованих идентитета који не доприноси помирењу између Срба и Албанаца.³⁴¹

Међутим, у одређивању положаја Срба на Косову губи се из вида конфликтна каузалност, која је резултирала значајним расељавањем, смањењем њиховог броја у укупној популацији и напуштањем урбаних средина, што је ову заједницу учинило додатно изолованом и гетоизираним. У том контексту, специјална права су покушај да се ова заједница афирмативним акцијама сачува од потпуне маргинализације у изразито доминантном албанском окружењу. Заправо, мултиетнички оквир равноправних шест традиционалних заједница у пракси је фиктивно одржив будући да је након конфликта територија Косова постала једна од етнички најхомогенијих, са фактичким односом од 93% Албанаца и преосталих 7% које заједно чине Срби, Бошњаци, Турци, Горанци, Роми и остали.³⁴²

Уступци који су начињени поготово у погледу симбола који су неутрални и не одражавају идентитет ниједне етничке заједнице, укључујући и доминантну албанску, део су напора да се нагласи мултиетнички карактер и „ускрати косовским Албанцима симболично власништво над новом државом“.³⁴³ Међутим, овај концепт није био производ политичког консензуса међу доминантном етничком групом већ наметнути међународни оквир као услов за стицање међународног признања. Оспоравање статуса српске мањине и њихово право на очување посебности, заправо је последица неоствареног етничког албанског предзнака у симболичкој равни новостворене политичке заједнице. Апсолутна доминација једне групације остварује главни предуслов за самопроглашење класичне националне државе, а уместо тога је прокламована „држава заједница“.

Додатни проблем представља одбијање српске заједнице да се у потпуности интегрише у нове институције на Косову, као и инсистирање да и даље користе услуге институција Републике Србије. Услед нерешеног статуса Косова, Срби се у доминирајућем албанском наративу представљају као непријатељи система, који оспоравају успостављени суверенитет. Деловање

³⁴⁰ Gëzim Krasniqi, „Equal Citizens, Uneven Communities: Differentiated and Hierarchical Citizenship in Kosovo“, *Ethnopolitics* 14, no. 2 (2015.): 202-203.

³⁴¹ Pol Barges Pedreny и Elisa Randazzo, „Multiculturalism and Ethnic Conflict Management in Kosovo: The process of Decentralisation“, *Journal of Global Intelligence & Policy* 5, no. 8 (2012.): 30.

³⁴² Marius Ionut Calu, „Unintended consequences of state-building and the management of diversity in post-conflict Kosovo“, *Nationalities Papers* 46, no. 1 (2018.): 86-92.

³⁴³ Dana M. Landau, „The quest for legitimacy in independent Kosovo: the unfulfilled promise of diversity and minority rights“, *Nationalities Papers* 45, no. 3 (2017.): 452.

институција Србије и могућност да Срби на Косову задрже паралелни систем, посебно у сфери образовања и здравства се тумачи као елемент политичке хибридности и вишеструке преклапајуће јурисдикције која се читава у постконфликтном друштву Косова.³⁴⁴ Ипак, Краснићи (Krasniqi) признаје да је постојање паралелизма у институцијама одиграло виталну улогу у опстанку српске заједнице³⁴⁵, поготову што су институције Косова показале ограничене капацитете у остваривању уставне обавезе управљања идентитетским разноликостима³⁴⁶.

У оквиру критика консоцијативних елемената у Ахтисаријевим одредбама које су интегрисане у уставни и законски оквир постконфликтног Косова истиче се да постојећи изборни систем продубљује етничке разлике будући да се политичка мобилизација ограничава на избор кандидата или партија унутар исте идентитетске групе, да је пропорционална заступљеност резервисана само за припаднике одређене етничке заједнице, као и да моћ вета може блокирати процес доношења одлука и изазвати политичку нестабилност.³⁴⁷ Универзална критика изборног система у power-sharing аранжману занемарује контекст Косова као постконфликтног система чија је друштвена интеграција додатно оптерећена нерешеним међународно-правним статусом. У условима изражене етничке дистанце и непријатељског односа узрокованог прошлим сукобом, загарантована места за српску и остале мањинске заједнице делује као пожељно и једино прихватљиво институционално решење. Такође, будући да је реч о доминанто албанском политичком простору, одговорност је на представницима већинске заједнице да у оквиру својих листа и партија укључе представнике мањинских заједница и на тај начин допринесу превазилажењу политичких расцепа или партиципацији по квотама. На крају, оспоравано право вета није универзално већ се тиче само законских решења који могу директно да утичу на права и гаранције обезбеђених за мањинске заједнице, као и за промене устава који није анахрон, па захтева честе промене, већ је производ савременог, међународно подржаног уставног дизајна.

У емпиријском истраживању положаја Срба на Косову, Форт (Emilie Fort) је приметила јаз између формалних законских одредби, прокламоване мултиетничности и стварног положаја ове заједнице, као и да статични приказ механизма дељења власти добија сасвим друге обресе приликом конкретне примене.³⁴⁸ На делу се не поштују прокламована права на равномерну употребу језика, очувања културне посебности и културне баштине, а и даље се српска заједница суочава са узнемиравањима и етнички мотивисаним нападима. С друге стране, Срби одбијају да прихвате косовске институције јер не верују да ће их заштити, а у њима не виде мултиетнички оквир, већ апсолутну албанску

³⁴⁴ Krasniqi, „Equal Citizens, Uneven Communities: Differentiated and Hierarchical Citizenship in Kosovo“, 207.

³⁴⁵ Ibid.

³⁴⁶ Calu, „Unintended consequences of state-building and the management of diversity in post-conflict Kosovo“, 95.

³⁴⁷ Bekim Baliqi, „Promoting Multi-Ethnicity or Maintaining a Divided Society : Dilemmas of Power-Sharing in Kosovo“, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* 17, no. 1 (2018.): 58-63.

³⁴⁸ Emilie Fort, „From Power-Sharing Arrangements to Identity Building: The Case of Kosovo Serbs in Kosovo“, *Ethnopolitics* 17, no. 5 (2018.): 506–13.

доминацију и издају Србије. Изводи се закључак да одолевање мултиетничком концепту долази и са албанске и са српске стране.³⁴⁹

Уградња Ахтисаријевог плана у уставни и законски оквир на Косову осигурана је прелазним одредбама које подразумевају надгледање од стране Међународног цивилног представника и Међународне управне групе, чији мандати би били окончани са испуњавањем свих одредби овог документа.³⁵⁰ Међународном цивилном представнику су дата велика овлашћења, тј. улога коначног тумача слова Ахтисаријевог плана.³⁵¹ Са друге стране, паралелно са самопроглашењем независности успостављена је обимна мисија владавине права од стране Европске уније – ЕУЛЕКС. Намера ове мисије је била да замени мисију УН и на тај начин преузме политичко власништво над процесима на Косову, уз сагласност свих држава чланица.³⁵²

Међутим, упркос окончању надгледане независности 2012. значајно спољно ангажовање у процесу изградње мира и државе резултирао је праксом хибридизације у управљању између локалних и међународних актера.³⁵³ Споран међународни статус заједно са преклапајућим јурисдикцијама између четири различита скупа институција која делују на Косову (косовске, УНМИК-ове, ЕУЛЕКС-ове и српске), су за очекивану последицу имали упитан квалитет грађанског статуса и заштите индивидуалних права.³⁵⁴

Ахтисаријев план је упркос одсуству мировног споразума остао главни нормативни оквир за постконфликтну политичку заједницу на Косову. Међутим, одбијање српске заједнице да прихвати нове институције, посебно у северним општинама где чине апсолутну већину, захтевало је додатне преговоре између Београда и Приштине. Тако је 2013. постигнут „Први споразум о начелима за нормализацију односа“ познатији као „Бриселски споразум“ који је подразумевао интеграцију четири северне општине у институције Косова кроз интеграцију безбедносног и правосудног сектора и одржавање локалних избора, док би заузврат Срби могли да формирају Заједницу српских општина као додатни вид аутономије. Споразумом је предвиђено да Заједница има своје симболе и органе као што су председник, скупштина, савет, као и конкретна овлашћења - „потпуни надзор над доменима економског развоја, образовања, здравства, урбаног и руралног планирања“.³⁵⁵

Овај вид аутономије који додатно учвршћује гаранције Ахтисаријевог плана и пружа неки облик јаче територијалне, персоналне и културне аутономије српске заједнице на Косову никада није доживео своју примену. Албанска страна у светлу спорног међународног статуса није видела интерес у остварењу Заједнице као додатног механизма заштите. Ипак, кључан бенефит за централне

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Martti Ahtisaari, „Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement“, 2007, Aneks 9, član 5.

³⁵¹ Elena Baracani, „Evaluating EU Actorness as a State-Builder in ‘Contested’ Kosovo“, *Geopolitics* 24, no. 1 (2019.): 11.

³⁵² Rok Zupančič и Nina Pejič, *Limits to the European Union’s Normative Power in a Post-conflict Society* (Springer Open, 2018), 65.

³⁵³ Gëzim Visoka, „Three Levels of Hybridisation Practices in Post-conflict Kosovo“, *Journal of Peacebuilding & Development* 7, no. 2 (2012.): 27.

³⁵⁴ Gëzim Krasniqi, „Contested States as Liminal Spaces of Citizenship: Comparing Kosovo and the Turkish Republic of Northern Cyprus“, *Ethnopolitics* 18, no. 3 (2019.): 310.

³⁵⁵ „First Agreement of Principles Normalization of Relations“, (2013), Article 4.

власти у Приштини јесте мирна интеграција севера Косова у институције под њеном контролом, која је започела са одржавањем првих локалних избора по косовским законима.³⁵⁶ Такође, Бриселски споразум обрађује три важне теме које нису биле обухваћене Ахтисаријевим планом: безбедност, кроз расформирање безбедносних структура Србије и одређивање српског регионалног команданта полиције; самоуправа која је подразумевала стварање општине Северна Митровица и успостављање Заједнице српских општина; и правда кроз оснивање апелационог суда у Митровици.³⁵⁷

Ахтисаријев план је комбиновао одређене механизме дељења власти кроз обавезно учешће у извршној власти, пропорционалну заступљеност у различитим институцијама, специфично право вета и сегментну аутономију мањинских етничких заједница. Међутим, донети мултиетничког концепта у постконфликтном раздобљу су остали скромни. Српска заједница је невољно прихватила нови институционални оквир, који је представљен као посебан статус за њене чланове и тиме неравноправан у односу на остале. Ипак, нормативни оквир и реалан мултиетнички живот очитују значајну дискрепанцу. Консоцијативни механизми нису успели да промовишу транзициону правду, помирење и изградњу поверења међу заједницама.³⁵⁸ Такође, албански политички представници су усвајање закона из Ахтисаријевог пакета који су се тицали културне посебности српске заједнице посматрала кроз два оквира, *оквир претње* где су Срби и Српска православна црква представљени као главна претња косовској независности, и *оквир независности*, где би евентуално неусвајање предложених закона утицало на статус Косова и достизање пуне независности.³⁵⁹ На тај начин обесмишљена је свака идеја о изградњи јединственог политичког система различитих заједница.

3.6. Емпиријски показатељи вертикалне/друштвене интеграције у постконфликтним друштвима Балкана

У наредним графиконима приказан је обим контаката који се остварује између припадника различитих етничких заједница, чланова јединственог друштва. У случају БиХ и С. Македоније приметна је идентична популација која има осредњу интеракцију са припадницима друге етничке групе (40%), док развијени контакт има свега 15%(БиХ) и 10%(СМ) грађана. Такође, постконфликтни период карактерише значајан проценат становника који имају веома мали или никакав контакт ван своје етничке групе (БиХ 43%, СМ 49%). Интересантно је да је дистанца између Македонаца и Албанаца већа него између конститутивних народа у БиХ, а може се претпоставити да главну препреку чини језик. На Косову је евидентно да Срби и Албанци живе једни поред других, а не у суживоту, будући да 47% грађана има веома мали, а 44% њих никакав контакт.

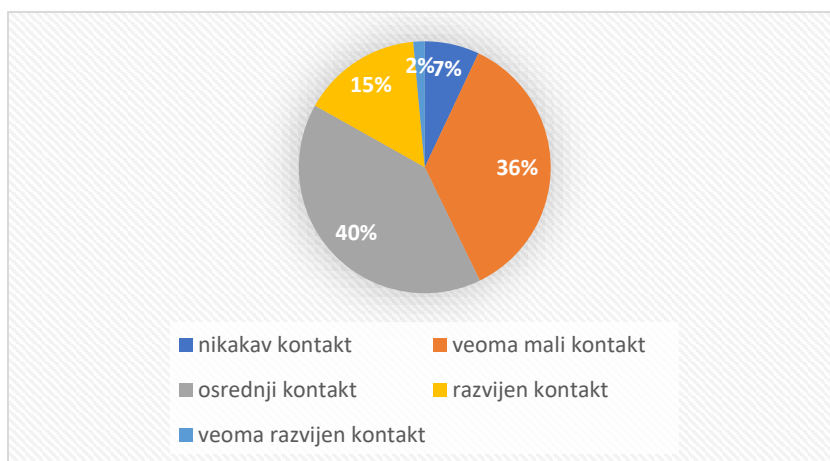
³⁵⁶ Stefan Surlić, „Institutional Mechanisms for Representation of Serbs in Kosovo - Case study: Community of Serbian Municipalities“, у *Perspectives of a Multiethnic Society in Kosovo*, ур. Jovan Teokarević, Bekim Baliqi и Stefan Surlić (Belgrade: CisBalk, YIHR, 2015), 61–72.

³⁵⁷ Adem Beha, „Disputes over the 15-point agreement on normalization of relations between Kosovo and Serbia“, *Nationalities Papers* 43, no. 1 (2015.): 109.

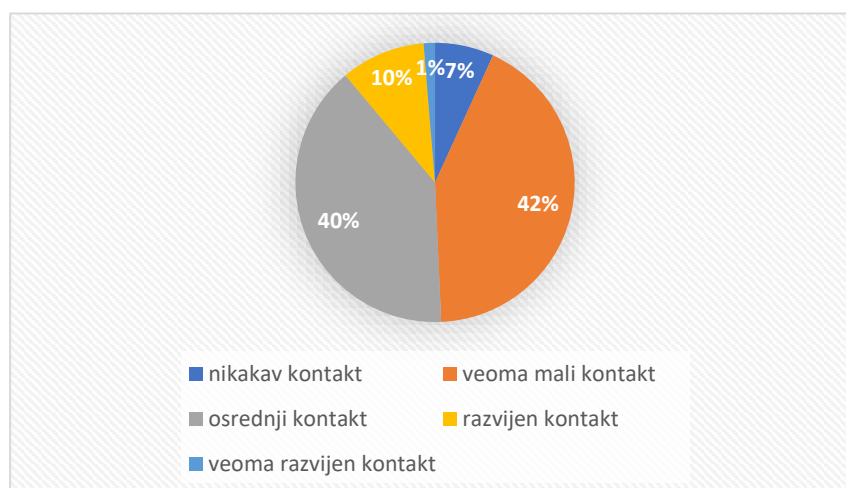
³⁵⁸ Baliqi. 66.

³⁵⁹ Jelena Lončar, „State-building and local resistance in Kosovo: Minority exclusion through inclusive legislation“, *Communist and Post-Communist Studies* 49, no. 3 (2016.): 285-286.

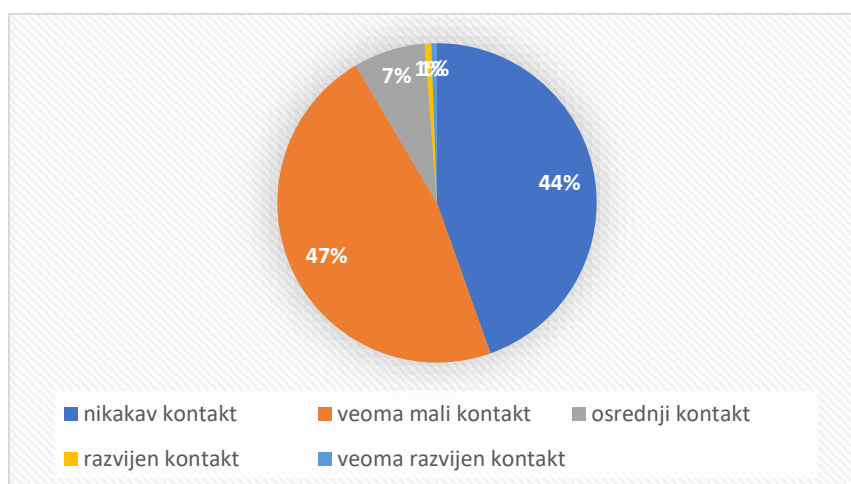
Графикон 11. Ставови грађана БиХ о томе да ли имају контакт са припадницима другог народа

Графикон 12. Ставови грађана С. Македоније о томе да ли имају контакт са припадницима другог народа

Графикон 13. Ставови грађана Косова о томе да ли имају контакт са припадницима другог народа

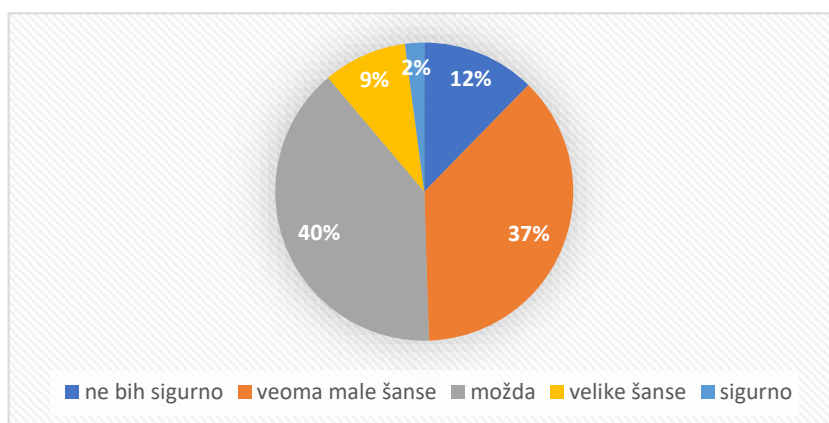

Графикон 14. Експертски скор – мишљење о етничкој дистанци и друштвеној интеракцији

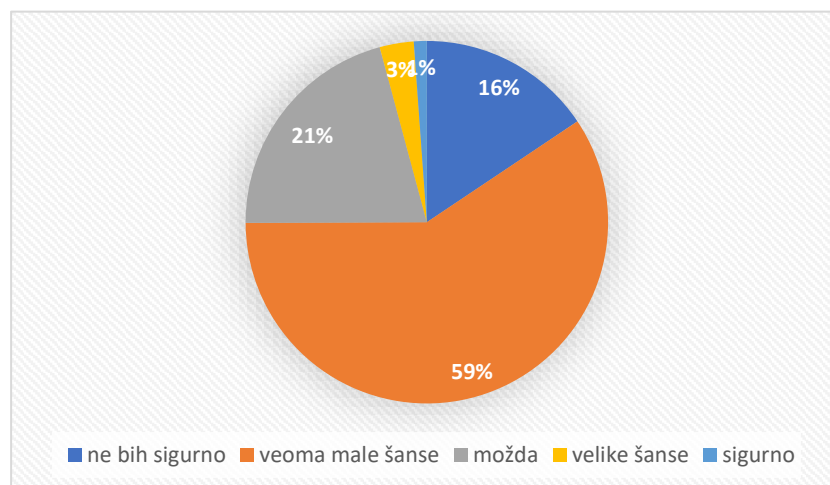

Намера експертског сора по овом питању је била диференцијација перцепције етничке дистанце од стварне друштвене интеракције међу грађанима који припадају различитим етничким заједницама. У случају БиХ приметно је да је друштвена интеракција развијенија у односу на етничку дистанцу која постоји међу конститутивним народима, у С. Македонији висок степен етничке дистанце прати скор неразвијене друштвене интеракције, док песимистични скор високе етничке дистанце на Косову бива ублажен делимично развијеном друштвеном интеракцијом, што се може објаснити упућеношћу Срба као мале популације да ради опстанка одржава интеракцију са Албанцима.

Графикон 15. Ставови грађана БиХ о томе да ли би на изборима гласали за припадника друге етничке групе

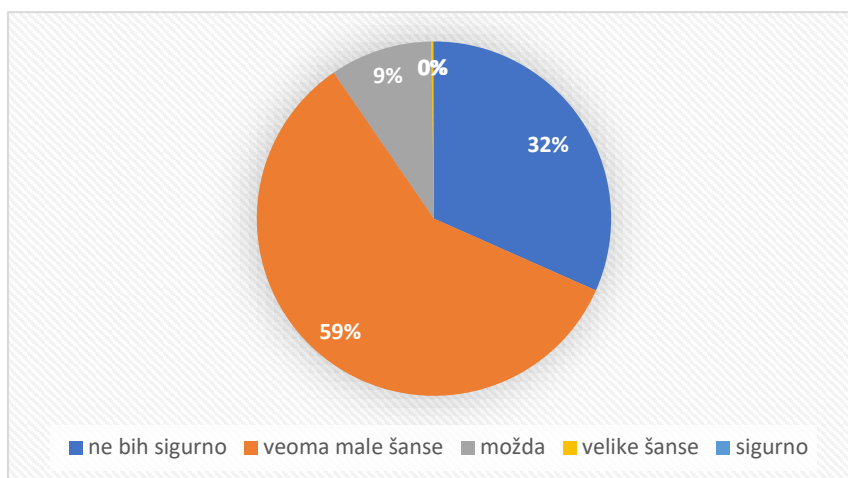

Графикон 16. Ставови грађана С. Македоније о томе да ли би на изборима гласали за припадника друге етничке групе

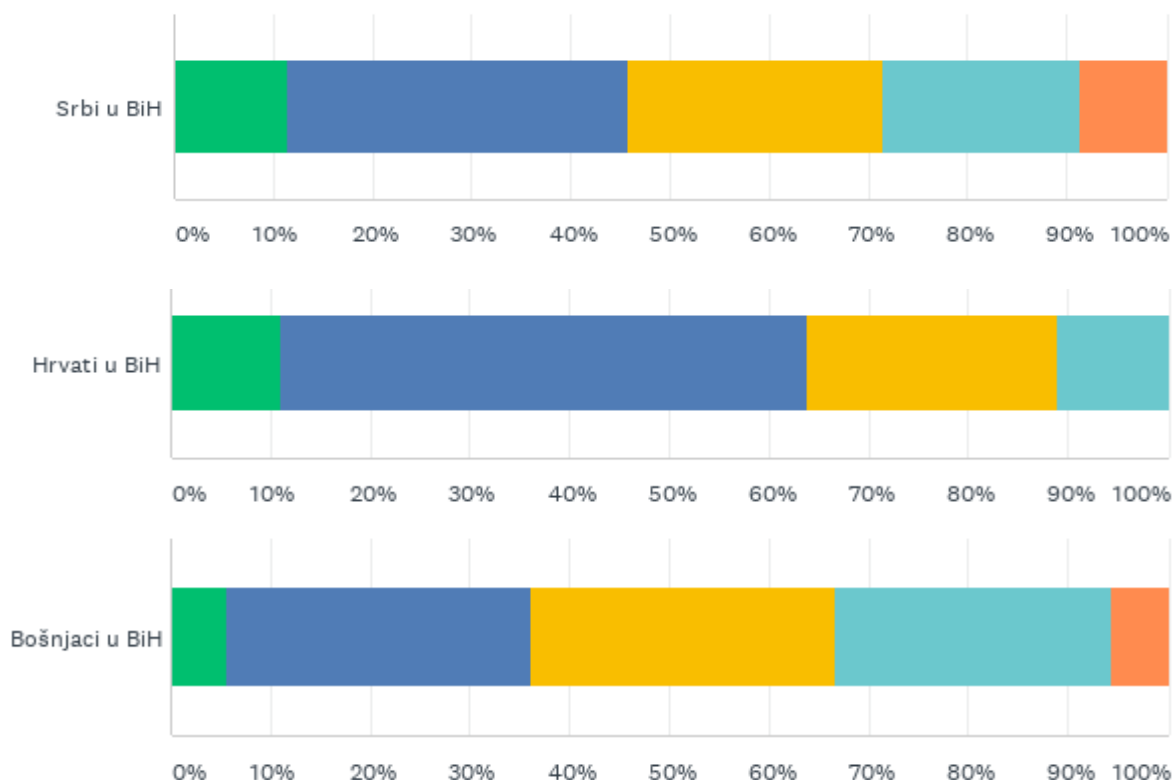
Иако консоцијативни елементи подстичу политичко организовање по етничкој основи, грађанима три политичка система је постављено питање да ли би на изборима гласали за кандидата који не припада њиховој етничкој заједници. Намера је била да се у одговорима грађана препозна колики је утицај ња њих оставило досадашње етнификовано политичко организовање и да ли је у постконфликтном периоду уопште могућа подршка за странке, покрете или појединце који не деле исти етнички идентитет са својим бирачима.

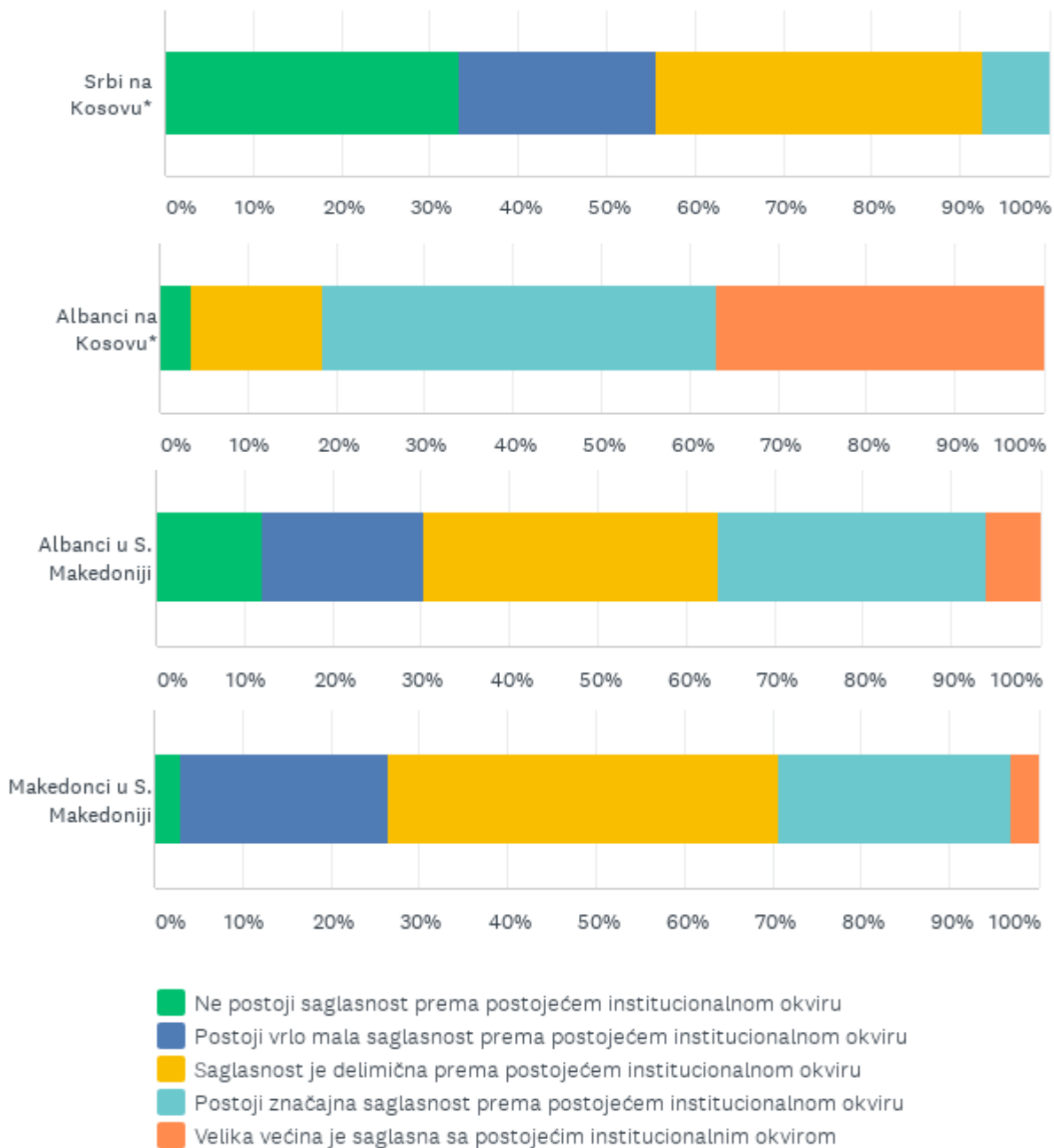
Графикон 17. Ставови грађана Косова о томе да ли би на изборима гласали за припадника друге етничке групе

Резултати у БиХ показују највећу могућност за неидентитетско политичко опредељивање у будућности. Њих 40% се изјаснило да би можда, 9% да су велике шансе, а 2% грађана да би сигурно на изборима гласали за припадника друге етничке групе, што чини преко пола од укупне популације. У С. Македонији и на Косову је политичко опредељење чврсто повезано са етничком припадношћу будући да је 59% анкетираних при ставу да су веома мале шансе да би гласали за неког изван своје етничке заједнице. Додатно, на Косову се чак 32% грађана изјаснило да сигурно на изборима не би гласали за припадника друге нације.

Графикон 18. Експертски скор – степен сагласности етничких заједница са постојећим институционалним оквиром

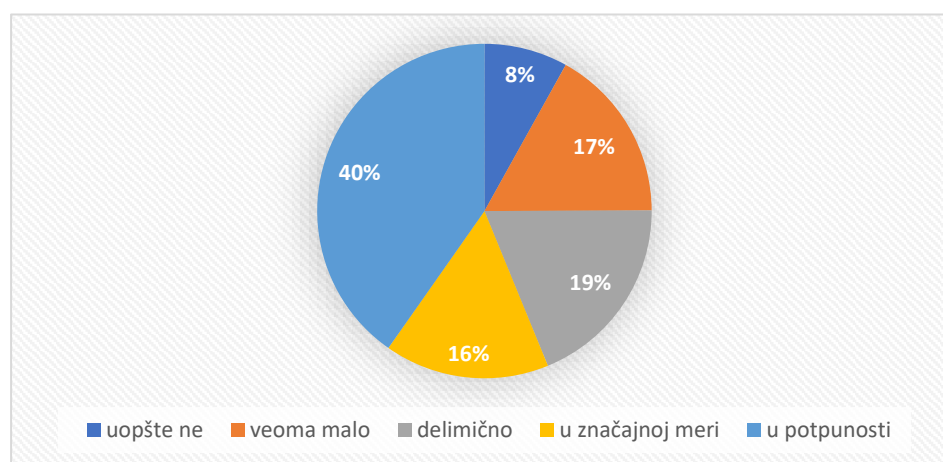

Експертски скор показује да већина припадника сва три конститутивна народа у БиХ није сагласна са постојећим институционалним оквиром чиме се потврђује теза изнета у теоријском делу овог рада. Међутим, резултати показују да постоје разлике у степену сагласности и да је она најмања код Хрвата (52,70% врло мала, 25% делимична сагласност), а потом следе Срби са врло малом (34%) и делимичном (25,7%) сагласношћу. На крају, за њима не заостају ни Бошњаци са нешто већим процентом делимичне сагласности (30,5%) у односу на друга два народа и значајним процентом веома мале сагласности (30,5%). Иако се у доминирајућем дискурсу Срби представљају као заједница која подржава сецесионизам, широка аутономија у оквиру ентитета Република Српска остварује акомодацију и делимичну али и значајну (20%) сагласност према постојећем институционалном оквиру. С друге стране, тај вид аутономије у савезништву са вето правима може бити разлог бошњачког незадовољства постојећим институционалним оквиром и захтева за већом централизацијом, док Хрвати у том облику аутономије читају да су друга два конститутивна народа „равноправнија“ од њих.

Највећу сагласност према институционалном оквиру у компаративној перспективи постконфликтних друштава Балкана остварују Албанци на Косову, са чак 81,5% значајно или у потпуности сагласних. Када се ови подаци упореде са 55,5% Срба који нису уопште или врло мало сагласни са институционалним оквиром, евидентно је да се ово питање ставља у контекст једностраног проглашења независности и стечених институције које Албанци желе да очувају, док српска заједница има неоспорну лојалност према државним институцијама Србије. На крају, упркос позитивним исходима Охридског споразума, експертски скор показује да су Македонци (44%) и Албанци (33%) процентуално веома блиски у делимичној сагласности, али и у незадовољству постојећим институционалним оквиром (Албанци 30,3%, Македонци 26,5%).

Графикон 19. Ставови грађана о томе колико БиХ сматрају својом државом

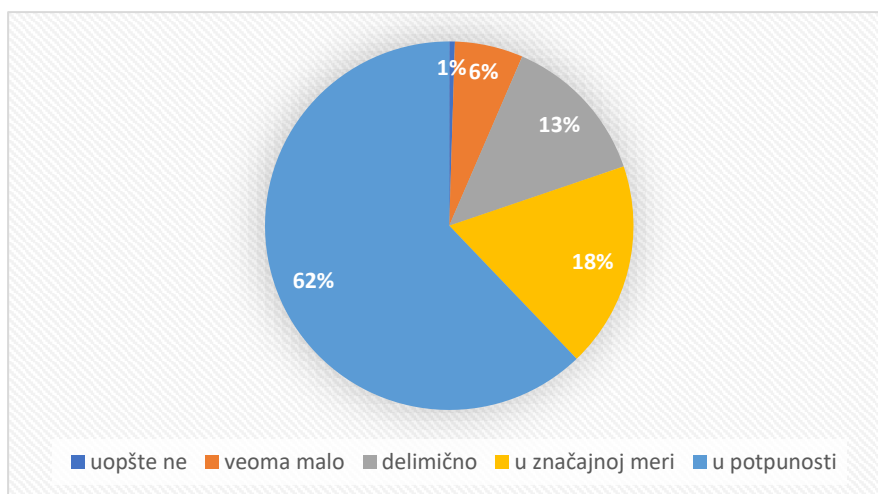

Табела 7. Ставови грађана БиХ о држави по етничкој припадности

Став	Бошњаци	Срби	Хрвати
Уопште је не сматрам својом државом	0.0%	49.5%	50.5%
Веома мало је сматрам својом државом	.9%	47.9%	51.1%
Делимично је сматрам својом државом	3.3%	57.6%	39.2%
У значајној мери је сматрам својом државом	43.0%	39.6%	17.4%
У потпуности је сматрам својом државом	95.0%	3.6%	1.3%

Насупрот експертској анкети која се односила на институционални оквир, грађани су директно питани да ли БиХ сматрају својом државом. Приметна је уочљива разлика између перцепције тренутних институција и идентитетске повезаности са државом. Од 40% изјашњених да БиХ у потпуности сматрају својом државом, 95% чине Бошњаци. Потом следи 16% оних који БиХ делимично виде као своју државу, међу којима је највећи број Срба (57,6%), док припадници хрватске и српске етничке заједнице деле укупан проценат оних који су се изјаснили да веома мало(17%) или уопште не гаје (8%) осећај припадништва према БиХ. Ипак, изводи се закључак да већина грађана (56%) државу насталу на Дејтонском споразуму сматра својом.

Графикон 20. Ставови грађана о томе колико С. Македонију сматрају својом државом

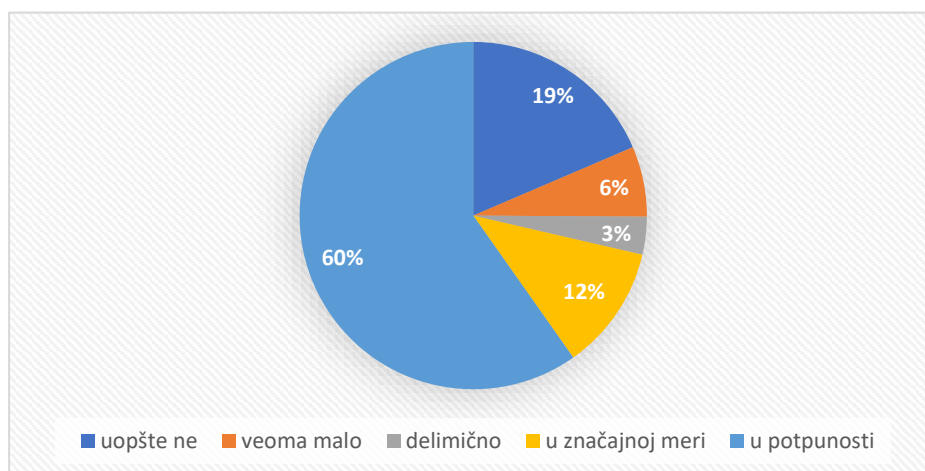

Табела 8. Ставови грађана С. Македоније о држави по етничкој припадности

Став	Албанци	Македонци
Уопште је не сматрам својом државом	83.3%	16.7%
Веома мало је сматрам својом државом	89.0%	11.0%
Делимично је сматрам својом државом	97.5%	2.5%
У значајној мери је сматрам својом државом	64.1%	35.9%
У потпуности је сматрам својом државом	3.8%	96.2%

Већина грађана С. Македонију сматра својом државом (62%), од чега 96,2% чине Македонци. Албанци су по ставовима већински присутни у укупном проценту грађана који делимично(13%) или у значајној мери(18%) С. Македонију виде као своју државу. Иако је упитан степен сагласности са институционалним оквиром код релевантног процента Македонаца и Албанаца, неоспорно је да минорна популација (до 7%) оспорава своје припадништво установљеном политичком систему.

Графикон 21. Ставови грађана о томе колико Косово* сматрају својом државом

Табела 9. Ставови грађана Косова* о држави по етничкој припадности

Став	Срби	Албанци
Уопште је не сматрам својом државом	98.2%	1.8%
Веома мало је сматрам својом државом	92.5%	7.5%
Делимично је сматрам својом државом	30.2%	69.8%
У значајној мери је сматрам својом државом	1.4%	98.6%
У потпуности је сматрам својом државом	0.0%	99.7%

На Косову је због спорног статуса очигледна подељеност у ставовима између Албанаца, који у потпуности(60%) или значајној мери(12%) Косово доживљавају својом државом, док су припадници српске заједнице резолутни у ставу да Косово није држава и да не гаје осећај лојалности према политичком систему установљеном 2008.

Графикон 22. Ставови политичких представника о томе колико БиХ/СМ/Косово* сматрају својом државом

Уочава се да су српски политички представници уједињени у ставу да БиХ веома мало сматрају својом државом. Представник из редова хрватске заједнице се изјаснио да БиХ делимично види као своју државу, док бошњачка политичка елита очекивано БиХ у потпуности сматра својом државом. У С. Македонији сви релевантни политички актери су сагласни око лојалности постојећој држави, док је на Косову само представник Срба изјавио да Косово уопште не сматра својом државом.

ТРЕЋЕ ПОГЛАВЉЕ

4. УЛОГА ДОМАЋИХ ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА И МЕЂУНАРОДНИХ АКТЕРА У ОДРЖАЊУ ПОСТКОНФЛИКТНИХ ДРУШТАВА

4.1. Форматирање етничких политичких елита у постконфликтном периоду

Учешће међународних представника у сложеним процесима изградње мира и државе незамисливо је без домаћих политичких елита из више разлога. Прво, легитимни политички представници су неопходни у постизању мировног споразума али и за примену договореног у постконфликтном периоду. Ратни лидери обично уживају највеће поверење својих етничких група и настоје да кроз сложен институционални аранжман заштите како интересе заједница којима припадају, тако и своје политичке позиције и ресурсе у мирнодопским условима. Међутим, њихова постконфликтна позиција најчешће пресудно зависи од међународних актера којима је у интересу изградња државе, друштвена интеграција и уједно постепено повлачење успостављених мисија. Стога се анализа улоге домаћих елита и спољних актера може спровести само кроз компаративни приступ.

Најпре би требало поћи од дефинисања политичке елите у постконфликтним друштвима будући да оне нису компактне целине, јединствене групе, већ се састоје од различитих ентитета, од којих је етнички основ окупљања доминирајући. Критеријум за припадништво елити заснован је на политичкој релевантности њених чланова. Грим (Sonja Grimm) и Вајфен (Brigitte Weiffen) под релевантним актерима сматрају оне који битно утичу на процесе и институције, располажу ауторитетом доношења и спровођења одлука у вези са реформама, носиоци су одређених функција, а такође имају потенцијал да ставе вето на различите одлуке и да ограниче сарадњу домаћих власти са спољним актерима.³⁶⁰

У постконфликтном периоду најчешће долази до трансформације ратних лидера у незаобилазне политичке актере. Стога, може доћи до компетиције међу различитим групама елита, а најчешће се диференцирају две групе: у прву групу спадају актери који имају рутински приступ власти, актуелни политичари, ослабљени али не и свргнути с власти, као и припадници старог или постојећег режима који теже да учврсте постојеће положаје; у другу групу се могу сврстани они који спадају под изазиваче, али који немају приступ државним институцијама и који су обично вође побуњеничких или ратних група.³⁶¹

Укључивање представника ратних група може бити пресудно за успостављање мира из два разлога: први, спречава се да нека од страна опструира процес и угрози постизање мировног споразума; други, њихово присуство осигурава касније учешће и већу заступљеност у институцијама власти. Краткорочно учешће зараћених група се у већини постконфликтних студија

³⁶⁰ Sonja Grimm и Brigitte Weiffen, „Domestic elites and external actors in post-conflict democratisation: mapping interactions and their impact“, *Conflict, Security and Development* 18, no. 4 (2018): 262.

³⁶¹ Stephan Hensell и Felix Gerdes, „Elites and international actors in post-war societies: The limits of intervention“, *International Peacekeeping* 19, no. 2 (2012): 155.

посматра као пресудно за успех мировног процеса, иако је за одржање система подједнако важно дугорочно учешће ратних представника у новим политичким оквирима.³⁶²

Будући да елите нису фиксне и једнообразне, у интеракцији између локалних елита и међународних представника, настаје флуидан однос из кога произилази неколико директних последица по процес изградње државе: прва, међународним актерима је отежан посао у одређивању поузданих и релевантних домаћих партнера са којима би спроводили реформе; друга, велика је вероватноћа да ће прва постконфликтна номенклатура имати предност у процесу обликовања и примене устава, приступу информацијама, посебно у погледу преференција и слабости међународних актера; и на крају, постконфликтна елита ће добити приступ ресурсима и осигурати себе као релевантне политичке играче у будућности.³⁶³

Изводи се закључак да је почетни период изградње државе након конфликта детерминишући за креирање политичких елита и да пресудну улогу у њиховом етаблирању, као релевантних политичких актера, имају управо међународни представници. Сарадња са домаћим представницима која је страном фактору неопходна како би легитимизовала своју агенду изградње државе, првим носиоцима власти даје недостижну предност у односу на друге политичке играче који би се појавили у каснијем периоду. Та предност се читава кроз одређивање правила игре у новом поретку, системску повезаност и међузависан однос који се креира са међународним актерима, и неконтролисан приступ ресурсима који се толерише ради обезбеђивања преко потребне стабилности у првим постконфликтним годинама.

Страни актери могу имати одлучујућу улогу у креирању доминантне постконфликтне политичке елите. Моћ међународне заједнице се огледа у селективном и арбитрарном одабиру партнера међу домаћим актерима, чиме може доћи до промена снага на терену, тако што би једни били промовисани, а другима би се ускратио приступ ресурсима. Уједно, војне мисије имају значајну функцију не само у обезбеђивању мира већ и директном обезбеђивању прокламованих домаћих елита кроз стабилизацију постконфликтних режима. Војни ресурси су праћени материјалним добрима кроз директну буџетску подршку или финансирањем невладиних организација чиме се домаће елите растерећују притиска да пружају јавна добра.³⁶⁴

На примеру Косова, Хенсел (Stephan Hensell) и Гердес (Felix Gerdes) истичу да је УНМИК мисији била потребна сарадња са локалним актерима како би успоставили своје присуство. Углавном је било речи о борцима ОВК који су били повезани са Демократском партијом Косова, а који су акомодирани тако што им је омогућена пракса патронаже и клијентелизма. Пластичан пример јесте организација власти на локалном нивоу, где је УНМИК могао само да потврди већ

³⁶² Michael Christopher Marshall и John Ishiyama, „Does political inclusion of rebel parties promote peace after civil conflict?“, *Democratization* 23, no. 6 (2016): 1011.

³⁶³ Sonja Grimm и Brigitte Weiffen, „Domestic elites and external actors in post-conflict democratisation: mapping interactions and their impact“, *Conflict, Security and Development* 18, изд. 4 (2018): 264-265.

³⁶⁴ Stephan Hensell и Felix Gerdes, „Elites and international actors in post-war societies: The limits of intervention“, *International Peacekeeping* 19, no. 2 (2012): 156-157.

неформално изабране председнике општина, што је за последицу имало клијентелизацију тек постављених постконфликтних институција.³⁶⁵

Истраживања показују да је учешће ратних политичких актера од посебне важности у краткорочном и дугорочном одржању мира, али да није битан ниво заступљености у законодавним телима, већ да ли су изостављени неки од значајних актера.³⁶⁶ Изузеће из законодавног тела може од одређених група да створи „спојере“ који би својим деловањем могли драматично да повећају вероватноћу поновног избијања сукоба.³⁶⁷ Такође, утврђено је да учешће у извршној власти и расподела министарских ресора значајно смањује конфликтни вектор јер омогућава ратним лидерима располагање патронажним ресурсима.³⁶⁸ Стога се процес акомодације најчешће огледа у кооптирању актера у развијену клијентелистичку мрежу или директном присвајању материјалних ресурса најчешће вршењем јавне функције.³⁶⁹

Поред спољних градитеља мира и државних елита, препознају се и субнационалне елите као кључан фактор у постконфликтној консталацији будући да теже да задрже аутономију и полуге моћи које уживају на локалном или регионалном нивоу. Барент (Michael Barnett) и Циркер (Christoph Zürcher), у стратешким интеракцијама ове три кључне групе актера препознају четири могућа исхода:

- 1) Кооперативна изградња мира којом локалне елите у потпуности прихватају и остварују агенду спољних градитеља мира чиме долази до несметаног пружања услуга и помоћи које стварају нове институције и постепено дистрибуирају моћ домаћим елитама.
- 2) компромисна изградња мира у којој долази до преговора између спољних актера чији је циљ стабилност и легитимитет процеса изградње мира и локалних елита које одбијају да опсег реформи угрози њихове полуге моћи, па се компромисом дефинишу активности стране помоћи.
- 3) Заробљена изградња мира у којој национални и локални актери међународне ресурсе и помоћ могу у потпуности преусмерити и прилагодити својим партикуларним интересима.
- 4) На крају, конфронтирајућа изградња мира представља сукобљен однос између међународних актера и локалних елита заснован на претњи, обустави помоћи и употреби средстава принуде од стране међународних актера како би била испуњена агенда, док са друге стране наилазе на активан отпор домаћих елита.³⁷⁰

Изводи се закључак да почетни циљеви међународних мисија који укључују стабилност, либерализацију, изградњу институција и њиховог демократског легитимитета у пракси могу попримити сасвим друге исходе.

³⁶⁵ Ibid, 165-166.

³⁶⁶ Marshall и Ishiyama. 1018.

³⁶⁷ Ibid.

³⁶⁸ Ibid, 1013.

³⁶⁹ Hensell & Gerdes, „Elites and international actors in post-war societies: The limits of intervention“, 2012, 156.

³⁷⁰ Michael Barnett and Christoph Zürcher, “The peacebuilder’s contract How external statebuilding reinforces weak statehood” in *The Dilemmas of Statebuilding*, ed. Roland Paris and Timothy D. Sisk, (New York: Routledge, 2009), 24-33.

Заправо успешност агенди изградње државе су значајно условљени понашањем домаћих актера. Међутим, Барма (Nazneen H. Barma) истиче да то није нужан исход, већ да је реч о последици преовлађујућег приступа у коме инсистирање на коалицији домаћих и међународних актера у процесу управљања, као и истовремена тежња за изградњом државе и демократизацијом генеришу изопачене ефекте.³⁷¹ С друге стране, Барнет и Циркер сматрају да је компромисна изградња мира највероватнији исход који поприма обресе уговора између градитеља мира и домаћих елита о аранжману који подразумева међународне ресурсе и легитимитет за државне елите у замену за стабилност и спровођење реформи.³⁷² Такође, иако сценарио компромисне изградње мира значи status quo и задржава кор интереса домаћих елита, за ауторе концепта кооперативна изградња мира је нереална, заробљена изградња је вероватна између градитеља мира и субнационалних елита, док би конфронтирајућа изградња значила ситуацију без добитка за све три стране.³⁷³

Промена оваквог приступа би захтевала да међународни актери смање зависност коју имају од постконфликтних лидера у потреби да у кратком временском року изврше (ре)конструкцију система и шансу дају изворима ауторитета и легитимитета који не припадају постојећим елитама . На тај начин би међународни градитељи мира могли да олакшају отварање и ширење политичког простора кроз подстицање политичке опозиције, дијалога, различитих политичких партија, консензуса и уопште механизма управљања, као и политичке партиципације одозго према горе.³⁷⁴

У наредним редовима биће приказано искуство балканских постконфликтних друштава са акцентом на субнационалне елите, чиме би се потврдила или оповргла теза о дOMETИМА њихове ветирајуће моћи. Дејтонска структура у БиХ је произвела два ентитета и три конститутивна народа која остварују широк облик аутономије. Док је Федерација БиХ доминантно двоетничка, Република Српска представља значајно етнички хомогенизовану територију која је у постконфликтном периоду кроз деловање политичких елита захтевала очување надлежности додељене мировним споразумом. Заправо политичка елита Републике Српске се од стране бошњачких и међународних представника већ дужи период времена посматра као реметилачки фактор у процесу рецентрализације државног нивоа. Посебно отежавајућу околност представљају заштитни механизми попут вето права који онемогућавају уставно редизајнирање без сагласности ентитетских представника. У том смислу у БиХ се потврђује теоријска теза да изазов за компромисну изградњу мира представљају субнационалне елите које у овој врсти аранжмана могу препознати угрожавање њихове моћи и аутономије од централних власти будући да градитељи мира теже плурализацији моћи али и рецентрализацији државе.³⁷⁵

У Северној Македонији није остварена територијална аутономија, али се на нивоу општина остварује значајна самоуправа за албанске представнике који не

³⁷¹ Naazneen H. Barma, „Why dependence on postconflict elites causes peacebuilding failures“, *Governance* 30, изд. 1 (2017): 8.

³⁷² Michael Barnett and Christoph Zürcher, “The peacebuilder’s contract How external statebuilding reinforces weak statehood”, 35.

³⁷³ Ibid, 48.

³⁷⁴ Barma, „Why dependence on postconflict elites causes peacebuilding failures“, 9.

³⁷⁵ Barnett and Zürcher, 6.

одустају од идеје да се постконфликтна држава преобрази у двоетничку заједницу. Заправо на делу је политичка тежња да субнационалне елите постану националне, захтевајући једнак статус Македонаца и Албанаца на институционалној, али и на идентитетској и културној равни. Стога не чуди да су се, као што је раније у тексту наведено, највећи спорови након постизања Охридског споразума водили око уставне преамбуле, статуса језика, верских заједница... Оно што пример Северне Македоније потврђује у теоријском смислу јесте предност коју субнационалне елите остварују у постконфликтном периоду, чак већу у односу на период сукоба будући да могу да услове процес изградње мира и да чак угрозе опстанак јединствене државе.³⁷⁶

На крају случај Косова је специфичан јер упркос механизмима заштите предвиђеним Ахтисаријевим планом, српска заједница је бројчано веома ослабљена, па њени представници немају ветирајући потенцијал као што је случај са Северном Македонијом или БиХ. Субнационалне елите на Косову су заправо политички представници десет махом руралних општина са српском већином, који због спорног међународно-правног субјективитета Косова, свој статус дефинишу не у директној интеракцији са централним властима већ посредством преговора који се годинама воде између Београда и Приштине. Може се закључити да на Косову не постоји довољна субнационална политичка снага која би могла да се супротстави централистичком приступу организације власти, чак и када би се формирала Заједница српских општина договорена Бриселским споразумом из 2013. као вид аутономије за Србе у ресорима здравства, образовања и урбаног планирања.

За креирање нове политичке елите од пресудног значаја су први избори након окончања сукоба. Они су уједно и први показатељ успешности међународног ангажовања у изградњи мира. Избори омогућавају успостављање првих постконфликтних институција и носиоца власти, па се са формирањем легитимне владе уједно и оправдава смањење обима међународних мисија.³⁷⁷ Такође, избори манифестују степен акомодације различитих интереса кроз политичко организовање у виду партија и покрета.

У том контексту, међународне интервенције су у постконфликтном периоду фокусиране на институционализацију политичког живота, што у пракси обично значи да се ратни актери кроз различите програме обуке подстичу да прихвате нова правила игре и даљу борбу наставе у политичкој арени кроз политичке организације и изборне циклусе. Међутим, спољне агенде о промоцији демократије се често окончају подривањем стабилних партијских система. Основни проблем постконфликтног политичког живота је што се политичко организовање своди на етничка и територијална груписања и на тај начин, на самом почетку, подрива идеја јединствене политичке заједнице.

Како истиче Рајли, у постконфликтним или подељеним друштвима, расцеп почива на етничком идентитету који „пружа неку врсту друштвеног лепка када су друге грађанске везе уништене“.³⁷⁸ Његово становиште је да додатни проблем

³⁷⁶ Michael Barnett and Christoph Zürcher, "The peacebuilder's contract How external statebuilding reinforces weak statehood", 36.

³⁷⁷ Thomas Edward Flores & Irfan Nooruddin, „The effect of elections on postconflict peace and reconstruction“, *Journal of Politics* 74, no. 2 (2012): 558.

³⁷⁸ Benjamin Reilly, „Political Parties and Post-Conflict Peacebuilding“, *Civil Wars* 15, no. sup1, (2013): 90.

представља систем пропорционалних избора који уједно делује као једини изводљив у почетном постконфликтном периоду (укључујући Намибију (1989), Никарагву (1990), Камбоџу (1993), Јужну Африку (1994), Мозамбик (1994), Либерiju (1997), Босну (1996), Косово (2001), Источни Тимор (2001), Ирак (2005), Бурунди (2005), Руанду (2008) и Демократску Републику Конго (2006)), најчешће услед расељавања становништва узрокованог сукобима и недостатка тачних пописа, а с друге стране остварује веома малу повезаност бирача са њиховим представницима.³⁷⁹

Међутим, међународна администрација је имала различите приступе у подстицању политичког организовања у постконфликтном амбијенту. У БиХ је означила одређене националистичке странке као проблематичне и настојала је да конкретним мерама поткопа њихову моћ и оствари предност умеренијим политичким снагама, док је на Косову блиско сарађивала са странкама произашлим из војне формације ОВК, иако су били умешани у одмазду и насиље како над преосталим припадницима српске заједнице, тако и над политичким конкурентима.³⁸⁰ Такође, као што је раније наведено, у Северној Македонији су након потписивања Охридског споразума инсистирали на амнестији албанских бораца и подржали њихов политички ангажман.

Могу се препознати три доминантне критике упућене политичком организовању у раној постконфликтној фази. Прва је тајминг избора, будући да због легитимитета и мандата мисије, међународни актери често инсистирају на изборима у првој години након окончања сукоба. Истраживања показују да је евидентно да друштва код којих се избори одржавају у првој години добијају више међународне помоћи од земаља које то не чине или изборе одржавају током друге године.³⁸¹ Друга критика односи се на обим учешћа различитих друштвених и политичких субјеката. Основни нормативни циљ међународних актера је изражена инклузија која жели да осигура учешће свих кључних домаћих актера и група који су били укључени у сукоб, примењујући механизме као што су квоте за мањине, резервисана места итд.³⁸² На крају, иако се етнизација политичке сцене сматрала једном од највећих опасности по јединствен поредак, међународни званичници су мало пажње посветили нормативном оквиру који уређује политичко организовање и регистрацију партија, а сликовит пример је да се странке у БиХ региструју на основу Закона о политичким организацијама из 1991. године.³⁸³

Показало се да време одржавања избора игра улогу али је зависно од претходног демократског искуства, па ће земљама у којима је постојала демократска традиција бити потребна само једна година припрема, док у новим демократијама ефекат избора читава много скромније резултате.³⁸⁴ Такође, улога међународних актера може бити проактивнија. Иако је након сукоба тешко

³⁷⁹ Ibid, 95-96.

³⁸⁰ Maja Nenadović, „An uneasy symbiosis: The impact of international administrations on political parties in post-conflict countries“, *Democratization* 17, no. 6, (2010): 1155.

³⁸¹ Thomas Edward Flores & Irfan Nooruddin, „The effect of elections on postconflict peace and reconstruction“, *Journal of Politics* 74, no. 2, (2012): 567.

³⁸² Benjamin Reilly, „Political Parties and Post-Conflict Peacebuilding“, *Civil Wars* 15, no. 1, (2013): 98.

³⁸³ Nenadović, „An uneasy symbiosis: The impact of international administrations on political parties in post-conflict countries“, 1162.

³⁸⁴ Flores и Nooruddin, „The effect of elections on postconflict peace and reconstruction“, 2012, 568.

одупрети се политичком организовању по идентитетским линијама, спољни утицај може отежати овај процес, посебно ако инсистира на механизмима који подстичу делотворно управљање уместо крхке државе са носиоцима власти који нису у могућности да усвајају значајне политичке одлуке.³⁸⁵

Од посебне важности у постконфликтном аранжману је питање успеха ненационалистичких политичких странака. Иако консоцијативни механизми подстичу политичко организовање дуж етничких линија, то свакако не би требало да значи и продубљивање друштвених расцепа. Стога политичко организовање може бити лакмус папир за постконфликтну друштвену интеграцију и евентуално превазилажење подела наслеђених из сукоба. То свакако не значи да би етнички профилисане партије требало да нестану, или да би институционални аранжман требало да подстиче њихову маргинализацију у политичком спектру, али се свакако очекује да постконфликтна трансформација изнедри и странке, покрете који се не заснивају на примарној етничкој идентификацији.

Ранија истраживања на примеру Босне и Северне Македоније доносе врло занимљива запажања. Као ненационалистичке странке према програму и реторици препознате су Социјалдемократски сојуз на Македонија (СДСМ) и Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине (СДП), којима је заједничко да своју доминантну базу бирача имају у већинским етничким групама, а да веома мали проценат подршке долази од осталих заједница (у случају БиХ 2,6% Срба и Хрвата, док се у Македонији ниједан албански испитаник није изјаснио да гласа за СДСМ).³⁸⁶

У анализи првих избора након постизања мировних споразума, СДП је у БиХ 1996. добио само 4,8% места у Представничком дому, док је СДСМ 2002. заузео 50% места у парламенту.³⁸⁷ Иако су на снази била слична изборна правила, разлози за овакав неуспех у БиХ, односно успех у Македонији могу бити у етничкој конкуренцији где се националистичке партије лакше презентују да могу да заштите основне етничке интересе, посебно ако су та осећања појачана антипатијом према припадницима других етничких заједница и њених представника.

Несумњиво да су међународни градитељи државе били заинтересовани да подстакну политичка окупљања која су мултиетничког или ненационалистичког карактера. Међутим, за успех односно неуспех ненационалистичких странака преваходно је одговорна већинска етничка група, јер њени чланови у подељеним друштвима могу да одређују „тон политичке динамике у држави“.³⁸⁸ Такође, снажне националне политичке снаге својим деловањем додатно етнички хомогенизују своје бирачко тело. Међународни инструменти попут циљаних санкција или чак правног гоњења ограничени су у односу на важне ресурсе моћи

³⁸⁵ Reilly, „Political Parties and Post-Conflict Peacebuilding“, 2013, 100.

³⁸⁶ Paula M. Pickering, „Explaining support for non-nationalist parties in post-conflict societies in the Balkans“, *Europe - Asia Studies* 61, no. 4, (2009): 572.

³⁸⁷ Ibid, 573.

³⁸⁸ Pickering, „Explaining support for non-nationalist parties in post-conflict societies in the Balkans“, 574.

који су по природи у локалном власништву – од утицаја на бирачко тело до контроле над економским активностима.³⁸⁹

Постоји неколико објашњења која су одредила успех односно неуспех ненационалистичких партија на примеру Македоније и Босне:

1. Већи интензитет сукоба током троипогодишњег рата у БиХ свакако је могао имати детерминирајућу снагу у политичком опредељивању на првим изборима, и манифестовати се кроз јачу повезаност бирача са њиховом етничком групом. 575
2. Негативно гласање мотивисано кажњавањем прве преференције, као и незадовољство дотадашњим управљањем земљом може бити објашњење за исход избора у Македонији 2002. будући да је 30% оних који су гласали за националистичку ВМРО-ДПМНЕ повукло своју подршку на следећим изборима, док је СДСМ између два циклуса изгубио свега 14% подршке. 581
3. Занимљиво је такође да степен етничке дистанце, као и социјални капитал у виду веће друштвене интеракције и повезаности међу људима нису имали значајан утицај на опредељивање Бошњака и Македонаца за ненационалистичке странке, али и да значајан део бирача негативним гласом даје подршку ненационалистима.³⁹⁰

Иако предмет овог рада нису демократске перформансе постконфликтних друштава, од посебне је важности показати чиме је демократизација условљена. Прво, претпоставка је да од опредељења политичких елита зависи да ли ће одређена држава након сукоба ићи у правцу консолидације демократије. Друго, очекивано је да су грађани пресудно заинтересовани да живе у демократски уређеним заједницама. Међутим, оно што се у овом делу рада настојало показати јесте управо то да ова два предуслова недостају. Политичке елите нису заинтересоване да усвоје механизме који ће ограничити њихову моћ, а од стране грађана не долази довољно снажних подстицаја, односно захтева који би генерисали снажан демократски одговор. На крају, претходни конфликт делује као детерминишући за легитимитет успостављене заједнице и осећај припадности чланова различитих етничких заједница. На крају, потреба за кооптирањем домаћих националних елита, сукобљавање са субнационалним субјектима, толерисање узурпације ресурса, као и примат дескриптивне репрезентативности наспрам перформанси ефикасног управљања, деловање међународних актера свело је на одржање система *status quo*, без реалних капацитета за демократизацијом постконфликтних друштава.

Демократија захтева више од успостављања мира, а ту се пре свега мисли на друштвене и политичке снаге које поред стабилности имају потребу за изградњом заједничког демократског политичког поретка. Одређени аутори полазе од тврдње да су карактеристике претходног сукоба битне за демократске

³⁸⁹ Hensell & Gerdes, „Elites and international actors in post-war societies: The limits of intervention“, 2012, 166.

³⁹⁰ Pickering, „Explaining support for non-nationalist parties in post-conflict societies in the Balkans“, 575-586.

исходе јер на основу њих, политичке елите калкулишу са трошковима и користима од усвајања демократије.³⁹¹

Пример Босне и Херцеговине показује да деликатна равнотежа створена комплексним уставним аранжманом са позивом да политичке странке умањују етничке разлике код елита три конститутивна народа креирају осећај угрожености од демократије по сопствену сигурност и циљеве.³⁹² Пут зависности произвео је ситуацију у којој је упркос међународном санкционисању, расла политичка моћ актера која је утврђена етнификацијом територије и изборних јединица уз стратегију минималног одржавања „духа Дејтона“ како би несметано користили ресурсе које је међународна заједница издвојила за изградњу државе.³⁹³

Ипак, случај Косова представља изазов за понуђени теоријски оквир будући да је албанска политичка елита због остварења независности била снажно опредељена за кооперацију са међународним актерима, док је сама мисија изградње мира имала бројно цивилно и војно особље, широки мандат и значајна финансијска средства на располагању.³⁹⁴ Ови предуслови указивали су на то да ће Косово бити једно од најдемократскијих постконфликтних друштава, али је такав резултат евидентно изостао. Један од механизма који нуди објашњење је негирање локалног власништва над процесима, будући да су међународне мисије свом особљу пружиле широка законодавна и извршна овлашћења, што је лишило одговорности домаће елите за спровођење реформи и произвело зависност од спољно индуковане агенде.³⁹⁵

4.1.1. Емпиријски показатељи деловања етничких политичких елита у одржању јединствених политичких система

Емпиријски показатељи деловања политичких елита у постконфликтним друштвима Балкана полазе од ставова грађана у односу на два питања: колико политички представници за које гласају бране њихове интересе и колико уједно мисле да ти исти домаћи актери доприносе бољим односима између различитих етничких група? Наредни графикони показују да на Косову(52%) и С. Македонији (64%) очигледна већина грађана сматра да партије и политичари значајно или у потпуности бране интересе етничких заједница које су их бирале. Изузетак је БиХ у којој су анкетирани незадовољни деловањем својих политичких елита, тврдећи да уопште не или веома мало(44%) бране интересе свог етницитета.

³⁹¹ Christoph Zürcher et al., *COSTLY DEMOCRACY Peacebuilding and Democratization After War*, (Stanford, California: Stanford University Press, 2013), 47.

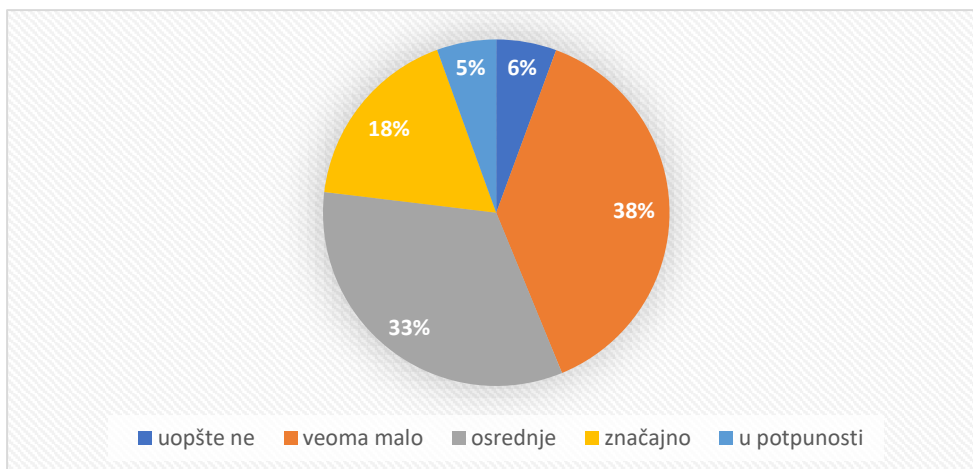
³⁹² Ibid, 52.

³⁹³ Ibid, 70-71.

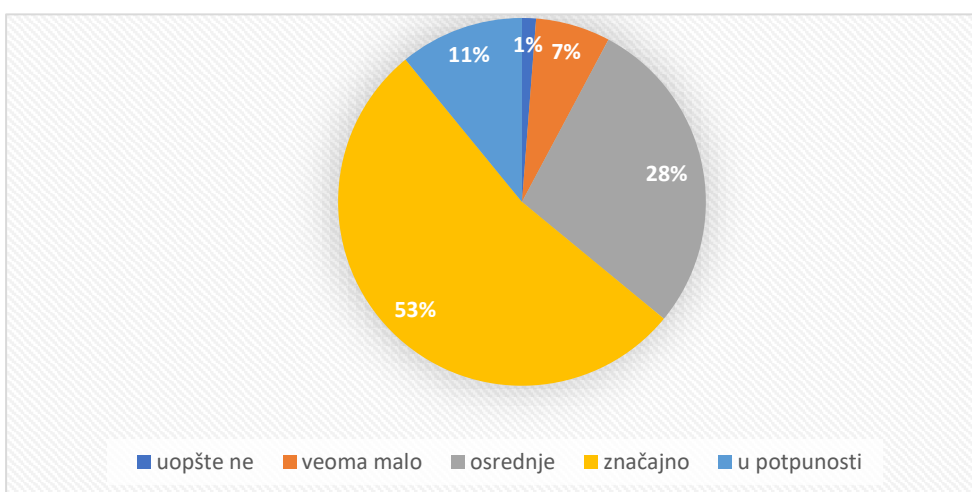
³⁹⁴ Ibid, 75.

³⁹⁵ Ibid, 79.

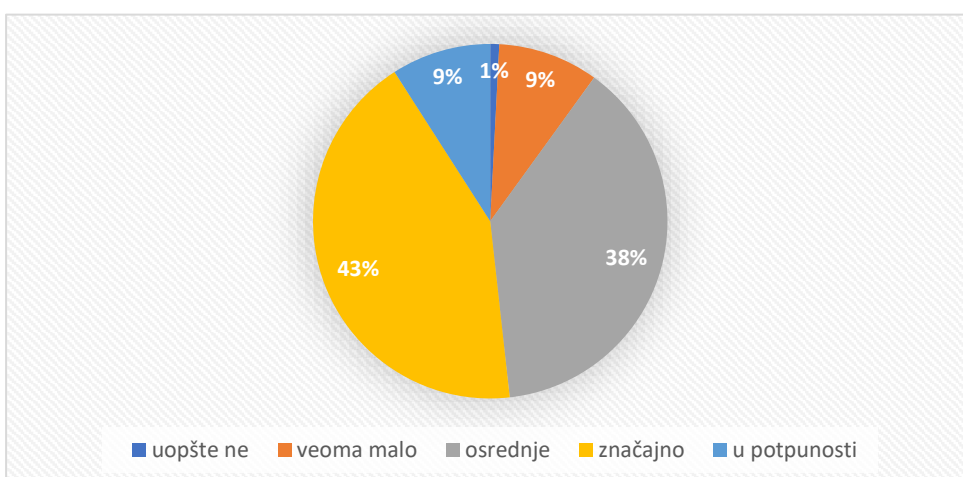
Графикон 23. Ставови грађана БиХ о томе колико политичке партије и политичари за које гласају бране интересе њихове етничке заједнице

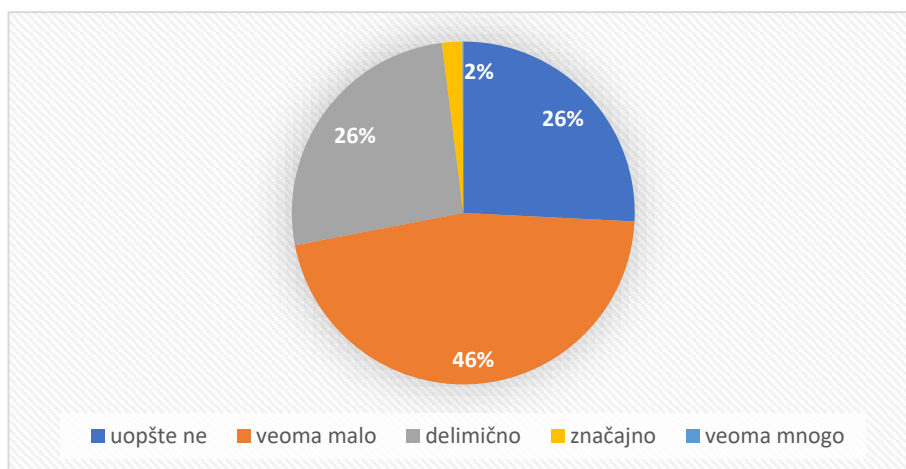
Графикон 24. Ставови грађана С. Македоније о томе колико политичке партије и политичари за које гласају бране интересе њихове етничке заједнице

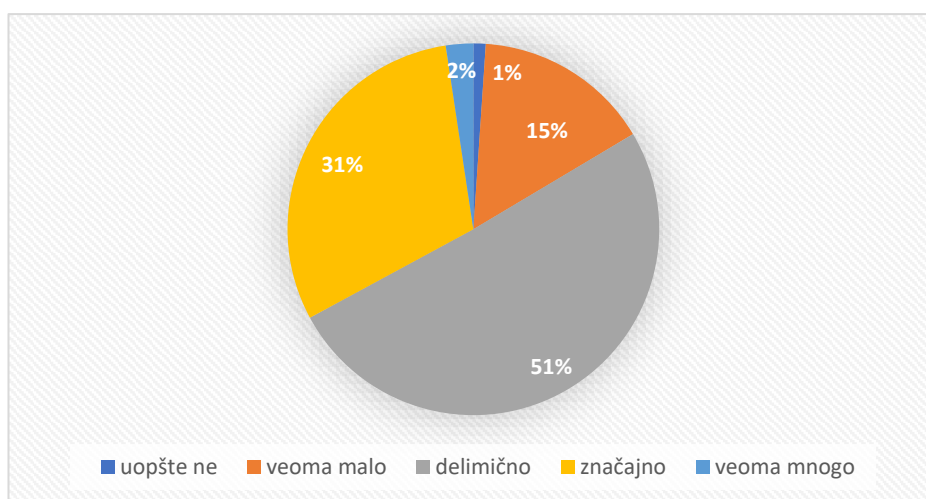
Графикон 25. Ставови грађана на Косову о томе колико политичке партије и политичари за које гласају бране интересе њихове етничке заједнице

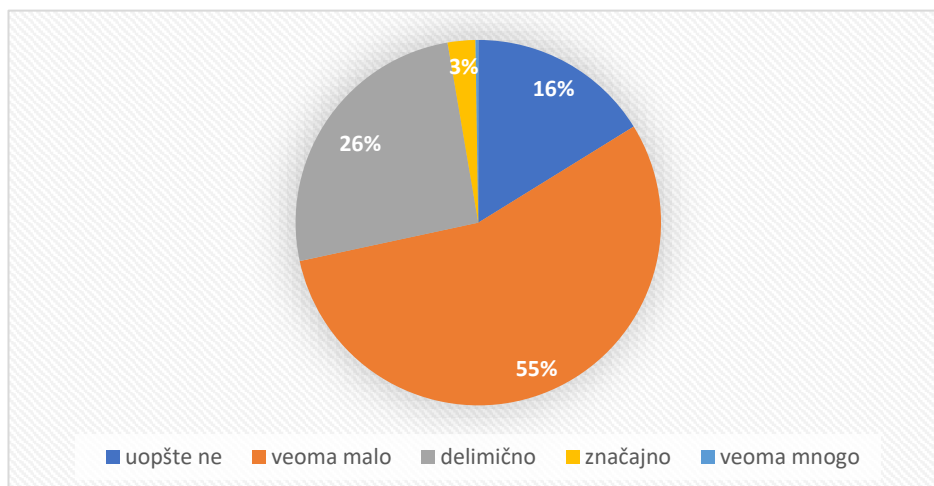
Графикон 26. Ставови грађана БиХ о томе колико политичке партије и политичари доприносе бољим односима међу етничким групама

Графикон 27. Ставови грађана С. Македоније о томе колико политичке партије и политичари доприносе бољим односима међу етничким групама

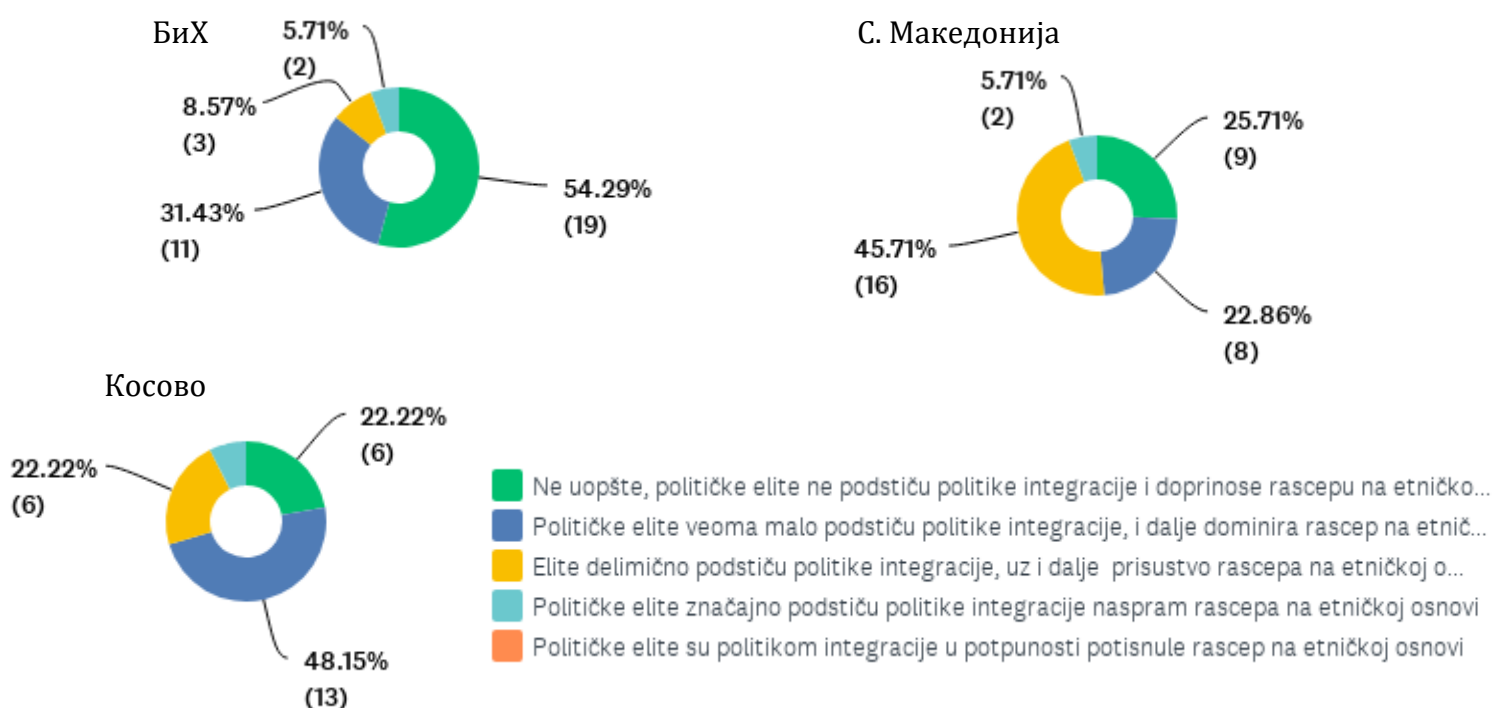

Графикон 28. Ставови грађана на Косову о томе колико политичке партије и политичари доприносе бољим односима међу етничким групама

На основу спроведеног истраживања ставова може се закључити да су грађани у БиХ(46%) и на Косову(55%) свесни да политички представници за које гласају веома мало доприносе бољим међуетничким односима. Такође, значајан проценат популације верује да деловање политичких елита уопште не води ка већем разумевању међу различитим групама (БиХ 26%, Косово 16%). Изузетак је С. Македонија где 51%, испитаника мисли да политичари делимично унапређују, а њих 31% да значајно унапређују међуетничке односе.

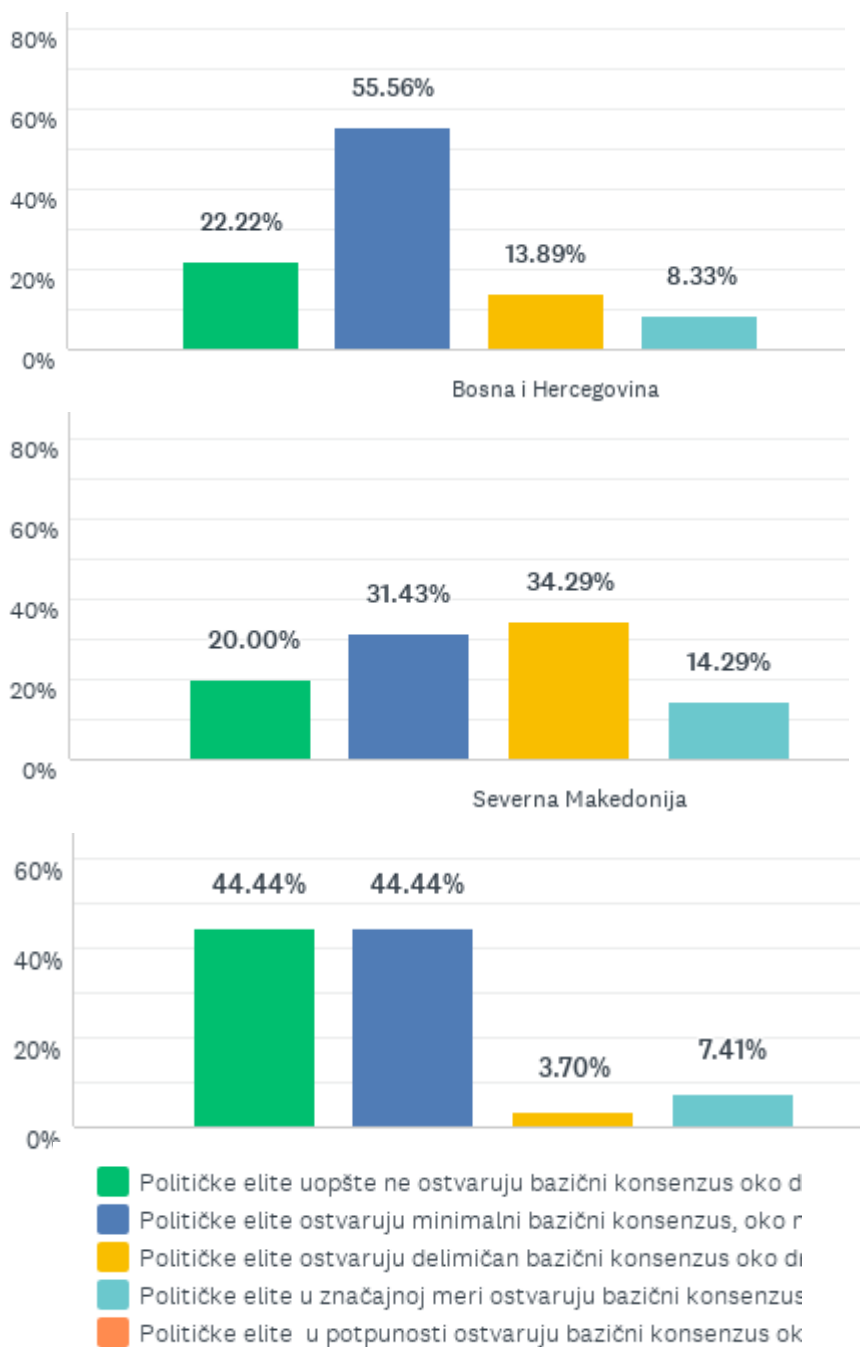
Графикон 29. Експертски скор – колико политичари подстичу политике интеграције како не би дошло до продубљивања расцепа на етничкој основи?

Са ставовима грађана сагласни су и експерти који у БиХ виде најјаче дезинтеграционе снаге подстакнуте из политичког поља (54,29%), затим следи С. Македонија (25,74%) и на крају Косово (22,22%). Из приложених резултата изводе се два главна закључка. Први, експертски скор уопште не препознаје у све три студије случаја да су политичке елите потиснуле расцпе на етничкој основи, нити у релевантном проценту види значајне помаке ка већој међуетничкој интеграцији. Друго, и на овом примеру приметно је да су експерти у С. Македонији песимистичнији, а у неким случајевима и екстремнији у позицијама у односу на ставове грађана, док стручњаци са Косова позитивније и оптимистичније посматрају многе друштвене и политичке показатеље у односу на перцепције грађана албанске и српске националности.

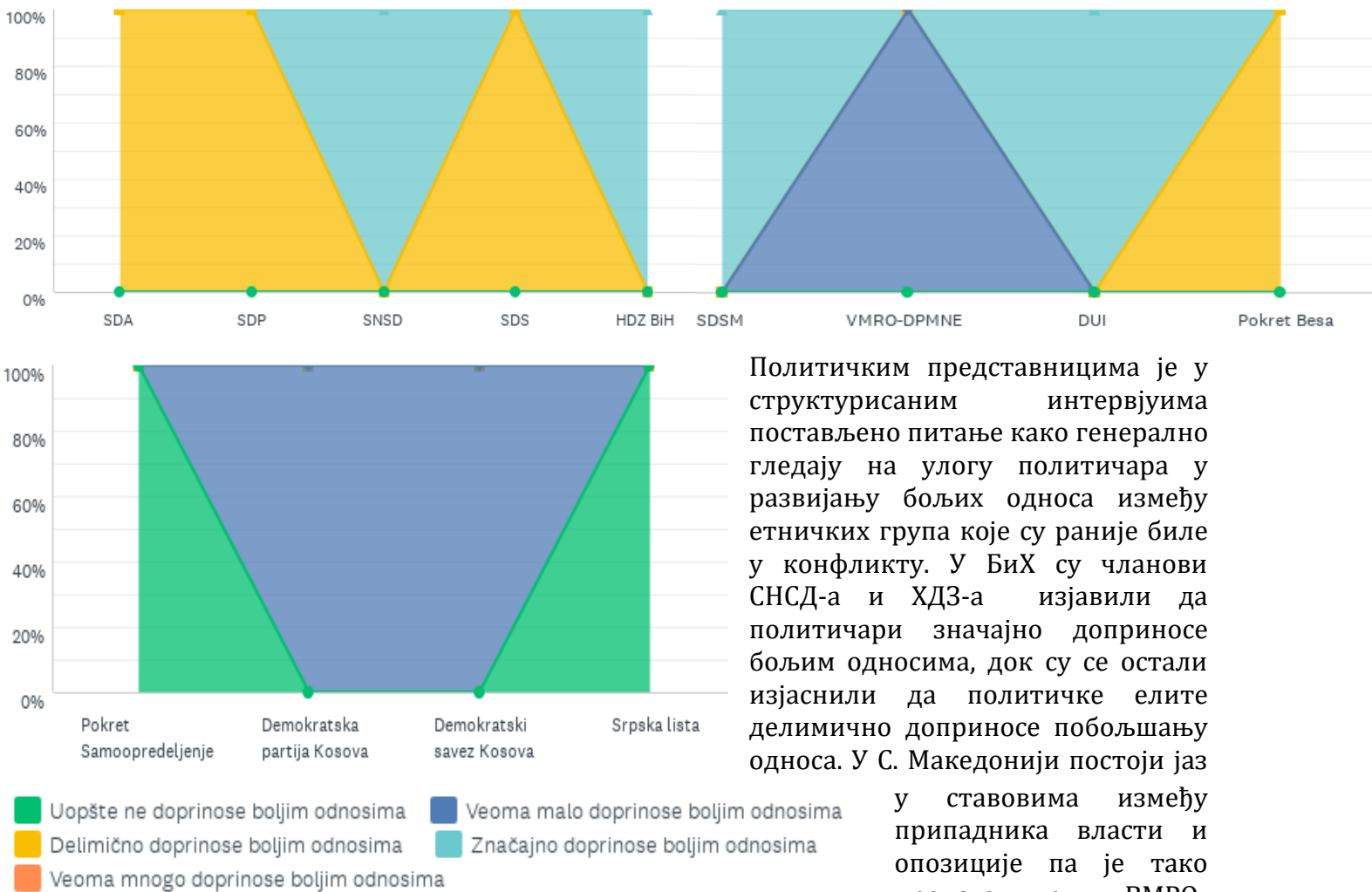
Будући да се у постконфликтном периоду препознају висок степен етничке дистанце и политичке елите које су прихватиле консоцијативне институције али немају подстицаје да промовишу политике интеграције међу припадницима различитих етничких заједница, сепаратно се формулисало питање о донетима базичног консензуса.

Графикон 30. Експертски скор – колико политичари који представљају различите етничке групе остварују базични консензус око друштвених и државних питања?

Под базичним консензусом се подразумева сагласност политичких актера око најмањег заједничког садржаоца, односно кор основних тема и процеса који омогућавају опстанак јединствене државе. Најбољи скор по овом питању је остварила С. Македонија за коју 34,29% експерата сматра да је базични консензус остварен делимично, а њих 14,29% да је остварен у значајној мери. За БиХ више од 55% стручњака тврди да је постигнут минималан базични консензус. На крају, очекиван резултат на Косову (44,44% нема базичног консензуса) указује на одсуство сагласности српске и албанске политичке елите, пре свега око статуса политичког система.

Графикон 31. Ставови политичких представника – колико политичари доприносе бољим односима између припадника различитих етничких заједница?

Политичким представницима је у структурисаним интервјуима постављено питање како генерално гледају на улогу политичара у развијању бољих односа између етничких група које су раније биле у конфликту. У БиХ су чланови СНСД-а и ХДЗ-а изјавили да политичари значајно доприносе бољим односима, док су се остали изјаснили да политичке елите делимично доприносе побољшању односа. У С. Македонији постоји јаз

у ставовима између припадника власти и опозиције па је тако представник ВМРО-

ДПМНЕ изјавио да политичари веома мало доприносе бољим односима, док су чланови СДСМ-а и ДУИ-а значајно позитивније посматрали своју улогу. На Косову је међу интервјуисанима било највише самокритике, па су опозициона ДПК и ДСК били става да политичари веома мало доприносе, док су представници владајућег покрета Самоопредељење, као и члан Српске листе били категорични да политичари уопште до сада нису доприносили бољим односима између Албанаца, Срба и осталих етничких заједница.

4.2. Међународни актери као саставни део постконфликтних политичких система

Оно што постконфликтна друштва Балкана чини специфичним у односу на остале мисије изградње мира је интензитет и дуготрајност међународног ангажовања. Тек са мировном операцијом у Босни 1995, међународни актери су значајно променили приступ процесу изградње мира, који је раније имао тенденцију да се убрза одржавањем првих слободних постконфликтних избора,

проглашавањем успеха и окончањем мисије.³⁹⁶ На примеру Босне и Херцеговине, Косова и делимично Северне Македоније сведочимо о континуираном спољњем интервенционизму који се поред изазова мира посвећује и изградњи постконфликтних институција. Такође, значајно војно присуство пратило је спољна ангажовања у процесу изградње државе чиме би се гарантовао сигуран и успешан исход. Међутим, проблем настаје када нема назнака да ће се одређене цивилно-војне мисије икада окончати. Тако се од 1997. године, више од 1300 немачких војника налази на различитим мисијама од Босне и Херцеговине, преко Косова до Авганистана.³⁹⁷

Свеобухватне међународне мисије уз манифестоване недостатке у примени поставиле су многа отворена питања: Каква је природа тих мисија? Од чега полазе у свом ангажовању? Да ли постоји координација и који актер или институција је за њих најодговорнији? На крају, једна од хипотеза овог рада коју би требало проверити јесте да ли је међународно присуство у различитим капацитетима и мандатима постало незаобилазно у одржању успостављених постконфликтних друштава?

Процеси националне реконструкције подразумевали су значајно спољно ангажовање у циљу: спречавања обнављања сукоба, успостављања одрживе стабилности и реда као предуслов за повратак избеглица и економског развоја, заштите мањина, разоружавања и демилитаризације страна у сукобу, елиминисања опасних остатака ратних сукоба, пружања подршке националним безбедносним снагама, обезбеђивања минималне егзистенције и социјалних стандарда за становништво, као и иницирања демократизације, заштите и укључивања мањина, и поштовање основних људских права.³⁹⁸

Иако тврди да империјалне варијанте спољне изградње нације не треба мешати са позитивним напорима да се подрже унутрашњи процеси у политичким, економским или безбедносним сферама, Хиплер (Jochen Hippler) истиче да честе импровизације, недоследности и неприпремљености међународних интервенција указују да су оне последица другачијих намера или циљева од оних каквим се представљају.³⁹⁹ Истраживања показују да различити међународни пројекти обезбеђују краткорочну политичку стабилизацију и социо-економски опоравак, али да дугорочно не производе стабилне постконфликтне институције.⁴⁰⁰

Сликовит пример представља Босна и Херцеговина у којој нема назнака да ће мандат међународних представника икада бити укинут. Иако се узрок проблема види пре свега у унутрашњим дезинтеграционим снагама, то међународне субјекте не аболтира од одговорности за резултате процеса изградње

³⁹⁶ Roland Paris, "Understanding the "coordination problem" in postwar state-building" in *The Dilemmas of Statebuilding*, ed. Roland Paris and Timothy D. Sisk, (New York: Routledge, 2009), 55-56.

³⁹⁷ Heinz-Uwe Schäfer, "Nation-building: Possibilities and Limitations of External Military Contributions" in *Nation-Building, A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?*, ed. Jochen Hippler, (London: Pluto Press, 2005), 168-169.

³⁹⁸ Ibid, 167-168.

³⁹⁹ Jochen Hippler, "Nation-states for Export? Nation-building between Military Intervention, Crisis Prevention and Development Policy" in *Nation-Building, A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?*, ed. Jochen Hippler, (London: Pluto Press, 2005), 177.

⁴⁰⁰ Jeroen de Zeeuw, "Projects do not create institutions: The record of democracy assistance in post-conflict societies", *Democratization* 12, no. 4, (2005): 482.

државе. Исходи здруженог ангажовања УН, НАТО, ЕУ и ОЕБС-а у Босни без надзираног краја, као и касније велике мисије на Косову, Источном Тимору и Сијера Леонеу, поставиле су питање ефикасне међународне координације.⁴⁰¹ Посебно када се узме у обзир да се међународна техничка, материјална и финансијска помоћ настављају и након одржања првих избора, где се програми усмеравају на подршку у изградњи институција кроз децентрализацију система јавне управе, обуку судства и парламента и реформе сектора безбедности, да би се на крају фокус пребацио на изградњу цивилног друштва кроз помоћ невладиним организацијама, црквама и друштвеним покретима.⁴⁰²

Заправо, квази-империјално присуство које се манифестује кроз прекомерну зависност домаћих актера од спољне интервенције, као искуства мисија у Босни, Авганистану и на Косову показују да међународна заједница мало зна на који начин би требало изаћи из ратом захваћених земаља и започетих процеса изградње државе.⁴⁰³ Додатно, постоји тумачење да у свом ангажовању на терену, међународне мисије често полазе од претпоставки. Међутим, различити међународни програми осмишљени као подршка напорима за изградњу мира, почивају на непровереним и често погрешним претпоставкама које могу целокупни процес учинити неефикасним или чак контрапродуктивним, па је неопходно да појединци и организације оспоре ове претпоставке и усвоје друге начине рада, чиме би изградња мира била много ефикаснија.⁴⁰⁴

Другачији и креативнији приступи могу да оспоре уврежене претпоставке. Једна од њих је и да акценат на образовању, запошљавању, демократији и стабилности нужно остварује мир, иако пракса показује супротне резултате. С друге стране, негативне активности попут нелегалне трговине и корупције су показале да су корисно средство и подржавају изградњу краткорочног, али и дугорочног мира.⁴⁰⁵

За Хиплера је основно питање: Ко у спољним напорима за изградњу државе води целокупан процес, будући да актери могу бити веома разноврсни од домаћих влада или различитих сектора у друштву до међународних организација, као што је УН или појединих спољних влада, као што је администрација у САД?⁴⁰⁶ Веома је тешко дати одговор на ово питање јер се обим ангажовања различитих међународних субјеката мења током времена, па се на примеру балканских постконфликтних друштава примећује да ЕУ последњих година преузима примат у процесима изградње државе.

Иако није била главни актер у почетној постконфликтној фази, ЕУ је кроз перспективу чланства за балканска друштва значила посвећеност и обавезу прилагођавања европским нормама. У циљу подстицања стабилизације и

⁴⁰¹ Roland Paris, "Understanding the "coordination problem" in postwar state-building" in *The Dilemmas of Statebuilding*, ed. Roland Paris and Timothy D. Sisk, (New York: Routledge, 2009), 56.

⁴⁰² Jeroen de Zeeuw, "Projects do not create institutions: The record of democracy assistance in post-conflict societies", *Democratization* 12, no. 4, (2005): 481.

⁴⁰³ Roland Paris, "Understanding the "coordination problem" in postwar state-building" in *The Dilemmas of Statebuilding*, ed. Roland Paris and Timothy D. Sisk, (New York: Routledge, 2009), 58.

⁴⁰⁴ Séverine Autesserre, "International peacebuilding and local success: Assumptions and effectiveness", *International Studies Review* 19, no. 1, (2017): 122.

⁴⁰⁵ Ibid, 123.

⁴⁰⁶ Jochen Hippler, "Nation-states for Export? Nation-building between Military Intervention, Crisis Prevention and Development Policy", 179.

демократизације, ЕУ је комбиновала различите инструменте: дипломатију, финансијску помоћ, условљавање кроз процес приступања, као и кроз надгледање процеса изградње државе и изградње мира.⁴⁰⁷ Последњи инструмент посебно се односи на Босну и Херцеговину у којој је од 2002. високи представник уједно и специјални представник ЕУ, који надгледа примену Дејтонског споразума, док је други пример Косово кроз две мисије: одговорност за економску реконструкцију у оквиру мисије Уједињених нација, и мисије ЕУЛЕКС формиране са циљем да надгледа изградњу капацитета у области владавине права након проглашења независности 2008.⁴⁰⁸

Бибер (Florian Bieber) препознаје три врсте спољне изградње државе у којима је активну улогу имала и ЕУ: Прва врста изградње државе представља директне интервенције и била је карактеристична за БиХ и Косово, кроз креирање институција и наметање закона и других аката; друга врста изградње базира се на принуду и помно праћење процеса изградње државе, где међународни актери не намећу законе директно, већ врше притисак на домаће политичке елите; на крају, трећи облик подразумева „изградњу државе на даљину“ где се очекују резултати трансформације институција као предуслов за отворену перспективу чланства у ЕУ.⁴⁰⁹

Међутим, немогуће је ограничити међународне мисије само на деловање ЕУ, будући да међународне организације попут УН или САД, као самостални глобални актер, и даље имају значајну улогу како у постконфликтним друштвима Балкана, тако и на различитим меридијанима на којима се читава потреба за одржавањем мира и изградњом институција. Заправо, својим учешћем спољни градитељи постају саставни део држава у чијој изградњи учествују кроз одређивање дневног реда, израду предлога реформи и њиховој примени, упркос различитим реакцијама домаћих елита које несумњиво могу обликовати крајње међународне интересе и понашање на терену.⁴¹⁰ Стога је питање координације једно од фундаменталних за изгледе успешности у деловању.

Проблем координације се препознаје на четири повезана нивоа: први, између различитих међународних актера који укључују владине и невладине организације и домаћих актера укључујући и носиоце власти; други, између бирократија главних донаторских влада који следе различите циљеве и активности у оквиру исте мисије; трећи, у оквиру система УН где постоји бирократско ривалство; и на крају, на највишем нивоу између главних међународних актера који учествују у изградњи државе, као и главних влада које подржавају те актере.⁴¹¹

Парис (Roland Paris) полази од става да савршена координација међу различитим актерима у изградњи државе не само да није могућа, него није ни

⁴⁰⁷ Tanja A. Börzel & Sonja Grimm, „Building Good (Enough) Governance in Postconflict Societies & Areas of Limited Statehood: The European Union & the Western Balkans“, *Dædalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences* 147, no. 1 (2018): 119.

⁴⁰⁸ Ibid, 120.

⁴⁰⁹ Florian Bieber, „Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans“, *Europe-Asia Studies* 63, no. 10, (2011): 1790.

⁴¹⁰ Grimm и Weiffen, „Domestic elites and external actors in post-conflict democratisation: mapping interactions and their impact“, 2018, 266-267.

⁴¹¹ Roland Paris, „Understanding the “coordination problem” in postwar state-building” in *The Dilemmas of Statebuilding*, ed. Roland Paris and Timothy D. Sisk, (New York: Routledge, 2009), 56–57.

пожељна, будући да међу њима постоје филозофске, концепцијске и разлике у циљевима и приступима када је реч о деловању у постконфликтним друштвима.⁴¹² За њега, централизација и хијерархизација мреже актера и агенција може довести до смањења иновација и експериментисања, а уједно и до мање флексибилности која је неопходна у променљивим околностима какве су могуће у постконфликтном окружењу.⁴¹³

Међутим, без обзира на могуће некомпатибилне стратегије, комплексна мрежа међународних актера ангажованих на процесу изградње мира и државе захтева одређени степен координације. Одређени елементи хијерархије су потребни око суштинских спорова у циљевима и стратегијама међународног ангажовања у процесу изградње државе, како би деловање мреже било усмерено и балансирано између ефикасности и децентрализоване аутономије.⁴¹⁴

Још једна тема која захтева пажњу у односу домаћих елита и међународних актера односи се на усвајање и примену консоцијативних елемената. Међу ауторима постоји дебата да ли су механизми дељења власти успостављени као последица међународног наметања сложеног уставног дизајна или као захтев домаћих елита како би остварили што већу аутономију за своје етничке заједнице и уједно себи, кроз систем вета и квота, неизоставно учешће у власти. Критике упућене консоцијацији у пољу теорије и емпирије, постављају оправдано питање због чега спољни актери подржавају нагодбе засноване на power sharing моделу међу политичким елитама које заступају различите етничке групе. Меклауш и Мекевој нуде четири могуће перспективе:

1. међународно право – међународни актери желе да спрече обнављање сукоба применом модела који ће очувати постојећи територијални интегритет и државни суверенитет, а с друге стране уважити у одређеној мери захтеве за самоопредељењем кроз остваривање широке аутономије.
2. регионална и унутрашња безбедност – позивајући се на О'Ларија истичу да power-sharing модел који обухвата више заједница представља прагматично средство за остварење безбедности у постконфликтним државама и њиховом окружењу.
3. демократија и мањинска права – актери попут ЕУ у дељењу власти виде могућност стабилизације, наглашавајући потребу за укључивањем свих заједница укључујући и мањинске. На том трагу ЕУ је инсистирала да институције у Босни усвоје измене које би омогуће представљање недоминантних група, док се на Косову захтева примена споразума из 2013. који обезбеђује веће учешће Срба у дељењу власти.
4. агностички приступ – полази од претпоставке да медијатори немају преференције и да су спремни да подрже и неки алтернативни аранжман. Међутим, заинтересовани актери већ приступају преговорима са очекивањем механизма који ће подразумевати дељење власти, па страни актери имају само техничку улогу у спецификацији институционалне конфигурације.⁴¹⁵

⁴¹² Paris, 57-59.

⁴¹³ Ibid, 62.

⁴¹⁴ Ibid, 64-75.

⁴¹⁵ Allison McCulloch & Joanne McEvoy, „The international mediation of power-sharing settlements“, *Cooperation and Conflict* 53, no. 4, (2018): 478-479.

Агностички приступ може бити само делимично прихватљив као тачан, будући да се консоцијација врло често намеће као једино решење које би обухватало највећи број партикуларних интереса страна у сукобу. Хипотетички, сваки аранжман је прихватљив уколико се око њега сагласе заинтересовани актери, али примат успостављања мира и одржања јединствене државе намеће модел дељења власти као једини *modus vivendi*. Томе доприноси и уврежено становиште да се консоцијативни механизми пре гледају кроз перформансе мира, него кроз ефекте по демократију.⁴¹⁶ Због тога међународни актери након успостављања мира формирају амбивалентан однос према консоцијативним механизмима које су сами прокламовали у постконфликтној погодби, очекујући да ће они бити ослабљени зарад ефикасности и већих изгледа за демократију.

Такође, преиспитивање консоцијације у пракси може значити порицања преференција одређене стране и наметање политика које могу пореметити односе између међународних и домаћих представника. Као што примећује Мекевој на примеру Босне, стратегија спољних актера се од примене дејтонских структура нагло преусмерила ка преобликовању тих структура, што је посебно изазвао отпор код представника босанских Срба.⁴¹⁷ Један од разлога за овакво спољно деловање јесу постконфликтне перформансе „минималистичке“ државе засноване на структурама које су ван скупа функција очекиваних код већине држава и чија издржљивост и одржање зависе пре свега од стране подршке.⁴¹⁸

Међутим, напори спољних актера да примене *power sharing* систем даће скромне резултате уколико се негирају институционалне и уставне преференције и уколико спољни актери „систематски фаворизују модел државе који једна од домаћих страна преферира“.⁴¹⁹ Такође, на примеру БиХ, кључни међународни актери попут ЕУ и САД подржавају, а понекад и намећу „институционалне трансформације које значајно модификују суштинске компромисе у Дејтонском споразуму“.⁴²⁰ Један од тих компромиса је и очување надлежности ентитета у виду широке територијалне аутономије. Међународна интенција да се преобликују консоцијативни елементи тако да се акценат стави на преостале етнификоване гаранције, а умање овлашћења територијалне аутономије, наилазила је на снажне унутрашње отпоре. Посебно ако се узме у обзир да територија у савременом концепту „постаје принцип који је инклузивнији од принципа етничитета или групног идентитета“.⁴²¹

Ненадовић препознаје четири кључне карактеристике међусобног односа спољних и домаћих актера које су систематично угрожавале успостављен консоцијативни аранжман: прво, сама егзистенција међународне администрације је била згодан изговор за неуспешност спровођења различитих политика; друго,

⁴¹⁶ Christoph Zürcher et al., *COSTLY DEMOCRACY Peacebuilding and Democratization After War*, (Stanford, California: Stanford University Press, 2013), 39.

⁴¹⁷ Joanne McEvoy, „The role of external actors in incentivizing post-conflict power-sharing“, *Government and Opposition* 49, no. 1, (2014): 57.

⁴¹⁸ Bieber, „Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans“, 1784.

⁴¹⁹ Joanne McEvoy, „The role of external actors in incentivizing post-conflict power-sharing“, 57.

⁴²⁰ Ibid.

⁴²¹ Zoran Krstić, „Federalizam i devolucija kao pretpostavke demokratizacije u podeljenim društvima“, *Status*, 1.17 (2014), 119–29.

међународни актери у току почетне фазе изградње државе нису позивали локалне лидере на одговорност; треће, стандарди одговорности су били занемарени и у редовима међународних представника; четврто, међународно занемаривање питања одговорности препознавало се и у стратешкој заштити локалних актера који су кооперативни, упркос оптужбама за корупцију или почињене ратне злочине.⁴²²

Постоји и становиште да је консоцијација свестан избор спољних актера будући да се то поклапа са њиховим спољнополитичким интересима одржавања доминантне улоге на интервенишућим територијама, као и због чињенице да се power sharing модел „готово у потпуности ослања на оне који су га створили“.⁴²³ На том трагу је и констатација да су Косово и БиХ заправо у стању протектората које има мало заједничког са процесом изградње нације и у служби је његовог блокирања.⁴²⁴

Иако нису занемарљиве различите врсте утицаја који се негативно одражавају на успешност изградње постконфликтних друштава, не може се тврдити да су међународни актери са предумишљајем креирали неодрживе системе којима лакше могу да управљају. Историја комплексних односа домаћих и страних актера негира линеарне и једнозначне процесе. Такође, многе појаве и процеси могу се окарактерисати као ненамеравана последица. Једна од њих је и да су „локалне политичке елите имале више успеха у „социјализацији“ званичника међународне администрације са „локалним начином рада“ него што су последње имале у томе да локалне елите учине демократичнијим и одговорнијим у свом раду“.⁴²⁵

Такође, понашање различитих актера у контексту консоцијативног аранжмана може се посматрати из сасвим друге визуре. Посматрајући консоцијацију из угла теорије рационалног избора Кеман (Hans Keman) истиче да се овај аранжман мора сагледати као процес прерасподеле одређених политичких преференција путем трговине.⁴²⁶ Кључ је у балансу између сукоба и консензуса који остварује минималне губитке за различите политичке актере. То у институционалном смислу подразумева избегавање блокада кроз формалне процедуре размене тематски неповезаних питања која су од интереса различитим групацијама.⁴²⁷

Теорија минималног губитка делује као врло реална и примењива, али комплексно искуство постконфликтног политичког живота показује да различите врсте балансирајућих нагодби између домаћих и страних актера често могу резултирати неуспехом. Консоцијација као модел заправо није упитна у фази усвајања, већ у спремности актера за њеном применом. То конкретно значи

⁴²² Nenadović, „An uneasy symbiosis: The impact of international administrations on political parties in post-conflict countries“, 1166-67.

⁴²³ Kerr према Allison McCulloch & Joanne McEvoy, „The international mediation of power-sharing settlements“, 480.

⁴²⁴ Heinz-Uwe Schäfer, „Nation-building: Possibilities and Limitations of External Military Contributions“, 170.

⁴²⁵ Nenadović, „An uneasy symbiosis: The impact of international administrations on political parties in post-conflict countries“, 1168.

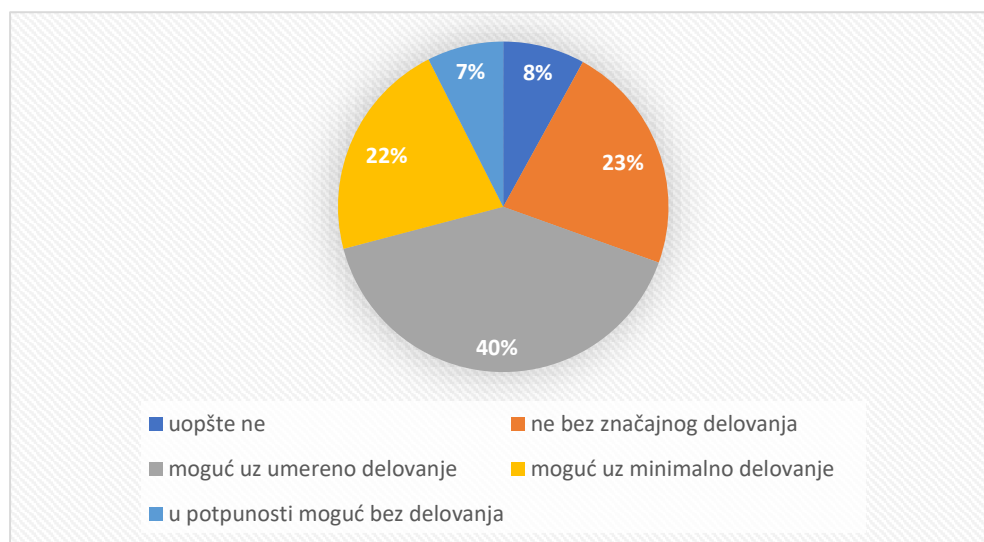
⁴²⁶ Hans Keman, „Political Stability in Divided Societies : A Rational-Institutional Explanation“, *Australian Journal of Political Science* 34, no. 2, (2010): 252.

⁴²⁷ Ibid, 253-265.

одсуство намере кључних актера да се државне структуре дестабилизују и учине перманентно нефункционалним.

4.2.1. Емпиријски показатељи значаја међународних актера у одржању постконфликтних политичких система

Графикон 32. Ставови грађана – Колико је могућ мир и стабилност у БиХ без деловања међународних актера?

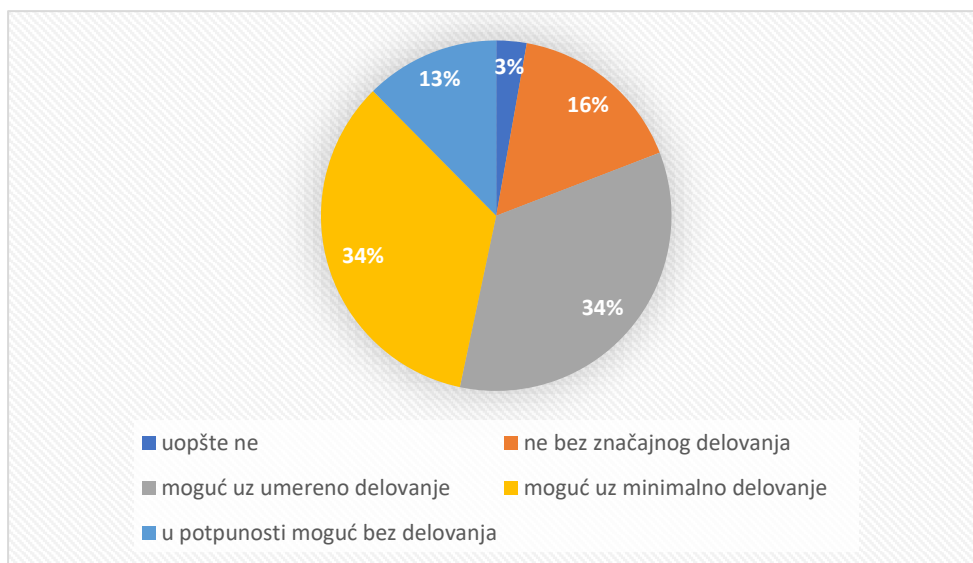

Табела 10. Ставови грађана по етничкој припадности - Колико је могућ мир и стабилност у БиХ без деловања међународних актера?

Став	Бошњаци	Срби	Хрвати
Уопште није могућ без међународних актера	35.6%	47.1%	17.3%
Није могућ без значајног деловања међународних актера	45.2%	32.5%	22.3%
Могућ је уз умерено деловање међународних актера	51.8%	19.2%	29.0%
Могућ је уз минимално деловање међународних актера	46.3%	33.8%	19.9%
У потпуности је могућ без међународних актера	25.8%	60.8%	13.4%

Највећи број испитаника у БиХ верује да су мир и стабилност могући уз умерено деловање међународних актера (40%), док су полови – „могућ уз минимално деловање“ и „не без значајног деловања“ на приближним процентима (22-23%). Међутим, занимљиво је да у структури 7% испитаника који су се изјаснили да су мир и стабилност у потпуности могући без међународних актера, са чак 60,8% учествују припадници српске заједнице. Такође, приметно је да се у односу на укупну популацију већи проценат Бошњака изјаснио за опције умереног(51,8%) или значајног деловања(45,2%) међународних актера у циљу обезбеђивања мира и стабилности. У случају С. Македоније је евидентно да чак 68% грађана верује да је могућ мир уз умерено или минимално спољно интервенисање, или да оно уопште није потребно (13%). Гледано по етничкој структури одговора, Македонци предњаче у ставу да су мир и стабилност неоспорне категорије за чију заштиту није потребан спољни утицај.

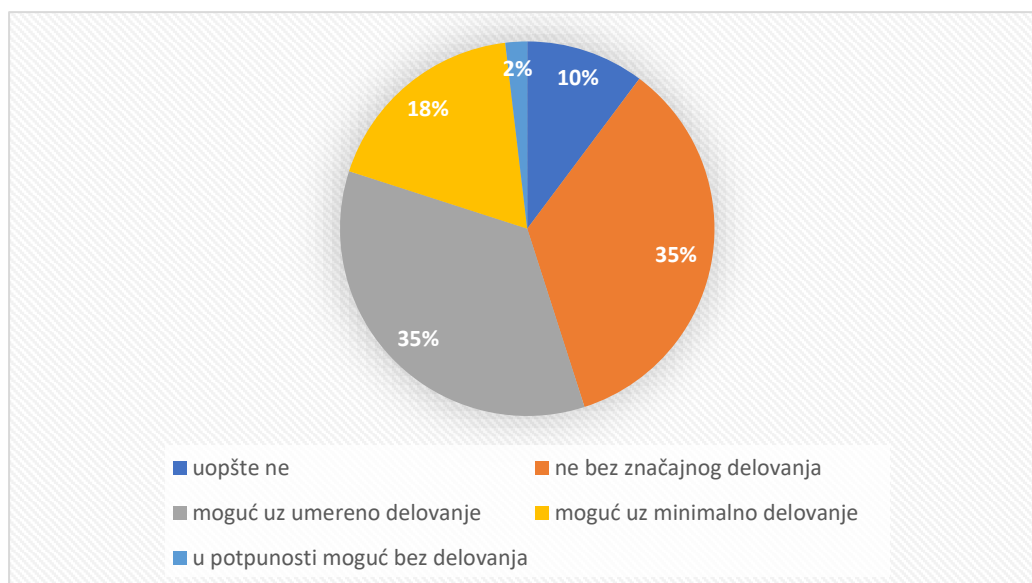
Графикон 33. Ставови грађана – Колико је могућ мир и стабилност у С. Македонији без деловања међународних актера?

Табела 11. Ставови грађана по етничкој припадности - Колико је могућ мир и стабилност у С. Македонији без деловања међународних актера?

Став	Албанци	Македонци
Уопште није могућ без међународних актера	32.4%	67.6%
Није могућ без значајног деловања међународних актера	39.2%	60.8%
Могућ је уз умерено деловање међународних актера	45.4%	54.6%
Могућ је уз минимално деловање међународних актера	23.5%	76.5%
У потпуности је могућ без међународних актера	14.6%	85.4%

Графикон 34. Ставови грађана – Колико је могућ мир и стабилност на Косову без деловања међународних актера?

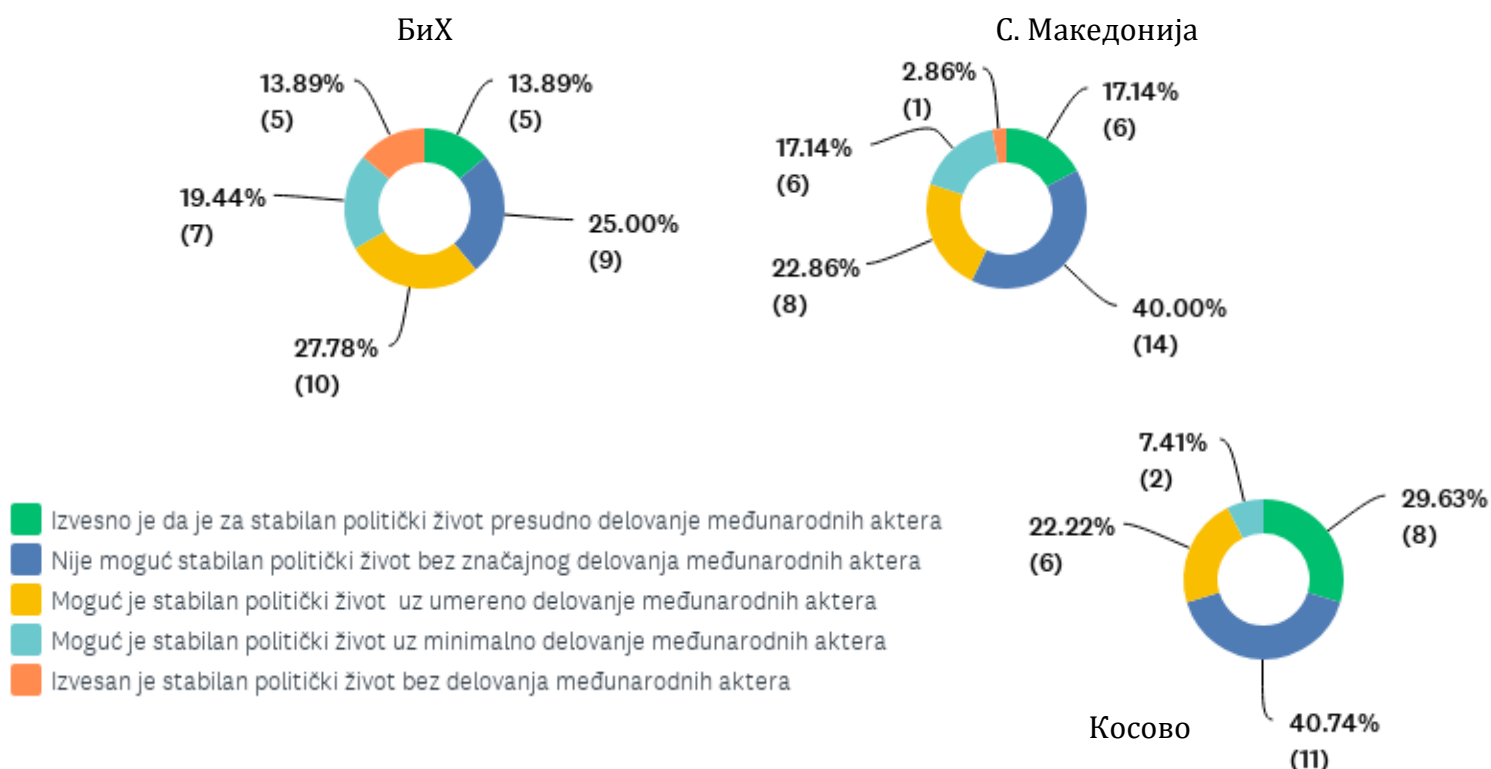

Табела 12. Ставови грађана по етничкој припадности - Колико је могућ мир и стабилност на Косову без деловања међународних актера?

Став	Срби	Албанци
Уопште није могућ без међународних актера	41.6%	57.6%
Није могућ без значајног деловања међународних актера	44.6%	55.4%
Могућ је уз умерено деловање међународних актера	16.2%	83.6%
Могућ је уз минимално деловање међународних актера	0.5%	99.5%
У потпуности је могућ без међународних актера	25.5%	74.3%

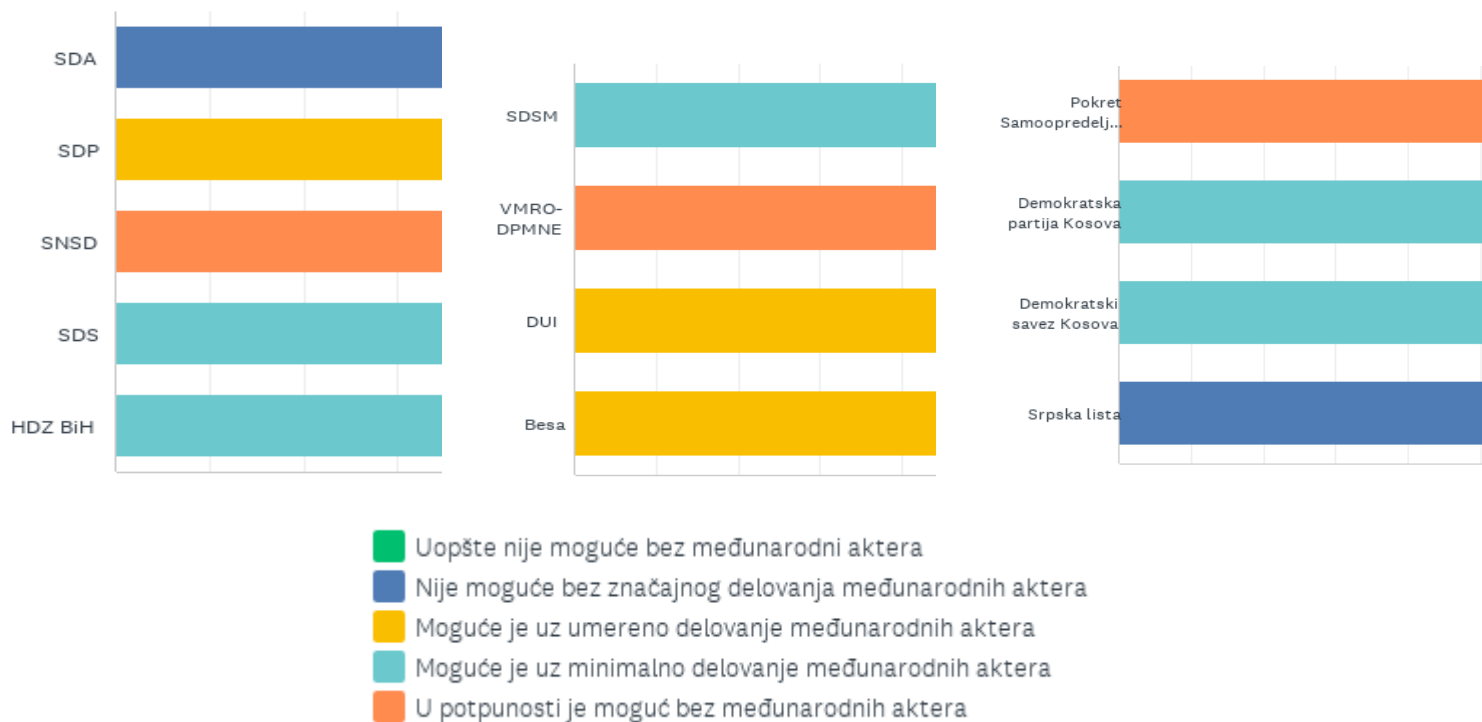
На Косову релевантан проценат (34%) становника верује да мир и стабилност нису могући без значајног деловања међународних актера. Посматрано по етничкој припадности увиђа се да Срби(44,6%) и Албанци(55,4%) у приближним процентима деле овај став. Ипак, примећује се и да су Албанци подељени по питању спољне улоге у обезбеђивању мира и стабилности будући да у укупној популацији њих 53% верује да је довољно умерено или минимално деловање међународних актера. Гледано по етничкој структури ове ставове су у значајној већини исказали Албанци (83,6%, 99,5%).

Графикон 35. Експертски скор – У којој мери је могућ стабилан политички живот између представника различитих етничких заједница без деловања међународних актера?

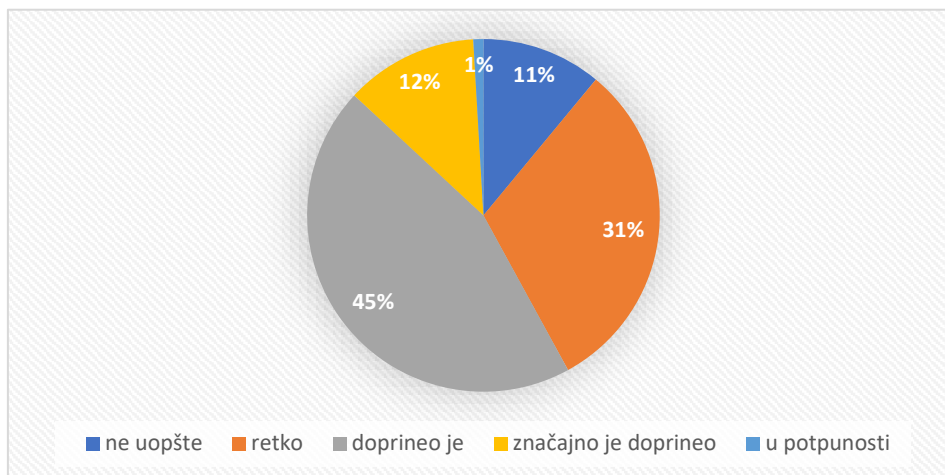
Фокус експертског скорa је био на улози међународних актера у обезбеђивању стабилног политичког живота у три одабране студије случаја. Већина експерата у С. Македонији (40%) и на Косову (40,74%) сматра да је неопходно значајно међународно ангажовање. Занимљиво је да се за БиХ највише тврди да је неодржива без међународне интервенције, али да експертски скор читава више од 33% ставова у прилог минималном деловању или потпуном одсуству међународних актера. Ове позиције потврђују теоријска полазишта да међународно ангажовање ствара пут зависности у коме поред изградње државе, дугогодишњи интервенционизам може покренути и супротне процесе. Генерални закључак за постконфликтна друштва Балкана је да иако постоје ставови који доминирају приметно је да су стручњаци врло подељени у позицијама око улоге спољних субјеката.

Графикон 36. Експертски скор – У којој мери је могућ мир и стабилност без деловања међународних актера?

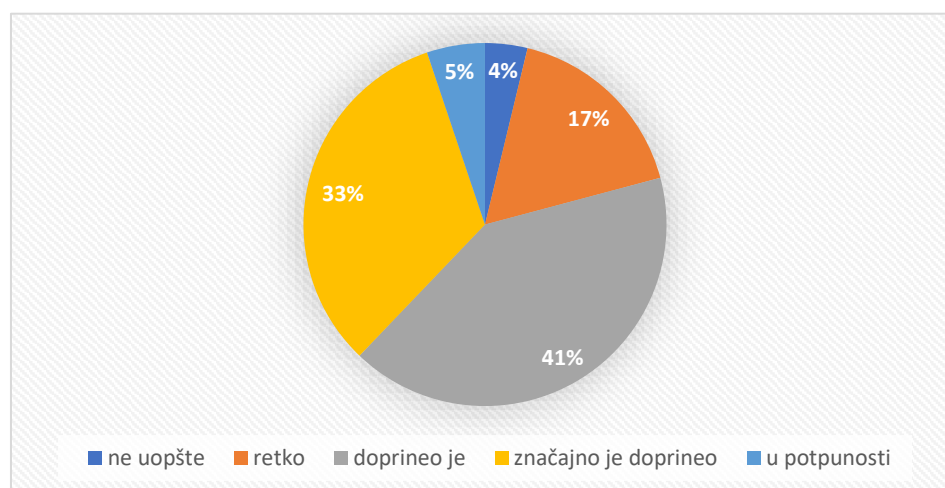

У ставовима интервјуисаних политичких представника се уочава јасна програмска позиција партије или покрета чији су чланови. Припадници политичких опција које већ дуже време указују на штетне последице међународног ангажовања као што су СНСД у БиХ, VMRO-ДПМНЕ или Покрет Самоопредељење на Косову сматрају да су мир и стабилност у потпуности могући без спољних актера. С друге стране, политичке елите које осећају угроженост статуса или своје визије политичког система, као што су СДА у БиХ и Српска листа на Косову верују да мир и стабилност нису могући без значајне међународне интервенције. Може се приметити и да су представници Албанаца у С. Македонији истоветно одговорили да је умерено међународно деловање ипак неопходно за одржање мира и стабилности у пост-охридском оквиру.

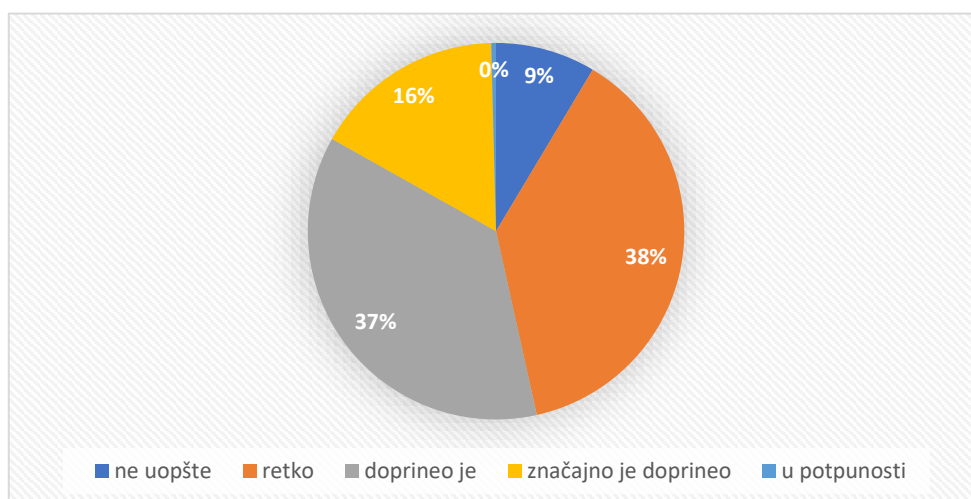
Графикон 37. Ставови грађана у БиХ – Колико је сарадња домаћих лидера и међународних актера донела добробит друштву?

Графикон 38. Ставови грађана у С. Македонији – Колико је сарадња домаћих лидера и међународних актера донела добробит друштву?

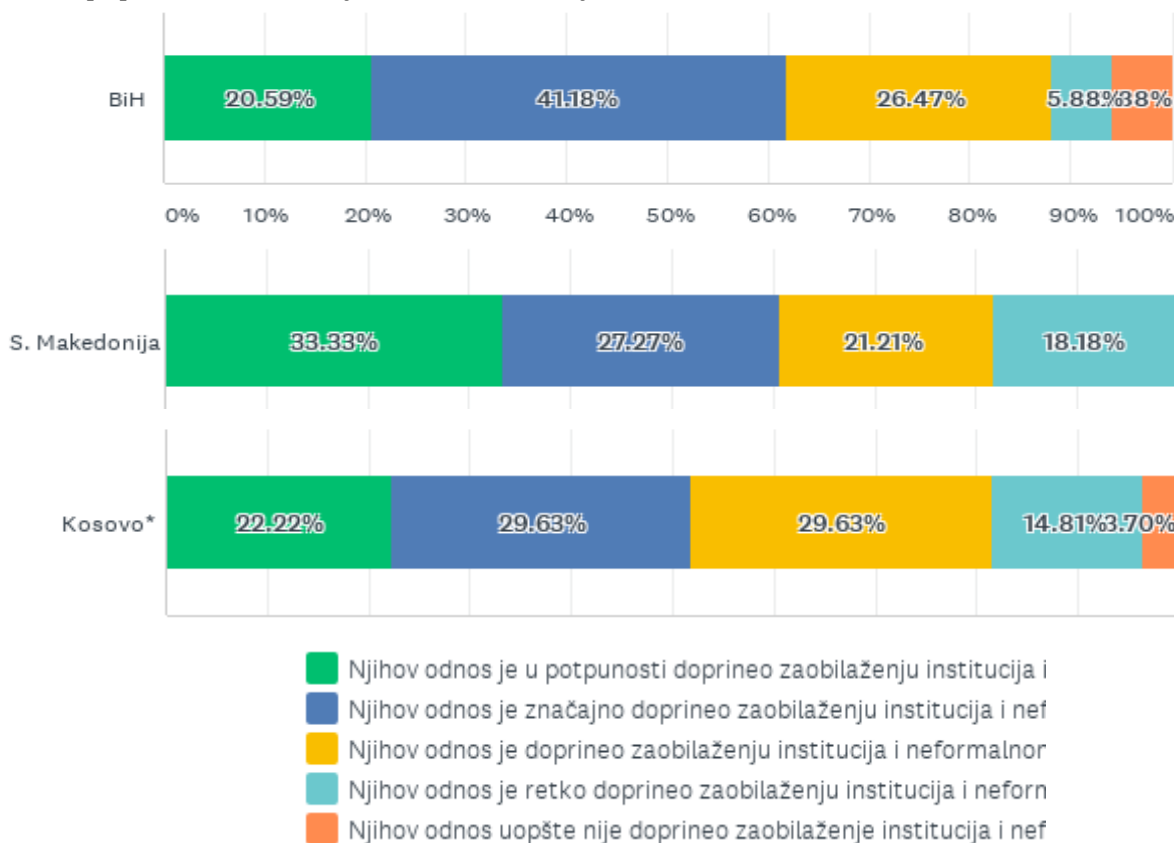

Графикон 39. Ставови грађана на Косову – Колико је сарадња домаћих лидера и међународних актера донела добробит друштву?

Од посебне важности је било да се направи разлика између самосталног деловања међународних актера и њиховог односа са домаћим политичким елитама у постконфликтном периоду. Тај однос је често оспораван као нетранспарентан и контрапродуктиван, будући да је етаблирао неформалне форуме консултација и одлучивања. Међутим, апсолутна већина грађана у БиХ (57%), С. Македонији(74%) и на Косову (53%) сматра да је интеракција између домаћих лидера и међународних актера донела добробит друштву. Ипак, не би требало занемарити и релевантан проценат анкетираних који сматрају да је тај однос ретко, или да није уопште имао позитивне ефекте по постконфликтна друштва: Косово 47%, С. Македонија 21% и БиХ 42%. Такође, може се закључити да С. Македонија одскаче у степену подршке која је упућена сарадњи политичких представника и међународних актера.

Графикон 40. Експертски скор – Колико је однос на релацији међународни актери-домаће политичке елите допринео заобилажењу институција и неформалном облику доношења одлука?

Експерти у постконфликтним друштвима Балкана много негативније гледају на релације између домаћих и међународних актера у односу на ставове грађана. Апсолутна већина сматра да је њихов однос у потпуности или значајно допринео заобилажењу институција и неформалном облику доношења одлука (у БиХ и СМ преко 60%, на Косову преко 50%). Разлика у ставовима може се тумачити из различитих углова. Један од њих је да грађани нису довољно информисани о свим негативним манифестацијама пакта који постоји између политичких елита и спољних актера. Други је да експерти пренаглашавају негативне тенденције у односу на кључан допринос који грађани препознају код међународних представника – мир, пацификација елита, култура компромиса.

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЉЕ

5. ДОМЕТИ ПОМИРЕЊА И ВЕРТИКАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА У КОНТЕКСТУ СУОЧАВАЊА С ПРОШЛОШЋУ

5.1. Изградња државе и механизми суочавања с прошлошћу

Процес изградње државе након мировних споразума подразумева да припадници различитих етничких заједница поврате поверење у поредак и институције. Грађани који су били изложени насиљу или на било који начин патили током претходног конфликта своју сагласност према новом политичком систему могу условљавати остваривањем правде која се дефинише као транзициона. Уколико правни механизми изостану, као и читав низ институционалних и ванинституционалних видова суочавања с прошлошћу, не може се очекивати да ће успостављена постконфликтна држава имати неопходан друштвени легитимитет. Прошлост стоји на путу да припадници различитих етничитета признају једни друге као пуноправне чланове друштва, а потом и да признају државу као јединствену политичку заједницу. Већ је било речи о неопходности стварања заједничког колективног идентитета који би био последица базичног консензуса. Међутим, консензус није могућ уколико постоје снажне сукобљености које су директна последица рата и које се настављају упркос акомодирајућем уставном аранжману. Стога се у овом поглављу полази од тезе да су транзиција правде и изградња државе два неодвојива процеса. Само кроз суочавање с прошлошћу чланови постконфликтних друштава могу да дођу до одговора на питања: ко су и на темељима чега граде јединствену политичку заједницу?

Родоначелник концепта суочавања с прошлошћу, Теодор Адорно, 1959. године у есеју „Шта значи: рад на прошлости?“ на примеру немачког нацистичког искуства полази од претпоставке да је преиспитивање прошлости једини пут ка превладавању колективне трауме и ојачавању демократских вредности новог друштва. Његова критика упућена је пре свега према заговорницима колективног заборављања. „Постоји жеља да се подвуче црта, да се прошлост по могућству избрише из сећања. Став да све треба да се заборави и опрости, који би могао да доликује само човеку ком се десила неправда, заговарају саучесници људи који су ту неправду и починили.“⁴²⁸

Императив суочавања са прошлошћу после Адорна наилази на широко институционално одобравање које је можда фундирано у постнацистичкој Немачкој⁴²⁹, али су суђења и комисије за истину настале на резултатима трећег таласа демократизације у Латинској Америци и Јужној Европи оснажиле правни карактер овог процеса дефинисан као транзициона правда. Такође, искуства крвавих етничких сукоба, у процесу изградње мира довела су до императива институционализације суочавања са прошлошћу. Изградња и одржање мира након међународних мировних интервенција могло је да уследи само успоставом

⁴²⁸ Теодор Адорно, „Шта значи рад на прошлости“, *Реч*, 57, по. 3 (2000): 49.

⁴²⁹ Упркос прећутном отпору из струке, значајне интелектуалне иницијативе резултирале су државним ангажовањем у оснивању студија, катедри и института које се баве питањем суочавања с прошлошћу.

нове друштвене кохезије, а то је опет захтевало комплексан процес помирења међу групацијама које су биле у сукобу.

Транзициона правда је током времена показала значајне тежње за ширењем и институционализацијом процеса у коме се политика подвргава правним нормама. Идеја транзиционе правде посебно почиње да привлачи ширу пажњу међународне заједнице од осамдесетих година прошлог века, која обухвата много више од кривичне одговорности и кривичног гоњења. Реч је о читавом опсегу „судских и вансудских механизма чији је циљ суочавање са наслеђем великих злоупотреба људских права и/или кршења међународног хуманитарног права“.⁴³⁰

Осмишљен је читав низ нових инструмената и институција које су посвећене суочавању са ауторитарном или насилном прошлошћу. У потрази за правдом укључене су организације цивилног друштва, комисије за истину и помирење, као и међународни или хибридни кривични судови за ратне злочине. Крокер (David Croker) наводи десет инструмената којима друштва теже да одговоре на кршење људских права у прошлости: међународни судови за ратне злочине, национални кривични и грађански поступци, лустрација (протеривање починиоца из јавних служби), истражне или комисије за утврђивање истине, јавно признање и извињење, обештећење жртава или њихових породица, јавни споменици у славу жртава, друштвена стигматизација, општа амнестија, индивидуално помиловање и давање имунитета (изузеће од кажњавања).⁴³¹ С друге стране, Куин (Joanna R. Quinn) ставља акценат на четири кључна механизма суочавања са наслеђем великих злоупотреба људских права и кршења међународног хуманитарног права: кривична одговорност, репарације, амнестија и трагање за истином.⁴³²

Концепт суочавања с прошлошћу је временом постао широко прихваћен уједно задржавајући основну премису – „не дозволити неправдама и злочинима да потону у заборав, не налазити им контекстуална оправдања, не подређивати писање и мишљење националном интересу, дати глас жртвама историје, не дозволити да је пишу победници“.⁴³³ На том трагу, транзициона правда је несумњиво крајем 20. века остварила универзалну прихватљивост која се дефинише као „трећа“, „глобална фаза“, односно „фаза стабилног стања транзиционе правде“.⁴³⁴ То је у пракси значило да су међународно кривично

⁴³⁰ Rachel Kerr and Eirin Mobekk према Joanna R. Quinn, “The Development of Transitional Justice,” in *Research Handbook on Transitional Justice*, ed. Cheryl Lawther, Luke Moffett, and Dov Jacobs, (Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited, 2017), 15.

⁴³¹ Дејвид А. Крокер, „Транзициона правда и међународно грађанско друштво“, у *Сецесија, транзициона правда и помирење*, ур. Петар Бојанић и Јован Бабић, (Београд: Службени гласник, 2009), 227.

⁴³² Joanna R. Quinn, “The Development of Transitional Justice”, 16.

⁴³³ Владимир Петровић, „Концепт суочавања са прошлошћу као слепа мрља савремене историографије – ка превазилажењу раскорака“ у: *Историја и сећања – студије историјске свеске*, (Београд, 2006), 254.

⁴³⁴ Tietel према Brigitte Weiffen, “From Domestic to International Instruments for Dealing with a Violent Past: Causes, Concomitants and Consequences for Democratic Transitions” in *Memory and Political Change*, ed. Aleida Assmann and Linda Shortt, (New York: Palgrave Macmillan UK, 2012), 95.

право и функционисање међународних судова постали главни инструменти у заштити универзалног концепта људских права и гоњења починилаца недела.⁴³⁵

Међутим, без обзира на међународни карактер и глобалну пажњу коју ужива процес суочавања с прошлошћу, не би требало занемаривати пресудну улогу националних оквира у остварењу резултата. Иако транзициона правда поседује јасно дефинисане институционалне механизме, Асман дефинише транзицију као процес или период у коме се и сама држава посматра као један од субјеката који захтева промену зарад остварења правде.⁴³⁶ Друго, транзиција правде се тумачи као временски ограничен процес, али он може бити дугорочан, или трајно остати недовршен. Као што тврди Хансен, било која транзиција, уместо тренутних ефеката се заправо одвија током дугог периода, може се наставити и бити недовршена и годинама након отпочињања процеса.

Механизми суочавања с прошлошћу су на први поглед у домену права и домета правне културе постконфликтне и/или постауторитарне заједнице, али не би требало занемаривати значај политичке науке. Политиколошке студије управо на трагу различитих историјских интерпретација покушавају да дефинишу главне препреке у изградњи постконфликтних друштава, а уједно и да егзактно утврде домете различитих механизма транзиционе правде, као што је сегментни циљ и овог поглавља. Несумњиво да политиколошке интерпретације конфликтне прошлости па и самог процеса суочавања с прошлошћу кроз рад судова, комисија за истину или програма амнестије јесу неизоставне у крајњем жељеном исходу – помирењу.

Посебну улогу у оквиру механизма суочавања с прошлошћу имају комисије за истину које као вансудска тела немају овлашћења за кривично гоњење. Европско искуство са комисијама за истину обухвата и Балкан, где је прва формирана у Босни и Херцеговини 2001, а друга у тадашњој Савезној Републици Југославији 2002, док су остале основане у Немачкој (1992. и 1995. године) и на Кипру.⁴³⁷ Ипак, најзначајније искуство произвело је деловање Јужноафричке комисије за истину у помирење која је имала право давања амнестије у замену за сведочење. За разлику од судова који су усмерени ка починиоцима недела, комисије имају за циљ да „остваре преглед над обимом и врстама почињених кршења људских права“ па су стога фокусиране на жртве и преживеле, „нудећи им простор да испричају своју причу“.⁴³⁸ Иако комисије могу имати различита овлашћења која укључују и моћ позивања на суд, претрес, одузимање и измиривање законских права, суштина њиховог деловања је у

⁴³⁵ Ibid.

⁴³⁶ Aleida Assmann and Linda Shortt, “Memory and Political Change: Introduction” in *Memory and Political Change*, ed. Aleida Assmann and Linda Shortt, (New York: Palgrave Macmillan UK, 2012), 2.

⁴³⁷ Thomas Obel Hansen, „The time and space of transitional justice“ in *Research Handbook on Transitional Justice*, ed. Cheryl Lawther, Luke Moffett, and Dov Jacobs, (Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited, 2017), 23.

⁴³⁸ Brigitte Weiffen, “From Domestic to International Instruments for Dealing with a Violent Past: Causes, Concomitants and Consequences for Democratic Transitions” in *Memory and Political Change*, ed. Aleida Assmann and Linda Shortt, (New York: Palgrave Macmillan UK, 2012), 93.

прикупљању доказа и сведочењу жртва која овим телима омогућавају да остваре најзначајнији задатак – документују прошлост и начине историјски запис.⁴³⁹

Критике упућене транзиционој правди често указују на изостанак историјске димензије. Тако Савић, оспоравајући разликовање истине као правног појма од правде као историјске категорије, тврди да транзициона правда „производи парадоксалан ефекат суспензије политичког и моралног превладавања злочиначке прошлости“. Правне институције су унапред ускраћене за историјски, политички и морални терет, па кажњавање само појединих злочина, уз заступање индивидуалних, а не колективних права, не може довести до поравнања, односно успоставе новог политичког баланса међу нацијама.⁴⁴⁰

Бранећи концепт суочавања с прошлошћу од оптужби да је ненаучан, „превремен упад у поље историјског истраживања“ Петровић указује на апологију, најчешће сопствене нације, као једној од највећих препрека приступа у коме је појединац, жртва, чија су елементарна права прекршена у средишту истраживачке пажње. Притом, такав приступ насупрот устаљеној историцистичкој традицији, захтева делатност, активизам који не одбија објашњење, али не прихвата оправдање, већ изискује вредносно одређење, односно осуду.⁴⁴¹

Без обзира на критике и ограничене домете, суочавање с прошлошћу и транзициона правда представљају неизоставне процесе у постконфликтним друштвима. То је званично признато и од стране Уједињених нација које су биле главни актер у већини међународних мисија за успостављање мира након сукоба. У извештају из 2004. тадашњи генерални секретар УН, Кофи Анан истакао је да је ова организација „све више усредсређена на питања транзиционе правде и владавине права у сукобљеним и постконфликтним друштвима“, посебно у контексту изградње националних капацитета и попуњавању постконфликтног вакуума у владавини права.⁴⁴²

У наредним редовима биће осветљене главне критике међународних инструмената транзиционе правде, као и често ограничени домети националних институција. Због слабих резултата процеса суочавања с прошлошћу и њиховог доприноса помирењу након конфликта, обнавља се интересовање за алтернативне облике одговорности као што су „хибридни“ судови који синтетизују међународно и домаће право.⁴⁴³ Ипак, главни проблем остају партикуларни наративи чију доминацију није угрозио ниједан инструмент транзиционе правде. То је посебно видљиво у постконфликтним, подељеним друштвима који садрже непомирљиве етнизиковане представе о блиској и конфликтној прошлости. Поједини аутори, иако указују на неопходно

⁴³⁹ Ibid.

⁴⁴⁰ Обрад Савић, „Сећање на ратне злочине: да ли жртве могу да говоре?“ у: *Заједница сећања. Транзициона правда у историјској перспективи*, ур. Обрад Савић, (Београд: Београдски круг, 2006), 115-116.

⁴⁴¹ Владимир Петровић, „Концепт суочавања са прошлошћу као слепа мрља савремене историографије – ка превазилажењу раскорака“, 262.

⁴⁴² Obel Hansen, „The time and space of transitional justice“, 29.

⁴⁴³ Brigitte Weiffen, „From Domestic to International Instruments for Dealing with a Violent Past: Causes, Concomitants and Consequences for Democratic Transitions“, 94.

уоквиравање наратива о прошлости кроз разумне аргументе и документоване доказе, истичу да у једном друштву не може постојати једна прошлост и да ће се различите „истине“ репродуковати и у будућности посебно ако у етнички подељеним заједницама не дође до артикулације различитих догађаја и искустава из прошлости.⁴⁴⁴

5.2. Транзициона правда у постконфликтним и етнички подељеним друштвима

Транзициона правда има два појавна облика: пут из ауторитаризма ка демократији и одрживи мир након окончања сукоба. Транзициона правда постконфликтних друштава има пред собом веће изазове који се не ограничавају на правне механизме суочавања с прошлошћу, већ захтевају шири друштвени одговор како би се развила култура сећања и остварио дуготрајни процес помирења. На самом почетку процеса изградње мира, механизми транзиционе правде ограничени су са неколико фактора: *интензитетом ранијег сукоба, спремношћу елита да изграде националне институције са капацитетима суочавања с прошлошћу, као и доминирајућим интерпретацијама догађаја из прошлости које често имају етничке визууре.*

Иако не постоји опште прихваћен и делотворан оквир изградње мира који по окончању сукоба генерише успешну транзициону правду, ова препозната неизвесност је директна последица околности услед које ратове „карактерише већа магнитуда насилних радњи у поређењу са злостављањима почињеним под ауторитарном влашћу“.⁴⁴⁵ Такође, напори који се улажу у паралелне процесе успоставе мира и суочавања с прошлошћу кроз механизме који би требало да задовоље правду за жртве, често могу бити међусобно супротстављени уколико се ставе у контекст изградње јединственог постконфликтног друштва. Како примећује Срирам, „процеси и механизми транзиционе правде могу, попут либералне изградње мира, дестабилизovati постконфликтне и пост-свирепе земље, и такође могу бити наметнути споља и неприкладни за политичку и правну културу у којој су основани“.⁴⁴⁶

Процес изградње мира неизоставно подразумева примену различитих механизма транзиционе правде, будући да су процеси окончања сукоба и одржања мира у дубокој повезаности са очекивањима да ће одговорни за злочине бити кажњени или бар приморани да јавно признају почињене злочине. Међутим, искуство балканских постконфликтних система указује на веома скромне домете транзиционе правде. Пакт са елитама различитих етничких заједница стварао је компромисе који су ограничавали или отежавали спровођење транзиционих механизма.

⁴⁴⁴ Cillian McGrattan, "Policing Politics: Framing the Past in Post-Conflict Divided Societies", *Democratization* 21, no. 3 (2014): 404.

⁴⁴⁵ Andrew Reiter et al., „Transitional Justice and Civil War: Exploring New Pathways, Challenging Old Guideposts“, (2012), 1(1) *Transitional Justice Review* 137, 138. према Obel Hansen 42

⁴⁴⁶ Chandra Sriram, „Justice as Peace? Liberal Peacebuilding and Strategies of Transitional Justice“ (2007), 21(4) *Global Society* 579. према Obel Hansen, 44

Упркос изградњи међународних инструмената суочавања с прошлошћу, домаће елите су задржале право на партикуларне интерпретације конфликта које оправдавају опструкцију конкретних механизма транзиционе правде. Поред њихове неспремности да изврше јасан отклон од људи којима се приписују злочини, одсуство јачих друштвених и политичких снага које би се суочиле са прошлошћу произвеле су од механизма транзиционе правде својеврсни „фактор нестабилности“. Стога је трагање за правдом у „транзиционом“ периоду створило ризик од дестабилизације што је ненамеравана последица већине међународних и домаћих напора. Коначно, изводи се закључак да процес изградње мира, који подразумева изградњу и постконфликтне државе, са транзиционом правдом може резултирати неуспелим подухватом.

Упоредно искуство примене инструмената транзиционе правде показује да су национални правосудни системи у веома малом броју случајева користили домаћа суђења за кривично гоњење осумњичених за ратне злочине и да су их препуштали међународним инстанцама баш због ризика од контрапродуктивног ефекта који би могао да се одрази на процес помирења.⁴⁴⁷ Савић брани тезу да судбина кључних актера транзиционе правде не сме бити препуштена утицају националних правосудја јер је „јасно да *национални интереси* могу да изобличе и ограниче правно превладавање злочиначке прошлости“.⁴⁴⁸ Такође, одређене категорије злочина попут етничког чишћења и геноцида се тешко уклапају у оквире националног права и захтевају међународно-правну јурисдикцију, где међународно хуманитарно право нуди адекватан нормативни оквир за разматрање различитих аката који се карактеришу као ратни злочин.⁴⁴⁹ Ипак, највећи проблем је неспремност носиоца власти да се домаћи правосудни систем нормативно прилагоди захтевима суочавања са почињеним злочинима.

У постконфликтним и етнички подељеним друштвима, суочавање с прошлошћу може попримити трауматичне димензије будући да се с једне стране, такви системи услед ограничених капацитета константно сусрећу са проблемима гоњења и кажњавања починиоца злочина, а с друге, засићењем јавности од подсећања на догађаје из периода сукоба.⁴⁵⁰ Ипак постоји и аргумент који иде у прилог обавези националних институција да се баве транзиционом правдом. Евентуалне пресуде националних судова за ратне злочине могу „недвосмислено да посведоче у којој мери смо спремни да властитим, правно-политичким снагама, превладамо застрашујућу прошлост“.⁴⁵¹

Неоспорна чињеница је да у постконфликтним друштвима суочавање с прошлошћу доводи историјске догађаје у директну везу са идејама о идентитету и нацији. Стога се из академског поља указује на потребу за одређеном врстом

⁴⁴⁷ Brigitte Weiffen, “From Domestic to International Instruments for Dealing with a Violent Past: Causes, Concomitants and Consequences for Democratic Transitions”, 93.

⁴⁴⁸ Обрад Савић, „Сећање на ратне злочине: да ли жртве могу да говоре?“ у: *Заједница сећања. Транзициона правда у историјској перспективи*, ур. Обрад Савић, (Београд: Београдски круг, 2006), 111.

⁴⁴⁹ Ibid, 114.

⁴⁵⁰ Cillian McGrattan, “Policing Politics: Framing the Past in Post-Conflict Divided Societies”, *Democratization* 21, no. 3 (2014): 390.

⁴⁵¹ Обрад Савић, „Границе правног појма правде“ у: *Путеви ка превладавању ауторитарне прошлости*, ур. Владимир Петровић, (Београд: Београдска отворена школа, 2009), 2.

друштвене нагодбе, односно договора који би друштва изашлих из сукоба водио ка уоквиравању историјских наратива о прошлости.⁴⁵² Посебно ако се узме у обзир да прошлост може бити директно мобилисана за актуелне партикуларне и националне агенде, где амнезија или отворено порицање нису у сфери психолошке стратегије суочавања, већ постконфликтног брижљиво изграђеног наратива о прошлости.⁴⁵³

Недавни конфликт не само да поларизује и производи партикуларне, етнификоване наративе прошлости већ доприноси изградњи новог или учвршћивању постојећег идентитета. Колективна сећања на сукобе имају важну улогу у обликовању групног идентитета јер што већи број сукоба прави диференцијацију међу заједницама у којој припадништво групи носи превагу над индивидуалним карактеристикама њених чланова.⁴⁵⁴

Посматрајући историју као друштвено памћење Питер Берк (Peter Burke) истиче да се појединци идентификују према догађајима на основу значаја који ови имају за њихову групу.⁴⁵⁵ Управо сукоби из прошлости могу имати пресудан значај у животном веку једне заједнице и контингентно јачати осећај припадништва и лојалности према изграђеном идентитету. Сукоб не само што утиче, он има снагу и стварања друштвеног идентитета, будући да „дубоко укоренењени друштвени идентитет може бити производ конфликта, барем онолико колико је дубоко укоренењен конфликт производ сукобљавања социјалних идентитета“⁴⁵⁶.

Међутим, догађаји из прошлости немају исте консеквенце по све етничке заједнице које су учествовале у сукобу, посебно у контексту суочавања с прошлошћу и креирања доминирајућих наратива. У одговору на питање зашто у различитим културама постоји оштра разлика у ставовима о прошлости, Берк износи гледиште по коме победници не само да пишу историју већ имају и привилегију да је заборављају, док поражени „изнова преживљавају прошлост питајући се за разлоге таквог исхода и шта је све могло бити другачије“.⁴⁵⁷ Изводи се закључак да заједнице које перципирају исходе сукоба као нанету неправду, додатно уграђују догађаје из прошлости у савремене обресе свог етничког идентитета и уједно своје улоге у постконфликтном друштву.

Етницитет се у оквиру суочавања с прошлошћу, поред форматирајућих погледа на прошлост и оснаживања идентитетске повезаности, сусреће и са питањем колективне одговорности. Вирџинија Хелд (V.Held) бранећи појам групне одговорности, истиче да ентитет који се сматра одговорним не мора да буде зрела морална особа, већ да је довољно да тај ентитет има циљеве и процедуре за одлучивање. Са тог становишта етничке групе могу бити одговорне

⁴⁵² Cillian McGrattan, 389.

⁴⁵³ Ibid, 390.

⁴⁵⁴ Peter Black према *Zheng Wang Memory Politics, Identity and Conflict Historical Memory as a Variable*, Palgrave, 2018, 1414.

⁴⁵⁵ Питер Берк, „Историја као друштвено памћење“, *Реч*, 56, no. 2 (1999): 83.

⁴⁵⁶ Peter Black, „Identities,“ in *Conflict: From Analysis to Intervention* eds., Sandra Cheldelin, Daniel Druckman and Larissa Fast, (London: Continuum, 2003), 149. према *Zheng Wang Memory Politics, Identity and Conflict Historical Memory as a Variable*, Palgrave, 2018, 1414.

⁴⁵⁷ Питер Берк, „Историја као друштвено памћење“, *Реч*, 56, no. 2 (1999): 89.

пре свега за ширење етничке мржње, а да се притом не може изводити одговорност појединих чланова тих група. Иако таква мржња може бити заштићена у оквирима слободе говора, то не значи да исказано непријатељство према члановима друге етничке групе не носи ризик нових сукоба и злочина.⁴⁵⁸

Суочавање с прошлошћу и механизми транзиционе правде имају пресудан, уједно и оспораван значај за постконфликтна етнички подељена друштва. Слаби донети инструменти који су примењени у институционалном суочавању са почињеним злочинима и остваривању правде за жртве, неоправдано се посматрају сепаратно од постконфликтне друштвене и политичке динамике. Оспоравана улога међународних актера у пакту са неспремношћу домаћих елита аболирала је новоуспостављене заједнице од обавезе окончања транзиције правде.

Подстакнуте емпиријом, студије транзиционе правде су одустале од првобитне тежње да државе, односно националне извршне власти буду посматране као главни ентитети у осмишљавању и спровођењу политика транзиционе правде.⁴⁵⁹ Хенсен (Obel Hansen) тврди да без обзира на остале актере попут цивилног друштва, академске заједнице и међународних инстанци, очекивало се да, на трагу транзиције у демократију, политичке елите буду главни креатори политике суочавања с прошлошћу.⁴⁶⁰ Међутим, примат изградње мира, а потом државе је одговорност за прошлост потиснула ван граница постконфликтних друштава.

Мировни споразуми довели су до уоквиривања државе у етничком смислу као уједно нужне и ненамераване последице. У позадини консоцијативних механизма који су имали за циљ изградњу нове друштвене кохезије, прошлост је суочена у институционалном дизајну постконфликтне реалности. Тако је Дејтонски споразум успоставио мир у Босни и Херцеговини, али су успостављени ентитети исцртани на етнички чистим линијама утврђеним током сукоба. Слична ситуација се десила на Косову са потписивањем Кумановског споразума и усвајањем Резолуције 1244, након чега је дошло до прогона великог броја Срба, посебно из урбаних средина, док је етнички сукоб у Македонији иако слабијег интензитета такође имао релевантан број расељених и избеглих лица.

Суочавање постконфликтног друштва са прошлошћу је у пракси значило додатно оспоравање заједничке и јединствене политичке заједнице. Стога транзициона правда државу своди на само једног од актера и то споредног у односу на међународне правне инструменте за суочавање са масовним кршењем људских права, док су међународни стручњаци и међународна финансијска помоћ инволвиран и у скромне националне процесе.⁴⁶¹ То не чуди ако се узме у обзир да су неретко држава и успостављени институционални дизајн у постконфликтном контексту често широко и јавно оспоравани. Мобилизација сећања на прошлост има снажну и одлучујућу улогу у системима у којима су даља

⁴⁵⁸ Вирџинија Хелд, „Колективна одговорност за етничку мржњу“ у *Сецесија. Транзициона правда и помирење*, ур. Петар Бојанић и Јован Бабић, (Београд: Службени гласник, 2009), 191-194.

⁴⁵⁹ Obel Hansen, „The time and space of transitional justice“, 47.

⁴⁶⁰ Ibid.

⁴⁶¹ Obel Hansen. 47.

кретања заједнице нераскидиво везана за питања уставности и самог облика државе.⁴⁶²

Изводи се закључак да је јуристичко суочавање са прошлошћу, и то најчешће у међународном режиму правде, дефицитарно за политички контекст постконфликтне изградње друштва. Питање кажњавања злочина, али уједно и остваривања правде за жртве изискују шири вредносни консензус о неопходности институционалног суочавања с прошлошћу. Уколико ровови етничитета и даље оцртавају линије наслеђене из завршеног конфликта, онда се и питање правде посматра кроз селективни приступ у коме су жртве резервисане за аутовиктимизујући наратив, а злочини за „другу“ или „трећу“ страну. Стога дometи транзиционе правде могу бити унапред лимитирани на одређене правне процесе које упркос јасном кажњавању недела из прошлости не доводе до нормативног консензуса о неопходности суочавања са претходним конфликтом.

Политички простор постконфликтних друштава контаминиран је мобилизацијом различитих идентитески обојених наратива о прошлом сукобу. На примеру Босне и Херцеговине и Северне Ирске, Друлиол и Брет истичу да постоји нераскидива веза између сећања и идентитета чија отпорност у етнификованој политици може директно зависити од временског трајања сукоба.⁴⁶³ Одржање таквог стања у коме је оспорена и држава, почива на консензусу да је таква врста политике прихватљива и неопходна, будући да свако трагање за алтернативом значи „увођење дубоке нестабилности у систем“, као и крај политичке каријере за онога који даје адут „другој страни“.⁴⁶⁴ Ствара се парадокс у коме је самоидентификација и идентификација „другог“ повратни процес у коме „етничитет ствара власт, а власт креира и јача идентитете“.⁴⁶⁵

Увођење политичке димензије у концепт транзиционе правде отвара два фундаментална питања. Прво, да ли правно суочавање са претходном неправдом услед доминирајућих супростављених дискурса може створити осећај наношења нових неправди, осећаја селективне кажњивости и још селективније надокнаде за жртве рата. Друго, колико различити механизми транзиционе правде, укључујући судске пресуде, извештаје комисија за истину, симболичке репарације и др. стварају изгледе за трајно помирење и заједничку будућност. Стога, може деловати да политиколошко разматрање дometа процеса суочавања с прошлошћу кроз ова питања привидно пледира за „заборав“ и за ограничавање правних инструмената. То свакако не може бити изведено као валидан закључак. Након окончања процеса изградње мира, следе напори у изградњи државе и нације. У том контексту, може се десити да суочавање кроз развијене механизме транзиционе правде и кроз судске процесе, репарације за жртве исходују превладавањем прошлости, али да изостане осећај друштвене кохезије неопходан за изградњу будућих односа. Другим речима, чак и развијен осећај задовољења правде не значи помирење, а свакако не значи легитимитет за успостављање нове, постконфликтне, заједничке државе.

⁴⁶² McGrattan, „Policing politics: framing the past in post-conflict divided societies“. 394.

⁴⁶³ Ибид, 391-394.

⁴⁶⁴ Ибид, 399.

⁴⁶⁵ Ибид.

5.3. Међународни механизми суочавања с прошлошћу и поступање домаћих елита

У постконфликтним друштвима која су имала искуство унутрашњих сукоба динамика транзиционе правде условљена је дизајном међународне интервенције. То а priori може бити проблематично будући да моћни спољни актер може имати „серију приоритета који не одражавају интересе или односе моћи који постоје у друштву чија се судбина кроз преговоре уобличава“.⁴⁶⁶ Међутим, уз сва оспоравања међународних интервенција, остаје упитно колико су стварни домети међународних механизма суочавања с прошлошћу.

Иако истиче да је примена механизма транзиционе правде постало „међународна норма“, „стандард пристојног понашања држава“, чије кршење подлеже међународним санкцијама, Суботић говори о феномену „отете правде“ у коме се поменути механизми користе за остварење циљева супротних зацртаним међународним правним стандардима. Као мотив злоупотребе транзиционе правде види у жељи за обрачуном са домаћим политичким противницима или остваривањем међународне материјалне добити.⁴⁶⁷ Овај феномен има три директне последице: умањује делотворност међународних правних пројеката, доводи у питање њихову легитимност, и оно што је најзначајније, не доводи до „темељних друштвених промена“.⁴⁶⁸

С друге стране, уколико узмемо у обзир да је конфликт и постконфликтни процес детерминисан пре свега ангажовањем међународних снага, онда се питање кривице, а посебно одговорности шири са сукобљених страна и на субјекте мировне интервенције. Фалк (Richard Falk) истиче велику опасност коју носи „изузимање геополитичких актера од одговорности“.⁴⁶⁹ Интервенционистички приступ у различитим процесима може попримити неправедан карактер, без јасних механизма истраге, а тиме ни санкционисања.

Стратегија домаћих политичких елита је испуњење одређених међународних обавеза, који на домаћем терену доводе до најмање могуће политичке штете, а можда остварују и корист. Будући да одбијање међународних захтева има цену, али и њихово прихватање може изазвати негативне последице у домаћој јавности, елите се одлучују за делимичну и невољну примену. Као што истиче Суботић, „на тај начин могу да искористе међународне норме и институционалне моделе истовремено одбацујући или негирајући њихову суштину“.⁴⁷⁰

Приликом утврђивања одговорности политичких елита требало би имати два аргумента на уму. Прво, у већини постконфликтних ситуација домаће елите

⁴⁶⁶ Ричард Фалк, „Кривична одговорност – прелазна влада“ у *Сецесија. Транзициона правда и помирење*, ур. Петар Бојанић и Јован Бабић, (Београд: Службени гласник, 2009), 160.

⁴⁶⁷ Јелена Суботић, *Отимање правде, суочавање с прошлошћу на Балкану*, Београдски центар за људска права, Београд, 25.

⁴⁶⁸ Ibid, 26.

⁴⁶⁹ Фалк, „Кривична одговорност – прелазна влада“, 160.

⁴⁷⁰ Јелена Суботић, *Отимање правде, суочавање с прошлошћу на Балкану*, Београдски центар за људска права, Београд, 48.

нису биле у могућности да бирају кључне инструменте транзиционе правде⁴⁷¹, већ су представљале „само једну компоненту спољно индукованих стратегија за изградњу мира“.⁴⁷² Друго, без обзира на делотворност међународних инстанци, не може се оспорити сумња грађана различитих етничких припадности у легитимност суђења која спроводи трећи актер, како у погледу пристрасности, тако и по начину одабира предмета и удаљености тих суђења од становништва које је доживело неправду.⁴⁷³

Преиспитивањима о учинковитости превазилажења прошлости путем међународних инструмената, Суботић се супротставља питањем: „Како би изгледала политика у постконфликтним државама у одсуству међународних притисака да се примени неки модел транзиционе правде?“⁴⁷⁴ Главни приговор међународним инструментима суочавања са прошлошћу је да се измештањем са простора постконфликтних друштава правда удаљава од жртава, онемогућује институционализација комплексних механизма и уједно не постиже друштвена спознаја о заједничкој конфликтној прошлости. Иако „извоз“ механизма транзиционе правде, а тиме и саме правде, посебно кроз кривично гоњење високопозиционираних војних и политичких елита дугорочно доводи у питање капацитет успостављених држава након конфликта да у комплексном институционалном аранжману одговоре изазову суочавања са „непролазном“ прошлости, чини се да би резултати целокупног процеса, искључиво у националним оквирима били још скромнији.

У идентитетској коалицији грађана и политичких елита створен је преовлађујући негативан став о дOMETИМА међународних механизма транзиционе правде. Правда је „отета“, може се рећи двоструко, од постконфликтних држава чији представници нису показали спремност да у потпуности испуне стандарде међународних правних инструмената, али и од међународних актера који суочавање с прошлошћу никада нису посматрале као процес којем су дорасла постконфликтна друштва. Парадокс се огледа у „увозу“ институционалних аранжмана који су „a la Carte“ примењивани у процесу изградње државе и „извозу“ суочавања с прошлошћу као процесу са којим су се доминантно бавили међународни актери, а не друштва која би транзиционом правдом требало да дођу до помирења, као основног предуслова опстанка успостављених друштвених заједница.

Пресудну улогу у процесу утврђивања чињеница о балканским ратовима имао је Међународни суд за злочине у бившој Југославији који је уједно обухватао случајеве са простора Босне и Херцеговине, Северне Македоније и Косова. У дефинисаним постигнућима овај Трибунал наводи да се „злочини почињени широм овог региона не могу више порицати“ јер су утврђене неоспорне чињенице које помажу заједницама да се суоче са својом недавном прошлошћу.⁴⁷⁵ Овај циљ показао се као веома мало остварив. Неоспорна изолованост међународног

⁴⁷¹ Ово се пре свега односи на обавезу прихватања надлежности међународних судова над главним предметима.

⁴⁷² Brigitte Weiffen, 97.

⁴⁷³ Colleen Murphy, *The Conceptual Foundations of Transitional Justice*, (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2017), 184.

⁴⁷⁴ Јелена Суботић, 204.

⁴⁷⁵ О Међународном кривичном суду у Хагу: <https://www.icty.org/bcs/o-mksj>.

кривичног суда водио је ка негативној перцепцији чланова транзиционих постконфликтних друштава. Легитимност и ефикасност су оспорени самим тим што су правду „донели“ страни стручњаци „са мало знања или везе са одређеним друштвом у којем су се догодила злодела“.⁴⁷⁶

Иако су међународни кривични судови за Југославију и Руанду успостављени као механизам за спровођење мира у складу са Поглављем 7 Повеље УН, постоје тврдње да је стварни циљ био „избегавање скупих војних санкција или хуманитарне интервенције“, пре него спровођење норми суочавања с прошлошћу кроз међународно хуманитарно право и заштиту универзалних људских права.⁴⁷⁷ С друге стране, врло вероватно је да је стварни мотив био спречавање даљих сукоба и упозорење домаћим елитама да ће се у случају кршења правила и обичаја ратовања суочити са казнама. Без обзира на мотиве настанка, како Петровић наводи, „очекивања да ће Хашки трибунал аутоматизмом утврђивања чињеница и њиховом транспарентном презентацијом изазвати катарзичан ефекат показала су се нереалним“.¹³⁷

Отклон од међународног суда у Хагу који је од почетка креиран у доминирајућим локалним наративима резултирао је врло малим утицајем судских одлука на постконфликтна друштва Балкана. Посебно ако се узму у обзир значајне идентитетске и идеолошке снаге које негирају и оправдавају злочине. Појединачна суђења пред међународним судовима евидентно нису била у могућности да се „супротставе изворима нормализације злочина“.⁴⁷⁸ Ипак, без обзира на снажне тенденције порицања, процеси пред међународним судовима су створили „дубок резервоар доказа о извршеним злочинима, потеклих из докумената и сведочења“ који може бити искоришћен у будућности када питања некадашњег насиља, развоја политичке културе људских права и транзициона правда завреде адекватну политичку и друштвену пажњу.⁴⁷⁹

Хибридни судови који су основани од стране националних институција, а укључују међународне актере пре свега у стручној и финансијској подршци могу бити један од компромисних решења који отклањају легитимацијски дефицит изолованог међународног ангажовања. Тако је босанска влада успоставила посебна већа у оквиру домаћег судског система како би водила случајеве које јој је препустио Међународни трибунал у Хагу у циљу окончања своје мисије.⁴⁸⁰ На Косову је основан хибридни суд за ратне злочине чланова Ослободилачке војске Косова који нису били обухваћени мандатом Међународног суда за бившу Југославију у Хагу.⁴⁸¹ У Македонији је осим за случајеве пред Међународним судом за све остале актере конфликта важио Закон о амнестији.

⁴⁷⁶ Colleen Murphy, *The Conceptual Foundations of Transitional Justice*, (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2017), 185.

⁴⁷⁷ Brigitte Weiffen, 106.

⁴⁷⁸ Colleen Murphy, 186.

⁴⁷⁹ Јелена Суботић, *Отимање правде, суочавање с прошлошћу на Балкану*, 204-205.

⁴⁸⁰ Aaron Fichtelberg, „Transitional justice and the end of impunity: Hybrid tribunals“ in *Research Handbook on Transitional Justice*, ed. Cheryl Lawther, Luke Moffett, and Dov Jacobs, (Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited, 2017), 331.

⁴⁸¹ Лазар Глишовић, „Нови ‘хибридни’ суд за злочине извршене током и након сукоба на Косову и Метохији“, *Политички живот* 1, изд. 13 (2017.): 68.

С друге стране, национални судови се баш због довољног протока времена охрабрују да самостално и у потпуности преузму сензитивне случајеве грубог кршења људских права током претходног конфликта. Суботић указује на „универзалну надлежност“ као најновији стуб међународног права који даје слободу националним судовима да као предмете узимају злочине без обзира на локацију извршења или држављанство оптуженог.⁴⁸²

Међународни инструменти суочавања с прошлошћу нису окончали овај процес, будући да њихов учинак није могао да замени потребу за применом механизма транзиционе правде на националном нивоу. Недостаци процеса „извоза“ правде имају своју системску и вредносну раван. Прва се огледа у ресурсним ограничењима, редуковању истражног материјала, селекцији злочина довољних за одрживе оптужнице.⁴⁸³ У вредносном смислу, процес утврђивања чињеница није умањио селективност у признавању злочина, уједно њиховој рационализацији, али и инструментализацији патње жртава.⁴⁸⁴ Стога даљи процес суочавања с прошлошћу мора садржати друштвени захтев и политичку спремност како би се исходovalo помирењем. Нажалост, постконфликтна друштва нису уважила историјску лекцију, а однос према прошлости је са његовом интернационализацијом само ојачао расцепе међу различитим етничким заједницама. И оно што је у овом случају од посебне важности, досадашњи механизми транзиционе правде нису довели до изградње јединственог друштва, већ до додатног пропитивања легитимности успостављених система након конфликта.

5.4. Помирење и задовољење жртава у постконфликтним друштвима

Транзициона правда несумњиво као свој коначни исход има помирење кроз остваривање правде за жртве и окончање некажњивости за недела у току претходног сукоба. Будући да су се правда, истина и помирење наметнули као крајњи исходи пројеката транзиционе правде, упоредна политичка литература није дала адекватна теоријска објашњења интернационализације њених механизма. С друге стране, зацртани циљеви су за неке ауторе неоствариви, будући да транзициона правда задире у прошлост и тиме трајно представља резервоар нових политичких и друштвених подела.⁴⁸⁵

Притужба на рачун транзиционе правде је што се читав асортиман правних механизма у постконфликтним друштвима углавном своди на кривично гоњење виновника злочина и тиме занемарује актуелни положај жртава. Савић истиче да је транзициона правда иако један од најпоузданијих путева институционалног превазилажења деструктивне прошлости уједно и лимитирани механизам, који жели да сведе „правне рачуне“ са несводивом прошлошћу. Стога се пропагира идеја „етичког нормативног консензуса“ који има своју правно-политичку апликацију у постконфликтном раздобљу: жртве нису само оштећене у

⁴⁸² Суботић, 35.

⁴⁸³ Владимир Петровић, „Модели заштите јавног сећања у борби против порицања злочина“, *Форум за транзициону правду*, Фонд за хуманитарно право, 137.

⁴⁸⁴ Ibid, 138.

⁴⁸⁵ Суботић, „Отимање правде, суочавање с прошлошћу на Балкану“, 42-43.

прошлости, већ су њихове шансе за достојанствен живот умањене у будућности.⁴⁸⁶

Интернационализација транзиционе правде је подстакла одређене процесе у постконфликтним друштвима, али је у основи лимитирана за достизање друштвеног признања жртава, као и неопходног помирења међу припадницима различитих етничких заједница. Међутим, унутрашње друштвене снаге имају капацитет да генеришу преко потребно преиспитивање прошлости јер „објективно сагледавање прошлости помаже да се развије заједничка историја, што је основа помирења“.⁴⁸⁷ Неки аутори говоре о потреби преобликовања прошлости, кроз дефинисање и промовисање основних заједничких или историјски дељених наратива, где се конфликтна прошлост не би одбацила али би била усмерена ка признању и остваривању заједничке будућности.⁴⁸⁸

У светлу трагања за помирењем, међународни режим транзиционе правде трпи критике да је на тај начин приступ транзиционе правде увек „одозго према доле“ чиме се нужно занемарују гласови жртава и заједница погођених насиљем.⁴⁸⁹ Стога је у постконфликтним друштвима неопходан партиципативан приступ у коме би грађани имали могућност да на националном и на нижим нивоима осете институционалне механизме суочавања с прошлошћу. То уједно захтева да се диференцирају правни алати пре транзиције и у пост-транзиционом периоду будући да полазе од различитих премиса и имају различите сврхе и циљеве.⁴⁹⁰

Чин признања жртава производи напетост између механизма транзиционе правде и процеса изградње мира. Док транзициона права захтевају задовољење правде за оне којима су грубо нарушена људска права, изградња мира инсистира на помирењу као основи будућег јединственог друштва. Због потоњег циља, постоји оправдан страх од поновне виктимизације где се жртве ућуткују, маргинализују и измештају из политичког дискурса или због потребе да се „повуче линија у прошлости“ или због императива стабилности и просперитета новоуспостављене друштвене заједнице.⁴⁹¹ Заправо, помирење или идеја о помирењу „покушава да конструише ауторитативни наратив сукоба који мири различите исказе о сукобу“.⁴⁹² Стога се може говорити о својеврсној тензији између правде и помирења у којој у случају остварене правде не мора да дође до помирења, или се помирење постиже упркос одсуству правде, као и трећи поменути сценарио – свесно међусобно искључивање.

Уколико је постконфликтни циљ много амбициознији, односно укључује и идеју о изградњи нације, онда искуство Југославије након Другог светског рата даје вишеслојну историјску спознају. Све три студије случаја овог рада су некада

⁴⁸⁶ Обрад Савић, „Сећање на ратне злочине: да ли жртве могу да говоре?“, 112.

⁴⁸⁷ Суботић, 23.

⁴⁸⁸ McGrattan, „Policing politics: framing the past in post-conflict divided societies“, 390.

⁴⁸⁹ Obel Hansen, „The time and space of transitional justice“, 48.

⁴⁹⁰ Ibid, 51.

⁴⁹¹ McGrattan, „Policing politics: framing the past in post-conflict divided societies“, 390.

⁴⁹² Catherine Turner, „Transitional justice and critique“ in *Research Handbook on Transitional Justice*, ed. Cheryl Lawther, Luke Moffett, and Dov Jacobs, (Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited, 2017), 69.

биле део социјалистичке Југославије и носе искуство са жртвама рата. Трагом промашеног модела Петровић истиче да је период после Другог светског рата био пропуштена прилика за утврђивање чињеница, односно да је рад комисија и судова био више усмерен на именовање, проналажење и кажњавање ратних злочинаца него на прикупљање података о броју и идентитет жртава.⁴⁹³ Југословенско искуство нетранспарентног суочавања с прошлошћу које је компензовано комеморативном културом сећања на борбу против фашизма, омогућило је да се у процесу распада државе вишепартијске политичке елите фокусирају на етнички ексклузивитет у жртвама и ревидирање прошлости у складу са актуелним националним агендама.⁴⁹⁴

Концепт помирења замишљен као идеализована слика усаглашених наратива, закопаних непријатељстава и кохезивних снага у изградњи друштва делује као неостварив циљ изградње државе у постконфликтном раздобљу. С друге стране, немогуће је замислити функционалност било ког институционалног дизајна уколико до јуче сукобљене етничке, религијске и друге групе нису оствариле одређену врсту међусобног помирења и сагласности око новоуспостављеног поретка.

Политички простор би требало да артикулише наративе засноване на различитим доживљајима сукоба, па би у том контексту помирење значило признање „другог“, уз одсуство порицања различитих представа о прошлости.⁴⁹⁵ Инсистирање на заједничком разумевању узрока сукоба, као и на јасно дефинисаној „жртви“ која је спремна да опрости „починиоцу“ могу трајно да осујете идеју помирења.⁴⁹⁶ Излазна стратегија може бити само у остваривању минималног консензуса и анулирању оштро супротстављених наратива.

Иако прошлост и њене последице није могуће ануларати, постоји опасност од друге крајности, а то је нормализовање конкуренције у улогама жртве које имају изразит етнички или религијски предзнак. Како истиче Хујсе (Huuse) „активности група које служе јачању идентитета и заједница жртава могу понекад да закључају људе у прошлости или да подстакну навијачка груписања међу онима који пате“.⁴⁹⁷ У тим околностима постконфликтност може постати трајно обележје друштва у коме помирење остаје неостварен исход. Одређење према прошлости може нанети трајне последице по садашње или будуће односе кроз „трансгенерацијско преношење трауме у којој насилна прошлост може негативно утицати на млађе генерације које нису директно искусиле сукоб“.⁴⁹⁸

Балкански систем кроз одабране три студије случаја, показују перманентност конфликтног односа који у синтези са међународним актерима,

⁴⁹³ Владимир Петровић, „Модели заштите јавног сећања у борби против порицања злочина“, 134.

⁴⁹⁴ Ibid, 135-136.

⁴⁹⁵ Catherine Turner, „Transitional justice and critique“ in *Research Handbook on Transitional Justice*, ed. Cheryl Lawther, Luke Moffett, and Dov Jacobs, (Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited, 2017), 70.

⁴⁹⁶ Ibid, 69.

⁴⁹⁷ Huuse према Vincent Druliolle & Roddy Brett, *The Politics of Victimhood in Post-conflict Societies*, ed. Vincent Druliolle и Roddy Brett, *The Politics of Victimhood in Post-conflict Societies*, (St Andrews: Palgrave Macmillan UK, 2018), 9-10.

⁴⁹⁸ Vamik Volkan према McGrattan, „Policing politics: framing the past in post-conflict divided societies“, 401.

подељеним политичким елитама и сложеним институционалним дизајном стварају друштвени оксиморон мирног сукоба, завађеног помирења у коме су изостали процеси задовољења жртава, али и кажњавања свих починиоца злочина. Чак би и стратегија потискивања прошлости имала одређени облик оправдања, да је исходovala помирењем и базичним консензусом о успостављеној политичкој заједници. Више деценија након сукоба, балканска друштва постају временски сувише далеко од прошлости да би се са њом на адекватан начин суочили и без помирења као коначног исхода који би их учинио јединственим у садашњости.

5.5. Колективна меморија као препрека мултиетничком концепту

Сећање има посебно место у процесу суочавања с прошлошћу. Оно надилази међународне и националне механизме суочавања с прошлошћу, условљава међуетничко помирење и одређује одрживост успостављених постконфликтних политичких система. Такође, сећање у својим најекстремнијим манифестацијама може подстаћи понављање конфликтне прошлости или зарад вишег циља бити потиснуто у заборав.

У процесу суочавања с прошлошћу сећање има значајну улогу будући да је „истина директно повезана са сећањем“, као и да представља спону између прошлости и будућности јер је „медиј новог заједничког наратива о прошлости који интегрише раније подељене перспективе“.⁴⁹⁹ Сећање на прошлост, односно жртве остварује се комеморативним активностима. Међутим, проблем са сећањем је што се догађаји ратних злочина „интегришу“ у колективно сећање ради започињања или довршавања „жаљења“, а не да би се промишљало о оном што се заиста догодило у прошлости.⁵⁰⁰

Плурална друштва сведоче праве „ратове сећања“ у којима се битке воде око сећања на злочине и његове жртве. Уместо доличног памћења које би се базирало на вредностима које садрже елементе друштвене кохезије и солидарности, висок емотивни потенцијал доводи до најгрубљих могућих облика инструментализације, и то најчешће у политичком пољу.⁵⁰¹

Будући да кроз сећање није дошло до катарзичног ефекта који би омогућио излазак из постконфликтног зачараног круга, многи аутори заговарају амнезију као стратегију. У одбрани идеје заборављавања, Ричард Милер указује на примеру Босне - а што може бити примењиво и на остала два случаја балканских постконфликтних друштава - да опстанак државе у постојећим границама и „облику вредном очувања, зависиће од учвршћивања босанске националности“.⁵⁰² У том смислу, обједињујућа идеја политичке нације, да би остварила своју конструкцију захтева много заборављавања као предуслов.⁵⁰³

⁴⁹⁹ Aleida Assmann and Linda Shortt, "Memory and Political Change: Introduction" in *Memory and Political Change*, ed. Aleida Assmann and Linda Shortt, (New York: Palgrave Macmillan UK, 2012), 1.

⁵⁰⁰ Обрад Савић, „Сећање на ратне злочине: да ли жртве могу да говоре?“, 97.

⁵⁰¹ Петровић, „Модел заштите јавног сећања у борби против порицања злочина“, 132.

⁵⁰² Ричард Милер, „Националистички морал и злочини против човечности“ у *Сецесија. Транзициона правда и помирење*, ур. Петар Бојанић и Јован Бабић, (Београд: Службени гласник, 2009), 224.

⁵⁰³ Ibid.

Организовано настојање да се заборави прошлост директно је стављено у службу интереса социјалне кохезије. Званично брисање сећања на сукобе као „чин заборављања“ је амнезија која је у директној вези са амнестијом.⁵⁰⁴ Међутим, поставља се оправдано питање да ли је уопште могуће друштву наметнути заборав? Или као што Берк пита, да ли између јавног и приватног, групе као „колективно, а незванично“ могу, као и појединци да потискују оно што је „неугодно за памћење“?⁵⁰⁵

Постоје и алтернативне стратегије које не пропагирају заборав, већ прилагођавање прошлости. Одређени аутори истичу да државне институције зарад интереса националне државе имају могућност креирања званичног наратива који уоквирује ратна сећања.⁵⁰⁶ Проблем настаје у плуралним друштвима који не могу дефинисати јединствен национални интерес, а уједно ни изградити класичну националну државу. Одсуство сагласности око јавног сећања на претходни конфликт не само да отежава борбу против порицања злочина, изнова виктимизује жртве, већ и носи опасност од обнављања конфликта, као једног од могућих исхода/неуспеха процеса изградње постконфликтне државе.

Полазећи од хипотезе да сећање није само подложно променама, већ је и моћан агенс промена, Алаиде Асман (Aleida Assmann) дефинише пет премиса на основу којих у сећању види кључни елемент у трансформативним процесима који захтевају флексибилност:

- 1) Прва премиса полази од „пластичности“ памћења као „трансформативног квалитета“ у коме је појединачно памћење само по себи променљиво и пролазно, као и да су колективна сећања такође у основи динамична;
- 2) Друга премиса се односи на прошлост, која сама по себи нема утицај на актуелно друштво, али да представљање прошлих догађаја у одређеном културном оквиру и политичкој констелацији доживљава своје стварање, кретање и прихватање.
- 3) Трећа претпоставка је да су сећања хетерогена, како код појединаца, тако и на друштвеном нивоу. Такође, њихова међусобна корелација може бити различита, од међусобне повезаности, коегзистенције до стања несагласја и сукобљености.
- 4) Четврта претпоставка доводи у нераздвојну везу памћење са заборавом, будући да индивидуална и колективна сећања подлежу селективном делимичном или неком другом облику заорава.
- 5) Последња претпоставка је да памћење и заборављање могу имати конкретан допринос само ако су повезани са људским актерима уз подразумевајуће културне, политичке, институционалне и друштвене оквире.⁵⁰⁷

Сећање и садашњост имају међузависан однос. С једне стране, сећање на прошлост може имати моћ легитимизације садашњости, а с друге стране

⁵⁰⁴ Питер Берк, „Историја као друштвено памћење“, *Реч*, 56, no. 2 (1999): 91.

⁵⁰⁵ Ibid, 91.

⁵⁰⁶ Ashplant et al. Banjeglav, „Conflicting Memories, Competing Narratives and Contested Histories in Croatia’s Post-war Commemorative Practices“, *Politička misao : časopis za politologiju* 49, изд. 5 (2012): 27.

⁵⁰⁷ Aleida Assmann and Linda Shortt, “Memory and Political Change: Introduction”, 5.

садашњост обликује функционалну димензију сећања, дајући му посебно читање. Тако се у прилагођавању прошлости према садашњости „разлике изостављају, а ненамераване последице се претварају у свесне намере, као да је главна сврха тих хероја прошлости била да се појави садашњост – наша садашњост“.⁵⁰⁸ Стога се могу препознати три доминантне стратегије утицаја тренутних односа на комплексно бреме сећања: сећање као обнављање конфликтних односа, сећање као промоција партикуларних истина и сећање које води ка помирењу кроз акомодацију наратива или заборав.

Како наводи Асман, „имамо ли посла са сећањем или са обнављањем, зависи од тога да ли је, или није, брисање разлике између прошлости и садашњости циљ ритуалне комеморације“.⁵⁰⁹ Комеморација може бити и сегментирана на различите политичке и друштвене групе које кроз званичне државне институције, организације цивилног друштва, покрете и друге облике настоје да промовишу и осигурају признање за „своје“ сећање на рат.⁵¹⁰ Међутим, већи уплив државе у сећање на прошлост уз одсуство базичног друштвеног консензуса и присутне изразите поларизованости, може додатно да допринесе делигитимизацији напора у изградњи државе. Последично се умањује осећај припадништва, а расцеп базиран на прошлости проширује на све генерације.

У постконфликтним друштвима се теме прошлости могу у различитим политичким агендама наћи као делотворно средство за одржавање поларизованих заједница, у којима етнички контекст онемогућава изградњу сећања као заједничког добра. Петровић препознаје шест механизма заштите јавног сећања, пре свега на жртве: *утврђивање чињеница* којима се омогућава фактичко знање о злочинима, *јавна дебата* којом се прошлост актуелизује, а злочинци делегитимишу, *комеморативне активности* којима се негује култура сећања и обилазе стратишта, *политичке изјаве* којим се осуђују злочини, судска активност која води до процесиурања злочина и *законодавна активност* којом се порицање злочина може инкриминисати.⁵¹¹

Указује се и на значајне недостатке ових механизма који се обједињују у концепту суочавања с прошлошћу и који се у пракси често комбинују. Иако је утврђивање чињеница од фундаменталне важности и оне су подложне различитим интерпретацијама у оквиру „ратова сећања“. Јавне дебате у дубоко поларизованим друштвима о конфликтној прошлости такође могу да изроде јавно порицање, односно оправдање одређених злочина из блиске прошлости. Стога је овај механизам често у друштвима која су помирила своју прошлост, а непримењив у дубоко подељеним заједницама. У остала четири механизма улога државе је много видљивија, а чести су парадокси да се од ње тражи суочавање с прошлошћу за коју је сама одговорна.⁵¹²

Учесталост порицања злочина у постконфликтним друштвима може имати несагледиве последице, поготово ако је постало део политичке аргументације.

⁵⁰⁸ Берк, 92.

⁵⁰⁹ Алаида Асман, „Дуга сенка прошлости“, Библиотека ХХ век, Београд, 301.

⁵¹⁰ Tamara Banjevlav, „Conflicting Memories, Competing Narratives and Contested Histories in Croatia’s Post-war Commemorative Practices“, 8.

⁵¹¹ Петровић, „Модели заштите јавног сећања у борби против порицања злочина“, 132.

⁵¹² Ibid, 133.

Стога је поред механизма инкриминације порицања злодела из прошлости, важно и преиспитати оквире заштите сећања или неговање културе сећања. Упркос окончању сукоба, несумњива је присутност вектора конфликта, односно скуп тема и догађаја који имају капацитет за нове сукобе и раздоре. „Памтити како се не би поновило“ развило се генерално у политички и културни императив.⁵¹³ Такође, сузбијање сећања зарад успоставе новог институционалног оквира и промоције друштвене интеграције може само продужити трауматична суочавања са конфликтном прошлошћу, будући да се на тај начин потиснуто сећање манифестује у изопаченим облицима селективне истине, партикуларних интереса и ритуализације жртви.

Сећање може допринети помирењу кроз разумевање његове друштвене, политичке и културне улоге у суочавању с прошлошћу. Неговање другачије културе сећања која признаје патњу и бол „других“ зависи умногоме од политичких елита различитих етничких заједница, али захтева и ширу друштвену сагласност око сећања на прошлост као залог за мирнодопску будућност. У сваком случају, сећање није могуће потиснути, нити је могуће наметнути заборав као облик колективне амнезије. Само артикулацијом сећања као друштвеног признања различитих искустава насиља и репресије постконфликтна друштва имају изгледе да у будућности постигну преко потребну сагласност око јединствене политичке заједнице.

5.6. Далеко од правде, далеко од државе: последице несучавања са прошлошћу

Заустављање конфликта претпостављало је изградњу мира, а потом и државе. Ови сложени процеси су од етничких заједница и њихових представника захтевали базични консензус, упркос сукобу који је створио дубоки расцеп и неповерење. У недостатку класичних оснивачких митова, мировни споразуми и планови су представљали основу њиховог заједништва. Међутим, како би се створили услови за развој уставног патриотизма, било је неопходно да се поред јединствених институција које би акомодирале разлике, постконфликтни системи суоче с прошлошћу. Задовољење правде намеће се као један од неизоставних услова за прихватање нове државе и уједно остварење њеног легитимитета у очима већине грађана.

Као што досадашња литература постконфликтних друштава указује, помирење често изостаје као циљ у дугорочној изградњи мира. Такође, расправе о транзиционој правди углавном су одређене проценама о њеним изгледима за друштвено помирење. Последично то отвара питање да ли би у интересу очувања јединствене државе предност требало дати правди за жртве или опроштају починиоцима злодела? Углавном се прибегавало компромисима који су за циљ имали избегавање поларизације друштва око тема из прошлости, али је такав приступ дугорочно гледано дубински продубљивао расцепе и производио конкретне политичке последице.

⁵¹³ Aleida Assmann, "To Remember or to Forget: Which Way Out of a Shared History of Violence?" in *Memory and Political Change*, ed. Aleida Assmann and Linda Shortt, (New York: Palgrave Macmillan UK, 2012), 63.

Стога се суочавање с прошлошћу и механизми транзиционе правде и у оквиру ових редова не везује за помирење већ неопходно признање новог поретка. Транзиција правде може представљати још сложенији изазов од демократске транзиције која је такође једна од циљева постконфликтне изградње државе. Међутим, за разлику од демократске транзиције која захтева борбу око типа режима али у оквиру неоспорне државе, исходи или неспровођење транзиционе правде могу довести у питање саму државу. Такође, друштва која су етнички подељена, поларизована и несучена са својом прошлошћу живе са конфронтацијом наративима који креирају нове идентитете, у којима је основ прошли сукоб, а не јединствена политичка заједница.

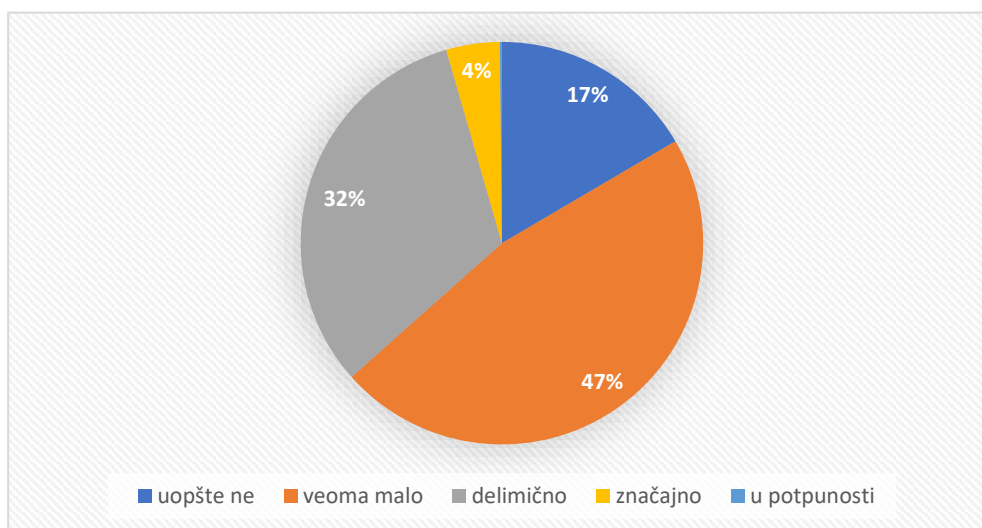
Изводи се закључак да несучавање с прошлошћу и деценијама након сукоба води ка ревизији прошлости и крије потенцијале отварања нових конфронтација. Наметнути „заборав“ уз дозирану комеморативну надоградњу, без детаљног утврђивања чињеница, али и неприхватања већ утврђених, може бити упоређено са најновијим балканским постконфликтним искуством. Процес изградње држава почива на инклузивним политикама према етничким заједницама које не развијају културу јавних дебата о прошлости, а утврђивање чињеница су препустили међународним актерима, које притом оптужују за одсуство легитимитета да се баве „њиховом“ прошлошћу. На тај начин, суочавање с прошлошћу постаје део трајног и уједно веома моћног политичко инструментарија за „редефинисање“ друштвених и политичких односа. „Нерешени статус“ постао је парадигма за многа питања у етнички подељеним заједницама, а легитимација трајног постконфликтног стања уједно релативизује мир и нормализује сукоб.

Намеће се сећање као понављање, потреба за исправљањем историјских неправди и комеморацијом жртава искључиво у моноетничким оквирима, које по својој садржини имају више ритуалне одлике обавезивања нових генерација на нетрпељивост, него на памћење у служби разумевања и помирења. Постконфликтна друштва Балкана нису успела да се изборе за минимални заједнички именилац сукоба у прошлости и интерпретације које не би биле међусобно искључиве. Напротив, наратив „жртве и злочинци“ преселио се у политичку арену која додатно ослабљује неделотворне механизме дељења власти. Различити механизми транзиционе правде од судова за ратне злочине, комисија за истину до комеморација и програма репарација везују се за првобитну фазу изградње мира и државе, али балканско искуство показује да захтеви за правним и ванправним облицима суочавања с прошлошћу стоје неостварени и неколико деценија након конфликта.

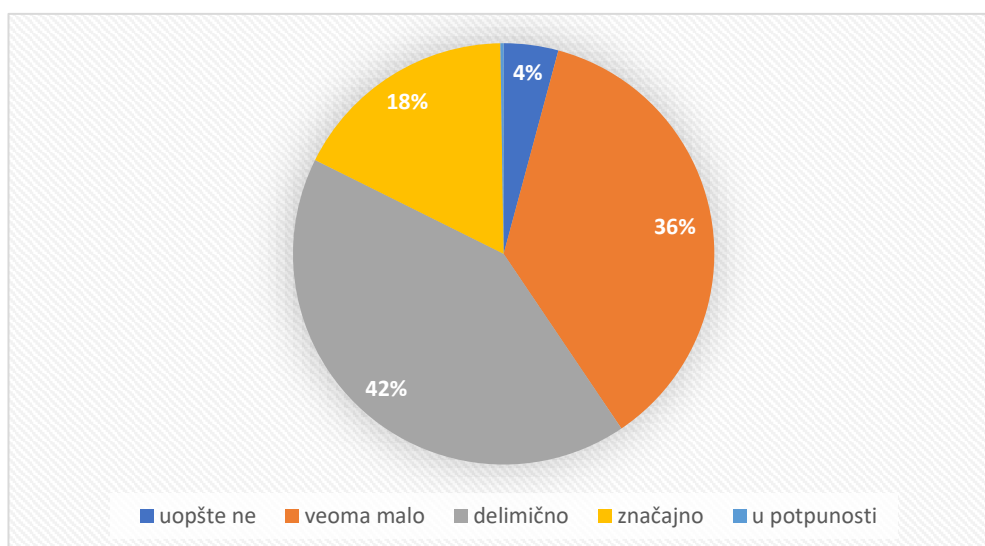
На крају, удаљеност од конфликтне прошлости и креирање нових конфронтација своде транзициону правду и успостављене државе након сукоба на два неопходна захтева за признањем: жртве захтевају јавно признање њихове патње и јасан однос политичких представника према почињеним злочинима, док опстанак јединствених постконфликтних држава и њихових институција зависи од признања како жртава, тако и свих сведока сукоба међу припадницима различитих етничких група.

5.7. Емпиријски показатељи помирења, вертикалне интеграције етничких заједница и процеса суочавања с прошлошћу

Графикон 41. Ставови грађана БиХ о томе колико су задовољни процесом достизања правде за жртве рата

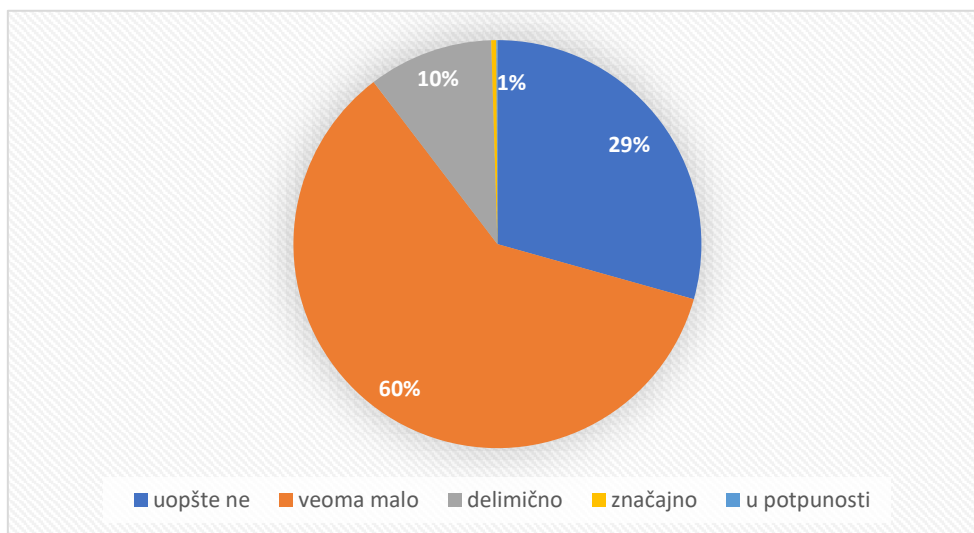
Графикон 42. Ставови грађана С. Македоније о томе колико су задовољни процесом достизања правде за жртве рата

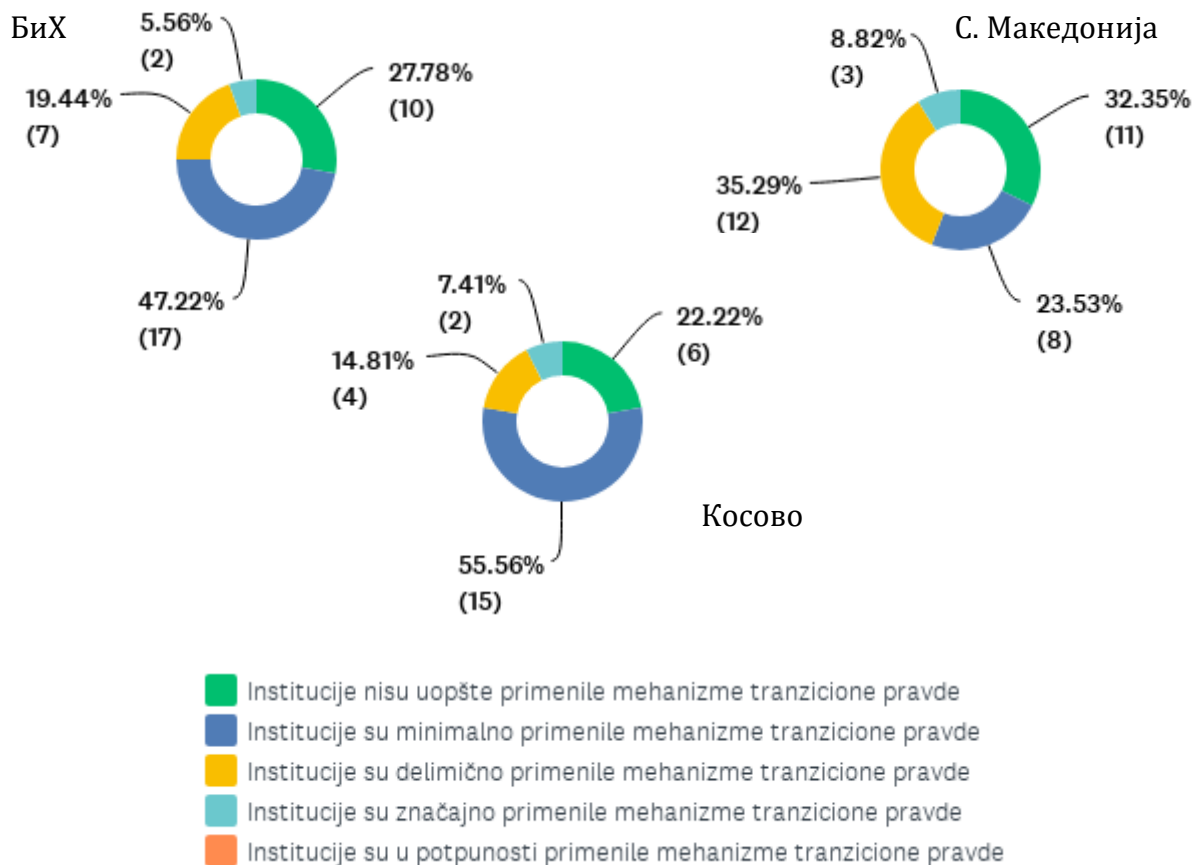
Ставови грађана сва три друштва указују на поражавајући податак да у постконфликтном периоду није дошло до озбиљнијег суочавања с прошлошћу у виду достизања правде за жртве. Иако се ставови анкетираних грађана могу тумачити као субјективни осећаји и доживљаји „правде“, они у сваком случају одређују домете међуетничког поверења и суживота. На Косову су резултати

најдрастичнији, 89% анкетираних, док у БиХ 64% испитаника тврди да правда за жртве није уопште или је веома мало остварена. У С. Македонији је због интензитета сукоба али и Закона о амнестији знато већи проценат становника који верују да је правда значајано(18%) или делимично задовољена(42%).

Графикон 43. Ставови грађана Косова о томе колико су задовољни процесом достизања правде за жртве рата

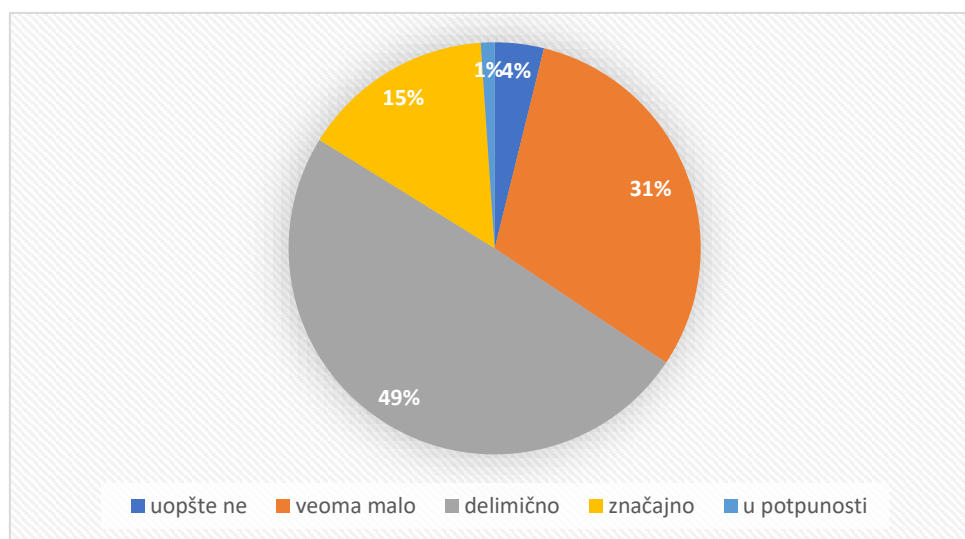

Графикон 44. Експертски скор о томе колико су државне институције примениле механизме транзиционе правде

Ставови експерата о механизмима транзиционе правде показују сагласност са субјективним перцепцијама грађана о достизању правде за жртве. Иако су у јавном дискурсу доминирали донети међународних правних инструмената суочавања с прошлошћу, домаће институције су очигледно пропустиле прилику да оснаже свој унутрашњи легитимитет управо применом механизма транзиционе правде. Међутим, међу експертима постоји и релевантан број оних који сматрају да су институције делимично или значајно примениле поменуте инструменте (БиХ 25%, С. Македонија 44%, Косово 22%).

Графикон 45. Ставови грађана БиХ о томе колико верују у помирење и заједнички живот Хрвата, Срба и Бошњака

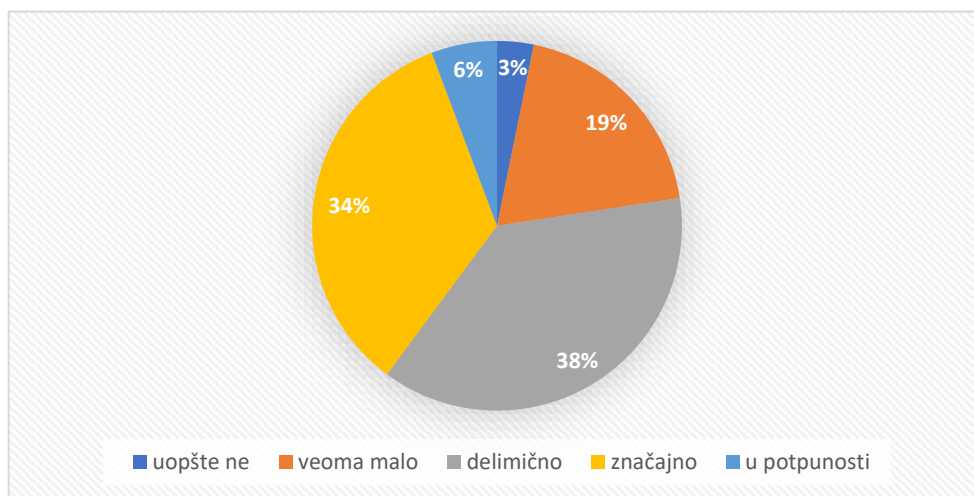

Табела 13. Ставови грађана БиХ по етничкој припадности о томе колико верују у помирење и заједнички живот

Став	Бошњаци	Срби	Хрвати
Уопште не верујем	16.0%	38.0%	46.0%
Веома мало верујем	44.7%	30.1%	25.3%
Делимично верујем	49.4%	29.1%	21.5%
Значајно верујем	46.4%	33.2%	20.4%
У потпуности верујем	14.3%	64.3%	21.4%

Највећи број грађана БиХ (49%) делимично верује у помирење и заједнички живот, а од тог процента 49,4% чине Бошњаци, 29,1% Срби и 21,5 Хрвати. Такође, значајан проценат је оних који веома мало верују (31%) у изгледе за веће разумевање између конститутивних народа, од чега 44,7% су припадници бошњачке, 30,1% српске, а 25,3% хрватске етничке заједнице. Може се закључити да је БиХ и даље изразито етнички подељено друштво у коме већина грађана ни више од две деценије након сукоба не верује у помирење и заједнички живот.

Графикон 46. Ставови грађана С. Македоније о томе колико верују у помирење и заједнички живот Албанаца и Македонаца

Табела 14. Ставови грађана С. Македоније по етничкој припадности о томе колико верују у помирење и заједнички живот

Став	Албанци	Македонци
Уопште не верујем	25.6%	74.4%
Веома мало верујем	22.5%	77.5%
Делимично верујем	28.9%	71.1%
Значајно верујем	55.7%	44.3%
У потпуности верујем	32.6%	67.4%

У С. Македонији 38% испитаника само делимично верује у помирење и заједнички живот, док 34% анкетираних значајно верује у поменуте вредности. Од укупног процента грађана који позитивније посматрају будуће односе, 55,7% чине Албанци, док 44,3% чине Македонци. Релевантан је и број оних који веома мало верују (19%) где по етничкој структури предњаче Македонци са 77,5%. Може се закључити да упркос конфликту мањег интензитета, брзом споразуму и великим етничким коалицијама, С. Македоније по овим показатељима и даље остаје у зони постконфликтности са значајном популацијом која не верује у помирење и заједнички живот.

Будући да се у овом раду полази од става да су изгледи за помирење повезани са лојалношћу и осећајем припадности према установљеној постконфликтној држави, статистички су обрађене матрице на основу којих је установљена релевантна корелација између ова два питања, посебно код припадника етничких заједница које нису већинске.

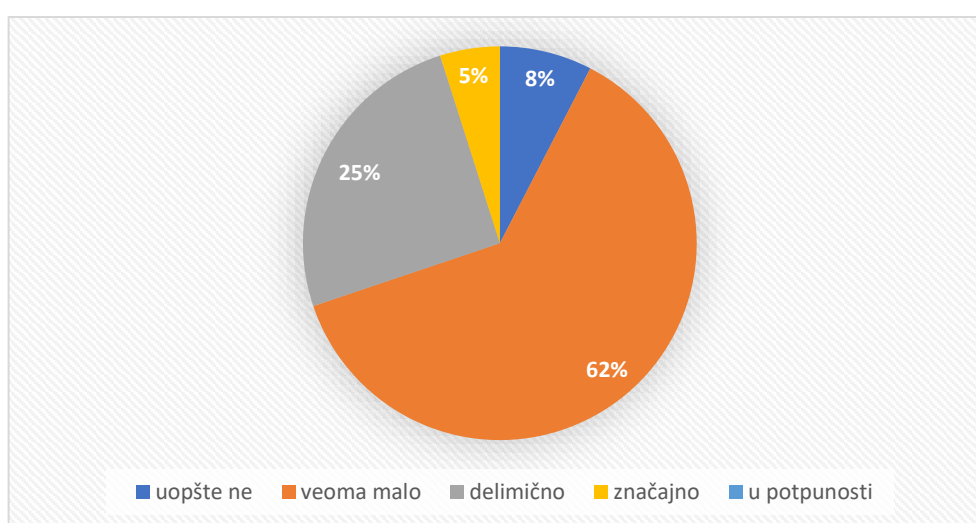
Табела 15. Корелациона матрица за однос помирења и припадност држави

Припадници српске заједнице	Да ли верујете у помирење и заједнички живот?	
Да ли државу у којој живите сматрате својом државом?	Kosovo	Bosna
	0.356**	0.523**

Припадници хрватске заједнице	Да ли верујете у помирење и заједнички живот?
Да ли државу у којој живите сматрате својом државом?	Bosna
	0.604**

Припадници албанске заједнице	Да ли верујете у помирење и заједнички живот?
Да ли државу у којој живите сматрате својом државом?	Северна Македонија
	0.459**

Графикон 47. Ставови грађана Косова о томе колико верују у помирење и заједнички живот Срба и Албанаца

Ставови грађана на Косову указују на висок степен етничке дистанце који не оставља простор за помирење, разумевање и изградњу заједничког живота између Срба и Албанаца. Чак 62% испитаника се изјаснило да веома мало верује у перспективу помирења и суживота, од чега 69,8% чине припадници албанске, а 30,1% српске етничке заједнице. Од оних који су се изјаснили да делимично верују (25%), 81,2% су припадници већинског народа, а 18,4% мањинске српске заједнице. Може се закључити да последице сукоба и споран статус Косова у догледној будућности онемогућавају креирање неких нових односа који би иницирали међуетничко помирење и суживот.

Табела 16. Ставови грађана Косова по етничкој припадности о томе колико верују у помирење и заједнички живот

Став	Срби	Албанци
Уопште не верујем	22.6%	77.4%
Веома мало верујем	30.1%	69.8%
Делимично верујем	18.4%	81.2%
Значајно верујем	8.3%	91.7%
У потпуности верујем	25.5%	74.3%

ПЕТО ПОГЛАВЉЕ

6. ИНДЕКС ПОСТКОНФЛИКТНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ БАЛКАНСКИХ ДРУШТАВА

6.1. Корелационе матрице спроведеног истраживања са грађанима балканских постконфликтних друштава

У наредним редовима приказане су релације између главних променљивих. Корелациона матрица показује да у случају неких варијабли постоји повезаност, док у случају других не. Такође, примећено је да постоје разлике у квантитативном слагању променљивих у истраживаним постконфликтним друштвима.

Табела 17. Корелациона матрица индекса хибридизације мира – интензитет конфликтности

	Da li verujete da će u budućnosti doći do novih sukoba?			
Kakav je vaš stav o mirovnom sporazumu?	Ukupno	Kosovo	Makedonija	BiH
	.314**	.205**	.273**	.125**

** Korelacija je značajna za $\alpha = .01$

У табели 17. се види да у случају укупног узорка постоји слаба корелација између става о мировном споразуму и става поводом будућих сукоба ($r = .314$, $p < .01$). Уколико упоредимо проучавана друштва, те повезаности нема у БиХ ($r = .125$, $p > .05$) ни на Косову ($r = .205$, $p > .05$), а највећа је у случају Македоније ($r = .273$, $p < .01$).

Табела 18. Корелациона матрица индекса етничке заједнице и вертикалне - друштвене интеграције

Укупан узорак

	Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda?	Da li državu u kojoj živite smatrate svojom državom?	Da li biste na izborima glasali za političkog predstavnika koji pripada x naciji?
Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda?	1	.029	.553**
Da li državu u kojoj živite smatrate svojom državom?	.029	1	.101*
Da li biste na izborima glasali za političkog predstavnika koji pripada x naciji?	.553**	.101*	1

** Korelacija je značajna za $\alpha = 0.01$ / * Korelacija je značajna za $\alpha = 0.05$

Босна и Херцеговина

	Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda?	Da li državu u kojoj živite smatrate svojom državom?	Da li biste na izborima glasali za političkog predstavnika koji pripada x naciji?
Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda?	1	.106*	.525**
Da li državu u kojoj živite smatrate svojom državom?	.106*	1	.299**
Da li biste na izborima glasali za političkog predstavnika koji pripada x naciji?	.525**	.299**	1

** Korelacija je značajna za $\alpha = 0.01$ / * Korelacija je značajna za $\alpha = 0.05$

Северна Македонија

	Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda?	Da li državu u kojoj živite smatrate svojom državom?	Da li biste na izborima glasali za političkog predstavnika koji pripada x naciji?
Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda?	1	-.054	.489**
Da li državu u kojoj živite smatrate svojom državom?	-.054	1	.072*
Da li biste na izborima glasali za političkog predstavnika koji pripada x naciji?	.459**	.072*	1

** Korelacija je značajna za $\alpha = 0.01$ / * Korelacija je značajna za $\alpha = 0.05$

Косово

	Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda?	Da li državu u kojoj živite smatrate svojom državom?	Da li biste na izborima glasali za političkog predstavnika koji pripada x naciji?
Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda?	1	-.004	.379**
Da li državu u kojoj živite smatrate svojom državom?	-.004	1	.005
Da li biste na izborima glasali za političkog predstavnika koji pripada x naciji?	.379**	.005	1

** Korelacija je značajna za $\alpha = 0.01$ / * Korelacija je značajna za $\alpha = 0.05$

У табелама везаним за индекс 2 се примећује да не постоји јасно квантитативно слагање све три варијабле. Наиме, став везан за гласање за политичког представника који припада другој нацији највише је повезан са количином контаката са припадницима другог народа, а та повезаност је највећа у БиХ. Једино још у БиХ се уочава умерена статистички значајна повезаност тог става са ставом да ли испитаник државу у којој живи сматра својом ($r = .525$, $p < .01$). У Северној Македонији и у укупном узорку та повезаност је статистички значајна али занемарљиве јачине, док на Косову није статистички значајна.

Табела 19. Корелациона матрица индекса улоге елита у управљању конфликтима, расцепима и базични консензус

Da li političke partije i političari doprinose boljim odnosima među narodima?	Da li političke partije i političari za koje glasate brane interese vašeg naroda?			
	Ukupno	Kosovo	Makedonija	BiH
	.286**	.055	.529**	-0.21

** Korelacija je značajna za $\alpha = 0.01$

Табела 19. приказује однос става о томе да ли партије и политичари доприносе бољим односима међу народима, као и става о томе да ли политичке партије и политичари за које испитаници гласају бране интересе њиховог народа. Резултати указују на статистички значајну корелацију ових варијабли само у случају Македоније ($r = .529$, $p < .01$).

Табела 20. Корелациона матрица индекса улоге међународних и регионалних актера

	Da li je saradnja domaćih političara i međunarodnih aktera donela dobrobit društvu?			
Da li je moguć mir i stabilnost bez delovanja međunarodnih aktera? ⁵¹⁴	Ukupno	Kosovo	Makedonija	BiH
	.162**	.219**	.275**	.265**

** Korelacija je značajna za $\alpha = 0.01$

Коефицијент корелације је био негативан, што другим речима означава да веровање да је могућ мир и стабилност без деловања међународних актера повлачи за собом веровање да сарадња није донела добробит друштву. С обзиром на неочекивану негативну корелацију ове две варијабле, било је нужно рекодovati варијаблу “Да ли је могућ мир и стабилност без деловања међународних актера” тако да 5 означава “не уопште”, а 1 означава у “потпуности могућ без деловања” ради поузданости индекса. Другим речима, показало се да постоји врло слабо квантитативно слагање одговора испитаника у случају Македоније ($r = .275$, $p < .01$), као и БиХ ($r = .265$, $p < .01$).

Табела 21. Корелациона матрица индекса помирења – суочавање са прошлоћу

	Da li verujete u pomirenje i zajednički život?			
Koliko ste zadovoljni procesom dostizanja pravde za žrtve rata?	Ukupno	Kosovo	Makedonija	BiH
	.577**	.503**	.614**	.317**

** Korelacija je značajna za $\alpha = 0.01$

На самом крају, однос одговора на питање “Колико сте задовољни процесом достизања правде за жртве рата” и одговора на питање “Да ли верујете у помирење и заједнички живот” је свуда статистички значајан и позитиван. Најслабија повезаност ове две варијабле јесте у БиХ ($r = .317$, $p < .01$), а најјача у С.Македонији ($r = .614$, $p < .01$).

⁵¹⁴ Рекодovана варијабла

6.2. Поузданост скала постконфликтне трансформације

На одговоре испитанике примењене су стандардне процедуре за анализу релијабилности скала тј. интерне поузданости скала, применом коефицијента поузданости који се назива Кронбахова алфа (Cronbach's α). Интерне поузданости неколико индекса приказане у табели 22. су релативно ниске. Овај податак није изненађујући јер одражава две чињенице. Ставке у индексима су одабране да покрију различите концептуалне компоненте, а не да мере само једну димензију истог концепта. Штавише, сваки од ових индекса заснован је на само две до три ставке, што повратно утиче на вредност коефицијента поузданости.⁵¹⁵

Табела 22. Табела вредности коефицијената поузданости скала постконфликтне трансформације

α	Укупно	Косово*	Северна Македонија	Босна и Херцеговина
Индекс 1	.463	.340	.391	.212
Индекс 2	.377	.130	.336	.517
Индекс 3	.445	.104	.691	.041
Индекс 4	.278	.358	.430	.414
Индекс 5	.731	.668	.756	.481
Укупни индекс	.552	.443	.553	.267

Индекси постконфликтне трансформације

Индекси су формирани сумирањем главних ајтема. Финални индекс постконфликтне трансформације конструисан је на основу пет главних индекса. Сви индекси се налазе на истој скали од 1 до 5, где 5 представља највиши степен трансформације, ради упоредивости.

УКУПНИ ИНДЕКС ПОСТКОНФЛИКТНЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ

- 1,00 – друштво је у потпуности и даље у постконфликтном оквиру
- 2,00 – друштво је значајно оптерећено постконфликтним наслеђем
- 3,00 – друштво је делимично/у одређеним сферама искорачило из постконфликта
- 4,00 – друштво је значајно превазишло постконфликтно наслеђе
- 5,00 – друштво је у потпуности напустило постконфликтни оквир

⁵¹⁵ Neal Schmitt, "Uses and abuses of coefficient alpha," *Psychological Assessment* 8, no. 1 (1996): 350–353.

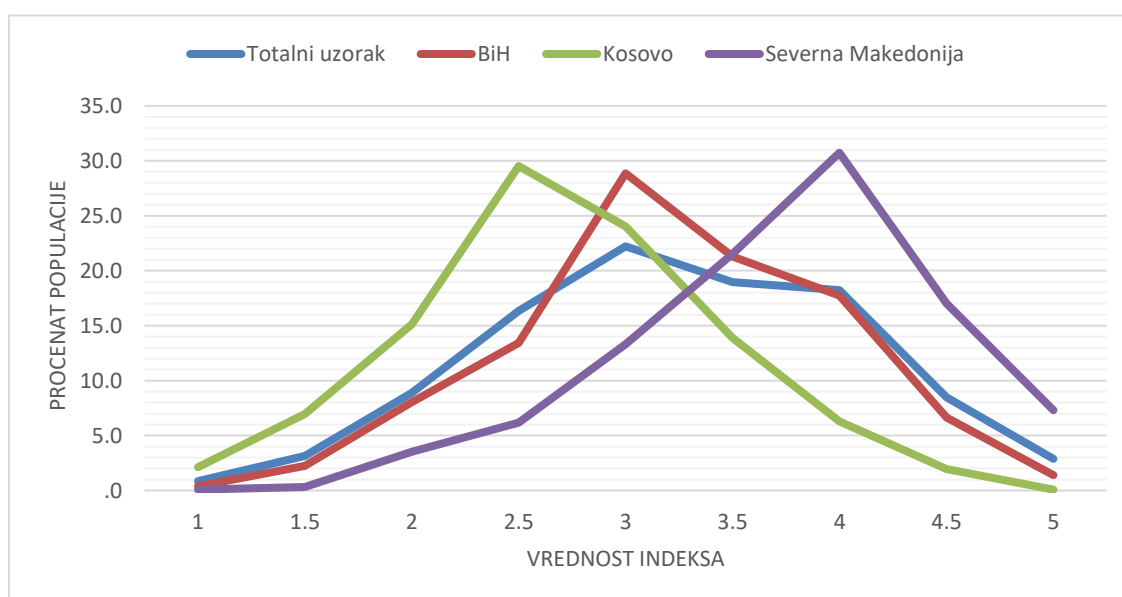
Табела 23. Просечне вредности индекса у три анализирана постконфликтна друштва

Пост-конфликтно друштво	Индекс 1	Индекс 2	Индекс 3	Индекс 4	Индекс 5	Укупни индекс
Босна и Херцеговина	3.22	2.94	2.42	2.81	2.52	2.78
Косово*	2.72	2.44	2.82	2.98	2.04	2.60
С. Македонија	3.74	3.02	3.42	2.91	2.96	3.21
Укупни узорак	3.23	2.80	2.88	2.90	2.51	2.86

Табела 22. показује да је Северна Македонија највише одмакла у погледу постконфликтне трансформације с обзиром на највећу просечну вредност индекса у тој земљи (3.21). Њу прати БиХ (2.78), а на самом крају налази се Косово* (2.60).

Графички приказ индекса постконфликтне трансформације

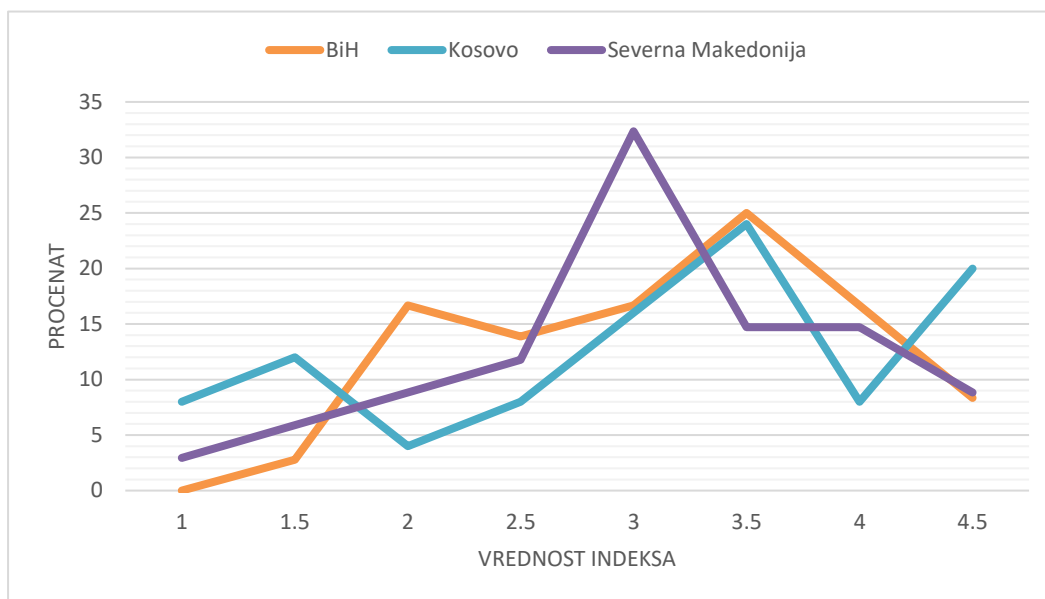
Графикон 48. Индекс 1 –хбридизација мира

Индекс 1 показује да су етничке заједнице на Косову и даље значајно оптерећене конфликтним наслеђем и да упадљив проценат становништва верује у могућ сценарио обнављања сукоба. Уједно то значи да Ахтисаријев план као основа постконфликтне погодбе није одговорио на потребе значајног броја укупне популације укључујући Албанце и Србе. С друге стране, иако су грађани Босне и Херцеговине искусили најразорније последице рата, дејтонски оквир је упркос преиспитивањима остварио делимичан излазак из хибридног мира. За Северну Македонију се очекивало да је услед краткорочног конфликта лакше

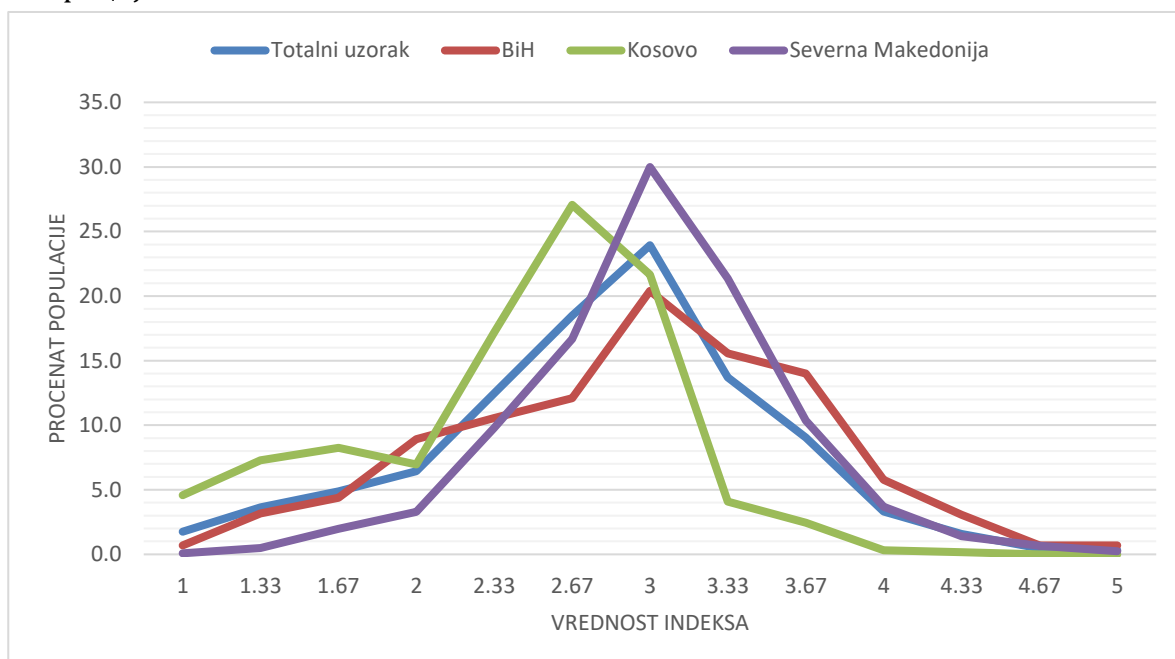
постигнут пакт између македонских и албанских политичких елита који уз различите изазове земљу води ка значајном превазилажењу конфликтног оквира.

Графикон 49. Индекс 1а –хбридизација мира – експертски скор

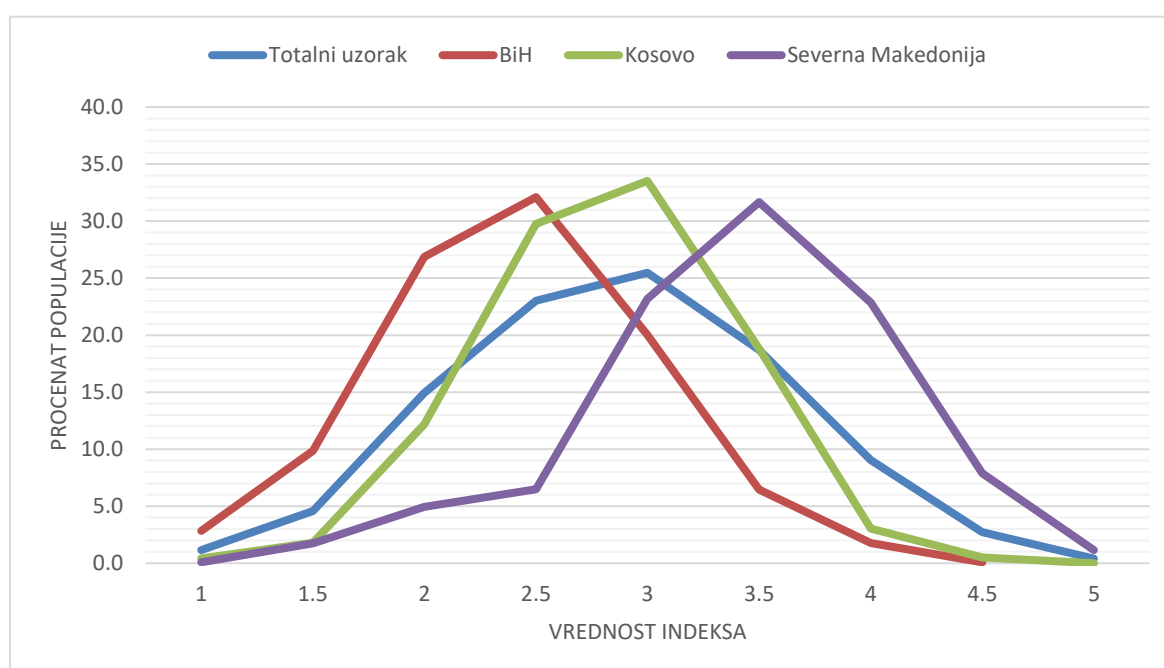
Индекс хбридизације мира дефинисан је и у оквиру експертског скорa који показује занимљив податак да стручњаци из Северне Македоније у односу на грађане песимистичније посматрају домете мира након постизања Охридског споразума, док су ставови експерата у БиХ доста разуђени, али позитивније одскачу у односу на припаднике конститутивних етничких заједница. На крају упадљива разлика између експертског индекса и индекса ставова грађана се читава на Косову по питању Ахтисаријевог плана и његових капацитета за успостављање дуготрајног мира.

Графикон 50. Индекс 2 – етничке заједнице и вертикална/друштвена интеграција

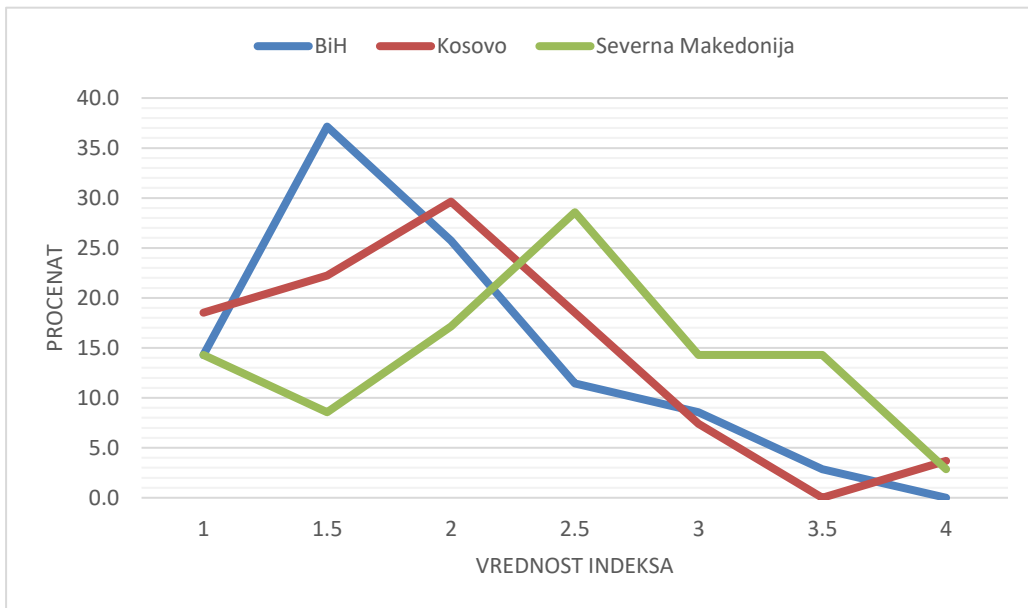
Индекс 2 који се односи на етничке заједнице и њихову вертикалну интеграцију поново на Косову указује на минималну трансформацију у виду стварања јачих постконфликтних кохезивних веза између Албанаца и Срба. Занимљиво је да су упркос језичкој разлици, која се често помиње као кључан фактор у друштвеном повезивању, Македонци и Албанци остварили већи степен друштвене/вертикалне интеграције него етничке заједнице у БиХ, што се такође може подвести под директне последице разорног сукоба и кидања веза између припадника различитих идентитета. На формирање овог индекса утицао је и осећај припадништва према успостављеном политичком систему, па су ови резултати додатна потврда друштвених расцепа.

Графикон 51. Индекс 3 – улога елита у управљању конфликтима/расцепима и базични консензус

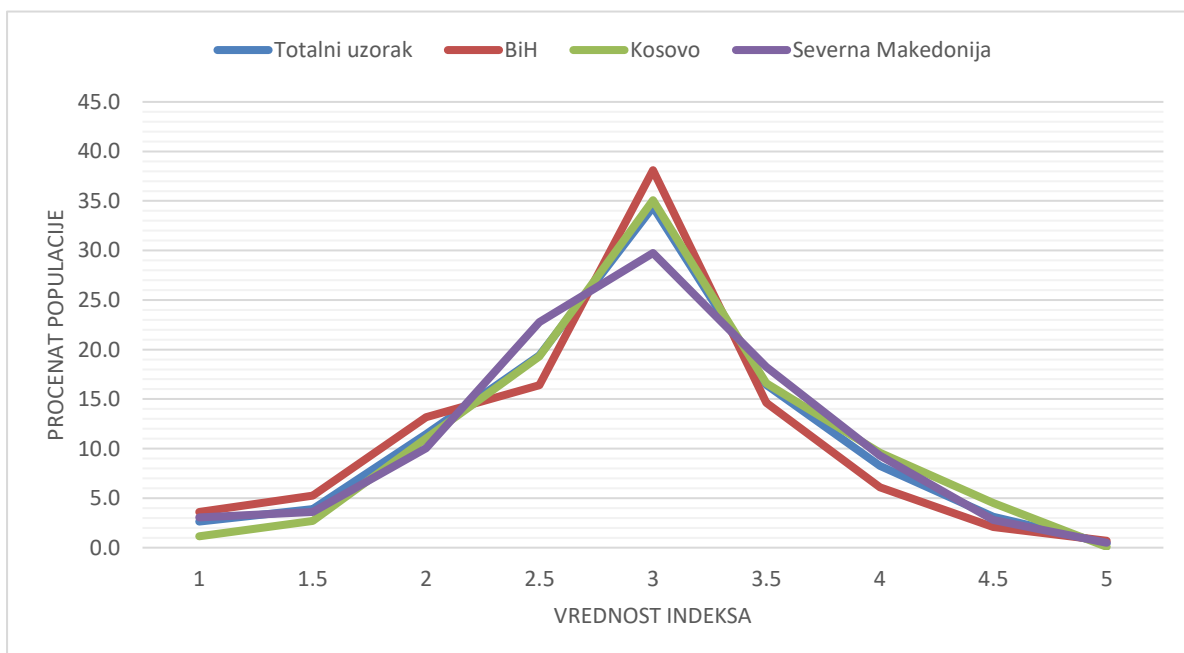
Улога политичких елита у управљању друштвеним расцепима и конфликтима описана у Индексу 3 указује на значаја проблем са којим се суочава Босна и Херцеговина у превазилажењу постконфликтног наратива. Посебно када се индекс упореди са Косовом, где упркос значајној подели која постоји око статуса, српска и албанска политичка елита у очима својих заједница читавају већи степен заштитничке улоге и остваривања базичног консензуса него конститутивни народи у БиХ. Ови резултати иду у прилог теоријским тврдњама да крута консоцијативна правила у савезништву са неодговорним етничким лидерима производе контрапродуктивне исходе. Такође, иако су бинационалне коалиције део законитости политичког живота у С. Македонији након потписивања Охридског споразума, улога елита се посматра само као делимично продуктивна или остварена само у појединим сферама.

Графикон 52. Индекс 3а – улога елита – експертски скор

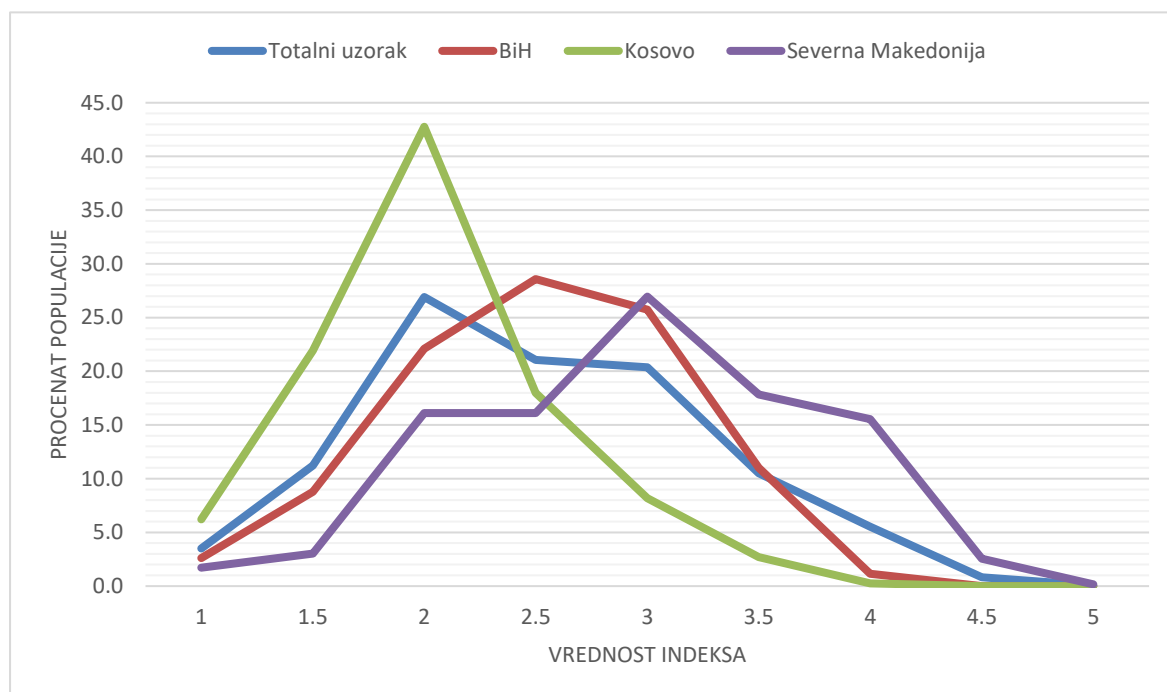
Индекс улога елита формулисан је и у оквиру експертског скорa како би се приказала значајна дискрепанца са индексом који су креирали ставови грађана. Експерти у БиХ препознају у политичким елитама одсуство базичног консензуса и главне кривце за нефункционисање система. Најбоље вредности у оквиру овог индекса има С. Македонија, иако се ниједна од три постконфликтне студије случаја не може похвалити елитама које су кадре да доведу до значајније друштвене трансформације.

Графикон 53. Индекс 4 – улога међународних и регионалних актера

Иако постоји мала корелативност између изолованог доприноса међународних и регионалних актера и резултата њихове интеракције са домаћим елитама Индекс 4 несумњиво указује да сва три постконфликтна друштва захтевају значајно спољне присуство и интервенцију. Изненађује да је С. Македонија у блиском друштву са остала два система, а поготово да је остварени индекс 2,91 нижи од Косова (2,98) чији је статус условљен управо ангажовањем међународних актера. Може се закључити да грађани Македоније већински верују и даље у међународну интервенцију као предуслов стабилности и уједно у позитивне исходе сарадње домаћих и међународних актера. Такође, евидентно је да значајну улогу имају и регионални етнички партнери.

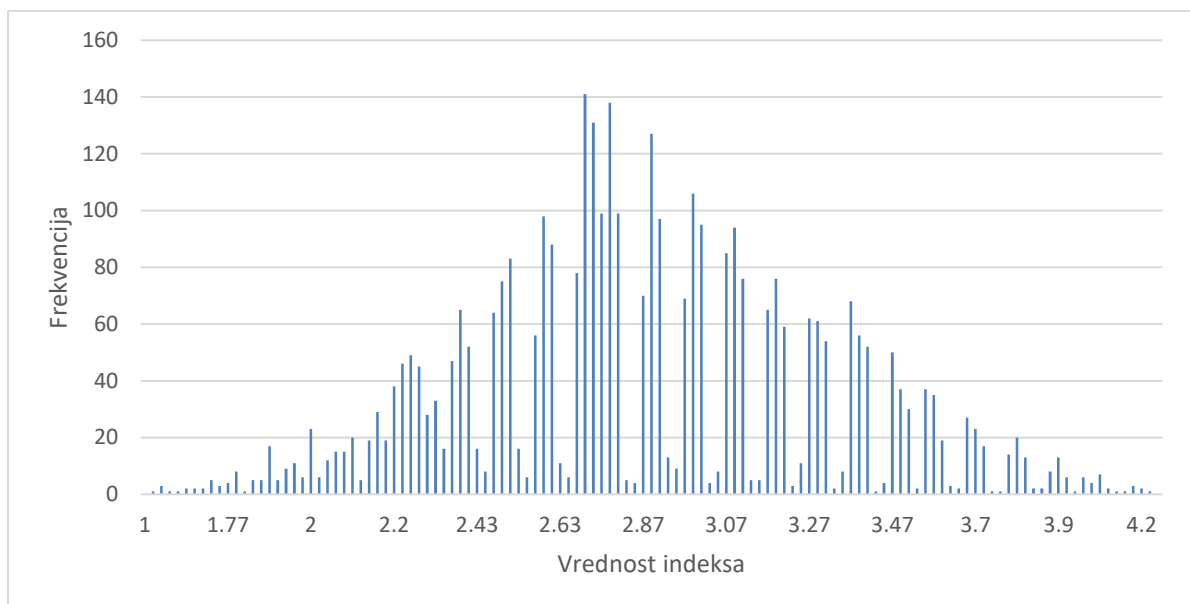
Графикон 54. Индекс 5 – помирење и суочавање с прошлошћу

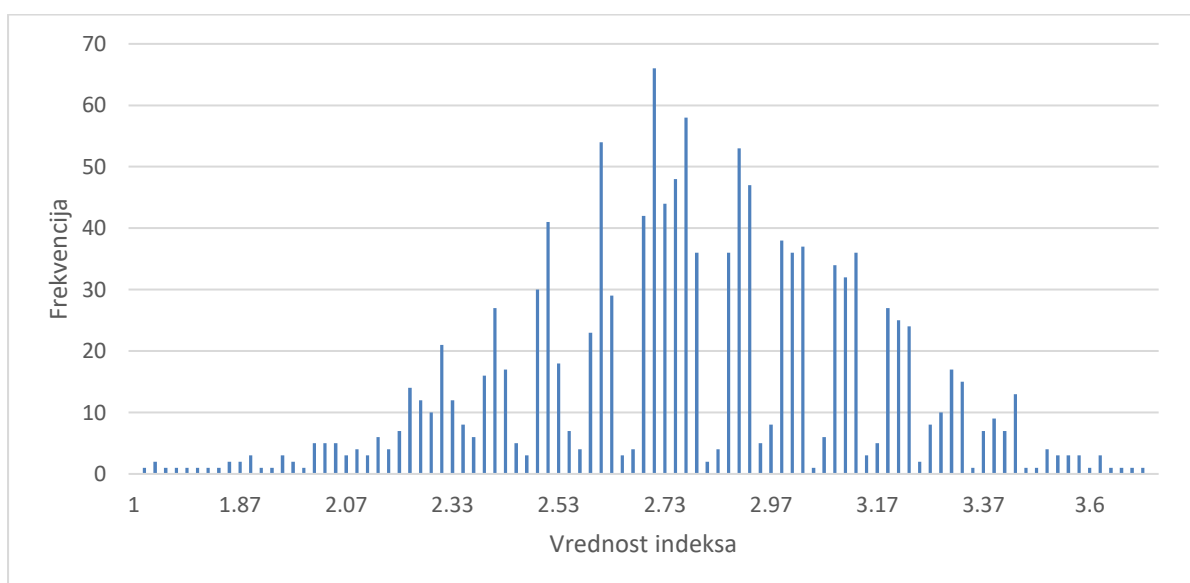
Индекс 5 показује веома мале помаке у процесу помирења и суочавања с прошлошћу. Иако је интензитет конфликта у сва три система био значајно различит по трајању и интензитету може се закључити да је произвео трајне консеквенце по изгледе за суживот различитих етничких заједница. Косово предњачи у веома ниској вредности индекса и широкој сагласности грађана по овом питању, док у С. Македонији постоје значајни проценти популације чији ставови варирају од мале до значајно достигнуте правде и изгледа за помирење. Индекс јасно показује значајну корелацију између достизање правде за жртве рата и перспективе помирења и креирања заједничког живота. Низак коефицијент указује на чињеницу да је немогуће остварити постконфликтну трансформацију без значајнијих друштвених и политичких напора у суочавању с прошлошћу.

6.3. Индекс постконфликтне трансформације – фреквенције

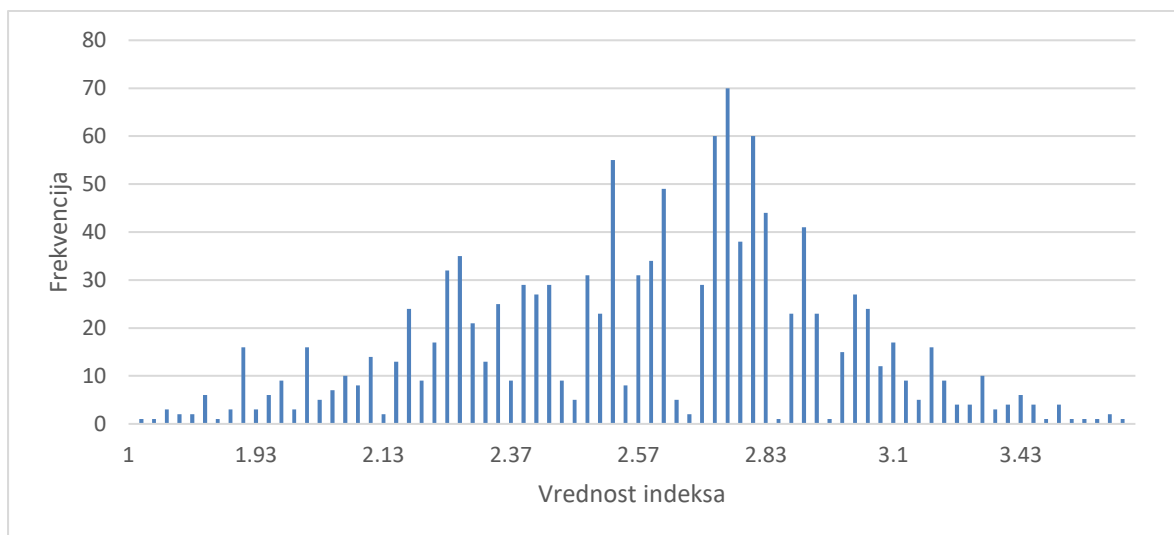
Графикон 55. Графички приказ фреквенција индекса постконфликтне трансформације, укупни узорак

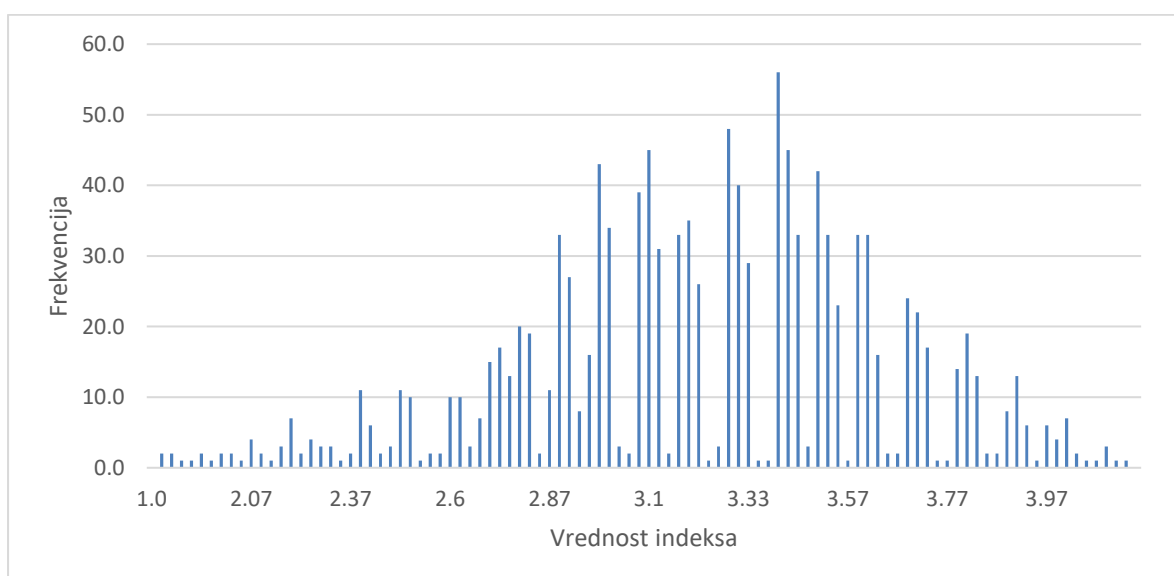
Графикон 56. Графички приказ фреквенција индекса постконфликтне трансформације, Босна и Херцеговина

Графикон 57. Графички приказ фреквенција индекса постконфликтне трансформације, Косово

Графикон 58. Графички приказ фреквенција индекса постконфликтне трансформације, Северна Македонија

6.4. Утицај етничитета на индекс постконфликтне трансформације

У овом моделу вишеструке линеарне регресије испитан је утицај етничитета, образовања и старосне доби на индекс постконфликтне трансформације. У свакој од постконфликтних студија случаја за референтну категорију етничитета узета је већинска етничка група.

Босна и Херцеговина

Табела 24. Резултати линеарне вишеструке регресије, Босна и Херцеговина

	β	p
Константа		.000
Старост	.022	.435
Националност – Бошњак ⁵¹⁶	/	/
Националност – Хрват	-.203	.000
Националност – Србин	-.138	.000
Основно образовање	.049	.191
Средње образовање	.054	.146
Високо образовање ⁵¹⁷	/	/

У случају Босне и Херцеговине подаци показују да етничитет јесте статистички значајан предиктор индекса. Показало се да Хрвати и Срби имају мање шансе да имају висок скор на индексу у поређењу са Бошњацима, другим речима да су главни предводници трансформације у БиХ заправо Бошњаци. Ниво образовања се није показао као статистички значајан предиктор ($p > .05$), као ни старосна доб ($p > .05$). Са друге стране, коефицијент детерминације који представља пропорцију варијансе у моделу, односно проценат објашњености варијансе јесте прилично слаб ($R^2 = .042$). Другим речима, етничитет, образовање и старост објашњавају само 4% варијансе индекса у БиХ узорку.

Северна Македонија

Табела 25. Резултати линеарне вишеструке регресије, Северна Македонија

	β	p
Константа		.000
Старост	.126	.000
Националност - Македонац ⁵¹⁸	/	/
Националност - Албанац	.252	.000
Основно образовање	.010	.780
Средње образовање	-.030	.396
Високо образовање ⁵¹⁹	/	/

⁵¹⁶ Референтна категорија

⁵¹⁷ Ibid.

⁵¹⁸ Ibid.

⁵¹⁹ Ibid.

У случају Северне Македоније подаци показују да етницитет такође представља статистички значајан предиктор индекса. Показало се да код Албанаца постоји већа вероватноћа да имају висок скор на индексу у поређењу са Македонцима ($\beta = .252$, $p < .001$). Ниво образовања се ни овде није показао као статистички значајан предиктор ($p > .05$). Старост се у овом случају показала као статистички значајан предиктор индекса пост-конфликтне трансформације ($\beta = .126$, $p < .001$). Прецизније, за сваку годину старости, индекс постконфликтне трансформације расте за једну јединицу. Другим речима, што су испитаници у Македонији старији, имају већи скор на индексу.

Са друге стране, коефицијент детерминације је у овом случају такође слаб ($R^2 = .078$). Другим речима, етницитет (и образовање) објашњава око 8% варијансе индекса у Северној Македонији.

Косово

Табела 26. Резултати линеарне вишеструке регресије, Косово

	β	p
Константа		.000
Старост	.030	.249
Националност - Албанац ⁵²⁰	/	/
Националност - Хрват	.013	.568
Националност - Македонац	.080	.001
Националност - Србин	-.569	.000
Основно образовање	.003	.935
Средње образовање	-.028	.425
Високо образовање ⁵²¹	/	/

На крају, у случају Косова подаци показују да етницитет такође представља статистички значајан предиктор индекса. Показало се да код Македонаца постоји већа шанса да имају висок скор на индексу у поређењу са Албанцима ($\beta = .079$, $p < .01$), док код Срба постоји већа шанса да имају нижи скор у поређењу са Албанцима ($\beta = -.569$, $p < .001$). Другим речима, на Косову Срби представљају етничку групу са најнижим скором на индексу пост-конфликтне трансформације. Ниво образовања и старост се ни овде нису показали као статистички значајан предиктор ($p > .05$). Са друге стране, коефицијент детерминације је у овом случају већи ($R^2 = .329$). Другим речима, етницитет (и образовање) објашњава читавих 33% варијансе индекса на Косову.

Интересантан податак јесте да на Косову (које има најмању просечну вредност индекса постконфликтне трансформације) етницитет представља веома значајан предиктор индекса, док то није случај у БиХ и Северној Македонији.

⁵²⁰ Референтна категорија

⁵²¹ Ibid.

7. ЗАКЉУЧАК

У раду је теоријски и емпиријски потврђено да политички системи Балкана установљени мировним споразумима и плановима нису успоставили функционалне институционалне аранжмане, интегрисали припаднике различитих етничких заједница и обезбедили легитимност успостављеног поретка. Такође, изнети су аргументи који иду у прилог полазној тези да постконфликтност није временски ограничен период, већ да је реч о институционализованој пракси, перманентном политичком стању које има директне последице по одржање јединствених политичких система. Иако различити термини имају своју улогу у ближем одређењу ових система, као што су етнички подељена друштва, консоцијативни модели, фрагилне или минималистичке државе, не може се оспорити да *конфликт* и након више деценија истрајава као референтна тачка друштвеног и политичког живота Босне и Херцеговине, Северне Македоније и Косова са спорним статусом.

Циљ овог рада је био да прикаже пут од момента усвајања и примене мировних споразума до изосталог процеса превазилажења сукоба, изградње институција и друштвене интеграције. Такође, рад је покушај да се поброје и објасне кључне варијабле које су намерно или ненамерно произвеле подељена друштва у трајном постконфликтном дискурсу. Кроз диференцијацију процеса изградње мира и изградње државе презентован је однос међузависности у коме се перманентно налазе међународни актери, представници домаћих политичких елита и припадници различитих етничких заједница. Уједно препознат је институционални пут зависности који је постконфликтни оквир наметнуо као временску и идентитетску детерминанту проучаваних друштава.

Истраживање које је обухватало ставове грађана, ставове експерата и интервјуе са доносиоцима одлука потврдило је већину почетних хипотеза и статистичком обрадом омогућило формирање скале индекса постконфликтне трансформације. У оквиру првог индекса хибридизације мира потврђено је да су мировни споразуми и планови остварили трајан мир, али се конфликт и даље не искључује као опција. Такође, показало се да су мировни споразуми после неколико деценија од усвајања и примене, предмет друштвених и политичких преиспитивања која не акомодирају већ додатно поларизују етничке идентитете.

Кроз графички и табеларни приказ ставова грађана јасно се уочава да припадници етничких заједница нису задовољни успостављеним политичким системом и да су лојалност резервисали за своје представнике, иако су свесни да политичке елите не доприносе бољим друштвеним односима. Такав исход је очекиван када су узме у обзир да постконфликтна пракса није подстакла веће повезивање и комуникацију међу припадницима различитих етничких заједница, већ се друштвени, а посебно политички живот све више своди на ниво партикуларних група. Такође, поларизованост и етничка дистанца су временом омогућили да релевантна популација унутар једне или више етничких група не доживљава успостављену постконфликтну државу као своју политичку заједницу.

У оквиру индекса који се односи на политичке елите и остваривање базичног консензуса емпиријски налази се ослањају на теоријска полазишта да је политичким елитама у интересу да одржавају *status quo* и буду вето играчи са

могућношћу парализе институција. У прилог им иде чињеница да нема назнака јачања релевантних политичких опција које би се заснивале на некој другој основи осим етничкој. Такође, на основу ставова грађана, али и мишљења политичких представника евидентно је да се посебно на примеру БиХ и Косова не остварује базични консензус око битних политичких и друштвених питања.

У раду се показало да међународни актери имају кључну улогу у дизајнирању као и одржавању балканских постконфликтних друштава. У више наврата међународни представници су у институционализованој форми били саставни део политичког система. Такође, за разлику од досадашње литературе која је презентовала незадовољство грађана страним присуством, спроведено истраживање показује да већина припадника различитих етничких заједница не верује да су мир и стабилност у њиховим друштвима могући без деловања међународних и регионалних актера, и да чак интеракцију на релацији међународни актери – домаће елите виде са позитивним исходима. На крају, потврђена је критика међународних мисија да својим присуством неретко дезавуишу постконфликтне институције, будући да се сензитивна питања и компромиси често постижу нетранспарентно и уз заобилажење формалних процедура.

На крају, рад је иновативан по мерењу индекса директних политичких последица несучавања с прошлошћу. Резултати истраживања потврђују директну корелацију између процеса помирења и осећања припадности датом политичком систему. Показало се да процес достизања правде за жртве прошлих сукоба одређује домете помирења и заједничког живота међу припадницима различитих етничких заједница и да је ово питање дуго било занемаривано и са аспекта науке и са аспекта конкретног институционалног деловања у виду примене механизма транзиционе правде. Потврђено је да постконфликтна друштва Балкана нису успела да се изборе за минимални заједнички именилац сукоба у прошлости и интерпретације које не би биле међусобно искључиве. Напротив, наратив „жртве и злочинци“ преселио се у политичку арену која додатно ослабљује неделотворне механизме дељења власти.

Конкретан допринос дисертације огледа се у дефинисању мерљивих категорија на основу којих се по први пут формулисао индекс постконфликтне трансформације за специфична балканска друштва. Такође, намера овог рада није била да понуди перспекцију у виду даљег развоја процеса у три одабрана друштва, већ да изради делотворне инструменте којим би се са научно-истраживачке стране креирао путоказ за даља истраживања у овој области, али и формулисале конкретне препоруке у сфери реал-политике. Свеобухватно мултидимензионално истраживање које је комбиновало ставове грађана, експерата и политичких представника омогућило је извођење неколико кључних закључака.

Први је да фрагилност постконфликтних друштава, на којој се често инсистира, поседује својеврсну еластичност. Без обзира на честе парализе институција или ветирајућа права које могу искористи поједини политички актери, меморија сукоба и погодбени однос парафиран мировним споразумом чине значајне кохезивне факторе. Друго, упркос епитетима институционалне неодрживости сва три система егзистирају више деценија без озбиљне претње од

великог сукоба. Треће, оспоравани консоцијативни елементи су можда неефикасни са позиције управљања, али институционално акомодирају различите идентитете и лишавају етничке групе колективног страха од евентуалне угрожености или системске дискриминације. Стога упркос неодговорним политичким порукама, не могу се детектовати појаве или процеси који имају мобилизујући капацитет за конфликт или резолутно напуштање институција заједничке државе.

На крају емпиријско истраживање је показало да грађани позитивније посматрају друштва у којима живе у односу на експерте који изучавају етничке расцепе и постконфликтне наративе. Потом, приликом интервјуа са политичким представницима се уочавала значајна разлика између пожељне и очекиване етничке позиције у односу на рационалан политички став. Ове околности указују на комплексне односе које актери постконфликтних друштава било да су грађани, експерти или политички представници одржавају у миру упркос многобројним спорењима и кризама.

У овом раду се настојало изградити теоријски одрживо и емпиријски потврђено полазиште за редефинисање приступа у студијама постконфликтних друштава. Први предуслов је прихватање чињенице да етничка идентификација остаје трајна детерминанта у политичком животу мултикултурних и постконфликтних друштава. Такође, ниједан институционални аранжман се до сада није показао као довољно акомодирајући да би у потпуности превазишао етничке расцепе, који су глобално присутни без обзира на географске координате, историјски контекст, тип режима (демократија или ауторитарна владавина), вертикалну организацију власти од унитарне до федералне структуре, као и степен економске развијености. Различити облици аутономије, комплексна институционална дизајнирања попут коносцијације и усмерени процеси изградње државе нису показали потпуну имуност на моћ фрагментирања која лежи у основи сусрета различитих етничких заједница у заједничком политичком друштву. Посебна искушења акомодације етничких партикуларитета стоје пред постконфликтним друштвима која имају императив очувања јединствене државе.

На крају, квантитативни и квалитативни резултати истраживања доводе до закључка да је упркос етничким различитостима изостала политичка нација, што значи да се временом нису изградиле институције које би грађани и њихови лидери, без обзира на идентитетску различитост, препознали као посебну вредност која захтева сагласност и лојалност. То уједно значи и да је сама држава фрагилна и упитна, јер су процеси изградње државе и изградње нације компатибилни, али врло често и међузависни. Да би се друштво избавило из постконфликтног наратива, потребна је друштвена кохезија дубља од интеракције и институционално промовисане комуникације. Њу може да обезбеди само политички споразум који би трајно легитимисао заједничко друштво, политичку нацију, а тиме и државу. У супротном, етно-национални циљеви у алтернативним агендама виде једине субјекте вредне сагласности и легитимитета, док се вредности демократије и владавине права посматрају као категорије ван координатног система етничке припадности, а тиме и као неважне за крајње жељене исходе.

Литература

1. Abraham, David, „Constitutional patriotism, citizenship, and belonging“, *International Journal of Constitutional Law*, 6.1 (2008), 137–52
2. Адорно, Теодор, „Шта значи рад на прошлости“, Реч, 57, по. 3 (2000). 49-57
3. Agarin, Timofey, Allison McCulloch, и Cera Murtagh, „Others in deeply divided societies: A research agenda“, *Nationalism and Ethnic Politics*, 24.3 (2018), 299–310
4. Ahtisaari, Martti, *Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement*, 2007
5. Andonovski, Stefan, „The effects of post-conflict constitutional designs: The ‚Ohrid framework agreement‘ and the macedonian constitution“, *Croatian International Relations Review*, 24.81 (2018), 23–50
6. Assmann, Aleida, и Linda Shortt, „Memory and Political Change: Introduction“, in *Memory and Political Change*, ed. Aleida Assmann и Linda Shortt (New York: Palgrave Macmillan UK, 2012), 1–14
7. Assmann, Aleida, „To Remember or to Forget: Which Way Out of a Shared History of Violence?“ in *Memory and Political Change*, ed. Aleida Assmann and Linda Shortt, (New York: Palgrave Macmillan UK, 2012), 53-71
8. Асман, Алаида, „Дуга сенка прошлости“, Библиотека XX век, Београд, 2006.
9. Autesserre, Séverine, „International peacebuilding and local success: Assumptions and effectiveness“, *International Studies Review*, 19.1 (2017), 114–32
10. Bahtić-Kunrath, Birgit, „Of veto players and entity-voting: institutional gridlock in the Bosnian reform process“, *Nationalities Papers*, 39.6 (2011), 899–923
11. Bajrami, Demush, и Arburim Iseni, „The Challenge of (Non) Implementation of the Ohrid Framework Agreement in the Republic of Macedonia“, *European Scientific Journal*, 203-218
12. Baliqi, Bekim, „Promoting Multi-Ethnicity or Maintaining a Divided Society : Dilemmas of Power-Sharing in Kosovo“, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 17.1 (2018), 49–71
13. Banjeglav, Tamara, „Conflicting Memories, Competing Narratives and Contested Histories in Croatia’s Post-war Commemorative Practices“, *Politička misao : časopis za politologiju*, 49.5 (2012), 7–31
14. Baracani, Elena, „Evaluating EU Actorness as a State-Builder in ‘Contested’ Kosovo“, *Geopolitics*, 24.1 (2019), 1–25

15. Bagues Pedreny, Pol, и Elisa Randazzo, „Multiculturalism and Ethnic Conflict Management in Kosovo: The process of Decentralisation“, *Journal of Global Intelligence & Policy*, 5.8 (2012), 15–34
16. Barma, Naazneen H., „Why dependence on postconflict elites causes peacebuilding failures“, *Governance*, 30.1 (2017), 7–9
17. Barnett, Michael, Songying Fang, и Christoph Zürcher, „Compromised Peacebuilding“, *International Studies Quarterly*, 58.3 (2014), 608–20
18. Benoit Kenneth, Laver Michael, *Party Policy in Modern Democracies*, Routledge, London, 2006.
19. Beha, Adem, „Disputes over the 15-point agreement on normalization of relations between Kosovo and Serbia“, *Nationalities Papers*, 43.1 (2015), 102–21
20. Beljinac, Nikola, „Da li je ustavni patriotizam moguć u multikulturalnim društvima?“, *Godišnjak Fakulteta Političkih nauka*, 6.3 (2011), 225–36
21. Berger, Mark T., „From nation-building to state-building: The geopolitics of development, the nation-state system and the changing global order“, *Third World Quarterly*, 27.1 (2006), 5–25
22. Берк, Питер, „Историја као друштвено памћење“, Реч, 56, изд. 2 (1999). 83-92
23. Bieber, Florian, „Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans“, *Europe-Asia Studies*, 63.10 (2011), 1783–1802
24. Bieber, Florian, и Sören Keil, „Power-sharing revisited: Lessons learned in the Balkans?“, *Review of Central and East European Law*, 34.4 (2009), 337–60
25. Bliesemann de Guevara, Berit, „Introduction: The Limits of Statebuilding and the Analysis of State-Formation“, *Journal of Intervention and Statebuilding*, 4.2 (2010), 111–28
26. Bormann, Nils Christian, Lars Erik Cederman, Scott Gates, Benjamin A.T. Graham, Simon Hug, Kaare W. Strøm, и остали, „Power Sharing: Institutions, Behavior, and Peace“, *American Journal of Political Science*, 63.1 (2019), 84–100
27. Börzel, Tanja A., и Sonja Grimm, „Building Good (Enough) Governance in Postconflict Societies & Areas of Limited Statehood: The European Union & the Western Balkans“, *Dædalus, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences*, 147.1 (2018), 116–27
28. Бурсаћ, Дејан, „Дејтонски вето играчи у политичком систему БиХ“ у Двадесет година од Дејтонског мировног споразума - трајни мир или трајни изазови?, ур. Стеван Недељковић, Милан Крстић, и Драган Живојиновић (Београд: Универзитет у Београду, ФПН, 2016). 87-99

29. De Brabandere, Eric, „The Responsibility for Post-Conflict Reforms: A Critical Assessment of Jus Post Bellum as a Legal Concept“, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 43 (2010), 119–49
30. *Butmir i Prud* (Arhiv, Parlament FBiH Doma naroda, 2009)
31. Calu, Marius Ionut, „Unintended consequences of state-building and the management of diversity in post-conflict Kosovo“, *Nationalities Papers*, 46.1 (2018), 86–104
32. Cammett, Melani, и Edmund Malesky, „Power Sharing in Postconflict Societies: Implications for Peace and Governance“, *Journal of Conflict Resolution*, 56.6 (2012), 982–1016
33. Çıdam, Çiğdem, „Radical Democracy without Risks? Habermas on Constitutional Patriotism and Civil Disobedience“, *New German Critique*, 44.2 131 (2017), 105–32
34. Connor, Walker, „Nation-Building or Nation-Destroying?“, *World Politics*, 24.3 (1972), 319–55
35. Cronin, Ciaran, „Democracy and Collective Identity: In Defence of Constitutional Patriotism“, *European Journal of Philosophy*, 11.1 (2003), 1–28
36. Dagher, Ruby, „Legitimacy and post-conflict state-building: the undervalued role of performance legitimacy“, *Conflict, Security and Development*, 18.2 (2018), 85–111
37. Darden, Keith, и Harris Mylonas, „The Promethean Dilemma: Third-party State-building in Occupied Territories“, *Ethnopolitics*, 11.1 (2012), 85–93
38. Dimitrijević, Nenad, „Ethno-nationalized states of Eastern Europe: Is there a constitutional alternative?“, *Studies in East European Thought*, 54.4 (2002), 245–69
39. Dobbins, James, Seth Jones G., Keith Crane, и Beth Cole DeGrasse, *The Beginner's Guide to Nation-Building*, (Pittsburgh: RAND Corporation, 2007)
40. Donais, Timothy, и Erin McCandless, „International peace building and the emerging inclusivity norm“, *Third World Quarterly*, 38.2 (2017), 291–310
41. Druliolle, Vincent, and Roddy Brett, "Introduction: Understanding the Construction of Victimhood and the Evolving Role of Victims in Transitional Justice and Peacebuilding" in *The Politics of Victimhood in Post-conflict Societies*, ed. Vincent Druliolle and Roddy Brett, (St Andrews: Palgrave Macmillan UK, 2018) 1-22
42. Dyrstad, Karin, „Does civil war breed authoritarian values? An empirical study of Bosnia-Herzegovina, Kosovo and Croatia“, *Democratization*, 20.7 (2013), 1219–42

43. Фалк, Ричард, „Кривична одговорност – прелазна влада“ у *Сецесија. Транзициона правда и помирење*, ур. Петар Бојанић и Јован Бабић, (Београд: Службени гласник, 2009). 155-161
44. *First Agreement of Principles Normalization of Relations* (Brussels, 2013)
45. Fisk, Kylie, и Adrian Cherney, „Pathways to Institutional Legitimacy in Postconflict Societies: Perceptions of Process and Performance in Nepal“, *Governance*, 30.2 (2017), 263–81
46. Flores, Thomas Edward, и Irfan Nooruddin, „The effect of elections on postconflict peace and reconstruction“, *Journal of Politics*, 74.2 (2012), 558–70
47. Fort, Emilie, „From Power-Sharing Arrangements to Identity Building: The Case of Kosovo Serbs in Kosovo“, *Ethnopolitics*, 17.5 (2018), 503–18
48. Gates, Scott, Benjamin A. T. Graham, Yonatan Lupu, Havard Strand, и Kaare W. Strom, „Power Sharing, Protection, and Peace“, *The Journal of Politics*, 78.2 (2016), 512–26
49. Grimm, Sonja, и Brigitte Weiffen, „Domestic elites and external actors in post-conflict democratisation: mapping interactions and their impact“, *Conflict, Security and Development*, 18.4 (2018), 257–82
50. Глишовић, Лазар, „Нови ‚хибридни‘ суд за злочине извршене током и након сукоба на Косову и Метохији“, *Политички живот*, 1.13 (2017), 65–78
51. Хабермас, Јирген, *Постнационална констелација*, Београд: Откровење, 2002.
52. Harbom, Lotta, Stina Högladh, и Peter Wallensteen, „Armed conflict and peace agreements“, *Journal of Peace Research*, 43.5 (2006), 617–31
53. Hayward, Clarissa Rile, „Democracy’s Identity Problem: Is ‚Constitutional Patriotism‘ the Answer?“, *Constellations*, 14.2 (2007), 182–96
54. Heathershaw, John, и Daniel Lambach, „Introduction: Post-Conflict Spaces and Approaches to Statebuilding“, *Journal of Intervention and Statebuilding*, 2.3 (2008), 269–89
55. Hensell, Stephan, и Felix Gerdes, „Elites and international actors in post-war societies: The limits of intervention“, *International Peacekeeping*, 19.2 (2012), 154–69
56. Хелд, Вирџинија, „Колективна одговорност за етничку мржњу“ у *Сецесија. Транзициона правда и помирење*, ур. Петар Бојанић и Јован Бабић, (Београд: Службени гласник, 2009), 191-194.

57. Hippler, Jochen, „Violent Conflicts, Conflict Prevention and Nation-building - Terminology and Political Concepts“, in *Nation-building, A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?*, ур. Jochen Hippler (London: Pluto Press, 2005),. 3–14
58. Hippler, Jochen, “Nation-states for Export? Nation-building between Military Intervention, Crisis Prevention and Development Policy” in *Nation-Building, A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?*, ed. Jochen Hippler, (London: Pluto Press, 2005). 173-189
59. Hughes, Caroline, и Vanessa Pupavac, „Framing post-conflict Societies: International pathologisation of Cambodia and the post-Yugoslav states“, *Third World Quarterly*, 26.6 (2005), 873–89
60. Јовић, Дејан, „Босна и Херцеговина и међународни систем у контексту 20.годишњице Дејтонског споразума“, у *Двадесет година од Дејтонског мировног споразума - трајни мир или трајни изазови?*, ур. Стеван Недељковић, Милан Крстић, и Драган Живојиновић (Београд: Универзитет у Београду, ФПН, 2016), 33–52
61. Kapidžić, Damir, „Subnational competitive authoritarianism and power-sharing in Bosnia and Herzegovina“, *Journal of Southeast European and Black Sea*, 20.1 (2020), 81–101
62. Kartsonaki, Argyro, „Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive*“, *Civil Wars*, 18.4 (2016), 488–516
63. Kasapović, Mirjana, „Lijphart and Horowitz in Bosnia and Herzegovina: Institutional design for conflict resolution or conflict reproduction?“, *Politicka Misao*, 53.4 (2017), 174–90
64. Keil, Soeren, и Anastasiia Kudlenko, „Bosnia and Herzegovina 20 years after Dayton: Complexity born of paradoxes“, *International Peacekeeping*, 22.5 (2015), 471–89
65. Keman, Hans, „Political Stability in Divided Societies : A Rational-Institutional Explanation“, *Australian Journal of Political Science*, 34.2 (2010), 249–68
66. Keranen, Outi, „Building States and Identities in Post-Conflict States: Symbolic Practices in Post-Dayton Bosnia“, *Civil Wars*, 16.2 (2014), 127–46
67. Koneska, Cvete, „On peace negotiations and institutional design in Macedonia: social learning and lessons learned from Bosnia and Herzegovina“, *Peacebuilding*, 5.1 (2016), 36–50
68. Krasniqi, Gëzim, „Contested States as Liminal Spaces of Citizenship: Comparing Kosovo and the Turkish Republic of Northern Cyprus“, *Ethnopolitics*, 18.3 (2019), 298–314

69. ———, „Equal Citizens, Uneven Communities: Differentiated and Hierarchical Citizenship in Kosovo“, *Ethnopolitics*, 14.2 (2015), 197–217
70. Крокер, А. Дејвид, „Транзициона правда и међународно грађанско друштво“, у *Сецесија, транзициона правда и помирење*, ур. Петар Бојанић и Јован Бабић, (Београд: Службени гласник, 2009), 225-250
71. Krstić, Zoran, „Federalizam i devolucija kao pretpostavke demokratizacije u podeljenim društvima“, *Status*, 1.17 (2014), 119–29
72. Landau, Dana M., „The quest for legitimacy in independent Kosovo: the unfulfilled promise of diversity and minority rights“, *Nationalities Papers*, 45.3 (2017), 442–63
73. Lemay-Hébert, Nicolas, „Statebuilding without Nation-building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutional Approach“, *Journal of Intervention and Statebuilding*, 3.1 (2009), 21–45
74. Линдзи, Џејмс Кер, *Косово – Пут ка оспореној државности на Балкану*, Завод за уџбенике, Београд, 2011.
75. Lijphart, Arend, *Thinking about democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice* (London and New York: Routledge, 2007)
76. Lijphart, Arend, „The wave of power-sharing democracy,” in *Architecture of Democracy: Constitutional design, conflict management, and democracy*, ed. Andrew Reynolds (Oxford, Oxford University Press. 2002), 37-57.
77. Lindvall, Johannes, „Power sharing and reform capacity“, *Journal of Theoretical Politics*, 22.3 (2010), 359–76
78. Lončar, Jelena, „State-building and local resistance in Kosovo: Minority exclusion through inclusive legislation“, *Communist and Post-Communist Studies*, 49.3 (2016), 279–90
79. Марковић, Ненад, *Охридски оквирни споразум – нови друштвени уговор подељеног друштва*, у: „Политичка и конституционална интеграција дубоко подељених друштава“, ур. Милан Подунавац, Фондација Хајнрих Бел, 2008. 122-137
80. Marshall, Michael Christopher, и John Ishiyama, „Does political inclusion of rebel parties promote peace after civil conflict?“, *Democratization*, 23.6 (2016), 1009–25
81. Martin, Philip, „Coming Together: Power-Sharing and the Durability of Negotiated Peace Settlements“, *Civil Wars*, 15.3 (2013), 332–58
82. McCulloch, Allison, „Consociational settlements in deeply divided societies: The liberal-corporate distinction“, *Democratization*, 21.3 (2014), 501–18

83. McCulloch, Allison, и Joanne McEvoy, „The international mediation of power-sharing settlements“, *Cooperation and Conflict*, 53.4 (2018), 467–85
84. McEvoy, Joanne, „The role of external actors in incentivizing post-conflict power-sharing“, *Government and Opposition*, 49.1 (2014), 47–69
85. McGrattan, Cillian, „Policing politics: framing the past in post-conflict divided societies“, *Democratization*, 21.3 (2014), 389–410
86. Mehler, Andreas, „Consociationalism for Weaklings, Autocracy for Muscle Men? Determinants of Constitutional Reform in Divided Societies“, *Civil Wars*, 15.1 (2013), 21–43
87. Menocal, Alina Rocha, „State Building for Peace: A new paradigm for international engagement in post-conflict fragile states?“, *Third World Quarterly*, 32.10 (2011), 1715–36
88. Merdzanovic, Adis, „‘Imposed consociationalism’: external intervention and power sharing in Bosnia and Herzegovina“, *Peacebuilding*, 5.1 (2016), 22–35
89. Michael Barnett and Christoph Zürcher, “The peacebuilder’s contract How external statebuilding reinforces weak statehood” in *The Dilemmas of Statebuilding*, ed. Roland Paris and Timothy D. Sisk, (New York: Routledge, 2009), 25-27.
90. Милер, Ричард, „Националистички морал и злочини против човечности“ у *Сецесија. Транзициона правда и помирење*, ур. Петар Бојанић и Јован Бабић, (Београд: Службени гласник, 2009) 203-224
91. Miler, Jan-Verner, „Ustavni patriotizam: Oblik političke lojalnosti u nacionalnim državama i Evropskoj Uniji?“, *Reč*, 76.22 (2008), 83–95
92. Müller, Jan Werner, „A European constitutional patriotism? The case restated“, *European Law Journal*, 14.5 (2008), 542–57
93. ———, „A general theory of constitutional patriotism“, *International Journal of Constitutional Law*, 6.1 (2008), 72–95
94. Murphy, Colleen, *The Conceptual Foundations of Transitional Justice* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2017)
95. Nenadović, Maja, „An uneasy symbiosis: The impact of international administrations on political parties in post-conflict countries“, *Democratization*, 17.6 (2010), 1153–75
96. Obel Hansen, Thomas, „The time and space of transitional justice“, u *Research Handbook on Transitional Justice*, ed Cheryl Lawther, Luke Moffett, и Dov Jacobs (Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited, 2017), стр. 52–73

97. Parekh, Bhikhu, *Nova politika identiteta*, Politička kultura, Zagreb, 2008.
98. Paris, Roland, and Timothy D. Sisk, "Introduction: understanding the contradictions of postwar statebuilding", in *The Dilemmas of Statebuilding* (New York: Routledge, 2009), 1–20
99. Paris, Roland, "Understanding the "coordination problem" in postwar state-building" in *The Dilemmas of Statebuilding*, ed. Roland Paris and Timothy D. Sisk, (New York: Routledge, 2009) 53-78
100. Payrow Shabani, Omid, „Who’s Afraid of Constitutional Patriotism ? The Binding Source of Citizenship in Constitutional States“, *Nation*, 28.3 (2002), 419–43
101. Perry, Valery, „Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina: Does the road to confederation go through the EU?“, *International Peacekeeping*, 22.5 (2015), 490–510
102. Петровић, Владимир, „Концепт суочавања са прошлошћу као слепа мрља савремене историографије – ка превазилажењу раскорака“ у: *Историја и сећања – студије историјске свеске*, (Beograd, 2006), 253-266
103. Петровић, Владимир, „Модел заштите јавног сећања у борби против порицања злочина“, Форум за транзициону правду, Фонд за хуманитарно право, 131-139
104. Pickering, Paula M., „Explaining support for non-nationalist parties in post-conflict societies in the Balkans“, *Europe - Asia Studies*, 61.4 (2009), 565–91
105. Popovska, Biljana, и Zhanet Ristoska, „Process of Reconciliation in a Postconflict Macedonia“, *Academicus International Scientific Journal*, 11 (2015), 63–76
106. Reilly, Benjamin, „Political Parties and Post-Conflict Peacebuilding“, *Civil Wars*, 15.sup1 (2013), 88–104
107. Roberts, David, „Everyday Legitimacy and Postconflict States: Introduction“, *Journal of Intervention and Statebuilding*, 7.1 (2013), 1–10
108. Rocha Menocal, Alina, „State Building for Peace: a new paradigm for international engagement in post-conflict fragile states?“, *Third World Quarterly*, 32.10 (2011), 1715–36
109. Rohdewald, Stefan, „Citizenship, Ethnicity, History, Nation, Region, and the Prespa Agreement of June 2018 between Macedonia and Greece“, *Südosteuropa*, 66.4 (2018), 577–93

110. Samuels, Kirsti, "Postwar Constitution Building Opportunities and challenges," in *The Dilemmas of Statebuilding*, ed. Roland Paris and Timothy D. Sisk, (New York: Routledge, 2009) 173-195
111. Savanović, Aleksandar, Aleksandar Vranješ, Nevenko Vranješ, и Željko Budimir, „Izvori, geneza i priroda secesionističke retorike u Republici Srpskoj“, *Politička misao*, 57.1 (2020), 93–126
112. Савић, Обрад, „Сећање на ратне злочине: да ли жртве могу да говоре?“ у: *Заједница сећања. Транзициона правда у историјској перспективи*, ур. Обрад Савић, (Београд: Београдски круг, 2006), 95-128
113. Савић, Обрад, „Границе правног појма правде“ у: *Путеви ка превладавању ауторитарне прошлости*, ур. Владимир Петровић, (Београд: Београдска отворена школа, 2009).
114. Schmitt Neal, "Uses and abuses of coefficient alpha," *Psychological Assessment* 8, no. 1 (1996). 350-353
115. Schopflin, George, Грађанско друштво, етничка припадност и држава: троstruki odnos, u Европа i Nacionalizam, ur. Carole Hodge & Mladen Grbin (Zagreb: Durieux, 2000). 87-98
116. Schäfer, Heinz-Uwe, "Nation-building: Possibilities and Limitations of External Military Contributions" in *Nation-Building, A Key Concept for Peaceful Conflict Transformation?*, ed. Jochen Hippler, (London: Pluto Press, 2005). 164-172
117. Schwartz, Alex, „Patriotism or integrity? Constitutional community in divided societies“, *Oxford Journal of Legal Studies*, 31.3 (2011), 503–26
118. Sielska, Zuzanna, „Albanian Minority questions in Macedonia : Selected Issues“, *Political Preferences*, 19.1 (2018), 77–90
119. Stankovski, Boshko, *Peacemaking and Constitutional Change : Negotiating Power-sharing Arrangements and Identity Issues: The Republic of (North) Macedonia and The Ohrid Framework Agreement* (Berlin, 2019)
120. Суботић, Јелена, *Отимање правде, суочавање с прошлошћу на Балкану*, Београдски центар за људска права, Београд, 2009
121. Surlić, Stefan, „Institutional Mechanisms for Representation of Serbs in Kosovo - Case study: Community of Serbian Municipalities“, in *Perspectives of a Multiethnic Society in Kosovo*, ed. Jovan Teokarević, Bekim Baliqi, и Stefan Surlić (Belgrade: CisBalk, YIHR, 2015), 61–72
122. Сурлић, Стефан „Статус Косова као детерминанта односа Србије са Организацијом северноатлантског уговора,“ у: Сарадња Србије са

евроатлантском заједницом, ур. Стефан Сурлић, Факултет политичких наука, ИЕП, 2019, 48-55

123. Tatalović, Siniša, *Globalna sigurnost i etnički sukobi, Politička kultura*, Zagreb, 2010.
124. Теокаревић, Јован, *Демократизација и европеизација Балкана*, Чигоја штампа, 2019.
125. Tolksdorf, Dominik, „The European Union as a mediator in constitutional reform negotiations in Bosnia and Herzegovina: The failure of conditionality in the context of intransigent local politics“, *Nationalism and Ethnic Politics*, 21.4 (2015), 401–21
126. Vankovska, Biljana, „The Role of the Ohrid Framework Agreement and the Peace Process in Macedonia“, in *Regional Cooperation, Peace Enforcement, and the Role of the Treaties in the Balkans*, ed. Stefano et al Bianchini (Ravenna: Longo, 2007), стр. 1–26
127. Visoka, Gëzim, „Three Levels of Hybridisation Practices in Post-conflict Kosovo“, *Journal of Peacebuilding & Development*, 7.2 (2012), 23–36
128. Vomlela, Lukáš, „Political Development of Post-Dayton Bosnia“, *Contemporary European Studies*, 4.2 (2017), 27–42
129. Вуковић-Таласан, Данијела, *Национални идентитет и глобализација*, УПНС, Чигоја штампа, 2011.
130. Vrabec, Samir, „Konstitucionalizam , europski ustav i europski identitet u Habermasovim političkim spisima“, *Politička misao*, 51.4 (2014), 7–26
131. White, Timothy J., „Consociation, Conditionality, and Commitment: Making Peace in Northern Ireland“, in *Consociationalism and Power-Sharing in Europe - Arend Lijphart 's Theory of Political Accommodation*, ed. Michaelina Jakala, Durukan Kuzu, и Matt Qvortrup (Palgrave Macmillan UK, 2018), 85–102
132. Wise, Laura, „Setting aside the “Others”: Exclusion amid inclusion of non-dominant minorities in peace agreements“, *Nationalism and Ethnic Politics*, 24.3 (2018), 311–23
133. Wolff, Stefan, „Post-conflict state building: The debate on institutional choice“, *Third World Quarterly*, 32.10 (2011), 1777–1802
134. Zdeb, Aleksandra, „Prud and Butmir Processes in Bosnia and Herzegovina: Intra-ethnic Competition from the Perspective of Game Theory“, *Ethnopolitics*, 16.4 (2017), 369–87
135. Zeeuw, Jeroen de, „Projects do not create institutions: The record of democracy assistance in post-conflict societies“, *Democratization*, 12.4 (2005), 481–504

- 136.** Zupančič, Rok, и Nina Pejič, *Limits to the European Union's Normative Power in a Post-conflict Society* (Springer Open, 2018)
- 137.** Zürcher, Christoph, Carrie Manning, Kristie D. Evenson, Rachel Hayman, And Riese, Sarah, и Nora Roehner, *COSTLY DEMOCRACY Peacebuilding and Democratization After War* (Stanford, California: Stanford University Press, 2013)
- 138.** Амандмани на Устав Босне и Херцеговине (Априлски пакет уставних промена) (Сарајево, 2006), 1-15.
- 139.** Дејтонски мировни споразум, Анекс 4, Устав Босне и Херцеговине., 1995
<http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_srp.pdf>
- 140.** Охридски рамковен договор, 2001, стр. 1-12

Прилог 1. Дескриптивна статистика основних варијабли за целокупни узорак

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Stav o mirovnom sporazumu	3738	1	5	2.80	1.189
Da li verujete da će u budućnosti doći do sukoba	3738	1	5	3.65	.894
Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda	3739	1	5	2.31	.917
Da li državu u kojoj živite smatrate svojom	3740	1	5	3.95	1.366
Da li biste na izborima glasali za pripadnika druge političke grupe	3739	1	5	2.16	.823
Da li političke partije i političari doprinose boljim odnosima među narodima	3738	1	5	2.45	.906
Da li političke partije i političari koje glasate brane interese vašeg naroda	3740	1	5	3.31	.952
Da li je moguć mir i stabilnost bez delovanja međunarodnih aktera	3739	1	5	3.01	1.031
Da li je saradnja domaćih političara i djunarodnih aktera donela dobrobit društvu	3740	1	5	2.80	.922
Koliko ste zadovoljni procesom dostizanja pravde za žrtve rata	3740	1	5	2.26	.827
Da li verujete u pomirenje i zajednički život	3738	1	5	2.75	.881

Прилог 2. Дескриптивна статистика основних варијабли за Босну и Херцеговину

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Stav o mirovnom sporazumu	1298	1	5	2.84	1.161
Da li verujete da će u budućnosti doći do sukoba	1297	1	5	3.61	.823
Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda	1299	1	5	2.69	.867
Da li državu u kojoj živite smatrate svojom	1299	1	5	3.63	1.364
Da li biste na izborima glasali za pripadnika druge političke grupe	1299	1	5	2.51	.896
Da li političke partije i političari doprinose boljim odnosima među narodima	1299	1	5	2.04	.775
Da li političke partije i političari koje glasate brane interese vašeg naroda	1299	1	5	2.79	.981
Da li je moguć mir i stabilnost bez delovanja međunarodnih aktera	1299	1	5	2.98	1.030
Da li je saradnja domaćih političara i međunarodnih aktera donela dobrobit društvu	1299	1	5	2.61	.870
Koliko ste zadovoljni procesom dostizanja pravde za žrtve rata	1299	1	5	2.25	.783
Da li verujete u pomirenje i zajednički život	1298	1	5	2.79	.781

Прилог 3. Дескриптивна статистика основних варијабли за Северну Македонију

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Stav o mirovnom sporazumu	1217	1	5	3.41	1.131
Da li verujete da će u budućnosti doći do sukoba	1218	1	5	4.08	.690
Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda	1217	1	5	2.56	.811
Da li državu u kojoj živite smatrate svojom	1218	1	5	4.35	.956
Da li biste na izborima glasali za pripadnika druge političke grupe	1217	1	5	2.15	.754
Da li političke partije i političari doprinose boljim odnosima među narodima	1216	1	5	3.18	.752
Da li političke partije i političari koje glasate brane interese vašeg naroda	1218	1	5	3.66	.805
Da li je moguć mir i stabilnost bez delovanja međunarodnih aktera	1217	1	5	3.37	.988
Da li je saradnja domaćih političara i međunarodnih aktera donela dobrobit društvu	1218	1	5	3.18	.907
Koliko ste zadovoljni procesom dostizanja pravde za žrtve rata	1218	1	5	2.73	.802
Da li verujete u pomirenje i zajednički život	1217	1	5	3.20	.924

Прилог 4. Дескриптивна статистика основних варијабли за Косово

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Stav o mirovnom sporazumu	1223	1	5	2.17	.920
Da li verujete da će u budućnosti doći do sukoba	1223	1	5	3.27	.960
Da li imate kontakta sa pripadnicima drugih naroda	1223	1	5	1.66	.692
Da li državu u kojoj živite smatrate svojom	1223	1	5	3.87	1.597
Da li biste na izborima glasali za pripadnika druge političke grupe	1223	1	5	1.78	.614
Da li političke partije i političari doprinose boljim odnosima među narodima	1223	1	5	2.15	.719
Da li političke partije i političari koje glasate brane interese vašeg naroda	1223	1	5	3.50	.815
Da li je moguć mir i stabilnost bez delovanja međunarodnih aktera	1223	1	5	2.67	.950
Da li je saradnja domaćih političara i međunarodnih aktera donela dobrobit društvu	1223	1	5	2.62	.872
Koliko ste zadovoljni procesom dostizanja pravde za žrtve rata	1223	1	5	1.82	.619
Da li verujete u pomirenje i zajednički život	1223	1	4	2.27	.671

Прилог 5. Дескриптивна статистика индекса

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Indeks 1	3736	.00	24.00	13.3627	5.09
Indeks 2	3739	.00	24.00	10.8248	4.25
Indeks 3	3738	.00	24.00	11.2616	4.47
Indeks 4	3739	.00	24.00	11.3870	4.47
Indeks 5	3738	.00	18.00	9.0530	4.55
Indeks Ukupni	3730	1.60	19.60	11.1744	2.73

Прилог 6. Упитник – ставови грађана

1. Какав је ваш став о Дејтонском мировном споразуму/Охридском оквирном споразуму/Ахтисаријевом плану?

- 1 Лош је, требало би га укинути
- 2 Није добар, мора се значајно променити
- 3 Није ни добар ни лош, али захтева одређене измене и прилагођавања
- 4 Добар је, али би га требало минимално изменити
- 5 Добар је, нису потребне никакве промене
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

2. Да ли верујете да ће у будућности доћи до нових сукоба међу етничким заједницама у БиХ/С. Македонији/Косову*?

- 1 Сигурно ће доћи до новог рата
- 2 Постоји велика могућност да дође до рата
- 3 Могуће је да дође до рата
- 4 Веома је мала могућност да дође до рата
- 5 Неће сигурно више бити рата
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

3. Да ли имате контакта са припадницима других етничких заједница?

- 1 Немам никакав контакт
- 2 Имам веома мали контакт
- 3 Имам осредњи контакт
- 4 Имам развијен контакт
- 5 Имам веома развијен контакт
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

4. Колико БиХ/С. Македонију/Косово* сматрате својом државом?

- 1 Уопште је не сматрам својом државом
- 2 Веома мало је сматрам својом државом
- 3 Делимично је сматрам својом државом
- 4 У значајној мери је сматрам својом државом
- 5 Потпуно је сматрам својом државом
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

5. Да ли бисте на изборима гласали за политичког представника који припада другом народу/етничкој групи?

- 1 Не бих гласао сигурно
- 2 Веома су мале шансе да бих гласао
- 3 Можда бих гласао
- 4 Велике су шансе да бих гласао
- 5 Сигурно бих гласао
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

6. Колико политичке партије и политичари доприносе бољим односима међу припадницима етничких заједница?

- 1 Уопште не доприносе бољим односима
- 2 Веома мало доприносе бољим односима
- 3 Делимично доприносе бољим односима
- 4 Значајно доприносе бољим односима
- 5 Веома много доприносе бољим односима
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

7. Колико политичке партије и политичари за које гласате бране интересе вашег народа?

- 1 Уопште не бране интересе мог народа
- 2 Веома мало бране интересе мог народа
- 3 Осредње бране интересе мог народа
- 4 Значајно бране интересе мог народа
- 5 У потпуности бране интересе мог народа
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

8. Колико је данас у БиХ/С. Македонији/Косову* могућ мир и стабилност без деловања међународних актера?

- 1 Уопште није могућ без међународних актера
- 2 Није могућ без значајног деловања међународних актера
- 3 Могућ је уз умерено деловање међународних актера
- 4 Могућ уз минимално деловање међународних актера
- 5 У потпуности је могућ без међународних актера
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

9. Према вашем мишљењу да ли је сарадња домаћих политичара и међународних актера донела добробити вашем друштву?

- 1 Њихов однос уопште није допринео добробити друштва
- 2 Њихов однос је ретко допринео добробити друштва
- 3 Њихов однос је допринео добробити друштва
- 4 Њихов однос је значајно допринео добробити друштва
- 5 Њихов однос је у потпуности допринео добробити друштва
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

10. Колико сте задовољни са досадашњим процесом достизања правде за жртве рата 90-их?

- 1 Уопште није достигнута правда за жртве
- 2 Веома мало је достигнута правда за жртве
- 3 Делимично је достигнута правда за жртве
- 4 Значајно је достигнута правда за жртве
- 5 У потпуности је достигнута правда за жртве
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

11.Колико верујете у помирење и заједнички живот Бошњака, Срба и Хрвата у БиХ/Македонаца и Албанаца у С.Македонији/ Албанаца и Срба на Косову?

- 1 Уопште не верујем
- 2 Веома мало верујем
- 3 Делимично верујем
- 4 Значајно верујем
- 5 У потпуности верујем
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

Прилог 7. Упитник – експертска анкета

Да ли у вашем друштву постоје етнички мотивисани напади, инциденти?

1. Етнички мотивисани напади су веома изразити и чести
2. Етнички мотивисани напади су присутни у значајном броју
3. Постоје етнички мотивисани напади
4. Постоје етнички мотивисани напади али су веома ретки
5. Не постоје етнички мотивисани напади, инциденти

Како гледате на Дејтонски мировни споразум/Охридски споразум/Ахтисаријев план који је и даље важећи за државу у којој живите?

1. Мировни споразум је нефункционалан и требало би га укинути
2. Мировни споразум би требало значајно изменити и прилагодити
3. Мировни споразум захтева одређене измене и прилагођавања
4. Мировни споразум би требало минимално изменити и прилагодити
5. Мировни споразум је функционалан и нису потребне никакве промене

Колики успех имају радикални политички актери у мобилизацији дуж етничких расцепа?

1. Радикални политички актери и мобилизација дуж етничких расцепа су главна одлика политичког живота
2. Радикални политички актери су веома успешни у мобилизацији дуж етничких расцепа
3. Радикални политички актери имају успех у мобилизацији дуж етничких расцепа
4. Радикални политички актери имају минималан успех у мобилизацији дуж етничких расцепа
5. Радикални политички актери немају успеха у мобилизацији дуж етничких расцепа

Како видите тврдње да је у догледној будућности могуће да дође до обнављања етничких сукоба?

1. Извесно је да ће у будућности доћи до обнављања етничког сукоба
2. Постоји велика могућност обнављања етничких сукоба
3. Постоји могућност обнављања етничких сукоба
4. Веома је мала могућности обнављања етничких сукоба
5. Не постоји могућност обнављања етничких сукоба

Према вашем мишљењу, колика је етничка дистанца међу припадницима етничких заједница које су раније биле у конфликту?

1. Присутан је веома висок степен етничке дистанце
2. Присутан је висок степен етничке дистанце
3. Присутан је осредњи степен етничке дистанце
4. Присутан је низак степен етничке дистанце
5. Нема етничке дистанце

Да ли постоји развијена друштвена интеракција међу припадницима етничких заједница које су раније биле у конфликту?

1. Не постоји друштвена интеракција међу припадницима етничких заједница
2. Друштвена интеракција је веома мала
3. Друштвена интеракција је делимично развијена
4. Друштвена интеракција је развијена
5. Друштвена интеракција је веома развијена међу припадницима етничких заједница

Да ли припадници етничких заједница бирају политичке представнике на основу етничке припадности?

1. Етничка припадност је у изразитој већини основ избора политичких представника
2. Етничка припадност значајно утиче на избор политичких представника
3. Етничка припадност делимично утиче на избор политичких представника
4. Етничка припадност мало утиче на избор политичких представника
5. Етничка припадност не утиче на избор политичких представника

Према вашем мишљењу који је степен сагласности припадника српске/хрватске/бошњачке/македонске/албанске етничке заједнице према постојећем институционалном оквиру и држави?

1. Не постоји сагласност према постојећем институционалном оквиру и држави
2. Постоји врло мала сагласност према постојећем институционалном оквиру и држави
3. Сагласност је делимична према постојећем институционалном оквиру и држави
4. Постоји значајна сагласност према постојећем институционалном оквиру и држави
5. Велика већина је сагласна са постојећим институционалним оквиром и државом

Колико политичке елите подстичу политике интеграције како не би дошло до продубљивања расцепа на етничкој основи?

1. Не уопште, политичке елите не подстичу политике интеграције и доприносе расцепу на етничкој основи
2. Политичке елите веома мало подстичу политике интеграције, и даље доминира расцеп на етничкој основи
3. Политичке елите делимично подстичу политике интеграције, уз и даље евидентно присуство расцепа на етничкој основи)
4. Политичке елите значајно подстичу политике интеграције наспрам расцепа на етничкој основи
5. Политичке елите су политиком интеграције у потпуности потиснуле расцеп на етничкој основи

Колико политичке елите различитих етничких група остварују базични консензус око друштвених и државних питања?

1. Политичке елите уопште не остварују базични консензус око друштвених и државних питања
2. Политичке елите остварују минимални базични консензус, око малог броја друштвених и државних питања
3. Политичке елите остварују делимичан базични консензус око друштвених и државних питања
4. Политичке елите у значајној мери остварују базични консензус око друштвених и државних питања
5. Политичке елите у потпуности остварују базични консензус око друштвених и државних питања

Како гледате на могућност да представници српске/хрватске/албанске етничке заједнице у блиској будућности директно доведе у питање државни поредак и постојеће границе?

1. Извесно је да ће представници српске етничке заједнице у блиској будућности директно довести у питање државни поредак и постојеће границе
2. Веома је могуће да представници српске етничке заједнице у блиској будућности директно доведу у питање државни поредак и постојеће границе
3. Могуће је да представници српске етничке заједнице у блиској будућности директно доведу у питање државни поредак и постојеће границе
4. Веома су мале шансе да представници српске етничке заједнице у блиској будућности директно доведу у питање државни поредак и постојеће границе
5. Није могуће да представници српске етничке заједнице у блиској будућности директно доведу у питање државни поредак и постојеће границе

Како гледате на могућност да у догледној будућности јачају политичке партије и покрети које нису засноване на етничком принципу?

1. Није могуће да у будућности јачају политичке партије и покрети који нису засновани на етничком принципу
2. Веома су мале шансе да у будућности јачају политичке партије и покрети који нису засновани на етничком принципу
3. Могуће је да у будућности јачају политичке партије и покрети које нису засноване на етничком принципу
4. Веома је могуће да у будућности јачају политичке партије и покрети које нису засноване на етничком принципу
5. Извесно је да ће јачати политичке партије и покрети које нису засноване на етничком принципу

У којој мери је могућ стабилан политички живот међу представницима различитих етничких заједница без деловања међународних актера?

1. Извесно је да је за стабилан политички живот пресудно деловање међународних актера
2. Није могућ стабилан политички живот без значајног деловања међународних актера
3. Могућ је стабилан политички живот уз умерено деловање међународних актера

4. Могућ је стабилан политички живот уз минимално деловање међународних актера
5. Извесан је стабилан политички живот без деловања међународних актера

Да ли мислите да је могуће решавање и даље отворених питања без ангажовања међународних актера?

1. Није уопште могуће, само међународно ангажовање доводи до решења
2. Није могуће, потребно је значајно међународно ангажовање
3. Делимично је могуће, у неким фазама је потребно међународно ангажовање
4. Могуће је, међународно ангажовање би требало да буде минимално
5. Веома је могуће, међународно ангажовање је сувишно

Према вашем мишљењу да ли је однос на релацији међународни актери-домаће политичке елите допринео заобилажењу институција и неформалном облику доношења одлука?

1. Њихов однос је у потпуности допринео заобилажењу институција и неформалном облику доношења одлука
2. Њихов однос је значајно допринео заобилажењу институција и неформалном облику доношења одлука
3. Њихов однос је допринео заобилажењу институција и неформалном облику доношења одлука
4. Њихов однос у ретким, изузетним ситуацијама допринео заобилажењу институција и неформалном облику доношења одлука
5. Њихов однос уопште није допринео заобилажењу институција и неформалном облику доношења одлука

У којој мери етнички и религијски центри у ширем региону утичу на одлуке политичких представника етничких заједница у БиХ/С. Македонији/Косову?

1. У потпуности утичу на одлуке политичких представника
2. Значајно утичу на одлуке политичких представника
3. Делимично утичу, у зависности од конкретног политичког/друштвеног питања
4. Минимално утичу на одлуке политичких представника
5. Уопште не утичу на одлуке политичких представника

У којој мери су државне институције примениле механизме транзиционе правде?

1. Институције нису уопште примениле механизме транзиционе правде
2. Институције су минимално примениле механизме транзиционе правде
3. Институције су делимично примениле механизме транзиционе правде
4. Институције су примениле значајне механизме транзиционе правде
5. Институције су у потпуности примениле механизме транзиционе правде

Према вашем мишљењу колико су припадници различитих етничких заједница задовољни са досадашњим процесом суочавања са прошлошћу и достизања правде за жртве рата?

1. Значајна већина сматра да није дошло до суочавања с прошлошћу и достизања правде за жртве
2. Већина сматра да није дошло до суочавања с прошлошћу и достизања правде за жртве
3. Делимично, сматрају да је дошло до одређеног суочавања с прошлошћу и достизања правде за жртве али не у мери у којој су очекивали
4. Већина сматра да је дошло до суочавања с прошлошћу и достизања правде за жртве
5. Значајна већина сматра да је дошло до суочавања с прошлошћу и достизања правде за жртве

Да ли су политичке елите допринеле/доприносе процесу помирења и суочавања с прошлошћу након конфликта?

1. Политичке елите нису уопште допринеле помирењу и суочавању с прошлошћу
2. Политичке елите су минимално допринеле помирењу и суочавању с прошлошћу
3. Политичке елите су делимично допринеле помирењу и суочавању с прошлошћу
4. Политичке елите су значајно допринеле помирењу и суочавању с прошлошћу
5. Политичке елите су веома допринеле да дође до помирења и суочавања с прошлошћу

У којој мери је улога међународних актера и даље незаобилазна у процесу помирења и суочавања с прошлошћу у постконфликтном периоду?

1. Улога међународних актера је незаобилазна у процесу помирења и суочавања с прошлошћу
2. Улога међународних актера је значајно важна за процес помирења и суочавања с прошлошћу
3. Улога међународних актера је делимично и даље неопходна у овим процесима
4. Улога међународних актера је минимално потребна у процесу помирења и суочавања с прошлошћу
5. Улога међународних актера није потребна у процесу помирења и суочавања с прошлошћу

Прилог 8. – Упитник за структурирани интервју са политичким представницима

1. Какав је ваш став о Дејтонском мировном споразуму/Охридском оквирном споразуму/Ахтисаријевом плану?

- 1 Лош је, требало би га укинути
- 2 Није добар, мора се значајно променити
- 3 Није ни добар ни лош, али захтева одређене измене и прилагођавања
- 4 Добар је, али би га требало минимално изменити
- 5 Добар је, нису потребне никакве промене
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

2. Да ли верујете да ће у будућности доћи до нових сукоба међу етничким заједницама у БиХ/С. Македонији/Косову*?

- 1 Сигурно ће доћи до новог рата
- 2 Постоји велика могућност да дође до рата
- 3 Могуће је да дође до рата
- 4 Веома је мала могућност да дође до рата
- 5 Неће сигурно више бити рата

99 е знам / Не могу да одговорим

3. Колико БиХ/С. Македонију/Косово* сматрате својом државом?

- 1 Уопште је не сматрам својом државом
- 2 Веома мало је сматрам својом државом
- 3 Делимично је сматрам својом државом
- 4 У значајној мери је сматрам својом државом
- 5 Потпуно је сматрам својом државом
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

4. Колико политичке партије и политичари доприносе бољим односима међу припадницима етничких заједница?

- 1 Уопште не доприносе бољим односима
- 2 Веома мало доприносе бољим односима
- 3 Делимично доприносе бољим односима
- 4 Значајно доприносе бољим односима
- 5 Веома много доприносе бољим односима
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

5. Колико је данас у БиХ/С. Македонији/Косову* могућ мир и стабилност без деловања међународних актера?

- 1 Уопште није могућ без међународних актера
- 2 Није могућ без значајног деловања међународних актера
- 3 Могућ је уз умерено деловање међународних актера
- 4 Могућ уз минимално деловање међународних актера
- 5 У потпуности је могућ без међународних актера
- 99 Не знам / Не могу да одговорим

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Стефан Сурлић је рођен у Приштини, 30. јануара 1989. године. Основне студије завршио је 2011. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, у року, са просечном оценом 9.58. Аутор је 2012. године завршио мастер студије из политичке теорије и институција на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Током мастер студија остварио је просечну оцену 9,75 и одбранио завршни мастер рад с оценом 10, чиме је стекао звање мастер политикологије. Академске 2012/2013. године уписује докторске академске студије политикологије - на Универзитету у Београду - Факултету политичких наука у оквиру којих је положио све испите са највишим оценама (10,00).

Стефан Сурлић је током основних студија похађао додипломске студије Београдске отворене школе и био ангажован као млађи сарадник на предмету „Историја политичких теорија“. У току мастер студија кандидат је изабран за сарадника у настави на предмету „Упоредна политика“. Од 2014. године ангажован је као истраживач сарадник, а од 2015. године као асистент за научну област „Политички системи“ на Факултету политичких наука и као истраживач у Центру за интердисциплинарне студије Балкана.

Аутор је добитник неколико вредних стипендија. Добитник је стипендије Civil Society Scholar Awards Фондације за отворено друштво (2019-2020), ERASMUS+ стипендије за боравак на Универзитету у Салцбургу (2018/2019) и на Свеучилишту у Загребу (2016/2017), стипендије Фонда за младе таленте (2011/12), стипендије Конрад Аденауер Фондације (2010/11), стипендије Министарства просвете и науке (2008–2010) и стипендије Манк центра Института за међународне студије из Торонта (2007/2008).

Аутор је, или коаутор, више од 10 научних чланака из области упоредне политике, етнички подељених друштава и студија миграција: M14, M23, M24, M36, M45, M51, M53 као и уредник три зборника радова. Активно праћење позива за учешће на научним конференцијама и едукативним семинарима показао је саопштењем реферата на десет научних конференција и учешћем на више од тридесет различитих научних и стручних скупова у Републици Србији и иностранству.

Аутор је у досадашњем раду показао интересовање за постконфликтна и етнички подељена друштва, процесе демократизације, изградње државе, уставно дизајнирање и студије миграција. Био је ангажован на европском пројекту посвећеном мигрантима и избеглицама у оквиру Жан Моне програма заједно са Универзитетом у Шефилду и Конрад Аденауер фондацијом, тренутно је ангажован на пројекту „Религија и цивилно друштво“ Министарства просвете, науке и технолошког развоја, и HORIZON пројекту MIGREC посвећеном студијама миграција. Стефан Сурлић је активни члан Удружења за политичке студије (Political Studies Association (PSA)) и Националног конвента о Европској унији. Течно говори енглески језик и служи се немачким и француским.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____

Број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

«Институционална интеграција етничких заједница у постконфликтним друштвима Балкана»

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада _____

Ментор _____

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прерада
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис аутора

У Београду, _____
